

A watercolor illustration of a tree with dark brown, gnarled branches and dense clusters of purple blossoms. The blossoms are rendered in various shades of purple, from deep magenta to light lavender, with soft, blended edges. The background is a pale, off-white color, suggesting a bright, airy atmosphere. The tree's trunk and branches are detailed with fine lines and shading, giving them a sense of texture and depth.

FORDÍTÁSTUDOMÁNY – FORDÍTÁSBAN

Szerkesztette: Robin Edina és Varga Dóra Ágnes

FORDÍTÁSTUDOMÁNY — FORDÍTÁSBAN

FORDÍTÁSTUDOMÁNY — FORDÍTÁSBAN

Szerkesztette

Robin Edina és Varga Dóra Ágnes

A kötet az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat támogatásával jött létre.

Szakmai lektor:

Zachar Viktor

Nyelvi lektorok:

Cziráki Tímea

Csanádi Sára

Gerengay Krisztián

Korponai Zsolt

Kovácsfi Réka

Mészáros Dorottya

Mikulás Márton

Pozsonyi Laura

Schiller Csenge

Szerkesztette © Robin Edina és Varga Dóra Ágnes

© A szerzők és fordítók munkáját a szerzői jog védi.

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest, 2018

Kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadvány.

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 009 9

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék kiadványa.

A kiadást a Typotex Kiadó gondozza

Műszaki szerkesztő: Pintér Zoltán

Borítóterv: Berki Éva

Nyomta és kötötte: László András és Társa Nyomdaipari Bt.

Felelős vezető: László András

TARTALOMJEGYZÉK

Horváth Ildikó: Előszó	7
Séverine Hubscher-Davidson: Érzelmi intelligencia és fordítástudomány: egy új híd <i>Fordító: Zalasch Tímea és Kornokovits Bianka</i>	9
Anthony Pym: A fordítás mint kockázatkezelés <i>Fordító: Schiller Csenge</i>	35
Rosa Maria Bollettieri Bosinelli és Ira Torresi: Palackba zárt üzenet: az emlékezet fordítása, a fordítás emlékezete <i>Fordító: Talabér Annabella</i>	61
Sabine Braun: Az audiovizuális fordítás értelmezése kognitív pragmatikai szemléletmódban. Avagy jó, ha releváns a fordítás? <i>Fordító: Regényi Petra</i>	73
Lindsay Bywood, Panayota Georgakopoulou és Thierry Etchegoyhen: Nézzünk szembe a fenyegetéssel: gépi fordítás alkalmazása a feliratozásban <i>Fordító: Tóth Adrienn</i>	85
Anthony Pym: Fordítói készségek a gépi fordítás korában <i>Fordító: Varga Dóra Ágnes</i>	105
Julie McDonough Dolmaya: A mindenkori emberi tudás bővítése: Wikipédia, fordítás és nyelvi igazságosság <i>Fordító: Zombori Réka</i>	125
Valeria Petrocchi: Pedagógiai célú fordítás kontra fordításoktatás: kompromisszum elmélet és gyakorlat között <i>Fordító: Tóth Regina</i>	145
Tuija Kinnunen: A tolmácsolt interakció testi és térbeli jellemzői a bíróságon <i>Fordító: Cziráki Tímea</i>	161
A szerzőkről	189
Köszönetnyilvánítás	193

ELŐSZÓ

Horváth Ildikó

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszéke Magyarország legrégebb nyelvi közvetítőket képző intézménye. Büszkék vagyunk képzéseink rendkívüli népszerűségére, amelynek egyik oka **képzési kínálatunk sokszínűségében** rejlik. Az egyik legfontosabb egyetemi alapelvünk az állandó megújulás. Képzési portfóliónkat a mindenkor **piaci körülményekhez** igazítjuk, miközben építünk azokra az erős módszertani alapokra, amelyeket az elmúlt több mint négy évtizedben dolgoztunk ki. Ennek eredménye például, hogy a hagyományosnak mondható mesterképzésünk és a konferenciatolmacsképzésünk a közelmúltban kiegészült olyan, hazánkban teljesen újszerű képzésekkel, mint a bírósági tolmácsképzés, a terminológus-szakfordító és a lektorképzés, valamint az audiovizuális fordítóképzés. Tanszékünkön megalakulása óta gyakorlatorientált képzés folyik. Ez többek között azt jelenti, hogy a tanórák 75-80%-a gyakorlati foglalkozás, amelyet gyakorló szakemberek vezetnek.

A megújulás igénye persze nemcsak a képzési kínálatban, de a módszertanban is tetten érhető. Az utóbbi években az új technológiák a fordítói piacot is elérték, ezért a tanszék megkezdte a **modern nyelvtechnológiai eszközök** oktatásának beépítését a képzéseibe. Kihhasználva a fejlett technológia adta lehetőségeket, 2016 szeptemberétől távoktatásban is indítunk képzéseket. A **távoktatási módnak** a közismert előnyei mellett egy különleges pedagógiai haszna is van. Az online tanulás tökéletesen modellálja a modern fordítók, terminológusok és lektorok mindennapi munkavégzését. A szakma képviselői ma már gyakran online projekteken dolgoznak, ez a módszer tehát valóban a gyakorlatra készíti fel a hallgatókat a világ bármely pontján. A világ bármely pontját említeni pedig nem túlzás. Van olyan hallgatónk, aki Dél-Amerikából csatlakozott távoktatási képzésünkhöz. Az ország és Európa határait tehát bőven túllepük ennek a képzési formának a segítségével.

Talán meglepően hangzik, de a minőségi gyakorlatorientált nyelviközvetítő-képzés nem lehet sikeres az elméleti alapok ismerete nélkül. Meggyőződésem, hogy tanszékünk szakmai sikerének egyik pillére, hogy képzéseinken hallgatóink szilárd elméleti alapokkal gazdagodnak. Az elmélet igen fontos szerepet játszik ugyanis abban, hogy

a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék végzett hallgatói reflektált szakemberekké válnak. A különböző képzéseinken az elméletet, és itt most gondolok a fordítás, tolmácsolás, terminológia, valamint a lektorálás és az audiovizuális fordítás elméletére is, szintén számottevő gyakorlati tapasztalattal rendelkező szakemberek oktadják.

Az elméleti képzés jelentőségével kapcsolatban, annak létjogosultsága érdekében fontos megjegyezni még egy szempontot, amelyről nem nagyon esik szó. Ez pedig nem más, mint a **szakmatudat** kialakítása és erősítése. A szakmatudat fogalma nem más, mint hogy a szakember tudja, ismeri és átérzi azt, miben különbözik az általa űzött foglalkozás a többitől, és főleg a hozzá közel álló rokonszakmáktól, és ezt el is tudja magyarázni a szakmán kívülieknek olyan szakkifejezések használatával, amelyek a laikusok számára is érthetők. Ehhez természetesen ismerni kell azokat a kognitív, perszonális és interperszonális folyamatokat, amelyek a szakmai tevékenységük során előfordulnak vagy előfordulhatnak. A nyelvi közvetítői szakma esetében ez azt jelenti, hogy mindezek tudatában egyszerűen, mégis hozzáértő szakértelemmel el tudjuk magyarázni mások számára, mi a különbség például a nyelvtanárok és a tolmácsok, adott esetben a fordítók és a tolmácsok tudása, készségei, feladatai között. Mindez igencsak fontos azon küldetésünk megvalósításban, hogy elősegítsük a nyelvi közvetítői szakma fejlődését, professzionalizálódását és elismertségét.

Mindenek megvalósítását az is támogatja, hogy az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke **nemzetközi hírű kutatóhelyként** működik. 2003-ban indult útjára a Fordítástudományi Doktori Program, amelynek keretében elismert fordításelméleti kutatómunka zajlik. Ennek kézzel fogható eredménye számos saját kiadású, magyar és idegen nyelvű szakkönyvünk és egyetemi tanagyagunk.

Sikereink egy további alappillére, hogy minden képzésünket áthatja a **tanulóközpontú** szemlélet. Ez jól érződik a tanórákon, de azokon kívül is. Olyan közösséget építünk, amelyben oktatóink és hallgatóink egyaránt jól érzik magukat, megtalálják a helyüket, és ki is tudnak bontakozni. Nagyon gyakran bebizonyosodott már, hogy volt és mindenkori hallgatóink, oktatóink lelkes közreműködésével és támogatásával valósulhatott meg egy-egy projektünk.

A jelen kötet is egy ilyen közösség munkájának az eredménye. Szükséges volt hozzá a kreatív és lelkes oktatók és hallgatók munkája. Igazi együttműködés eredményeként kilenc igen aktuális fordítástudományi tanulmányt tartalmaz a kötet magyarul, amelyeket az azokat fordító mesterszakos hallgatók szakdolgozatuk részeként készítettek el. A szakdolgozat azonban csak kiindulópontként szolgált – azt követően még rengeteg energiát kellett befektetni ebbe a kötetbe, hiszen ezt követte a nyelvi és szakmai lektorálás, a szerkesztés, a borítóterv elkészítése és nem utolsósorban a megjelentetéshez szükséges anyagi források előteremtése. A projekt igazán nagy értéke számomra, hogy az azt megvalósító közösség nemcsak jelenlegi hallgatóinkból és oktatóinkból áll, hanem részt vettek benne több éve végzett, és azóta sikeres szakmai pályát befutó hallgatóink is. Köszönöm és gratulálok!

Érzelmi intelligencia és fordítástudomány: egy új híd

Séverine Hubscher-Davidson

Fordító: Zalasch Tímea és Kornokovits Bianka

1. BEVEZETÉS

A pszichológiai természetű kutatások az elmúlt néhány évtized során egyre nagyobb teret nyertek a fordítástudományban. A tudományterület interdiszciplináris természete miatt hajlandóságot mutat a kölcsönzésre (Brownlie 2008: 338), és a kognitív tudományok területén végzett kutatás is információval járul hozzá például a fordítási folyamatok tanulmányozásához, ahogyan az ezen tudományágakat hídként összekötő újabb publikációk sokasága is mutatja (lásd többek között Papavassiliou 2007; Bergen 2009; Shreve és Angelone 2010; Chmiel 2010). Amint azt Hatzidaki (2007: 14) találóan megfogalmazza, „mivel a transzlatológiai kutatások fókuszában a fordítás nyelvi folyamatainak megfigyelése és elemzése áll, nyilvánvalóvá válik, hogy a pszicholingvisztika és a transzlatológia szorosan összefüggenek.” A pszichológiának azonban vannak más területei is, amelyekre kétségtelenül kevés hangsúlyt fektetnek a fordítástudományban, így ezekkel változatlanul kevés kutatás foglalkozik. Habár a fordítói viselkedés érzelmi vonatkozásainak a fordítói teljesítményre gyakorolt hatását egyre inkább elismerik (Jaaskelainen 1999; Hansen 2005; Hubscher-Davidson 2009), a fordítási folyamat ezen aspektusa kevésbé jelenik meg a szakirodalomban. Az „érzelmi intelligencia” terminusra a John Benjamins kiadó fordítástudományi bibliográfiájában végzett keresés (2011. augusztus 11.) nulla találatot adott. Az „érzelem” szóra csupán 27 találatot kaptunk, a „személyiség” szó pedig összesen 68-szor szerepelt. A találatok nagy része az érzelmes anyagok vagy érzelmes nyelvhasználat fordításával kapcsolatos (Hiirikoski 2002; Lee 2003; Wittwer 2007; Mohammady 2008), csupán néhány foglalkozik a fordítók és a tolmácsok személyiségével vagy érzelmeivel. Ugyanakkor a fordítástudományon belül egyre növekvő érdeklődés mutatkozik a nyelvi közvetítők viselkedése

iránti vizsgálódásokra, valamint arra, hogy felhívják a figyelmet a munkafolyamataikra (lásd Chesterman 1997; Hönig 1998; Hubscher-Davidson 2007; Alvstad, Hild et al. 2011). Ez a megnövekedett láthatóság és elismerés (Venuti 1995) eltolódáshoz vezetett a kutatások tárgyát illetően a fordítástól a fordítók felé (Munday 2008a: 15), új kapcsolatok létrehozását eredményezte más diszciplínákba (például szociológia, kulturális ismeretek), és lehetővé tette az új látásmódok integrációját egy olyan interdiszciplináris tudományágba, mint a fordítástudomány. Amint azonban ez a tanulmány is kifejti, az érzelmi intelligenciához és a személyiséghez hasonló területek továbbra is alulkutatottak, és hasznos lenne őket beépíteni a fordítástudományba, ezáltal egy sor probléma kerülhetne napvilágra, és jobban megérthetnénk a fordítók és a tolmácsok tevékenységét.

Ennélfogva a jelen tanulmány célja kihangsúlyozni a mai fordító- és tolmácsshallgatók, illetve a gyakorló fordítók és tolmácsok érzelmi intelligenciájának tanulmányozásában rejlő értéket. Először az érzelmi intelligencia fogalmát definiálom, és áttekintem a vonás-érzelmi intelligenciaprofilokat két újabb tanulmányra koncentrálva, amelyek relevánsak a fordítástudomány számára. Másodsorban azt tárgyalom, miként szolgáltatnak bizonyítékot a fordítástudomány és a hasonló tudományágak területén végzett új kutatások arra, hogy a fordítók és tolmácsok affektív és érzelmi vonásainak kutatása valóban hasznos. A tanulmány befejező része néhány ajánlást tartalmaz a fordítástudomány területén végzett érzelmi intelligenciát érintő kutatásokkal kapcsolatban, amelyekből a fordítók és tolmácsok közössége is profitálhat. Azt a következtetést vonom le, hogy az érzelmi intelligencia tanulmányozása szükséges és kívánatos ahhoz, hogy mélyebb betekintést nyerjünk a fordítási és a tolmácsolási folyamatokba.

2. AZ ÉRZELMI INTELLIGENCIA MEGHATÁROZÁSA: VONÁS- ÉS KÉPESSÉGMODELLEK

Az érzelmek tanulmányozása nem új kutatási terület, hiszen számottevő tudományos kutatási tárgy Publilius Syrus óta, aki a Kr. e. első században azt írta, hogy „urald az érzelmeidet, nehogy az érzelmeid uraljanak téged” (Syrus Kr. e. 100/1961, idézi Salovey és Mayer 1990/2004: 2). Azóta az érzelmek tanulmányozása egyre növekvő érdeklődésre tarthat számot, gyakran a pszichológusok aggodalmára, akik egyfajta kellemetlen feszültségről beszélnek a hétköznapi pszichológia világa és az alapos kutatás között (Mayer és Ciarrochi 2006: xv). A tudományterület népszerűsödése a definíciók és elméletek nagy változatosságát eredményezte, az érzelmek tanulmányozása pedig továbbra is az érzelmi intelligenciát kutató szakemberek figyelmének középpontjában áll. Megkísérelnek kritikus és valódi válaszokat találni arra a kérdésre, miért cselekszünk vagy viselkedünk úgy, ahogyan tesszük. Salovey és Mayer szerint következőképpen definiálhatjuk az érzelmeket:

Az érzelmek szabályozott reakciók, amelyek számos pszichológiai alrendszer határait átlépik, beleértve a fiziológiai, kognitív, motivációs és kísérletező rendszereket. Az érzelmeket jellemzően valamilyen belső vagy külső esemény váltja ki, amelynek pozitív vagy negatív töltetű jelentése van az egyén számára. (Salovey és Mayer 1990/2004: 2)

Az érzelmi intelligencia fogalma először a nyolcvanas években jelent meg Gardner szociális intelligenciáról alkotott nézetének részeként. A maga nemében ez volt az első elmélet, amely azt állította, hogy hétféle intelligencia létezik, többek között az interperszonális intelligencia, annak a képessége, hogy megértsünk másokat, és az intraperszonális intelligencia, vagyis hogy megértsük magunkat, és kifejlesszük a saját identitásunk érzékét (Gardner 1983). Gardner munkássága ezekkel az új intelligenciátípusokkal számos pszichológiai kutatást inspirált, amelyek azzal foglalkoztak, hogy az emberek miként ismerik fel és kommunikálják az érzelmeiket, illetve miként használják őket problémamegoldásra. Úgy tartják, hogy az érzelmi intelligencia kutatása különbözik a kogníció és az affekció kutatásától, mivel az érzelmi intelligencia kutatása „nem kimondottan az emlékezetre vagy a megítélésre koncentrál, hanem az érzelmesség és a személyiség sokkal általánosabb hozzájárulásaira” (Salovey és Mayer 1990/2004: 6). A nem-kognitív tényezőkre helyezett hangsúly a hagyományos intelligenciafelfogástól való elszakadást jelentette. 1990-ben Salovey és Mayer sok elemet összevont az érzelmi intelligenciát vizsgáló kutatásokból, és bevezette a fogalom egységes elméletét. Az érzelmi intelligencia konstruktuma így a következőképpen határozható meg: „annak a képessége, hogy megfigyeljük a saját és mások érzéseit, azonosítsuk őket, és felhasználjuk az információt saját gondolkodásunk és cselekedeteink irányítására” (Salovey és Mayer 1990/2004: 189). Azóta két különböző, egymástól független felfogás alakult ki az érzelmi intelligenciát illetően. Manapság széles körben elfogadott nézet, miszerint az érzelmi intelligenciát felfoghatjuk alacsonyabb szintű személyiségvonásnak, ez a vonás-érzelmi intelligencia, vagy a kognitív intelligencia egyik típusának, amelyet képesség-érzelmi intelligenciának nevezünk (Williams, Daley et al. 2010). A kutatók az érzelmi intelligenciának ezt a két különböző konstruktumát különböztetik meg az alapján, hogy az operacionalizálás folyamata önbeszámolóra épül-e (például személyiség-kérdőívek), vagy IQ-tesztekhez hasonló teljesítménytesztekre (Petrides, Pita et al. 2007).

Petrides, Pita és munkatársaik (2007: 283) szerint a vonás-érzelmi intelligencia, vagy más néven a személyiségvonás alapú érzelmi énhatékonyság az érzelmi önészlelés egyik különálló összetett konstruktuma és konstellációja, amely a személyiségi hierarchia alacsonyabb szintjein helyezkedik el. Az érzelmekkel kapcsolatos hajlamokra és az önészlelésre vonatkozóan elmondható, hogy a legjobban önbeszámolóval mérhetők. Másrészt a szerzők feltételezik, hogy a képesség-érzelmi intelligencia (vagy kognitív-érzelmi képesség) érzelmekkel kapcsolatos kognitív képességekkel kapcsolatos, amelyek leginkább teljesítménytesztekkel mérhetők. Míg a képességmodellek sokkal jobban köthetők mentális képességekhez, addig a vonásmodellek a személyiség tulajdonságait és jellemző vonásait mérik (Petrides és Furnham 2001).

Brackett és Geher (2006: 28) szerint mindkét iskola hívei a saját felfogásuknak megfelelően fejlesztettek ki teszteket az érzelmi intelligencia mérésére, így két különböző tesztípus alakult ki, amelyek az érzelmekkel kapcsolatos képességeket (a képességmodelleknél) és az érzelmek feldolgozását (a vonásmodelleknél) mérik. Aszerint, hogy az érzelmi intelligenciát képességnak vagy személyiségvonásnak tekintjük, másféle mérőeszköz szükségeltetik. Így a kutatóknak, akik a fordítók érzelmi intelligenciáját szeretnék feltérképezni, el kell gondolkodniuk azon, hogy a sikeres fordítói teljesítmény a hallgató érzelemboldozó *képességének* tulajdonítható-e, és ezt akkor érdemes-e önértékelési tesztekkel mérni, amelyek az érzelmi töltetű információk felismerését vizsgálják.

Mindenesetre mindkét fent említett modellnél használt mérőeszköz kapcsán jelentettek problémákat (Cooper 2002; Ciarrochi, Forgas et al. 2006; Matthews, Deary et al. 2003; Fiori és Antonakis 2011), és mindkettőnek megvannak a támogatói is. Számos tudós (Kaufman és Kaufman 2001; Van Rooy és Viswesvaran 2004; Mayer 2006) az úgynevezett objektívabb képességtesztet részesíti előnyben az önbeszámolón alapuló tesztekkel szemben, amelyek állításuk szerint hamis válaszok veszélyét rejtik magukban. Másrészt Petrides, Frederickson és munkatársaik (2004) úgy vélik, hogy a képesség-érzelmi intelligencia mérése még mindig kihívást jelent. Azt állítják, hogy a képesség-érzelmi intelligencia mérőeszközei inkább az érzelmekkel kapcsolatos tudást mérik, mint a teljesítményt (Williams, Daley et al. 2009: 317), és a képesség-érzelmi intelligencia operacionalizálása problematikus, mivel az érzelmi élmény szubjektivitása aláássa az IQ-tesztekhez hasonló mérőeszközök fejlesztését (Petrides, Pita et al. 2007). A vonás-érzelmi intelligenciát állítólag sokkal egyszerűbb felmérni, és „élvezhetjük a széleskörű empirikus támogatást és folyamatos felfedezéseket, amelyeket számos elméletileg megalapozott, metodikailag kifinomult és függetlenül levezethető kutatás támaszt alá” (Petrides 2010: 138). Petrides, Frederickson és munkatársaik (2004: 278) elismerik azonban, hogy az e téren végzett kutatás vegyes eredményeket hozott, és „úgy tűnik, hogy a konstruktummal végzett empirikus munka mennyisége – beleértve a megfelelő mérőeszközök kifejlesztését –, fordítottan arányos a témát övező érdeklődéssel”. Annak ellenére, hogy különböző nézetek léteznek arról, hogyan kell tanulmányozni az érzelmi intelligenciát, és hogy további empirikus munka szükségeltetik, a témában végzett kutatások még érdekesek lehetnek a fordítástudományi közösség számára.

A következő részben rövid kritikai áttekintést nyújtok a vonás-érzelmi intelligenciaprofilok kutatásáról, majd két konkrét tanulmányra térek rá, amelyek felsőoktatási kontextusban mérték a vonás-érzelmi intelligenciát, és relevánsak a fordítás és a tolmácsolás szempontjából.

3. A VONÁS-ÉRZELMI INTELLIGENCIAPROFILOK FELTÉRKÉPEZÉSE

A képességmodellhez köthető jelenlegi érvényesség és a pszichometriai problémák okán (Mikolajczak, Roy et al. 2009: 699), valamint azon okból, hogy a vonás-érzelmi intelligencia adott esetben releváns lehet a fordítástudomány számára is, a jelen tanulmány elsősorban a vonás-érzelmi intelligenciára fókuszál. A vonás-érzelmi intelligencia kutatása az utóbbi néhány évben jelentősen fellendült. Petrides, Vernon és munkatársaik (2011: 35) szerint a vonás-érzelmi intelligencia segítségével átfogóan lehet operacionalizálni a személyiség affektív aspektusait, a vonás-érzelmi intelligencia elméletének kulcsfontosságú előnyeit pedig a fogalmi tartalomban és a magyarázó erőben találjuk (Petrides 2009b). Mikolajczak, Roy és munkatársaik (2009: 700) szerint a bizonyítékok arra utalnak, hogy a vonás-érzelmi intelligencia mind az értelmezést, mind a predikciót tekintve termékeny. Például a vonás-érzelmi intelligencia az érzelmi és szociális kritériumokat tekintve erősen prediktív, és szorosan összefügg az érzelmekhez kapcsolódó változókkal (Mavroveli, Petrides et al. 2009: 268).

A vonásmodellek az érzelmi intelligenciát többkomponensű konstruktumként értelmezik, amely 13-15, érzelemhez kapcsolódó viselkedési hajlamból épül fel, és amelyről azt gondolják, hogy befolyásolja az egyén elvárásokkal és nyomásokkal való megküzdését (Nelis, Quoidbach et al. 2009). A vonás-érzelmi intelligenciának számos jó mérőeszköze létezik, amelyek a mintavételi területet átfogóan lefedik, állandó tényezőt jelentenek a tanulmányok között, és kiváló pszichometriai tulajdonságokkal rendelkeznek (Petrides, Vernon et al. 2011: 37). A vonás-érzelmi intelligencia egy bizonyos mérőeszközének pszichometriai tulajdonságaival foglalkozó tanulmányukban Mikolajczak, Luminet és munkatársaik (2007) rávilágítanak, hogy a vonás-érzelmi intelligencia milyen fontos szerepet játszik az olyan szakmákban, amelyek affektív komponenst tartalmaznak, és ez a relevancia különbözteti meg a sikeres és a nem sikeres hallgatókat az oktatásban. A konstruktumot hasznosnak tartják, mivel az affektivitásban jelentkező fő egyéni különbségeket egyetlen keretbe rendezi (Mikolajczak, Roy et al. 2009).

Számos tanulmány állítja, hogy a vonás-érzelmi intelligencia és a jóléttel kapcsolatos változók között pozitív kapcsolat áll fenn (például Petrides, Pita et al. 2007; Cordovil de Sousa Uva, De Timary et al. 2009; Mikolajczak, Petrides et al. 2009), továbbá hogy a vonás-érzelmi intelligencia jelentősen csökkenti a stresszre adott reakciót (például Mikolajczak és Luminet 2008; Mikolajczak, Menil et al. 2007). A hallgatók egyetemi elköteleződése és sikere éppúgy kapcsolatban áll a vonás-érzelmi intelligenciával (például Jaeger 2003), mint a csapat teljesítménye és összetartása (például Quoidbach és Hansenne 2009). Mikolajczak, Bodarwé és munkatársaik (2010) szerint a magasabb vonás-érzelmi intelligenciát mutató pontszámok kapcsolatban állnak a depresszióhoz és szorongáshoz hasonló mentális problémák alacsonyabb kockázatával. A szerzők nemrég azt is felfedezték, hogy a magasabb vonás-érzelmi intelligenciával rendelkező személyek nagyobb mértékű bal frontális aktivitást mutatnak, ez magasabb szintű extravertiál, szociális kompetenciával és jobb érzelemszabályozó képességekkel jár

(Mikolajczak, Bodarwé et al. 2010). A magasabb vonás-érzelmi intelligenciával rendelkező személyek hajlamosabbak elkerülő stratégiák helyett problémamegoldó stratégiákat alkalmazni (Petrides, Pita et al. 2007), a helyzeteket inkább kihívásnak tekinteni, mint fenyegetésnek (Mikolajczak, Luminet et al. 2007), ráadásul kreatívabbak és érzékenyebbek, ami kimondottan a kreatív munka követelménye (Sánchez-Ruiz, Hernández-Torrano et al. 2011). Érdekes módon az érzelmi intelligencia magasabb szintje olyan gondolkodásra és cselekvésre ösztönzi az embereket, hogy minél több pozitív és minél kevesebb negatív érzelmi élmény érje őket (Mikolajczak, Menil et al. 2007).

A vonás-érzelmi intelligencia mérőeszközei szilárd empirikus bizonyítékokkal szolgálnak a kritérium érvényességet illetően, és erős prediktív hatásuk van (Joseph és Newman 2010). A személyiséghez és az érzelmi aspektusokhoz hasonló nem-kognitív változók felkeltették a tudósok érdeklődését, akik fő referenciakeretként használták fel a vonás-érzelmi intelligencia elméletét olyan különböző területeken, mint az alkoholfüggőség és az alkohol iránti vágy (Cordovil de Sousa Uva, De Timary et al. 2009), a vezetői hatékonyság (Villanueva és Sánchez 2007), az érzelmi munkastílusok a gondozásban (Mikolajczak, Menil et al. 2007) és a mentális egészség (Mikolajczak, Luminet et al. 2007). Sőt, számos kutatás mutatott ki jelentős és egyértelmű összefüggést a vonás-érzelmi intelligencia és a mentális egészség között. Az e téren végzett vizsgálatok felfedezték a vonás-érzelmi intelligencia moderáló hatásait az akut, időközönkénti és krónikus stresszorok miatti hangulatromlásra, természetes és laboratóriumi körülmények között egyaránt. Az eredmény azt mutatja, hogy a magasabb vonás-érzelmi intelligenciával rendelkező személyek jobban ellenállnak az élet stresszorainak (Mikolajczak, Petrides et al. 2009).

Ezen értékes felfedezések ellenére érdemes rávilágítani néhány korlátra a pszichometriai kutatások, különösen a vonás-érzelmi intelligencia kapcsolatában. Először is úgy tűnik, hogy viszonylag kevés empirikus kutatást végeztek a vonás-érzelmi intelligencia területén a nemi és faji különbségeket tekintve (Joseph és Newman 2010: 71). Sőt, amikor a vonás-érzelmi intelligenciát mérő kérdőívek pszichometriai tulajdonságait vizsgálják a nemek közötti különbségek szempontjából, Mikolajczak, Luminet és munkatársaik (2007: 348) jelentős nemek közötti eltérést találnak az eredményekben, és határozott javaslatot tesznek, hogy végezzenek kutatásokat a tesztfejlesztés lehetséges torzulásaira vonatkozóan. A vezetői énhatékonyságot vizsgáló tanulmányában Villanueva és Sánchez (2007) kapcsolatot fedezett fel a vonás-érzelmi intelligencia és a vezetés között, 217 egyetemi pszichológushallgatót vizsgáltak, 83%-uk nő volt. Az eredmények jelentős különbséget mutattak a férfiak és a nők vonás-érzelmi intelligenciát jelző szintjei között, és a szerzők elismerték, hogy a nem szerepet játszhatott a kutatásban, és bizonyos viselkedést eredményezett. Ezért kulcsfontosságú, hogy figyelembe vegyük a nemek közötti különbséget a normák megalkotásában és az eredmények értelmezésében.

A másik idevonatkozó korlátot a minta mérete és összetétele jelenti. A mintákat főként hallgatókból állítják össze (például Mikolajczak, Luminet et al. 2007; Villanueva és Sánchez 2007), és a jövőbeli munka szempontjából valószínűleg előnyösebb lenne megismételni a teszteket nagyobb, heterogénebb mintákkal, amelyeket több foglalko-

zásból állítanak össze (Nelis, Kotsou et al. 2011). Emellett a tanulmányok gyakran korlátozzák a kört, különösen a korosztályt, ezért az eredményeket kellő óvatossággal kell értelmezni (Mikolajczak, Luminet et al. 2007). Petrides (2009: 99) szerint szükség van elmélet-vezérelte kutatásra, amely az ismétlést és a magyarázatot hangsúlyozza, és mivel az érzelmek a személyiségnek csupán egy területe, szükséges kibővíteni a vonás-érzelmi intelligencia elméletét, hogy más (például szociális vagy személyes) területeket is felöleljenek.

A vonás-érzelmi intelligencia kutatására vonatkozó harmadik korlát az a tendencia, hogy a vizsgálatok többnyire önbeszámolón alapuló mérőeszközökre támaszkodnak, amelyek néha pontatlanok és választorzulásokat okozhatnak. Mavroveli és Sánchez-Ruiz (2011: 113) szerint ezek a problémák nem egyedül a vonás-érzelmi intelligencia mérőeszközeire jellemzőek, és az önbeszámoló alkalmazása „azon az elképzelésen alapul, miszerint az intra- és interperszonális képességekre adott értékelés valójában sokatmondó, és jelentős befolyást gyakorol az egyén viselkedésére”. Ezért kontextuális tényezőket és más változókat is figyelembe kell venni a vonás-érzelmi intelligenciát mutató pontszámok mellett. Mikolajczak és Luminet (2008: 1451) azt javasolja, hogy a vonás-érzelmi intelligencia mérőeszközeivel összefüggésben használjanak pszichológiai indikátorokat és/vagy agyi képalkotó eljárásokat, hogy eltávolítsák az önbeszámolón alapuló eszközökhöz köthető torzulásokat.

A vonás-érzelmi intelligencia mérőeszközeihez használt fordítások is problémát jelenthetnek. A gyakori használatuk ellenére (például Mikolajczak, Bodarwé et al. 2010; Villanueva és Sánchez 2007; Zampetakis és Moustakis 2011) továbbra is fennáll az aggály, vajon a kulturális különbségek befolyásolják-e a személyiségvonás kifejeződését. Zampetakis és Moustakis (2011: 87) azt fejtik ki a tanulmányában, hogy görög anyanyelvű beszélők lefordították az általuk használt, önbeszámolón alapuló mérőeszközöket, majd a visszafordítás során kiderült, hogy „a fordítás elég jól működött, és a megfogalmazás megtartotta a hasonló konnotációkat”. Ez az állítás aligha önbizalomnövelő, és több figyelemre volna szükség ezen a területen, hogy meg lehessen állapítani a teszt különböző kulturális háttérrel rendelkező résztvevőinek hatékonyságát.

A fenti korlátokat kiegészítve elmondható, hogy a vonás-érzelmi intelligenciáról szóló szakirodalomban ritkán esik említés etikai jóváhagyási folyamatokról, a résztvevők utólagos kikérdezéséről vagy a részletes tájékoztatást követő hozzájárulásról. Mindezen hátrányok ellenére a vonás-érzelmi intelligencia kutatása ígéretes eredményeket mutat, és mostanáig az egyetlen olyan tudományos munkának számít a témában, amely eltér attól az elgondolástól, miszerint a vonás-érzelmi intelligencia csakis hasznos lehet, számításba véve a bizonyos kontextusokban megnyilvánuló nemkívánatos hatásait is (Petrides, Vernon et al. 2011: 39).

A következő részben röviden áttekintünk néhány újabb kutatást, amelyek a vonás-érzelmi intelligencia mérésével foglalkoztak kimondottan felsőoktatási kontextusokban, továbbá szó lesz két fordítási és tolmácsolási relevanciájú tanulmányról, amelyek a tanulmányi teljesítményre és a nyelvekre fókuszálnak.

4. ÉRZELMI INTELLIGENCIA, ÖNBIZALOM ÉS NYELVTANULÁS

Az érzelmi intelligencia területén, felsőoktatási kontextusban végzett pszichológiai kutatások eddig főként az érzelmi intelligencia és a tanulmányi teljesítmény kapcsolatát vizsgálták. A képesség- és vonásalapú mérőeszközöket is felhasználó kutatások például kimutatták, hogy érzelmi intelligenciájuk alapján előre jelezhető az egyetemi hallgatók egy adott feladatban nyújtott teljesítménye (Lam és Kirby 2002), a diákcsoportok esetében pedig már egy projekt kezdeti szakaszában meg lehet jósolni teljesítményüket (Jordan, Ashkanasy et al. 2002). Más tanulmányok kutatói újabban az érzelmi intelligenciát mérő kérdőíveket egyéb pszichometriaival eszközökkel és teljesítményhez kötött (például érdemjegyekre vonatkozó) adatokkal kombinálják, valamint ezeken triangulációt alkalmaznak a jelentősebb és megbízhatóbb eredmények elérése érdekében.

Petrides és Frederickson 2011-es kutatásában teljesítményalapú kritériumokat személyiség-kérdőívekkel együttesen alkalmazott, és arra az eredményre jutott, hogy a vonás-érzelmi intelligencia egyes elemei növelik az iskolás gyermekek magabiztosságának esélyét. Azt is kimutatták, hogy a gyerekek számára fontos célok elérésébe vetett bizalmuknak nagy motivációs ereje van, ami a kiemelkedő tanulmányi teljesítményükben is megmutatkozik. Egy másik tanulmányi teljesítménnyel összefüggő kutatásban Mavroveli és Sánchez-Ruiz (2011) önbeszámolón alapuló mérőeszközöket ötvöztött objektív kritériumokkal, úgymint a diákok matematikában, olvasásban vagy írásban elért eredményeivel. E kutatás eredményei azt mutatták, hogy a magasabb vonás-érzelmi intelligenciáról tanúskodó értékek megnövekedett teljesítményt eredményeztek néhány tantárgy esetében, habár a vonás-érzelmi intelligencia és a tanulmányi eredmény közötti kapcsolat továbbra sem egyértelmű (Mavroveli és Sánchez-Ruiz 2011: 126). Egy korábbi kutatásukban Mavroveli, Petrides és munkatársaik (2009) tudatosan alkalmazták a trianguláció módszerét. A kutatók elismerik, hogy a vonás-érzelmi intelligencia konstrukciójának tanulmányi eredményre gyakorolt közvetlen hatása egyelőre nem egyértelmű, azonban nem zárják ki annak lehetőségét, hogy a vonás-érzelmi intelligencia hatásai képzettségi szinttől és tanulmányi tárgytól függően változnak. A különböző egyetemi karokon tanuló diákok vonás-érzelmi intelligenciaprofiljairól készített tanulmányukban Sánchez-Ruiz, Pérez-González és munkatársaik (2010) egyértelmű bizonyítékokat találtak arra, hogy a különböző egyetemi tárgyak hallgatói eltérő személyiségprofilal rendelkeznek, és hogy van kapcsolat a nemek és a karok között. Hangsúlyozzák továbbá, hogy statisztikailag jelentős különbségek vannak a hallgatók vonás-érzelmi intelligenciája között. Azok a diákok például, akik társadalomtudományt vagy művészetet tanultak, magasabb értékeket értek el az érzelmesség terén, mint műszaki tanulmányokat folytató társaik (Sánchez-Ruiz, Pérez-González et al. 2010: 54). A szerzők szerint a vonás-érzelmi intelligenciaprofilok felállítása az egyes karokon segíthet abban, hogy létrejöjjön a kapcsolat a diákok személyisége és az általuk választott tudományos terület között, ami elősegítheti tanulmányi eredményeik javulását.

A következőkben két nemrégiben készült kutatás kerül bemutatásra, amelyekben a vonás-érzelmi intelligencia mérőeszközeit alkalmazták felsőoktatási kontextusban, és amelyek középpontjában a tanulmányi teljesítmény és a nyelvek állnak. Ezeket a kutatásokat nem reprezentatívnak szánták, hanem azért készültek, hogy bemutassák a fordítás és tolmácsolás területén dolgozóknak, tanítóknak és kutatóknak, milyen lehetőségeket rejt magában az érzelmi intelligencia tanulmányozása a teljesítmény megértésében.

Petrides, Frederickson és munkatársaik (2004) tanulmányukban a vonás-érzelmi intelligencia szerepét vizsgálták a tanulmányi teljesítményben és a deviáns viselkedésben, és arra a következtetésre jutottak, hogy a vonás-érzelmi intelligencia jelentősen kapcsolódik a tanulmányi teljesítményhez, különösen az alacsony IQ-val rendelkező diákok esetében. A tanulmány egy átfogó, nagy mintán, számos felsőoktatási tárgyon és több kritériumon alapuló többváltozós kutatás eredménye. A vonás-érzelmi intelligencia és az iskolai teljesítmény közötti kapcsolatot különböző pszichometriai tesztekkel vizsgálták, amelyhez felhasználták például a TEIQue tesztet, az Eysenck-féle Személyiség Kérdőívet (EPQ), szövegértési készséget vizsgáló teszteket és a különböző tárgyakból tett országos vizsgák adatait. Az eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy a 650 diákból álló mintában a különböző típusú szorongások, a stressz és az érzelmi deficitek negatívan befolyásolják az iskolai teljesítményt, és hogy „a vonás-érzelmi intelligencia különbözőképpen érinti az egyes tantárgyakat tanulmányi teljesítmény tekintetében: az angol nyelvre, valamint az érettségi teljesítmény egészére gyakorolt hatása kiemelkedő, azonban a matematika és a természettudományok terén elhanyagolható” (Petrides, Frederickson et al. 2004: 287). A szerzők szerint az általuk „magas vonás-érzelmi intelligenciának” nevezett jelenség javítja az érettségi vizsgán nyújtott teljesítményt, feltehetően azért, mert megkönnyíti a diákok számára a stressz és szorongással való megküzdést. Salovey, Bedell és munkatársaik (1999: 141) szintén arra a következtetésre jutottak, hogy az egyének érzelmi kompetenciái (hogyan érzékelik, fejezik ki, értik meg és kezelik az érzelmi jelenségeket, befolyásolják az érzelmet kísérő aktivációra (*arousal*) adott reakciókat) jelentős szerepet játszanak a megküzdési folyamatokban.

Petrides, Frederickson és munkatársaik 2004-es tanulmánya két szempontból is releváns a fordítástudomány számára. Először is, a kutatók kiemelik a teljesítmény és a stressz/szorongás közötti kapcsolatot, és arra a következtetésre jutnak, hogy a vonás-érzelmi intelligencia talán nagyobb hatással van a diákok tanulmányi teljesítményére, amikor egy helyzet szellemi erőforrásaiknál többet követel tőlük. Ezek az eredmények összhangban vannak más tanulmányokéval, amelyek kapcsolatot véltek felfedezni a vonás-érzelmi intelligencia és a stresszrel való megküzdés között (például Ciarrochi, Deane et al. 2002; Mikolajczak, Nelis et al. 2008; Mikolajczak, Roy et al. 2009). Nyilvánvaló, hogy ezek az eredmények a fordítást és tolmácsolást tanuló hallgatók számára is relevánsak, mivel a fordítással járó bizonytalanság sok stresszrel járhat, ami kihat a problémamegoldásra is (Tirkkonen-Condit 1997; Fraser 2000). A tolmácsok teljesítményét vizsgáló tanulmányok kutatói továbbá hangsúlyozzák a stressz hatását a teljesítmény minőségére nézve, és a sikeres megküzdési stratégiák szükséges-

ségét (Seleskovitch 1978; Henderson 1987; Moser-Mercer 2008; Timarová és Salaets 2011). Feltételezhető, hogy az önbeszámolón alapuló eszközök segítségével lemertek szerint a magas vonás-érzelmi intelligenciával rendelkező fordító- és tolmácsológatók hajlamosabbak sikeresen teljesíteni az olyan fordítási és tolmácsolási feladatoknál, amelyeknél szükség van az érzelmi stressz és szorongás leküzdésére. A tanulmány második, a fordítástudomány számára is releváns megállapítása: a vonás-érzelmi intelligencia erőteljes hatása az angol nyelvi teljesítményre. Feltételezhető, hogy az Egyesült Királyságban a Nemzeti Alaptanterv angol tárgyából (GCSE és A-szinten*) jól teljesítő diákok már megszerezték – és képesek lesznek sikeresen alkalmazni – azokat az olvasási és írásbeli készségeket, amelyek birtokában könnyűszerrel szerezhetnek diplomát vagy építhetnek karriert a fordítás területén. Petrides, Frederickson és munkatársaik (2004: 287) megfigyelték, hogy „a vonás-érzelmi intelligencia szelektív előnyben részesíti azokat az egyetemi tárgyakat, amelyek kapcsolódnak az érzelmekhez (angol irodalom, művészetek, design stb.)”, és ilyen módon befolyásolja az iskolai teljesítményt. A fordítást és tolmácsolást sokan érzelmekhez kapcsolódó tudományos tárgynak tekintik (Jääskeläinen 1999; Hansen 2005; Bontempo és Napier 2011), ami arra utalhat, hogy a vonás-érzelmi intelligencia egy lehetséges tényező a fordítási és tolmácsolási teljesítményben.

Dewaele, Petrides és munkatársaik 2008-as tanulmánya, amely a vonás-érzelmi intelligencia és a szociobiográfiai változók többnyelvűek kommunikációs szorongására és idegen nyelvi szorongására gyakorolt hatását vizsgálja, szintén érdekes lehet a fordítók és a tolmácsok közösségének. A kutatás egyrészt felhasználja a TEIQue vonás-érzelmi intelligenciát mérő tesztet, másrészt egy kérdőív segítségével számba veszi az olyan egyéb változókat is, mint például az életkor, a nem, a képzettségi szint, az ismert nyelvek száma, az életkor az egyes nyelvek tanulásának elkezdésekor, az elsajátítás kontextusa, a nyelvhasználat gyakorisága stb. A tanulmány eredménye ezért meglehetősen összetett, és legjobban akkor használható, ha azt a kutatók saját elemzésének kontextusában értelmezzük. Mindazonáltal a tanulmány figyelemreméltó eredményekkel szolgál. A kutatás szerint a 464 többnyelvű résztvevő közül azok, akik az átlagnál magasabb vonás-érzelmi intelligenciával rendelkeztek, sokkal kevésbé voltak érintettek a kommunikációs és idegen nyelvi szorongás terén. A kutatásból az is kiderült, hogy az egyén nyelvtudásával kapcsolatos önbizalma alacsonyabb szorongási szinttel áll összefüggésben (Dewaele, Petrides et al. 2008: 936). A szerzők szerint (2008: 947) ezek az eredmények jelentősek, és következetesen azt mutatják, hogy a (TEIQue-vel mért) magas vonás-érzelmi intelligenciával rendelkezőknek a legalacsonyabb a kommunikációs és idegen nyelvi szorongási szintjük, mint ahogyan azt öt különböző szituációban is kiértékeltek (beszélgetés barátokkal, kollégákkal, idegenekkel, telefonon és nyilvánosság előtt). Dewaele, Petrides és munkatársaik úgy gondolják, hogy az eredmények jelentősége miatt további kutatások elvégzésére van szükség, mivel a megfigyelt min-

* A fordító megjegyzése: Az Egyesült Királyságban a GCSE (General Certificate of Secondary Education) a magyar alapszintű érettséginek feleltethető meg. Az A-szint (A-level) pedig az érettségit követő további két tanulmányi évet jelenti, ami a magyar emelt szintű érettségéhez hasonló végzettséget ad. (eduline.hu)

ták erősen arra utalnak, hogy a vonás-érzelmi intelligencia olyan személyiségi változó lehet, amely részben meghatározza a kommunikációs/idegen nyelvi szorongást.

Ebből is látható, hogy a fenti eredmények nagy mértékben vonatkoznak a fordítás-ra és tolmácsolásra. Egyrészt a magas szintű vonás-érzelmi intelligencia és a bizonyos nyelvtanulási helyzetekben megfigyelt alacsony szintű szorongás közötti kapcsolat különösen releváns a tolmácsok számára, akiknek le kell tudniuk küzdeni a szorongást, amikor nyilvánosság előtt beszélnek. Amennyiben a vonás-érzelmi intelligencia szerepet játszik a kommunikációs szorongásban, úgy ez a terület további kutatásokat igényel a fordító- és tolmácsképzés kontextusában. A másik releváns eredmény szerint az egyén saját nyelvtudásába vetett bizalma csökkenti a szorongást. A szerzők megfigyelték, hogy az egyének saját beszédképességről adott értékelése megközelítő információval szolgált a tényleges beszédképességükről, és hogy a bizalmuk abban, hogy képesek a saját stressz-szintjük szabályozására, valamint ki tudják fejezni magukat érthetően, csökkenti a kommunikációs és idegen nyelvi szorongást (2008: 947, 951). Ebből arra lehet következtetni, hogy a diákok önértékelésének és önbizalmának fejlesztése nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy sikeres szakembereket lehessen képezni belőlük.

Ebben a tanulmányban a vonás-érzelmi intelligencia mérőeszközeire fogok összpontosítani nagyobb empirikus támogatottságuk (Petrides 2010) miatt, és mert hiszem, hogy a fordítási folyamatok kutatása terén éppúgy szükség van a nem-kognitív, érzelmmel kapcsolatos beállítottság tanulmányozására, mint a kognitív képességek vizsgálatára. Ugyanakkor néhány képességmodellen alapuló mérőeszközöket felhasználó kutatásban szintén találtak összefüggést az érzelmi intelligencia és a tanulmányi teljesítmény között (lásd Di Fabio és Palazzeschi 2009), valamint az érzelmi intelligencia és a törődéshez vagy érzelmekhez köthető tantárgyak között (például Zysberg, Levy et al. 2011; Kafetsios, Maridaki-Kassotaki et al. 2009). Az adatszerzéshez használt kérdőívek használatának jól ismert hátrányai ellenére (bővebben lásd 6. rész) érdemes megjegyezni, hogy számos eredmény releváns lehet a fordítás- és a tolmácsolástudomány számára, úgymint az érzelmi intelligencia és megküzdési stratégiák közötti kapcsolat, a magas vonás-érzelmi intelligencia és az érzelmekhez köthető tárgyak közötti lehetséges kapcsolat vagy az önbizalom és szorongási szint közötti kapcsolat. Hasznos volna a fenti eredményekre a fordító és tolmácsképzés kontextusában reflektálni, valamint tovább vizsgálni azokat.

5. ÉRZELMI INTELLIGENCIA ÉS FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Ahogy azt már korábban említettük, a személyes és érzelmi jellemzők fordítói és tolmácsolási teljesítményre gyakorolt hatása már egy ideje elismert. Az egyén képessége, hogy felismerni és kommunikálni tudja saját és mások érzelmeit, az interkulturális kommunikáció egyik kulcsfontosságú eleme, és ezért a fordítók és tolmácsok egyik nélkülözhetetlen készsége. A fordítónak amellet, hogy nyelvészai készségekkel kell rendelkeznie, kétségkívül képesnek kell lennie arra is, hogy hatékonyan közvetítsen a kultúrák között, hogy megértse a célnyelvi olvasó igényeit, elvárásait, valamint

azt is, hogyan kell a forrásnyelvi szerző üzenetét sikeresen kommunikálni a célnyelvi olvasó – a tolmács esetében a célközönség – felé. A sikeres fordítói/tolmácsolási teljesítményhez elengedhetetlen, hogy a fordító/tolmács képes legyen felismerni, hogy mit érez vagy szeretne az ügyfél, a szerző vagy az olvasó, továbbá megtalálni annak a módját, hogyan kezelje és közvetítse az ügyfél/szerző/olvasó nézőpontját, és ezen készségek részét képezik annak, amit a pszichológusok érzelmi intelligenciának hívnak. A mai világban, ahol a határok eltűnőben vannak és a közösségek egyre multikulturálisabbá válnak, egyértelmű, hogy a fordítók és tolmácsok kulcsfontosságú szerepet játszanak a kultúrák közötti hídépítésben és a különböző nyelveket beszélők közötti közvetítésben. A fordítók alábbi képességei mind a kompetens fordító szakemberek elismert alapképességei közé tartoznak (*National Occupational Standards in Translation* 2007): megértik és közvetítik az érzékeny és kontextusfüggő információkat, pontosan tükrözik egy adott kultúra forrásnyelvi szövegének jelentését, birtokában vannak a szükséges interperszonális készségeknek, képesek alkalmazkodni a különböző munkahelyzetekhez. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága is elismeri, hogy szükség van kompetens, (kulturálisan is) érzékeny fordítókra. A Bizottság által közzétett, hivatásos fordítók alapvető kompetenciáiról szóló listában számos interperszonális és interkulturális készség szerepel, beleértve az új helyzetekhez való alkalmazkodóképességet, az önértékelési képességet és a különböző közösségekkel való kommunikációs képességet. Ezek a képességek és magatartásformák kapcsolódnak a személyiségpszichológiában meghatározott érzelmi intelligencia koncepciójához, és a szakmai szervezetek is egyértelműen egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak nekik. Ezért valószínűnek tűnik, hogy a fordítók és tolmácsok érzelmi intelligenciájának feltérképezése hozzájárulhat munkafolyamataik megértéséhez. Másfelől ezek az információk jelentős hatással lehetnek – és ráépülhetnek – a fordító- és tolmácsképzés során alkalmazott módszerekre.

A műfordítás az egyik olyan terület, ahol az egyéni adottságok szerepe a fordítási teljesítményben talán eddig is nyilvánvalóbb volt, és ahol meghatározóak a fordítói stílusról és egyéni jellemzőkről szóló diskurzusok (Munday 2008b; Winters 2009; Saldanha 2011). Sokan beszéltek már a fordítás és a kreativitás közötti kapcsolatról is, kiemelve azt a tényt, hogy a műfordítóknak szükségük van kreatív vénára ahhoz, hogy megfelelő célnyelvi szövegeket hozzanak létre (Jones 2006; Lin 2006; Ellender 2006). Manuela Perteghella és Eugenia Loffredo a *Translation and Creativity – Perspectives on Creative Writing and Translation Studies* (2006) című könyvének bevezetésében a fordítás és a kreatív írás közötti kapcsolatot tárgyalja, valamint a fordító újonnan vizsgált szerepét mint olvasó-alkotó és fordító-író. A szerzők arra buzdítják az olvasókat, hogy gondolják újra a fordítást a kreatív írás szempontjából, valamint utalnak arra is, hogy a kreatív írás lehet „a következő olyan vezető terület, amely betekintést ígér a fordítás folyamatába” (2006: 2). Úgy gondolják, hogy a kreatív írás pszichológiája vitathatatlanul az egyik olyan terület, ahol a kreatív írással kapcsolatos kutatások betekintést nyújthatnak a fordítási folyamatba.

Sőt, a kreatív írás területén végzett kutatások számos érdekes eredménnyel szolgálnak az írási folyamatban részt vevő érzelmek és affektusok szerepét és hatását il-

letően. Több kutatásban (Barron 1969; Pourjalali, Skrzynecky et al. 2009; Perry 2009; Waitman és Plucker 2009) is találtak bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy a sikeres írók bizonyos személyiségjegyeken osztoznak. Az 1960-as években a Kaliforniai Egyetemen (Berkeley), az *Institute for Personality Assessment and Research* (IPAR) által végzett nagyszabású vizsgálatban a kreatív írással foglalkozók személyiségét vizsgálták. 56 kiemelkedő kreatív írórt kértek meg arra, hogy vegyenek részt egy teszt sorozatban (Piirto 2009), amelynek részét képezte a népszerű Myers-Briggs Típus Indikátor (MBTI) néven ismert személyiségteszt is. A kutatás szerint a szerzők túlnyomó többsége az intuitív személyiségvonás terén egyaránt magas szintet ért el az MBTI-skálán. Más vizsgálatok (Barron 1969, 1995; Piirto 2009) azóta megerősítették a kreatív írásban elért sikerek és az intuitív személyiségvonás közötti összefüggést. Érdekes módon az MBTI intuíciónak aspektusa bizonyítottan kapcsolódik a magasabb szintű érzelmi intelligenciához (például Higgs 2001). Az írók magas érzelmi intelligenciája és magas szintű kreativitása közötti összefüggés alátámasztja azokat a kutatásokat, amelyek szerint az írók körében nagyobb a valószínűsége annak, hogy affektív zavarokkal, depresszióval és szorongással küzdenek (Pourjalali, Skrzynecky et al. 2009), amit leggyakrabban az intenzív érzékenységgel, mély empátiával és más érzelmekkel kapcsolatos tulajdonságokkal magyaráznak (Piirto 2009: 16–17). Russ szerint „a kreatív írás folyamata során kognitív, érzelmi és személyiségi folyamatok játszódnak le a kreatív cselekvésben résztvevő egyéneknél”, valamint „azok az egyének, akik valamely fenti folyamatban kiemelkedően teljesítenek, nagyobb valószínűséggel állnak elő valamilyen kreatív termékkel” (2009: 248). A kreatív írással foglalkozó kutatások ezért bizonyítékokkal szolgálnak arra nézve, hogy a magas érzelmi intelligenciával rendelkező egyének nagyobb valószínűséggel készítenek kreatív írásbeli műveket, és az sem elképzelhetetlen, hogy a magas érzelmi intelligencia hatással van a műfordítók kreatív potenciáljára.

Amennyiben vannak olyan érzelmekkel és személyiséggel kapcsolatos jellemzők (például intuíciónak, érzékenység, empátia), amelyek közösek a kreatív írókban, akkor feltehetően olyan jellemzők is vannak, amelyek a sikeres műfordítókban közösek. A szöveges anyag megértése során az észlelés és érzelmek között fellépő kölcsönhatásról szóló cikkében Davou (2007: 45) tovább erősíti a kreativitás és érzelem közötti kapcsolatot azzal a feltételezésével, miszerint a kreativitás a dolgok eltérő érzelmi jelentőségéből fakad, amely különböző személyeknél különböző gondolatokat idéz elő. A fordítóhallgatók és a gyakorló fordítók kreativitásában mért szintkülönbségeket magyarázhatja az is, hogy egy adott szöveg eltérő érzelmeket válthat ki a különböző személyekből. A sikeres fordítókat néhány tanulmányban érzelmileg elkötelezett egyéneként jellemezték (Fraser 1996: 95), akik személyes és kontextuális jelentéseket vonnak le a szövegekből (Boase-Beier 2006: 53), és interperszonális kapcsolatokat hoznak létre a forrásszöveg szerzői és a célszöveg feltételezett olvasói között (Jääskeläinen 1999: 224). Valószínűsíthető, hogy a különböző szövegek különböző érzelmi reakciókat váltanak ki a fordítókból, így a jogi fordítás nem rejti magában ugyanazt az érzelmi potenciált, mint például egy szerelmes vers lefordítása. Így tehát az érzelmi intelligencia szerepe a fordítási folyamatban állandóan változik, a különböző típusú szövegek pedig eltérő szintű érzelmi intelligenciát igényelnek a fordítóktól. Joseph és Newman

(2010: 69) szerint „azok az egyének, akik érzelmeik szabályozására magas szinten képesek, [...] olyan munkahelyeken teljesítenek különösen jól, amelyek magas szintű érzelmi munkát követelnek”. A fordítás és tolmácsolás tekintetében ez azt jelenti, hogy a magas érzelmi potenciállal rendelkező szövegek fordítását valószínűleg sikeresebben végzi el egy érzelmileg intelligens fordító. Ugyanez azonban már nem érvényes az alacsony érzelmi potenciállal rendelkező szövegekre, mivel ez utóbbiak kevésbé támaszkodnak a fordító azon képességére, hogy érzelmeit szabályozni és kezelni tudja. Ahogyan az korábban említésre került, a fordítástudománnyal kapcsolatos kutatások egy ideje már kimutatták az érzelmi jelenségek, a kreativitás és a fordítói kompetencia közötti lehetséges kapcsolat jelenlétét. Talán érdemes volna átfogóbban megvizsgálni a kutatók ezen a téren felállított hipotéziseit. A jelen tanulmány ehhez kíván utat nyitni. Ellentmondásos vállalkozásnak tűnhet megvizsgálni, hogy létezik-e összefüggés az érzelmi intelligencia és a fordítói és tolmácskompetencia között, de ahogyan azt Pourjalali, Skrzynecky et al. (2009: 35) a kreatív írás és az affektív zavarok közötti kapcsolatról szóló tanulmányukban írják: a tudósoknak nem szabad visszariadniuk attól, hogy megvizsgálják és megkérdőjelezzék ezt a témát kizárólag azért, mert attól tartanak, hogy ezzel megsérthetnek valakit.

Bár csak elvétve találni nem-kognitív egyéni különbségeket vizsgáló kutatásokat a fordítástudományban, van bizonyíték jelenleg is folyó feltáró munkára, amely a pszichológia területéről kölcsönöz mérőeszközöket annak érdekében, hogy jobban megértse a fordítási és tolmácsolási folyamatokat. Ez utóbbi is a fordítással kapcsolatos kutatások körének kiterjesztését bizonyítja, valamint rávilágít a fordítók és tolmácsok érzelmi intelligenciájának és egyéni különbségeinek megértéséből fakadó értékekre. Nemrégiben Karen Bontempo készített egy érdekesítő és a maga nemében egyedülálló vizsgálatot a tolmácsolás területén. A Macquarie Egyetem kutatója a személyiség aspektusait tanulmányozza a jelnyelvi tolmácsolás területén, és arra törekszik, hogy azonosítsa, mely személyiségfaktorok lehetnek prediktívek a jelnyelvi tolmácsok megfelelő teljesítményére vonatkozóan (Bontempo 2009: 4; Bontempo és Napier 2011). Bontempo és Napier azt állítja, hogy az egyéni személyiségbeli különbségek kapcsolódnak a munkahelyi teljesítményhez, valamint figyelmet kell fordítani az általános kognitív képességekre és a személyiségtényezőkre egyaránt. Továbbá azzal érvelnek, hogy „ha a kutatások csupán a munkateljesítményt előre vetíteni képes kognitív tényezőkre fókuszálnak, azzal figyelmen kívül hagynak egy sor affektív faktort, amelyek szintén hatással vannak a munka pszichológiájára” (Bontempo és Napier 2011: 87). Bontempo (2009) szerint megújult az érdeklődés a jelnyelvi tolmács oktatási programban elért sikerhez szükséges jellemzők, személyes tulajdonságok és jellemvonások iránt, a kutatások pedig egyre inkább a munkahelyi teljesítményben szerepet játszó személyiség vizsgálatának irányába mutatnak. Bontempo két kutatást készített ausztrál jelnyelvi Auslan/angol tolmácsokkal, amelyek során különböző pszichológiai mérőeszközöket alkalmazott a személyiséggel kapcsolatos egyéni különbségek számos aspektusára fókuszálva, beleértve az érzékenységet, a negatív affektivitást és az önbecsülést. Az eredmények azt mutatják, hogy a személyiség hatással van a tolmácsok kompetenciájára (Bontempo 2009). Pontosabban az derül ki a kutatásból, hogy az

érzelmi stabilitás, azaz az egyén különböző életesemények és érzelmek kezelésére irányuló képessége (Newsome, Day et al. 2000: 1008) prediktív a tolmácskompetenciára nézve. Azonban azok, akik magas negatív affektivitással jellemezhetőek, vagyis hajlamosabbak az averzív érzelmi állapotok, mint például a szorongás megtapasztalására (Watson és Clark 1984), bizonyítottan kevésbé kompetensek a pozitív megküzdési források hatékony felhasználásában. Bontempo 2009-es tanulmányának eredményei figyelemre méltóak abból a szempontból, hogy „a jelnyelvi tolmácsok személyisége és munkateljesítménye között kirajzolódó kapcsolatot erősítik tovább”, valamint jelzik az érzelmi tényezők és a tolmácskompetencia közötti kapcsolat jelenlétét. Sőt, a kutatás arra is tesz utalást, hogy „ha sikeres egyéneket akarunk kiválasztani, akkor legjobb, ha a tudatos és érzelemszabályozásra képes egyének közül válogatunk” (Bontempo 2009). Egy későbbi publikációjukban Bontempo és Napier (2011) saját erőfeszítéseik eredményeiről adnak részletesebben számot: 110 akkreditált ausztrál jelnyelvi tolmács között végeztek kutatást a szociológiai és pszichológiai változók kimutatása érdekében egyaránt. A kutatók a személyes paramétereket (például tolmácsolási tapasztalat, képesítés stb.) hasonlították össze a nyelvi készségekről, kompetenciákról, ismeretekről alkotott véleményekkel és attitűdökkel, valamint néhány önbeszámolón alapuló személyiségtesztrel és egyéb háttér-információkkal (Bontempo és Napier 2011: 93). Az eredmények a korábbi kutatásokat kiegészítve azt mutatják, hogy a magas negatív affektivitási szint alacsonyabb tolmácskompetenciával jár együtt, valamint hogy az érzelmi stabilitás fontos előrejelzője a tolmácsok saját kompetenciájukról kialakított véleményének. A kutatásból továbbá az is kiderült, hogy a személyiség hatással van a tolmácsok saját kompetenciájukról alkotott képére (Bontempo és Napier 2011: 98). Ez a tolmácsok személyiségjegyeit és személyes tulajdonságait érintő ritka felfedezés is azt mutatja, hogy további kutatásokra van szükség a fordítás és tolmácsolás, valamint a személyiségpszichológia közötti kapcsolat vizsgálata terén, különös tekintettel az érzelmi önészlelésre.

Nemrégiben készült egy másik, szintén önbeszámolón alapuló kérdőíveket felhasználó kutatás, amely a fordító- és tolmácsoló hallgatók attitűdprofiljait vizsgálta (Rosiers, Eyckmans et al. 2011). A kutatók az egyéni különbségek változóit tanulmányozták, amelynek segítségével sikerült információkat gyűjteniük a nyelvi önbizalomról, a motivációról és a nyelvi szorongásról. A fordító- és tolmácsoló hallgatói profilokról szóló összehasonlító kutatásuk számos érdekes eredménnyel szolgált. Először is, a tolmácsoló hallgatók magasabbra értékelik saját kommunikatív kompetenciájukat, mint fordító társaik. Másodszor, jelentős különbség mutatkozik a két csoport önértékelése között a globális nyelvi készségek terén: több fordítóhallgató szenved nyelvi szorongástól, mint tolmácsoló hallgató, valamint a tolmácsoló hallgatók általában magasabb nyelvi önbizalommal rendelkeznek a kommunikációs készségek és a globális nyelvi kompetenciák terén (Rosiers, Eyckmans et al. 2011). Bár a fenti, fordító és tolmácsok személyiségjegyeivel, önképével és attitűdjével foglalkozó kutatás nem kifejezetten az érzelmi vonásokra fókuszál, mindenképpen innovatívnak mondható, és felhívja a figyelmet azokra a személyes és egyéni jellemzőkre, amelyek hatással lehetnek a fordító és tolmácsok teljesítményére.

A fordítási folyamatot vizsgáló kutatások közül van néhány olyan tanulmány, amely a nem-kognitív pszichológiai és viselkedési folyamatokat tárgyalja. A 2009-ben írt cikkemben felsorolok néhány úttörő kutatást ezen a területen, mint például Lörscher tanulmányát a fordítók teljesítményéről és stratégiáiról (1991), Tirkkonen-Condit munkáját arról, a fordítók miként kezelik a fordítás során fellépő bizonytalanságokat és kétértelműséget (1997), valamint Fraser vizsgálatát a magas és alacsony kockázatot vállalók önbizalomszintjéről (2000). Annak ellenére, hogy nem mindig építenek a személyiségpszichológiából ismert pszichológiai konstruktumokra, a felsorolt (és az ezt követő) folyamatkutatások különösen értékesek abból a szempontból, hogy hangsúlyozzák a fordítók és tolmácsok személyes és egyéni vonásait vizsgáló kutatások jelentőségét.

Az egyik ilyen kutatásban erős érvek hangzanak el amellett, hogy szükséges hidat építenünk az érzelmi intelligencia pszichológiai konstruktum segítségével. Doktori értekezésemben (2007) a személyiségjegyek teljesítményre gyakorolt hatását vizsgáltam húsz franciáról angolra fordító hallgató esetében, miközben egy rövid irodalmi mű fordításán dolgoztak. A kutatás célja az volt, hogy bemutassa a személyiség és az egyéni különbségek fordításra gyakorolt hatását, és hogy betekintést nyújtson abba, miként befolyásolták az attitűdök az egyes elemek veszteségét vagy nyereségét a fordítási folyamat során. Az általam használt módszertan részeként a fordítóhallgatók személyiségére vonatkozó adatok megszerzéséhez a fent említett MBTI-személyiségteszt egyik változatát alkalmaztam. Az eredmények azt mutatták, hogy a feladatban elért siker és az intuitív személyiségvonás jelenléte között feltételezhető az összefüggés, ami a fordítási folyamat során a célközönség igényeire való fokozott érzékenységből volt általánosan érzékelhető. Az a tény, hogy a feladatban elért hallgatói sikerek egy részét az intuitív személyiségtípus következményének tekintik, főként akkor válik érdekessé, ha felidézük azt a megállapítást, miszerint a sikeres kreatív írók „határozottan intuitívabbak, mintsem orientáltak az érzéki tapasztalatok felé” (Piirto 2009: 7), és ha abból indulunk ki, hogy a fordítás „az írás egyik fajtája, csakúgy mint bármely hagyományos írásfajta” (Perteghella és Loffredo 2006: 5), figyelembe véve, hogy a fordítókat magukat is gyakran tekintik kreatív íróknak. Kutatásomból az derült ki, hogy az önértékelésen alapuló intuíció és az érzelmi személyiségvonások pozitívan befolyásolják a fordítási teljesítményt, ami alapján az is valószínűsíthető, hogy a sikeres és kreatív műfordítók kimagaslóan intuitívak és érzelmileg intelligensek.

Ebben a részben röviden áttekintettük azokat a kutatásokat, amelyek kihangsúlyozták a fordítók és tolmácsok személyes és érzelmi aspektusaira irányuló vizsgálatok értékét. Láthattuk, hogy a kreatív írás területén végzett folyamatkutatások során is felhasználtak különböző pszichometriai mérőeszközöket a kreativitás és a kompetencia egyes aspektusainak közelebbi vizsgálatára. Véleményem szerint a fordítástudomány területén empirikus kutatásokat végző szakembereknek csak előnye származna abból, ha többször használnának nem-kognitív pszichológiai koncepciókat és mérőeszközöket munkájuk során. Fontos továbbá megjegyezni, hogy az eddig elvégzett folyamatkutatások nem minden esetben szolgáltak következetes eredményekkel, és viszonylag kevés résztvevővel készültek, ami megnehezíti az általános érvényű következtetések

levonását. A fordítók és tolmácsok érzéseit és érzelmeit vizsgáló pszichometriai tesztek, valamint más módszerek használata talán segíthet abban, hogy következetes és érvényes eredmények születhessenek a fordítástudománnyal kapcsolatban végzett empirikus kutatások terén. A következő részben néhány konkrét módszerről lesz szó, amelynek segítségével tanulmányozható az érzelmi intelligencia a fordítástudomány kontextusában.

6. AJÁNLÁSOK AZ ÉRZELMI INTELLIGENCIÁT ÉRINTŐ JÖVŐBELI FORDÍTÁSTUDOMÁNYI KUTATÁSOKHOZ

Néhány úttörő tanulmány elkezdte alkalmazni az oktatásban és a személyiségpszichológiában elérhető eszközöket, hogy tesztelje a tolmácsok és fordítók 'puha készségeit' (például Timarová és Salaets 2011). Tudomásom szerint azonban az érzelmi intelligenciát nem vizsgálták ilyen behatóan, és a kutatók talán eltűnődnek, miként legcélszerűbb tudományosan kutatni az érzelmi intelligencia témáját, vagyis mely módszerek a legmegfelelőbbek, hogy felfedjék az érzelmi intelligencia szintjei és például a tolmácsok és fordítók teljesítményének aspektusai között fennálló korrelációkat.

Hogy a tudományos kutatásnak alapot biztosítsunk, először is azt javaslom, ismerjük meg az elérhető pszichometriai eszközöket, amelyeket erre a célra fejlesztettek ki, ugyanis a pszichológia területén tevékenykedő tudósokkal folytatott együttműködés hozzájárul ahhoz, hogy megkíséreljük „átlépni határainkat” (Chesterman 2005, idézi Munday 2008a: 198). Az érzelmi intelligencia konstruktuma jelentős mennyiségű kutatási anyagot eredményezett, és az érvényesség, megbízhatóság, faktorstruktúrák és konvergencia problémájával is részletesen foglalkoztak, két kedvelt, széles körben elterjedt és gyakran használt mérőeszközt biztosítva az érzelmi intelligencia mérésére a két elméleti iskolának. A szakirodalom áttekintése alapján az érzelmi intelligenciát kognitív-érzelmi képességként vagy egyfajta intelligenciaként kezelők táborában az MSCEIT-et, másnéven a Mayer–Salovey–Caruso Érzelmi Intelligencia Tesztet alkalmazza (Mayer, Salovey és Caruso 2002). Azok a kutatók, akiket inkább az érzelmek és a személyiségjegyek szubjektív természete érdekel, gyakran választják a vonás-érzelmi intelligencia operacionalizálására a TEIQue-t, vagyis a Személyiségvonás Alapú Érzelmi Intelligencia Kérdőívet (Petrides 2009a). Az utóbbi átfogóan lefedi a vonás-érzelmi intelligencia mintavételi területét (Petrides, Pita et al. 2007), több mint 20 nyelvre fordították le, és számos formában elérhető (például kamaszok számára kidolgozott változatban). Ráadásul a TEIQue-családot megalkotó kutatócsoport ingyenesen elérhetővé tette a vonás-érzelmi intelligenciát mérő eszközöket a weboldalán mindazoknak, akik tudományos kutatás céljából szeretnék őket használni. Mind az MSCEIT, mind a TEIQue jól megalkotott mérőeszköz, és a fordítástudományi kutatók, akik tovább szeretnék kutatni a kognitív-érzelmi képességeket vagy a személyiségjegyeket, hasznosan be tudják építeni ezeket a mérőeszközöket az empirikus kutatási tervükbe. A fordítástudományban egyre inkább elismerik az interdiszciplináris megközelítés előnyeit, mint például érzékenyíteni a kutatókat a ritkán feltett kérdésekre, vagy

segíteni a kutatás témájának értelmezésében és magyarázatában (Brownlie 2008: 335). Mindazonáltal felmerültek aggodalmak is, amiért más tudományágból vesznek át felületesen fogalmakat és módszertanokat (Chesterman 2005, idézi Munday 2008a: 197), ezért indokolt az átvett pszichológiai fogalmakat és módszereket átfogóan kutatni, mindezt szoros együttműködésben a kutatási terület szakértőivel.

A második ajánlásom a fordítók és tolmácsok érzelmi intelligenciájának kutatására, hogy körütekintően reflektáljunk egymás kutatási céljára és tárgyára, és a legmegfelelőbb módszert vagy módszerek kombinációját alkalmazzuk. Habár nyilvánvalónak tűnik, de a különböző módszereket annak függvényében kell alkalmazni, hogy mit tanulmányozunk. Ha a kutató a vonás-érzelmi intelligenciaszintek és a műfordítási teljesítmény közötti potenciális összefüggéseket szeretné megérteni, akkor publikáló műfordítók érzelmi intelligenciáját kell tesztelnie a TEIQue módszerrel, és az eredményeket összehasonlítani a szakképzett, nem műfordítással foglalkozó fordítók teljesítményével. Ezáltal lehetőség nyílik a hipotézis tesztelésére, miszerint a műfordítók magasabb vonás-érzelmi intelligenciaszinttel rendelkeznek, mint más szakképzett fordítók. Ha a tudós azt szeretné kideríteni, vajon a magasabb vonás-érzelmi intelligenciaszinttel rendelkező emberek ösztönösen jobban vonzódnak-e a műfordítói szakmához, illetve a hallgatók fejlesztik-e az érzelmi intelligenciájukat a műfordító kurzus alatt, akkor a diákok érzelmi intelligenciáját ajánlatos tesztelni a szakképesítést adó mesterfokozatú műfordító kurzus kezdetén és végén. Az eredményeket össze lehet hasonlítani a nem műfordítást tanuló fordítóhallgatókéval. Egy másik ötlet szerint összehasonlító tanulmányt volna érdemes végezni a gyakorlott és a kezdő műfordítók érzelmi intelligenciájáról, hogy jobban megérthessük a műfordítók személyiségprofilját. Ha ezekben az esetekben a TEIQue mérőeszközt alkalmazzuk, más előnyök mellett statisztikai adatokat is kapnánk, amely valószínűleg növelné az ilyen típusú kutatásokban a pontosságot és megbízhatóságot. A vonás- és képességeszközök azonban nem az egyetlen megfelelő mód a fordítók és tolmácsok érzelmi intelligenciájának kutatására, ezért nem lenne bölcs dolog egyedül ezekre az eszközökre támaszkodni. Petrides, Frederickson és munkatársaik azt állítják, hogy „a vonás-érzelmi intelligencia kutatásának abból származik haszna, ha megpróbálja a potenciális *folyamatokat* bemutatni, amelyek magyarázatot tudnának szolgáltatni az empirikus eredményekre” [saját kiemelés] és hogy „a vonás-érzelmi intelligencia akkor hasznos, ha elsősorban az alapján ítéljük meg, hogy mit *magyaráz* meg, nem az alapján, hogy mit jelez előre” (Petrides, Frederickson et al. 2004: 289). Amíg a fordítástudomány kutatók egyre inkább igyekeznek objektivitást vinni a kutatásukba, és olyan tudományos mérőeszközöket alkalmazni, amelyek pontosak, precízek, megbízhatóak és érvényesek, addig úgy tűnhet, hogy a pszichológiai hagyomány, miszerint főként pozitivistá módszereket alkalmaznak, ugyanannyi kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. Ha a fordítók és tolmácsok érzelmi intelligenciájának tanulmányozására kevert módszereket alkalmazunk, és egyszerre fókuszálunk a folyamatra és a végeredményre, akkor gazdag narratívák születhetnek, amelyek sok esetben sokkal gyümölcsözőbb kutatási módszerek lehetnek, mint az önbeszámolón alapuló kérdőívek pusztá használata. Ha például egy kutató a vonás-érzelmi intelligenciaszint és a műfordítások minősége közötti potenciális korrelációt szeretné vizsgálni egy di-

ákcsoportban, megkérheti a diákokat, hogy érzelmi intelligencia teszt kitöltése mellett vegyenek részt egy fordítási feladatban, miközben hangosan gondolkodnak és/vagy mélyinterjút készítenek velük. Az érzelmi intelligencia mérőeszközeiről szóló tanulmányában Fineman a következő állítást fogalmazza meg:

Minden cselekedetünk, gondolatunk és érzésünk egymásba fonódó, kontextushoz kötött és folyékony jelenségnek tekinthető [...] az érzelmek potenciális sokrétősége azt sugallja, hogy a megértéshez alkalmazott bármely nézőpont csak „egy” nézőpont marad. Szükségszerűen elfogult, és csupán a közvetítő csatorna, a befogadó közönség, valamint annak a filozófiának a keretei között értelmezhető, amelyből táplálkozik. (Fineman 2004: 721)

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A jelen tanulmány arra tett kísérletet, hogy felhívja a figyelmet a fordítók és tolmácsok egyéni és érzelmi vonásainak, különösképpen az érzelmi intelligencia feltérképezésében rejlő értékekre. Mind a pszichológia, mind a fordítástudomány területéről számos tanulmányról szó esett, valamint ajánlásokat tettem a fordítás és tolmácsolás területén végzett érzelmi intelligenciát érintő kutatásokhoz alkalmazható megfelelő módszerekre. Az érzelmi intelligenciáról, valamint a fordítók és tolmácsok puha készségeiről szóló legújabb kutatások bebizonyították, hogy az affektív tényezők hatással vannak olyan aspektusokra, mint például a teljesítmény. Ez pedig határozottan azt mutatja, hogy érdemes az érzelmi intelligencia területén további kutatásokat végezni annak érdekében, hogy jobban megértsük a fordítási és tolmácsolási folyamatokat.

Timarová és Salaets szerint (2011: 32) a „veszélyezett vagy tanult” vita esetében határozottan a „tanult” felé billen a mérleg nyelve, azonban továbbra is fennáll a kétség azzal kapcsolatban, hogy bárkiből lehet-e tolmácsot képezni. Másként szólva: meglehet, hogy nem létezik varázsképlet az érzelmileg intelligens, munkáját minden szempontból tökéletesen végző fordító vagy tolmács személyiségére nézve, azonban létezhet több olyan személyiségjegye is, amelynek birtokában az adott személy kimagasló karriert futhat be fordítóként vagy tolmácsként. A kutatások ezen iránya támogatásként szolgálhat a tanulók motivációjának növelésében, és javíthatja a fordító- és tolmácsképzések működését.

Az érzelmi intelligencia kutatói úgy vélik, hogy az érzelmi intelligencia „azért hasznos, mert általa megszerezhetőek azok a kutatások, amelyek a hatékonyságot vizsgálják az érzelmek és az emocionális gondolatok kontextusában”, és mert „az emberi élet minden területén releváns lehet” (Ciarrochi 2006: 254, 259). A fordítók és tolmácsok szakmai szervezetei, valamint az ügyfelek által fontosnak tartott készségek között szerepel a kommunikációban, valamint az érzelmi információk és emocionális gondolatok kezelésében való hatékonyság, amely fontos és elengedhetetlen a kompetens teljesítményhez. Fontos felfedezés a vonás-érzelmi intelligencia kutatásának területén, hogy vannak helyzetek, amikor a magas vonás-érzelmi intelligencia nem jelent

előnyt. Számos tanulmány (Petrides és Furnham 2003; Sevdalis, Petrides et al. 2007; Nelis, Quoidbach et al. 2009) kimutatta, hogy a magas vonás-érzelmi intelligenciát mutató pontszámok maladaptív viselkedéssel járhatnak együtt, amelynek eredményeképp egyes érzelmekkel terhelt szituációkban a résztvevőket nagyobb érzékenység és hangulatromlás jellemzi, mint az alacsony vonás-érzelmi intelligenciával rendelkező társaikat. Ebben az esetben azzal is lehetne érvelni, hogy a magas vonás-érzelmi intelligenciával rendelkező fordítók és tolmácsokat érzelmi interferencia és/vagy intenzív negatív affektivitás jellemzi, amikor zavaró anyagokkal foglalkoznak, például amikor nemi erőszakkal kapcsolatos vallomást kell fordítaniuk, vagy erősen érzelmi helyzetben, például amikor menedékkérőkkel kapcsolatos ügyben kell tolmácsolniuk. Érdeemes volna tehát tovább kutatni, hogyan tudják a fordítók és tolmácsok megtanulni az ilyen helyzetek kezelését, valamint fejleszteni képességeiket ezeken a területeken.

Ez alapján feltételezhető, hogy az érzelmi tényezők a fordítás és tolmácsolás döntési folyamatait egyaránt befolyásolják, különösen, ha figyelembe vesszük az agykutatás terén tett legújabb felfedezést, miszerint a tapasztalat és az érzelem nem elválasztható a gondolatoktól (Damasio 2003). Ezzel együtt azonban az is feltételezhető, hogy a fordítási és tolmácsolási tevékenységek különböző érzelmi kompetenciákat és készségeket igényelnek. Továbbá a különböző típusú fordítások (például szakfordítás, műfordítás) és tolmácsolási helyzetek (például konferenciatolmácsolás, közösségi tolmácsolás) speciális képességeket tesznek szükségessé az egyes tevékenységekre jellemző érzelmi információk észleléséhez, feldolgozásához, szabályozásához és felhasználásához. A fordítók és tolmácsok érzelem-felismerési és -irányítási képességeinek ezekben a különböző kontextusokban történő feltárása tehát segíthetne abban, hogy rájöjjünk az említett képességek feladatellátásban betöltött szerepére.

A közelmúltban a kutatók kísérletet tettek az érzelmi intelligenciaszint javítására, valamint az érzelmi intelligencia fejlesztésére irányuló módszerek hasznosítására (Nelis, Quoidbach et al. 2009). A szóban forgó kutatás volt az első, amely a gyakorlatban tesztelte az érzelmi intelligencia fejlesztésére kialakított elméleti alapú oktatási program hatásait. A kutatók 37 résztvevőt ösztönöztek arra, hogy alkalmazzák mindennapi életükben azokat a különböző érzelmiintelligencia-készségek fejlesztésére irányuló technikákat, amelyeket a hivatalos oktatás során tanítottak nekik. A kutatásban felhasznált módszerek között szerepeltek előadások, szerepjátékok, csoportos beszélgetések, olvasmányok és személyes naplók, valamint egy globális vonás-érzelmi intelligenciát mérő eszköz és számos egyéb pszichometriai teszt. Az eredmények azt mutatták, hogy a kontrollcsoporttal ellentétben, a képzésen átesett résztvevők szignifikánsan magasabb pontszámot értek el a vonás-érzelmi intelligencia teszten, valamint jelentős javulást mutattak az érzelemfelismerés/észlelés és az érzelemkezelés terén (Nelis, Quoidbach et al. 2009: 40), amelyek mind fontos fordítási és tolmácsolási kompetenciák. Fontos megjegyezni továbbá, hogy a pozitív változások hosszú távon is megmaradtak, ami arra utal, hogy célzott képzésekkel valóban meg lehet változtatni a viselkedést. Ahogy arra Bontempo és Napier is utalt (2011: 99), a jellemvonások tudatos beépítése a képzésekbe nagyon hasznos lenne, „tekintve a széleskörű bizonyítékokat arra, hogy a személyiség ezen aspektusai közrejátszanak a hatékony munkahelyi

teljesítményben”. Az érzelmi és az egyéni különbségek aspektusai közé tartozik többek között az önbecsülés, a stressz kezelése, az érzelem-felismerés és -kifejezés, az empátia, a szociális érzékenység, a magabiztosság, az alkalmazkodóképesség és az önmotiváció. Ezek az aspektusok egyértelműen fontosak a fordítás és tolmácsolás szempontjából, és úgy tűnik, az érzelmi intelligencia kutatása további keretet adhat a fordítók és a tolmácsok cselekedeteinek és viselkedésének hátterében álló okok feltárásához.

Eredeti megjelenés: 2013. *Emotional Intelligence and Translation Studies: A New Bridge. Meta: Translators' Journal* Vol. 58. No. 2. 324–346.

IRODALOM

- Alvstad, C., Hild, A., Tiselius, E. (eds) 2011. *Methods and Strategies of Process Research*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Barron, F. 1969. The psychology of the creative writer. *Explorations in Creativity* Vol. 43. No. 12. 69–74.
- Barron, F. 1995. *No Rootless Flower: an Ecology of Creativity*. Cresskill: Hampton Press.
- Bergen, D. 2009. The role of metacognition and cognitive conflict in the development of translation competence. *Across Languages and Cultures* Vol. 10. No. 2. 231–250.
- Boase-Beier, J. 2006. Loosening the grip of the text: Theory as an aid to creativity. In: Perteghella, M., Loffredo, E. (eds) *Translation and Creativity – Perspectives on Creative Writing and Translation Studies*. London/New York: Continuum. 47–56.
- Bontempo, K., Napier, J. 2011. Evaluating emotional stability as a predictor of interpreter competence and aptitude for interpreting. *Interpreting* Vol. 13. No. 1. 85–105.
- Brackett, M., Geher, G. 2006. Measuring emotional intelligence: Paradigmatic diversity and common ground. In: Ciarrochi, J., Forgás, J., Mayer, J. (eds) *Emotional Intelligence and Everyday Life*. New York: Psychology Press. 27–51.
- Brownlie, S. 2008. Resistance and non-resistance to boundary crossing in translation research. *Target* Vol. 20. No. 2. 333–347.
- Ciarrochi, J. 2006. The current state of emotional intelligence research: Answers to some old questions and the discovery of some new ones. In: Ciarrochi, J., Forgás, J., Mayer, J. (eds) *Emotional Intelligence in Everyday Life*. New York: Psychology Press. 251–260.
- Ciarrochi, J., Deane, F., Anderson, S. 2002. Emotional intelligence moderates the relationship between stress and mental health. *Personality and Individual Differences* Vol. 32. 197–209.
- Ciarrochi, J., Forgás, J., Mayer, J. (eds) 2006. *Emotional Intelligence in Everyday Life*. New York: Psychology Press.
- Chesterman, A. 1997. *Memes of Translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Chesterman, A. 2005. Towards consilience? In: Aijmer, K., Alvstad, C. (eds) *New Tendencies in Translation Studies*. Göteborg: Göteborgi Egyetem. 19–28.
- Chmiel, A. 2010. Interpreting studies and psycholinguistics: A possible synergy effect. In: Hansen, G., Gile, D., Nike, D., Pokorn, K. (eds) *Why Translation Studies Matters*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 223–236.
- Cooper, C. 2002. *Individual Differences*. London: Hodder Arnold.

- Cordovil De Sousa Uva, M., De Timary, P., Cortesia, M. 2009. Moderating effect of emotional intelligence on the role of negative affect in the motivation to drink in alcohol-dependent subjects undergoing protracted withdrawal. *Personality and Individual Differences*. Vol. 48. No. 1. 16–21.
- Damasio, A. 2003. *Looking for Spinoza. Joy, Sorrow and the Feeling Brain*. New York: Harvest Book Harcourt, Inc.
- Davou, B. 2007. Interaction of emotion and cognition in the processing of textual material. *Meta* Vol. 52. No. 1. 37–47.
- Dewaele, J., Petrides, K. V., Furnham, A. 2008. Effects of trait emotional intelligence and sociobiographical variables on communicative anxiety and foreign language anxiety among multilinguals: A review and empirical investigation. *Language and Learning* Vol. 59. 911–960.
- Di Fabio, A., Palazzeschi, L. 2009. An in-depth look at scholastic success: Fluid intelligence, personality traits or emotional intelligence? *Personality and Individual Differences* Vol. 46. 581–585.
- Dörnyei Z. 2005. *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Ellender, C. 2006. Re-rendering the dialogic writings of Claude Sarraute: Translate or recreate? In: Kemble, I., O'Sullivan, C. (eds) *Creativity in Translation – Proceedings of the 5th Portsmouth Translation Conference*. Portsmouth: Portsmouthi Egyetem. 6–14.
- Fineman, S. 2004. Getting the measure of emotion – And the cautionary tale of emotional intelligence. *Human Relations* Vol. 57. No. 6. 719–740.
- Fiori, M., Antonakis, J. 2011. The ability model of emotional intelligence: Searching for valid measures. *Personality and Individual Differences* Vol. 50. 329–334.
- Fraser, J. 1996. Mapping the process of translation. *Meta* Vol. 41. No. 1. 84–96.
- Fraser, J. 2000. What do real translators do? Developing the use of TAPs from professional translators. In: Jaaskelainen, R., Tirkkonen-Condit, S. (eds) *Tapping and Mapping the Processes of Translation and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 111–123.
- Gardner, H. 1983. *Frames of mind*. New York: Basic Books Inc.
- Gregersen, T., Horwitz, E. 2002. Language learning and perfectionism: Anxious and non-anxious language learners' reactions to their own oral performance. *The Modern Language Journal* Vol. 86. No. 4. 562–570.
- Hansen, G. 2005. Experience and emotion in empirical translation research with think aloud and retrospection. *Meta* Vol. 50. No. 2. 511–521.
- Hatzidaki, A. 2007. The Process of Comprehension from a Psycholinguistic Approach – Implications for Translation. *Meta* Vol. 52. No. 1. 13–21.
- Henderson, J. 1987. *Personality and the Linguist*. Bradford: Bradford University Press.
- Higgs, M. 2001. Is there a relationship between the Myers-Briggs type indicator and emotional intelligence? *Journal of Managerial Psychology* Vol. 16. No. 7. 509–533.
- Hiirikoski, J. 2002. Transitive verbs of emotion in Finnish and English. In: Koskela, M., Pilke, N. (eds) *Erikoiskielet ja kaannösteoria*. Vaasa: Vaasan yliopisto. 108–121.
- Hönig, H. 1998. Complexity, contrastive linguistics and translator training: Comments on responses. In: Schaffner, C. (ed.) *Translation and Quality*. Philadelphia: Multilingual Matters. 83–89.

- Hubscher-Davidson, S. 2007. *An Empirical Investigation into the Effects of Personality on the Performance of French to English Student Translators*. Kiadatlan doktori értekezés tézisei. Bath: Bathi Egyetem.
- Hubscher-Davidson, S. 2009. Personal diversity and diverse personalities in translation: A study of individual differences. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 17. No. 3. 175–192.
- Jaaskelainen, R. 1999. *Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating*. Joensuu: Joensuu Egyetem.
- Jaeger, A. 2003. Job competencies and the curriculum: An enquiry into emotional intelligence in graduate professional education. *Research in Higher Education* Vol. 44. No. 6. 615–639.
- Jones, F. 2006. Unlocking the black box: Researching poetry translation processes. In: Perteghella, M., Loffredo, E. (eds) *Translation and Creativity – Perspectives on Creative Writing and Translation Studies*. London/New York: Continuum. 59–74.
- Jordan, P., Ashkanasy, N., Hartel, C. 2002. Workgroup emotional intelligence: Scale development and relationship to team process effectiveness and goal focus. *Human Resource Management Review* Vol. 12. No. 195–214.
- Joseph, D. L., Newman, D. A. 2010. Emotional intelligence: An integrative metaanalysis and cascading model. *Journal of Applied Psychology* Vol. 95. No. 1. 54–78.
- Kafetsios, K., Maridaki-Kassotaki, A., Zammuner, V. 2009. Emotional intelligence abilities and traits in different career paths. *Journal of Career Assessment* Vol. 17. No. 4. 367–383.
- Kaufman, A., Kaufman, J. 2001. Emotional intelligence as an aspect of general intelligence: What would David Wechsler say? *Emotion* Vol. 1. 258–264.
- Lam, L., Kirby, S. 2002. Is emotional intelligence an advantage? An Exploration of the Impact of Emotional and General Intelligence on Individual Performance. *Journal of Social Psychology* Vol. 142. 133–143.
- Lee, H. 2003. Analysis of Russian-Korean translation of emotion metaphor. *Conference Interpretation and Translation* Vol. 5. No. 1. 183–200.
- Lin, X. 2006. Creative translation, translating creatively: A case study on aesthetic coherence in Peter Stambler's Han Shan. In: Perteghella, M., Loffredo, E. (eds) *Translation and Creativity – Perspectives on Creative Writing and Translation Studies*. London/New York: Continuum. 97–108.
- Lörscher, W. 1991. *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies*. Tübingen: Gunter Narr.
- Matthews, G., Deary, I., Whiteman, M. (eds) 2003. *Personality Traits*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mavroveli, S., Petrides, K. V., Sánchez-Ruiz, M. 2011. Trait emotional intelligence influences on academic achievement and school behaviour. *British Journal of Educational Psychology* Vol. 81. 112–134.
- Mayer, J. 2006. A new field guide to emotional intelligence. In: Ciarrochi, J., Forgás, J., Mayer, J. (eds) *Emotional Intelligence in Everyday Life*. New York: Psychology Press. 3–27.
- Mayer, J., Ciarrochi, J. 2006. Introduction. In: Ciarrochi, J., Forgás, J., Mayer, J. (eds) *Emotional Intelligence in Everyday Life*. New York: Psychology Press. xiii–xx.
- Mayer, J., Salovey, P., Caruso, D. 2002. *Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT): User's Manual*. Toronto: Multi-Health Systems.

- Mikolajczak, M., Bodarwé, K., Laloyaux, O. et al. 2010. Association between frontal EEG asymmetries and emotional intelligence among adults. *Personality and Individual Differences* Vol. 48. No. 2. 177–181.
- Mikolajczak, M., Luminet, O. 2008. Trait emotional intelligence and the cognitive appraisal of stressful events: An exploratory study. *Personality and Individual Differences* Vol. 44. 1445–1453.
- Mikolajczak, M., Luminet, O., Leroy, C. 2007. Psychometric properties of the trait emotional intelligence questionnaire: Factor structure, reliability, construct, and incremental validity in a french-speaking population. *Journal of Personality Assessment* Vol. 88. No. 3. 338–353.
- Mikolajczak, M., Menil, C., Luminet, O. 2007. Explaining the protective effect of trait emotional intelligence regarding occupational stress: Exploration of emotional labour processes. *Journal of Research in Personality* Vol. 41. 1107–1117.
- Mikolajczak, M., Nelis, D., Hansenne, M. 2008. If you can regulate sadness, you can probably regulate shame: Associations between trait emotional intelligence, emotion regulation and coping efficiency across discrete emotions. *Personality and Individual Differences* Vol. 44. No. 6. 1356–1368.
- Mikolajczak, M., Petrides, K. V., Coumans, N. et al. 2009. The moderating effect of trait emotional intelligence on mood deterioration following laboratory-induced stress. *International Journal of Clinical and Health Psychology* Vol. 9. No. 3. 455–477.
- Mikolajczak, M., Roy, E., Verstrynge, V. et al. 2009. An exploration of the moderating effect of trait emotional intelligence on memory and attention in neutral and stressful conditions. *British Journal of Psychology* Vol. 100. 699–715.
- Mohammady, R. 2008. The translation problems of emotional internal body part metaphors in both Persian and English. *Translation Studies in the New Millennium* Vol. 6. No. 21. 8–38.
- Moser-Mercer, B. 2008. Skill Acquisition in Interpreting. *The Interpreter and Translator Trainer* Vol. 2. No. 1. 1–28.
- Munday, J. 2008a. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. Second Edition. London and New York: Routledge.
- Munday, J. 2008b. *Style and Ideology in Translation*. London and New York: Routledge.
- Nelis, D., Kotsou, I., Quoidbach, J. 2011. Increasing emotional competence improves psychological and physical well-being, social relationships, and employability. *Emotion* Vol. 11. No. 2. 354–366.
- Nelis, D., Quoidbach, J., Mikolajczak, M. 2009. Increasing emotional intelligence: (How) is it possible? *Personality and Individual Differences* Vol. 47. 36–41.
- Newsome, S., Day, A., Catano, V. 2000. Assessing the predictive validity of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences* Vol. 29. 1005–1016.
- Papavassiliou, P. 2007. Traductologie et sciences cognitives: une dialectique prometteuse. *Meta* Vol. 52. No. 1. 29–36.
- Perry, S. 2009. Writing in Flow. In: Kaufman, S., Kaufman, J. (eds) *The Psychology of Creative Writing*. Cambridge: Cambridge University Press. 213–224.
- Perteghella, M., Loffredo, E. (eds) 2006. *Translation and Creativity – Perspectives on Creative Writing and Translation Studies*. London/New York: Continuum.
- Petrides, K. V. 2009a. *Technical manual for the Trait Emotional Intelligence Questionnaires (TEIQue)*. London: Psychometric Laboratory.
- Petrides, K. V. 2009b. Psychometric properties of the Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue). In: Stough, C., Donald, H., Saklofske, D. H., Parker, D. A. (eds) *Advances in the Measurement of Emotional Intelligence*. New York: Springer. 85–101.

- Petrides, K. V. 2010. Trait emotional intelligence theory. *Industrial and Organizational Psychology. Perspectives on Science and Practice* Vol. 3. 136–139.
- Petrides, K. V., Frederickson, N. 2011. An application of belief-importance theory in the domain of academic achievement. *British Journal of Educational Psychology* Vol. 81. 97–111.
- Petrides, K. V., Frederickson, N., Furnham, A. et al. 2004. The role of trait emotional intelligence in academic performance and deviant behaviour at school. *Personality and Individual Differences* Vol. 36. No. 1. 277–293.
- Petrides, K. V., Furnham, A. 2001. Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality* Vol. 15. 425–448.
- Petrides, K. V., Furnham, A. 2003. Trait emotional intelligence: Behavioural validation in two studies of emotion recognition and reactivity to mood induction. *European Journal of Personality* Vol. 17. 39–57.
- Petrides, K. V., Pita, R., Kokkinaki, F. et al. 2007. The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology* Vol. 98. 273–289.
- Petrides, K. V., Vernon, P. A., Aitken Schermer, J. et al. 2011. Trait emotional intelligence and the Dark Triad traits of personality. *Twin Research and Human Genetics* Vol. 14. 35–41.
- Piirto, J. 2009. The personalities of creative writers. In: Kaufman, S., Kaufman, J. (eds) *The Psychology of Creative Writing*. Cambridge: Cambridge University Press. 3–22.
- Pourjalali, S., Skrzynecky, E. M., Kaufman, J. 2009. The creative writer, dysphoric rumination, and locus of control. In: Kaufman, S., Kaufman, J. (eds) *The Psychology of Creative Writing*. Cambridge: Cambridge University Press. 23–40.
- Publilius, S. Kr. e. 100/1961/2004. Sententiae. In: Duff, J., Duff, A. (eds) *Minor Latin Poets*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Idézi: Salovey, P., Brackett, M., Mayer, J. (eds) *Emotional Intelligence – Key Readings on the Mayer and Salovey Model*. New York: Dude Publishing. 1–27.
- Quoidbach, J., Hansenne, M. 2009. The impact of trait emotional intelligence on nursing team performance and cohesiveness. *Journal of Professional Nursing* Vol. 25. No. 1. 23–29.
- Rosiers, A. E. J., Bauwens, D. 2011. A story of attitudes and aptitudes: Investigating individual difference variables within the context of interpreting. *Interpreting* Vol. 13. No. 1. 53–69.
- Russ, S. 2009. Pretend play, emotional processes, and developing narratives. In: Kaufman, S., Kaufman, J. (eds) *The Psychology of Creative Writing*. Cambridge: Cambridge University Press. 247–263.
- Saldanha, G. 2011. Translator style: methodological considerations. *The Translator* Vol. 17. No. 1. 25–50.
- Salovey, P., Bedell, B., Mayer, J. 1999. Coping Intelligently – Emotional Intelligence and the Coping Process. In: Snyder, R. (ed.) *Coping: The Psychology of What Works*. New York: Oxford University Press. 141–164.
- Salovey, P., Mayer, J. 1990/2004. Emotional intelligence. Imagination, Cognition, and Personality. In: Salovey, P., Brackett, M., Mayer, J. (eds) *Emotional Intelligence – Key Readings on the Mayer and Salovey Model*. New York: Dude Publishing. 1–27.
- Sánchez-Ruiz, M. J., Hernández-Torrano, D., Pérez-González, J. C. 2011. The relationship between trait emotional intelligence and creativity across subject domains. *Motivation and Emotion* Vol. 35. 461–473.
- Sánchez-Ruiz, M. J., Pérez-González, J. C., Petrides, K. V. 2010. Trait emotional intelligence profiles of students from different university faculties. *Australian Journal of Psychology* Vol. 62. No. 1. 51–57.
- Seleskovitch, D. 1978. *Interpreting for International Conferences*. Washington: Pen and Booth.

- Sevdalis, N., Petrides, K. V., Harvey, N. et al. 2007. Trait emotional intelligence and decision-related emotions. *Personality and Individual Differences* Vol. 42. No. 7. 1347–1358.
- Shreve, G., Angelone, E. (eds) 2010. *Translation and cognition. American Translators Association Scholarly Monograph Series 15*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Timarová, S., Salaets, H. 2011. Learning styles, motivation and cognitive flexibility in interpreter training: Self-selection and aptitude. *Interpreting* Vol. 13. No. 1. 31–52.
- Tirkkonen-Condit, S. 1997. Who verbalises what: A linguistic analysis of TAP texts. *Target* Vol. 9. No. 1. 69–84.
- Van Rooy, D., Viswesvaran, C. 2004. Emotional intelligence: A metaanalytic investigation of predictive validity and nomological net. *Journal of Vocational Behavior* Vol. 65. No. 1. 71–95.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility*. London and New York: Routledge.
- Villanueva, J. J., Sánchez, J. C. 2007. Trait emotional intelligence and leadership self-efficacy: their relationship with collective efficacy. *The Spanish Journal of Psychology* Vol. 10. No. 2. 349–357.
- Waitman, G., Plucker, J. 2009. Teaching writing by demythologizing creativity. In: Kaufman, S., Kaufman, J. (eds) *The Psychology of Creative Writing*. Cambridge: Cambridge University Press. 287–315.
- Watson, D., Clark, L. 1984. Negative affectivity: the disposition to experience aversive emotional states. *Psychological Bulletin* Vol. 96. No. 3. 465–490.
- Williams, C., Daley, D., Burnside, E. 2009. Measuring Emotional Intelligence in preadolescence. *Personality and Individual Differences* No. 47. No. 316–320.
- Williams, C., Daley, D., Burnside, E. 2010. Can trait Emotional Intelligence and objective measures of emotional ability predict psychopathology across the transition to secondary school? *Personality and Individual Differences* Vol. 48. 161–165.
- Winters, M. 2009. Modal particles explained: How modal particles creep into translations and reveal translators' styles. *Target* Vol. 21. No. 1. 74–97.
- Wittwer, M. 2007. Emotion and translation: using the example of popularising medical texts in paediatrics. In: Ahmad, K., Rogers, M. (eds) *Evidence-based LSP: Translation, Text and Terminology*. Bern: Peter Lang. 345–356.
- Zampetakis, L. A., Moustakis, V. 2011. Managers' trait emotional intelligence and group outcomes: The case of group job satisfaction. *Small Group Research* Vol. 42. No. 1. 77–102.
- Zysberg, L., Levy, A., Zisberg, A. 2011. Emotional Intelligence in Applicant Selection for Care-Related Academic Programs. *Journal of Psychoeducational Assessment* Vol. 29. No. 1. 27–38.

A fordítás mint kockázatkezelés

Anthony Pym
Fordító: Schiller Csenge

A XX. század nyugati fordításelméletei (beleértve a beszélt, írott és audiovizuális közvetítési módokat) tekinthetők akár a jelentésátvitel esszencialista vagy Locke szerinti értelmezése és nem esszencialista vagy dekonstrukcionista felfogása között zajló küzdelemnek is. Az előbbi értelmében a fordítás során ideális esetben egy és ugyanaz a dolog hangzik el különböző nyelveken, míg az utóbbi a jelentés transzformációját a fordítás szükségszerű velejárójának fogja fel. Habár számos kompatibilista megoldás felmerült az idők során (elsősorban a relevanciaelmélet keretein belül), egyelőre nem született szilárd konszenzus a fordítás egységes értelmezését illetően. Véleményem szerint az elméleti feszültségek és az időről időre kialakuló zsákcák feloldhatók a kockázatelemzés gazdag tárháza segítségével, különösen olyan módon, ha a fordító döntéshozatalát kockázatkezelésként értelmezzük.

A kockázatelemzés elmélete többféle módon is alkalmazható a fordításra, de a szintek közötti váltások igen nagy zűrzavart okozhatnak. Egy általános megközelítés segítségével megkísérlem kezdetben különválasztani az alkalmazási lehetőségeket, így három kérdésre összpontosítok: 1. Miből származik a fordítás mint kommunikációs esemény specifikussága? 2. Hogyan válhatnak egy szöveg különböző részei kontextustól függően magas vagy alacsony kockázatúvá? 3. Miként oszthatja el a fordító az erőfeszítéseit úgy, hogy észszerűen kezelhesse a kockázatokat a fordítás során?

E három meglehetősen tág kérdés együttes tárgyalásával a fordítási tevékenység egy olyan értelmezéséhez jutunk, amely képes lehet helyettesíteni a más elméletekben központi szerepet játszó fogalmakat, többek között az ekvivalenciát, az adekvátságot és a szövegűséget, amelyek a múltban nem csupán a fordítás specifikusságát, hanem etikai kérdéseit és vezető pedagógiai módszereit is meghatározták.

1. HITELESSÉGI KOCKÁZAT: A FORDÍTÁS SPECIFIKUSSÁGÁNAK MEGHATÁROZÁSA

A fordítás pragmatikai megközelítése vajmi kevés gondot fordít a különböző diszkurzív szintek és a közöttük létező viszonyok meghatározására és megnevezésére. Nagy vonalakban a fordítás egyszerűen egy kommunikációs esemény, amely esetében a pragmatika általános terminus- és fogalomkészlete használható. Ám továbbra is gondot jelent annak meghatározása, vajon milyen szinten nyilvánul meg a fordítás specificitása a kommunikációs események általános körén belül.

A fordítás pragmatikája igencsak termékeny táptalajt biztosított a különféle elméleti eszmefuttatások számára. Számos elméleti szakember érvelt már amellett, hogy a fordítást a függő beszéd egy sajátos válfajaként lehetne elemezni (Bigelow 1978, Mossop 1983; 1987, Folkart 1991, Pym 1992), míg mások a performatívumok tekintetében vizsgálták a fordítás státuszát (például Pym 1993, Robinson 2003). E kezdeményezések óta közhellyé vált az a bizonyos állítás, miszerint a fordítás kommunikációs esemény, habár a leírások különböznek: beszédaktus; szövegaktus; szövegperformancia; kommunikációs hatás kiváltására szolgáló, szituációba ágyazott közlés; interkulturális közbenjárás megvalósítása; küzdelem a hatalom oldalán és a hatalom ellen; a nyelv transzformációja, amelynek célja változások előidézése a kultúrák közötti kapcsolatokban, és így tovább (továbbiakért lásd Tymoczko és Gentzler 2002, Tymoczko 2010, Morini 2013, Venuti 2013). Ezek a nézetek mind jó szándékúak és nagyszerűek, azonban potenciálisan *minden* kommunikációs eseményt érintenek, nélkülözve a fordításra való alkalmazhatóságot megállapító formális érveléseket. Továbbra is problémát jelent a fordítás specificitása. Elvégre a nyelvek közötti kommunikáció történhet egyfajta függő beszéden keresztül is, mégpedig annyi kiegészítéssel, csonkítással és magyarázattal, amennyit csak kívánunk, illetve nagyjából ugyanez mondható el a többnyelvű párbeszédnek legtöbb típusáról. A függő beszéd egy bizonyos ponton fordítássá válik, ám ezt a pontot nem egyszerű meghatározni.

Ennek a specificitásnak egy hagyományos, szövegűségről folytatott értekezésektől örökölt meghatározása az ekvivalencia fogalmára hagyatkozik: úgy tartják, hogy a kiindulási és a célszövegek valamilyen szinten egyenértékű kapcsolatot őriznek, és a fordítástudomány tudósainak több generációja is azon munkálkodott, hogy meghatározza ennek az értéknek a jellegét (formális, szemantikai, funkcionális stb.). Az ekvivalencia paradigmái mindazonáltal folyamatosan ütköztek a fordítás eredmény meghatározatlanságával, amint ez megmutatkozik abban is, hogy egyetlen kiindulási szöveg esetében számos különböző és egyformán megfelelő fordítás valósítható meg egyidejűleg (Quine 1960; 2013: 27). Ha ezt a meghatározatlanságot a dekonstrukció összefüggésében vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy a fordítás idők során felvetett definíciói valójában esszencialista feltevésektől szenvednek, akár szilárd értékeken (az ekvivalenciaelméletek esetében), akár egy feltételelesen elérhető célon (az egyetlen célt vagy *szkoposzt* feltételező elméletek esetében) alapulnak (lásd Pym 2009; 2014: 86–109).

A relevanciaelmélet (különösen Guttánál 1991; 2000) jelentős indeterminizmust foglal a nyelvről alkotott képébe, amely szerint a nyelv csupán „kommunikatív támpontokat” nyújt, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy esszencialista feltevések is belopakodjanak a hátsó ajtón, mivel feltételezi, hogy a kiindulási szöveg támpontokat nyújthat a fordítónak egy meghatározott „szándékról”. Ugyanígy a „hasonlóság” fogalmának bevezetésére tett kísérleteknek (főleg Chestermannál 1996; 2005) – amelyek látszólag enyhítenek az egyenlő érték követelményén, így lehetővé, sőt megbocsáthatóvá válik egy bizonyos mértékű transzformáció – továbbra is feltételezniük kell egyfajta esszencialista ekvivalenciát annak érdekében, hogy mérhessék a hasonlóságot. Ez nem teljes egészében kielégítő megoldás arra a problémára, hogyan lehetne meghatározni a fordítás specifikusságát és közben teret engedni a fordítás meghatározatlanságának is.

Összességében a fordítás specifikusságának megállapítására tett különböző kísérletek egytől egyig nehezen tudják megemészteni az eredendő ellentmondást a fordítás mint a közlés megismétlése (amelyet az ekvivalencia feltételezése határoz meg) és a fordítás mint a közlés transzformációja (amely leleplezi a feltételezett ekvivalencia illúzióját) között. Semmiképpen sem oldjuk meg a problémát, ha a fennálló paradoxont „a különbségben rejlő ekvivalencia” elnevezéssel illetjük (Jakobson 1959; 2000: 114); sokkal célravezetőbb „a teljes interpretatív hasonlóság feltételezése” (Gutt 1991; 2000: 196) nevet használnunk az illúzióra, sőt jómagam erre szeretnék építeni. Az elnevezés maga azonban keveset mond a meghatározatlanságról, amely az illúziót szüli.

A fordítás meghatározatlanságát elismerő analitikus megközelítéseken belül sem emelkednek a javaslatok az egyszerű moralitás szintje fölé: Davidson (például 1973; 1984) általánosságban kijelentette, hogy „jó szándékot” vagy „racionális egyeztetést” alkalmazunk (vagyis nem kételkedünk a másikban; úgy értelmezzük az üzenetet, ahogyan elképzelésünk szerint mondania kellett volna; feltételezzük, hogy a másik következetes), míg később Quine (1990: 42, illetve főleg 1995) az „empátiát” részesítette előnyben (mivel a másik fél rossz indulatú vagy akár tanuló is lehet, sőt másképpen is különbözhet tőlünk, így egyszerűen meg kell próbálnunk az ő nézőpontjából szemlélni a világot). Tetszenek vagy sem az ilyen közhelyek, nem jelentenek konzisztens elméleti megoldást a specifikusság problémájára.

Tehát hogyan cserélhetnénk le az ekvivalenciát, miközben megtartjuk magát a fordítást?

1.1. Feltételezések a fordításról

A fenti problémáról szóló korábbi munkáimban (például Pym 1992; 2010: 67) Gutthoz hasonlóan azt állítom, hogy az ekvivalenciát társadalmi fikcióként, meggyőződésrendszerként kellene kezelnünk. Úgy vélem, hogy ez az illúzió kényelmes kollektív feltételezésnek tűnik, mint ahogyan a bankjegyek értéke is efféle illúzión alapul, elengedhetetlen feltételként egy aranystandardot már nem használó monetáris rendszer működéséhez. A jelen tanulmányban maradok az általános megközelítésnél: létezik egy társadalmi fikció, „a hitetlenség szándékos felfüggesztése” (ahogyan Coleridge ne-

vezte), amely azt állítja, hogy a fordítás, mivel fordítás, ilyen vagy olyan szinten egyforma értékkel rendelkezik, mint a korábban keletkezett szöveg.

Nem szeretném elhamarkodni a következtetést, miszerint ez a feltevés bármilyen módon univerzális lehetne. Inkább azt állítom, hogy ez a megállapítás csupán a fordítás egy bizonyos formáját jellemzi, nevezetesen azt a formát, amely már a reneszánsz óta uralkodik a nyomtatott média nyugati kultúrájában. Ez a nyugati fordítási forma, amely a tizenkilencedik században és a huszadik század elején a modernitás útítársaként terjedhetett el a világon, gyakorlatilag mindössze három operatív maxima jelenlétét kívánja meg – Toury három „követelményéhez” hasonlóan (1995; 2012: 29–30) –, ezeknek azonban egyszerre kell érvényesülniük: (1) átváltás történt egyik nyelvből a másikba, (2) a fordítás egyes szám első személye szerzőre és nem fordítóra utal (ez az „idegen én”, amely például színészek közléseiben is megtalálható), és (3) a fordítás terjedelme összefügg a kiindulási szöveg hosszával. Ezek az egyszerű feltételezések úgy működnek, ahogyan Grice kommunikációs „maximái” (1975): kellőképpen beágyazódtak társadalmi diskurzusunkba ahhoz, hogy jelentést hordozó hatást teremtsenek, amikor nem tartják be őket. Bővelkedünk álfordításokban; a fordítók saját hangjukat adhatják az idegen énhez; a szerkesztők és a fordítók jelentős terjedelembeli változtatásokkal játszhatnak; de a nyugati hagyományban mindezt egy olyan domináns fordítási forma keretében teszik, amely viszonylag érintetlen marad a szabályok ilyen mértékű áthágásának dacára is.

Ennek a formának a fenntartását szeretném most valamelyest új módon megközelíteni. Nem célom bárminemű lényegit hozzáadni a feltételezett ekvivalencia és a három maxima fent ismertetett elemzéséhez; szövegbeli megjelenésük eléggé kézzelfogható, és már évszázadok óta folyik róluk a vita, meglehetősen repetitív módon. Engem tulajdonképpen az érdekel, hogyan *teremtődnek* és *örződnek* meg ezek a fordítás specifikusságaként jelentkező illúziók. Talán a kérdés *performatív* oldaláról mondható még valamiféle érdemleges újdonság.

1.2. Minek a kockázata?

A klasszikus etimológiák szerint a kockázat elsősorban a veszteség, a kudarc kockázata: magas kockázattal járó tevékenység esetében elveszíthetjük a pénzünket, ügyfeleinket, állásunkat vagy akár mindezeket egyszerre. A kockázat vagy rizikó (*risk*) kifejezés a *πιζα* és a *riscus* (spanyolul *risco*) szóra vezethető vissza, amelynek jelentése: tengereket határoló kövek és sziklák; tengerészek számára elkerülendő veszélyek. A fordítás esetében a veszélyek jellege némi pontosításra szorul. Vajon mi a fordítók zátonyra futásának legszerencsétlenebb módja? Minthogy a nyugati fordítási forma egyfajta kollektív illúzióra épül, nem is történhet rosszabb, mint amikor ez a bizonyos illúzió megsemmisül: ha a fordító kommunikációs partnerei többé nem fogadják el (esetleg egyebek mellett), hogy nyelvek közötti átváltás történt, hogy a kommunikációs egyes szám első személy egy távoli szerzőre utal, és hogy a fordítás hossza a kiindulási szöveg terjedelmétől függ, akkor a fordító elveszítette az egyetlen kapaszkodót.

kodót, amely eredetileg lehetővé tette az illúziók fennállását: a bizalmat, pontosabban a hitelesség birtoklását ezekben a kérdésekben. A fordítás esetében a kockázat mindenekelőtt a hitelesség elvesztésének kockázatát jelenti. Ezt fogom hitelességi kockázatnak (*credibility risk*) nevezni (utalva a latin eredetű *credere* szó 'bízni', 'hinni' jelentésére, amely felidézi azt a kockázatot, hogy a hitetlenség szándékos felfüggesztése elveszhet).

Chesterman (1997) négy olyan erkölcsi viszonyt említ, amelyek veszélyben forognak a fordítás esetében: a világosság, az igazság, az érthetőség és a bizalom. Én azt állítom, hogy kizárólag a bizalom – mint a kollektív illúzió fenntartása – fontos a fordítás szempontjából, legalábbis amíg interperszonális bizalomról beszélünk (nem pedig intézményes bizalomról, többek között). A másik három viszony valójában csupán általános esszencialista idealizmus, mivel fogalmi szinten az *abszolút* világosság, az *abszolút* igazság és az *abszolút* érthetőség eszméjével kapcsolatos értékelési szempontokat foglalnak magukba, nem törődve az esendő kommunikációs partnerrel kapcsolatos vizsgálattal. Éppen ezért nincs is okunk beépíteni őket a köztudatba, nem szükségesek a fordítási maximák megfogalmazásához, és fogalmi szinten továbbra sem lesznek kompatibilisek a folyamatos nyelvi transzformációként értelmezhető fordítással, mivel nem teszik átláthatóvá az abszolút igazságot és érthetőséget. Az efféle esszencialista eszmények ezért oly módon működnek, ahogyan a bizalom nem: mondhatjuk, hogy valakiben *abszolút* megbízunk, ez a „meggyőződés” azonban mindig tartalmazni fogja a kétely csíráit, mivel nem csupán a másik félhez fűződő saját kapcsolatunkon múlik, hanem – ami talán még fontosabb – az ő velünk való kapcsolatán is. Bármely beszélő vagy író – fordító vagy sem – törekedhet a világosságra, az igazságra és az érthetőségre, de a hitelesség, vagyis a bizalmon alapuló *kollektív* kapcsolat ingatag fenntartása tartja össze valójában a fordítás átadó és befogadó oldalát.

A hitelesség különösképpen releváns a fordítás esetében, mert általában *aszimmetrikus információ* jellemzi a fordítók, az ügyfelek és a végfelhasználók közötti kapcsolatot (Spence 1973 nyomán fordításra alkalmazta Chan 2008): a fordító rendszerint többet tud az idegen nyelvű szövegről és az idegen nyelvről, mint a kommunikáció többi résztvevője. Több okból fordulhatunk fordítókhoz, de a legalapvetőbb feltehetően a következő: olyan ismeretekkel rendelkeznek, amelyekkel mi nem. Ez sokszor azt is jelenti, hogy nem tudjuk őket közvetlenül felügyelni, csak ha mi magunk második fordítótá válunk, vagy ha közelebbről megvizsgáljuk a hitelesség külső jeleit (ajánlások, tapasztalat, képzettség). Az aszimmetrikus információ miatt tehát a fordítás kiváltképpen függ a hitelességtől.

Így a bizalom egyfajta közös érdekszövetséget alkot a fordító, az ügyfél és a fordítás végfelhasználója között. Ha elvész a fordító hitelessége, egyúttal elvész minden más is, ami a fordítással jár. Hitelesség nélkül a veszteség többi lehetséges tárgya (a világosság, az igazság és az érthetőség, ha úgy tetszik, de az elégedettség és a boldogság is) ugyancsak elveszti státuszát a fordítás terén (talán továbbra is léteznek, de nem a fordítás mint kommunikációs esemény vonatkozásában). Ha pedig az aktuális fordítási forma valamilyen módon hasznos minden fél számára, úgy a hitelesség elvesztése minden fél számára veszteséget fog jelenteni.

Most következzen egy igaz történet. Ügyfelem, egy spanyol közgazdász, felhívott azzal, hogy biztosan nem én fordítottam a rám bízott szociológiai jelentést, ugyanis hibákat talált benne (a „*kétezer* ember lakta város” a fordításban „*kétmillió* ember lakta város” lett, mivel a spanyol *mil* ('ezer') könnyen 'milliónak' tűnhet, amikor az ember kimerült, túlhajsolt és alulfizetett); azt állította, hogy minden bizonnyal egy diákommal fordítottam le a szöveget. Elveszítettem szemében a hitelességemet. Így az ügyfél, aki természetesen úgy gondolta, hogy tud angolul, átdolgozta az egész szöveget, következőképpen 45 új hiba került a fordításba. Két évvel később visszatért hozzám, és egy újabb jelentés fordítására kért fel. Ám hiába – való igaz, hogy én fordítóként pillanatnyilag veszítettem a hitelességemből, ügyfélként azonban ő végleg elvesztette a hitelességét, legalábbis az én szememben. A bizalomnak kölcsönösnek kell lennie.

A fordítás efféle szemlélete (hitelesség által fenntartott speciális forma) nem szükségszerűen mond ellent egyik hagyományos leírásnak sem. A *szövegűség* és gyakorlati megtestesülése, az *ekvivalencia* továbbra is közös eszmeként van jelen, táplálva a bizalmat. Még mindig fennáll az illúzióra alapozott idealizmus. Az alapvető különbség, hogy az érték természete többé nem alapvetően meghatározó; nincs szó a szövegűség vagy az ekvivalencia tényleges vizsgálatáról pontosan megosztott jelentések egyfajta ideáljának tükrében. Az idealizmus egy adott interakció résztvevőinek interszubjektív *meggyőződésévé* vált. Végso soron a fordítás azért fordítás, mert a szöveget megvásárló és felhasználó emberek *bíznak* abban, hogy az fordítás eredményeként készült.

Mindez talán nem tűnik nagy előrelépésnek a korábbi elképzelésekhez képest. Bizonyos tekintetben nem mondok többet, mint Gideon Toury (1995; 2012: 27), amikor azt javasolja, hogy minden fordítás *feltételezett fordítás*, és szofista körköröséggel így határozza meg a fogalmát: „minden olyan közlés egy (cél)kultúrában, amelyet bármilyen alapon fordításként prezentálnak vagy tartanak számon”. Én mégis valami mást próbálok mondani. Először is, mint ahogy azt a fenti anekdotám szemlélteti, a hitelesség aligha feltétlen: aszimmetrikus információ alapuló helyzetben a sok ismeretlen érték elkerülhetetlen kétséget kelt. Bízhatunk egy fordítóban, amíg a szöveg úgy hangzik, ahogyan azt elvártuk, vagy amíg a szöveg megállja a helyét, vagy ha nincsenek ellenkező információink, de a háttérben mindig ott lappang annak a lehetősége, hogy mégis rossz emberbe vetettük a bizalmunkat. Ilyen módon a bizalom valójában szerencsejáték, tét, a viszonylagos *megbízhatatlanság* kiszámítása, vagyis kockázat. Másodszor, ez a bizonyos fajta kockázat nem csak a veszély elkerüléséről szól; pozitívabbá válik, olyasvalamivé, ami nyereséggel is járhat. Az ügyfelek és a végfelhasználók megbízhatnak a fordítóban, mert túlságosan drága vagy kontraproduktív lenne ellenkezőképpen tenni, ezért a bizalom önmagában is költségmegtakarító eszköz – mint ahogyan Luhmann (1973) mondta: a bizalom a rendszerszintű összetettség csökkentésére szolgáló mechanizmus. A fordító ezt a másik oldalról így láthatja: Én, a fordító, pontosan ezeket és nem egyéb megoldásokat tettem a fordításba, mégpedig pontosan azért, hogy megbízzanak bennem mint fordítóban; így nem azért bíznak meg bennem mint fordítóban, mert világos, igaz vagy helyes értelmezést nyújtok (a fordítás címzettjének nem áll módjában megítélnie ezeket), hanem azért, mert egyszerűen *költségtakarékos* így tenni. Ellenkező esetben az ügyfélnek alternatív közvetítőt kell találnia, vagy el kell

kezdenie nyelveket tanulnia, esetleg az automatikus fordítási technológiák még nagyobb bizonytalanságába kell elmerülnie, ahol sok-sok zátony rejlik, amelyeken rendkívül könnyű megfenekezni.

Egy utolsó gondolat a hitelességi kockázat kapcsán: nincs szükség arra, hogy a fordítók valamilyen módon *láthatatlanná* váljanak, ahogyan azt talán az idegen én szerepe vagy a világosság ideálja sugallja. Bizonyos körülmények között minél többet tudunk egy fordítóról, minél több egyéniséget fejez ki akár a szövegein keresztül, akár interszónálisan, annál inkább megbízhatunk benne közvetítőként, ahogyan egy tekintélyes színész is egyéniséget és egyediséget visz az előadásába, mégsem kérdőjelezi meg soha magának a színjátszásnak a hitelességét a láthatóság miatt.

2. BIZONYTALANSÁGI KOCKÁZAT: A LEGKISEBB KÖZÖS NEVEZŐ

A fordítás az interszónális kereteken belül is rendelkezik azzal a sajátos jellemzővel, hogy *szövegekkel* dolgozik – legyenek akár beszélt, írott vagy audiovizuális szövegek. A nyelvi jelek egységének tekinthető szöveg pedig meglehetősen eltérő szemléletmódra ösztönöz a kockázatot illetően.

Korábban, amikor a kockázatelemzést a fordítási folyamatra alkalmazták, alapvetően a bizonytalanság összefüggésében kezelték a kockázatot. Például Künzli (2004) azt feltételezi, hogy amikor a fordítók nem biztosak valamiben egy szöveg megfogalmazását illetően (tehát amikor találgatnak), kockázatot vállalnak. Nem meglepő módon arra a következtetésre jut, hogy a diákok általában több kockázatot vállalnak, mint a szakemberek, legalábbis mivel ők több bizonytalanságot mutatnak döntéshozataluk szavakba öntésekor. Érdekes azonban, hogy a szakemberek jellemzően „úgy mérséklék az esetleges kockázatot, hogy partnerként kezelik ügyfeleiket a fordítási folyamatokban” (Künzli 2004: 34). Ez akkor történik, amikor a fordítók megjegyzéseket írnak az ügyfeleknek, vagy lábjegyzeteket használnak a szövegben; ezzel a fordítók egy fordításon kívüli hangot öltenek magukra, a megnövelt láthatóság segítségével hitelességet szereznek maguknak, ezáltal a kockázat egy részét végső soron átruházzák az ügyfélre. Angelone (2010: 19) hasonlóképpen a fordítók *bizonytalanságkezelésére* összpontosít, amelyet így határoz meg: „tudatos, szándékos stratégiák alkalmazása a megértésre, átváltásra vagy produkcióra vonatkozó döntésképtelenség leküzdésére”.

A fordítók kognitív folyamatait vizsgáló megközelítésekben a kockázat általános-ságban a bizonytalanság eredményeként jelenik meg, ezért látszólag összefüggésben áll a szöveg nehézségével. Ezt alkalmasabb terminus híján *bizonytalansági kockázatnak* fogom nevezni (a *találgatási kockázat* talán egyértelműbb alternatíva volna), ilyen módon rámutatva, hogy a fordító döntéshozó folyamatainak *belső* kockázatáról van szó.

Habár építeni fogok az említett folyamatok kutatási eredményeire, úgy érzem, hogy túl kell lépnünk a bizonytalansági kockázat ilyesféle általános értelmezésén. Három lehetséges probléma merülhet fel ennek kapcsán: (1) az általános bizonytalansági kockázatot többnyire nem sajátosan a fordításra vonatkoztatva fogalmazzák meg és alkalmazzák, hanem mindenféle megértési folyamatot magában foglaló tevékeny-

ség és minden kockázat jellemzőjeként tartják számon (bizonytalanság nélkül nincs kockázat); (2) ezért semmilyen konkrét módon nem kötődik a fordítási folyamatot kívülről meghatározó, társadalmilag strukturált kockázatokhoz (bár Künzli ügyfelekkel való kommunikációról szóló megjegyzései valamelyest előrelépést mutatnak e téren); és legfőképpen (3) ezek a megközelítések úgy tekintenek a kockázatra, mint valamiféle kizárólag negatív jelenségre, mint a megtestesült ellenségre, mint arra a dologra, amelyet redukálni kell a sikeres kommunikáció érdekében. Véleményem szerint hiányzik ezekből a megközelítésekből, hogy a kockázatvállalás valójában *pozitív* opciónak tekinthető, mivel társadalmi jutalmak társulhatnak hozzá.

Be kell látnunk, hogy bizonytalanság nélkül nem is létezik kockázat, és hogy minden döntés részben találgatáson alapul. Ez mégsem jelenti azt, hogy minden kockázatot feltétlenül kerülnünk kell, és hogy a tapasztalt fordítók talán tudják is, hogyan lehet őket kiküszöbölni. Bizonyára járhat nyereséggel is a kockázatvállalás. Elvégre a találgatás nem egészen ugyanaz, mint tudatosan neologizmust alkotni, vagy előállni egy közmondással, amely majdhogynem egyenértékű a kiindulási szövegben szereplő közmondással, vagy éppenséggel átültetni egy reklámszlogent egy új kulturális kontextusba. E kreatív fordítási gyakorlatok megérdemlik a valódi kockázatvállalásként való elismerést. De vajon elnyerik-e méltó jutalmukat?

Csakis egy módon ragadhatjuk meg a kockázatot a bizonytalanság és a nyereségek vonatkozásában *egyaránt*: vissza kell nyúlnunk a lefordítandó szöveghez.

3. KOMMUNIKÁCIÓS KOCKÁZAT: SZÖVEGEK KONTEXTUSBAN

A kommunikáció esetében a kockázatkezelés nem csupán a sziklák és a kövek kikerülése, hanem a *haszon* együttműködéssel való megteremtésének a módja is. Az idők során a *kockázat* fogalma sokkal később kezdte el felvenni a kínálkozó lehetőségekre vonatkozó jelentését a hajózásból származó metaforáknál, talán abból eredően, ahogyan a „miszticizmus behódolt a tudománynak és a logikának” (Bernstein 1998: 20), de kétségtelenül köszönhető a terjeszkedő kapitalista kultúrák felemelkedésének is, amint azt Beck (1986), Luhmann (1991) és Giddens (például 1999) elemzi. Manapság nincs hiány a kockázatról szóló matematikai, pszichológiai és szociológiai elmélkedésekből. Jelenleg azonban csak arra a koncepcióra van szükségem, amely szerint a kockázat nem kizárólag a valószínű veszteségeket foglalja magába, hanem a kommunikációból származó nyereségek lehetőségét is.

Hadd fogalmazzak óvatosan: a *kommunikációs haszon* ilyen módon többre vonatkozik, mint egyszerűen a hitelességre, amely miatt költséghatékonynak tekinthető a fordítókba vetett bizalom; potenciálisan minden kommunikációs helyzetet érint. Továbbá azok a bizonyos hasznok, amelyekre gondolok, nem olyan specifikusak, mint a fordítás üzleti tevékenységéből származó nyereség (például Stoeller 2003), ahol alapvetően ugyanazok a kockázatkezelési koncepciók érvényesülnek, mint bármely más üzleti tevékenység esetében. Arra vagyok most inkább kíváncsi, hogyan használjuk a szövegeket a különböző kontextusokban.

3.1. Kockázat egy születési anyakönyvi kivonat esetében

Következzen egy egyszerű példa (vö. Pym 2004; 2005; 2007). Képzeljük el, hogy születési anyakönyvi kivonatot fordítunk. Egy viszonylag egyszerű dokumentumról van szó, csupán néhány jelentősen funkcionális résszel. Tegyük fel, hogy adott a született személy neve, a születés ideje, a szülők neve, a szülésznő neve és a bejegyző neve. Ugyanhol is hibázhatnánk ezen elemek átírása vagy fordítása során? Nyelvészeti szempontból ezek az elemek mind egyforma státusszal rendelkeznek: mind főnévi csoportok, kizárólag számok és nevek. Ezen elemek mind egyforma szintű bizonytalanságot okozhatnak. Ám a legtöbb kontextusban, ahol a kivonatnak funkcionálnia kell, a született személy nevében vagy születésének idejében ejtett hiba katasztrofális következménnyel járna. A szülésznő vagy a bejegyző nevében hibát ejteni viszont nem jelentené a fordítás sikertelenségét. Bár szófajukat tekintve ugyanúgy néznek ki ezek az elemek, és bár ugyanolyan bizonytalanságot hordozhatnak, lehetséges funkciójukat tekintve semmiképpen sem egyformák. E tekintetben az egyes elemek magas kockázatúak (ebben az esetben a született személy neve és születésének ideje), mások alacsony kockázatúak (a szülésznő és a bejegyző neve), sok egyéb esetben pedig valahol a kettő között találhatók. Ezt nevezhetjük *kommunikációs kockázatnak*.

Az említett példa nem teljesen fiktív. Mayoral (2003) a pakisztáni születési anyakönyvi kivonatokról értekezik, amelyekben a szülésznő neve (*Dai Bibi*) többnyire megegyezik minden Spanyolországban bemutatott kivonatban, és ugyanez igaz a bejegyző nevére is (*Chawkidar*). Ezek szerint ugyanaz a nő segített világra hozni rengeteg pakisztáni gyermeket, és ugyanaz a tisztviselő jelentette mindegyikőjük születését. Valóságos hőstett! Mint kiderült, az első elem itt nem tulajdonnév, hanem az urdu 'szülésznő' vagy 'férjes asszony' köznéve. A második elem pedig állítólag azt jelenti, hogy 'portás'. A kiállító pakisztáni tisztviselők nem törődtek tulajdonnevek bejegyzésével ezen elemeknél; a fordítók pedig (ebben az esetben Spanyolországban) nem törődnek azzal, hogy jelezzék, a látszólagos nevek valójában nem is tulajdonnevek; és a spanyol befogadó hatóságok elfogadják a működő fikciót a hatékonyság érdekében. Vagyis a kibocsátó és befogadó hatóságok, különböző közvetítőikkel együtt, elfogadják a működő fikció hitelességét, mert így semmit nem kockáztatnak. Nem sok vizet zavar a tény, miszerint egy fiktív nő és egy fiktív bejegyző hivatalosan születések ezreinél működött közre. Ugyanakkor sok vizet zavarنا, legalábbis remélem, ha több ezer pakisztáni ugyanazzal a névvel és születési idővel lépne be Spanyolországba.

A történet tanulsága megint csak az a jelenség, hogy az adott kontextusban funkcionáló szöveg nyelvi elemei lehetnek magas kockázatúak, sokan közülük alacsony kockázatúak, míg a legtöbb elem valahol a kettő között található. Természetesen a kontextus megváltozása újrakonfigurálhatja a kockázatokat ugyanabban a szövegben. Például amennyiben a születési anyakönyvi kivonat egy fordítóvizsgán jelenik meg, a fordító komoly erőfeszítéseket tehet annak érdekében, hogy sehol ne szerepeljenek hibák a fordításban. A kockázat eloszlása nem állandó a szövegben (bár diszkurzív megközelítésből kétségtől rá lehet mutatni), hanem a szituációs tényezőkkel való interakción múlik.

Fontos továbbá, hogy a kockázat nem egyenlő a fordítási nehézséggel. Egy személetesi lelet esetében például sokféle homályos szakkifejezésre kell odafigyelnie a fordítónak, de ha a leletet biztosítási kárigény benyújtásánál szándékoznak használni, úgy a betegség lehetséges *kiváltó okai* fogják alkotni a kulcsfontosságú elemeket. Ha a fordító a szöveg ezen részében vét hibát, hiábavalóvá válik minden helyesen lefordított szakkifejezés.

3.2. Még egyszer: minek a kockázata?

Amennyiben tisztában vagyunk azzal a jelenséggel, hogy a szöveg elemei nem azonos szintű kommunikációs kockázatot hordoznak, meghozhatjuk azt az észszerű döntést, hogy a magas kockázatú elemeken többet dolgozunk, az alacsony kockázatú elemeken gyorsan átfutunk, és mozgó skálát alkalmazunk a kettő közé eső elemek esetében. Amikor így teszünk, nem csupán a hitelesség elvesztésének kockázatával kell számolnunk. Már a fordító színre lépése előtt is létezik egy előre meghatározott kockázati eloszlás, és az előzetes eloszlás csaknem változatlan marad a kommunikáció során, függetlenül attól, hogy a szöveg fordítás, függő beszéd vagy bármilyen további közvetítés tárgya lesz-e. Milyen jellegű tehát ez a bizonyos elsődleges kommunikációs kockázat?

A modell szerint, amelyet most szeretnék bemutatni, a fordítás általános célja – az összes kommunikációs eseményhez hasonlóan –, hogy lehetővé tegye az együttműködést (lásd például Grice 1975), amelyre az összes résztvevőt érintő haszon eléréseként tekintenek. A sikeres kommunikációból mindenki többet nyer, mint amennyit befektetett. Az efféle sikerre tehát a tényleges nyelvi vagy ideológiai tartalomtól függetlenül kell tekinteni; ez a siker *nem* a fordítás specifikussága. Továbbá az ilyen siker és erőfeszítés relatív értékét minden egyes résztvevő szubjektíven ítéli meg, amikor eldönti, hogy részt vesz-e egy kommunikációs eseményben, vagy hogy folytatja-e a részvételt.

Az általam vizsgált kommunikációs kockázat tehát tulajdonképpen az együttműködés hiányának a valószínűsége, még a fordító hitelességének bármiféle számításba vétele előtt. Az effajta előzetes kockázatelemzés különösen hasznos, ha mond valamit az olyan szituációkról, amelyekben fordítást kellene alkalmazni. Egészségügyi kontextusokban a hivatásos tolmács alkalmazása drágább (a költségek és a szervezési idő szempontjából), mint laikusokkal vagy hiányos nyelvi kompetenciákkal *boldogulni*, ezért találhatta azt egy tanulmány, hogy „az orvosok úgy döntenek a tolmácsok esetleges alkalmazásáról, hogy a klinikai döntéshozatalban szerepet játszó kommunikáció feltételezett értékét mérlegelik saját időkorlátaikkal szemben” (Diamond et al. 2009: 258). Vagyis olyan szituációkban alkalmaztak hivatásos tolmácsokat, amelyekről úgy ítélték meg, hogy magas kockázatú értéket hordoznak, és amelyek esetében a fordítás alternatívái magas költségekkel járhatnának. A különböző szövegekben és szituációkban fellelhető kommunikációs kockázat egyenlőtlen eloszlása így nem csupán azt képes jelezni, hogy a fordítónak mennyi erőfeszítést kell fektetnie a szöveg bizonyos részeibe, hanem azt is meghatározza, hogy szükség van-e egyáltalán hivatásos közvetítőre.

4. ERŐFESZÍTÉS ÉS STRATÉGIA KÉRDÉSE

Legalább három dolgot tudnak a fordítók a kockázattal tenni: elkerülni (úgy tűnik, a bizonytalansági kockázat korábbi elemzői azt akarják, hogy ezt tegyék), átruházni (mint ahogy arra Künzli utal, amikor bemutatja, hogyan lehet az ügyfelet bevonni a fordítási folyamatba) vagy vállalni (ezt javaslom én). A fordítóknak készen kell állniuk a kockázatvállalásra és a következmények viselésére, ez azonban nem csupán annyit jelent, hogy „bátrabb” döntések meghozására kell ösztönözni őket (mint Nordnál 2014). A kockázat többet foglal magában, mint pusztá találgatást (tájékozatlanságon alapuló kockázatvállalás), ügyféllel való konzultációt (alapszintű kockázatátruházás) vagy kreativitást (kockázatvállalás mint szándékos, hasznos cselekedet). A kockázat a különböző lehetőségekbe fektetett *erőfeszítésekről* is szól. A kockázatkezelés nem csupán a megoldásokról, hanem a munkáról is szól.

4.1. A kockázatok és az erőfeszítések modellje

Abból indulok itt ki, hogy minden esetleges bizonytalansági és kommunikációs kockázat csökkenthető kemény munkával. Ha világunk és időnk végtelen lenne, elméletileg minden nyelv között lehetséges lenne a tökéletes megértés. Halandó életünk azonban korlátozott; az abszolút bizonyosság elérhetetlen (még a hivatalos glosszáriumok is változhattak az elmúlt öt percben). Tehát a kérdés nem az, hogy kiiktatható-e minden kockázat (nem iktatható ki), hanem az, hogyan tudjuk olyan módon elosztani az erőfeszítést, amely összhangban van a különböző érintett kommunikációs kockázatokkal (mindeközben a bizonytalanságnak és a hitelesség fenntartásának is figyelmet szentelve – de én itt most kifejezetten a kommunikációs kockázattal foglalkozom). Alapvetően ezek az egyszerű leckék taníthatók a legtöbb bevezető órán: „Ne dolgozz túl keményen!” (mivel a kezdők hajlamosak túl sok energiát fektetni mindenféle apró részletbe) és „Dolgozz keményen, amikor számít!” (erről a részről néhány diákom gyakran megfélekedzik).

Ezt a logikát követve az alábbi táblázat szerint elemezhetjük a fordítók cselekedeteit:

	Az együttműködés hiányának valószínűsége alacsony	Az együttműködés hiányának valószínűsége magas
Kis erőfeszítés	Alacsony kockázat (kockázatkerülés, kockázatátruházás)	Közepes kockázat (túl kevés munka, találgatás)
Nagy erőfeszítés	Közepes kockázat (túl sok munka, hatástalan munka)	Magas kockázat (kockázatátruházás, kockázatvállalás)

A kis és nagy erőfeszítésre, illetve az alacsony és magas kockázatra irányuló becsléseket a fordító szubjektíven végzi a fordítás pillanatában. Az ilyen becslésekből származó döntések többé-kevésbé örömteljesek, és különböző módon kapcsolódhatnak a kockázatkezeléshez.

A táblázat két típusú viselkedés felismerését és kritizálását teszi lehetővé: a kezdők (vagy nem megfelelő tudással, erőforrásokkal és/vagy stratégiai kompetenciákkal rendelkező fordítók) találgatása és a túl sok munka a kezdők vagy az olyan bizonytalan fordítók részéről, akik úgy érzik, mindenről több információra van szükségük. Ez azt jelenti, hogy az oktatók fájlalhatják mind az elkapkodott döntéseket, mind az információgyűjtéstől való túlzott függést.

A lényegesebb kockázatkezelési stratégiák a két árnyékolt cellában találhatók.

Az árnyékolt „alacsony kockázat” cella esetében: ha kis erőfeszítést fektetünk egy olyan problémába, amely esetében az együttműködés hiányának valószínűsége alacsony, nincs okunk a kockázatvállalásra. Itt logikus a kockázatkerülő magatartás (kihagyás, explicitáció, egyszerűsítés, általánosítás, redukció alkalmazása) vagy az erőfeszítés szó szerinti megközelítés alkalmazásával történő csökkentése. Itt nem lenne logikus az ügyféllel való konzultáció (a kockázatáttruházásnak a szó szerinti ségnél alaposabb formája), mivel a megoldandó probléma viszonylag jelentéktelen.

Az árnyékolt „magas kockázat” cella esetében: ha nagy erőfeszítéseket fektetünk egy magas szintű bizonytalanságokat magában foglaló problémába, valószínűleg észszerűen cselekszünk, de mit teszünk ténylegesen a kommunikációs kockázattal? Elvileg a gyűjtött információ mindig elégtelen; döntésünk mindig aluldeterminált lesz; a bizonytalanság nem fog eltűnni, de előbb vagy utóbb döntést kell hoznunk. Itt az ügyféllel való konzultáció a kockázatáttruházás logikus használata. Figyeljük meg azonban, hogy a tényleges konzultáció gyakorlatilag egy másik kommunikációs aktus a maga kockázataival: a kockázatáttruházás abban a pillanatban történik meg, amikor a fordító úgy dönt, hogy *elfogadja*, amit az ügyfél mond.

Logikusan ebben az árnyékolt „magas kockázat” cellában találhatunk indokolt kockázatvállalást. Hiánytalan információ híján egy bizonyos mértékig még mindig találgatni fogunk, de remélhetőleg összegyűjtöttünk elég információt ahhoz, hogy *megalapozottan* feltételezzünk, és okunk van úgy gondolni, hogy érdemes így tenni. E második árnyékolt cella terén felmerülő elméleti probléma az, hogy az információ mennyisége folyamatosan növekedhet a fennálló kockázat mértéke által igazolt módon, így a keletkező komplexitás fokozatosan nehezebbé teszi az egyértelmű döntés meghozatalát. Ilyen nagy nyomás alatt, amikor elhatározásra van szükség, a tényleges döntés bármilyen lehet, a szó szerinti ségtől az extrém kreativitáson át a kihagyásig. Elvileg nem léteznek ideális megoldástípusok az ilyen magas kockázatú döntések esetében: egyfajta véletlenszerűség áll fenn, vagy próbálgatás, mint a reklámügynökségek magas szintű döntései esetében, ahol a kreativitás minden számítás elvégzése *után* lép közbe. Itt kölcsönözhetünk egy példát Levýtől (1967): Brecht darabjának címe, *Der gute Mensch von Sezuan* szó szerint egy nő szereplőre utal, aki férfinak adja ki magát, tehát a cím utalhatna a jó asszonyra, a jó férfira, a jó személyre, a jó lélekre és akár továbbiakra is. Nincs helyes megoldás, de a *helytelenebb* megoldások valószínűleg azok

lennének, amelyek túlságosan biztosra mennek, esetleg a pontos cselekmény felfedésével: A jó asszony, aki rossz férfinak adja ki magát... nem éppen egy nagy közönségsiker.

Az efféle elemzés érdekes ambivalenciát tár fel a szószerintiséggel (értsd: a kiindulási szöveghez legközelebbi fordítás) kapcsolatban. Az alacsony kockázatok esetében a szószerintiség az erőfeszítések csökkentésére szolgáló eljárásként működik: a nagy erőfeszítés nem indokolt, így a fordító olyan gyorsan és egyszerűen dolgozik, ahogy csak lehet, egy általános megközelítéssel, amelyet Jensen (2000) Bereiter és Scardamalia alapján „tudásátadásként” jellemez („tudástranzformáció” helyett). Magas kockázatok esetében azonban a szószerintiség inkább kockázatkerülésként értelmezhető: tisztázatlan kétségeket magukban foglaló helyzetekben a fordító egyszerűen csak azt írja le, ami az eredeti szövegben szerepel – „Ne engem okoljanak, a szerző a hibás!”

4.2. A fordítási folyamat modellje

Most megkísérlem ezt a kialakuló modellt kissé részletesebben kidolgozni. Nyilvánvalóan nem minden fordítói cselekedet igényel ugyanakkora erőfeszítést. Többre van szükség.

Megkülönböztethetünk információgyűjtési folyamatokat (amikor kognitív forrásainkat egy probléma megfejtésére összpontosítjuk) és döntéshozatali folyamatokat (amikor ténylegesen döntünk valami fordításáról – akár kísérleti, akár végleges megoldásokat illetően). A kockázatkezelés mindkettőre vonatkozik, de a tevékenységek sorrendjétől függően eltérő módon. Képzeljük el az információgyűjtés (I) és a döntéshozatal (D) néhány alapvető sorozatát (az egyszerűség kedvéért ebbe most nem számítjuk bele az információgyűjtésre irányuló összes lehetséges döntést):

Alacsony kockázatú probléma gyors megoldása: I, D

Dokumentáció szükségessége: I, I, D

Ellenőrzés: I, D, D

Ellenőrzés több információ birtokában: I, D, I, D

és így tovább.

Ezek a lépéssorozatok inkább Lörscher (1991) „stratégiáihoz” hasonlóak, amelyeket a fordítási folyamat kutatása kezdetén fogalmazott meg. Az én célom azonban nem pusztán a különböző típusú műveletek sorrendjének leírása. Itt egy alapelvről is szó van: a fordító minden ilyen cselekedet során minimális információgyűjtés (I) segítségével igyekszik megalapozott döntésre (D) jutni. Ez inkább von Neumann „minimax” elméletére hasonlít, amelyet Levý (1969) alkalmazott a fordításokra, feltételezve, hogy a fordító célja minimális erőfeszítéssel maximális eredményt elérni. Én azonban (Levývel ellentétben) nem állítom, hogy a döntések az összes információ tudatában születnek. Éppen ellenkezőleg, véleményem szerint a kockázatkezelés szempontjából sokkal fontosabb figyelembe venni az információgyűjtés fokozatait (a kisebb erőfeszítéstől a nagyobb felé haladva) és a döntéshozattal kapcsolatos bizonytalanság fokozatait.

Ha ennyi lenne az egész, azt gondolhatnánk, hogy minél nagyobb a bizonytalanság a döntés során, annál több információ szükséges. Az információgyűjtés (I) és a döntéshozatal (D) kölcsönhatása már ezen a szinten jelentkezik. Mindazonáltal ha a fordítást valóban jelentős kockázatkezelésnek tekintjük, nem igazán a döntéshozatali (D) bizonytalanság a fontos tényező számunkra, hiszen pusztán bizonytalansági kockázatot jelent. Feltevésem szerint több múlik azon a kockázaton, amikor a döntéshozatalt (D) egy bizonyos kommunikációs kontextusba helyezzük (innen ered a kommunikációs kockázat megnevezés). Ennélfogva a kockázatkezelés nem csak a döntések bizonytalanságáról szól. Sokkal fontosabb annak a kockázata, hogy egy nem optimális döntés esetén mi fog történni.

4.3. Egyszerű kockázati stratégiák összetett döntéshozatal során

Az előző bekezdések rámutattak, miként épülhetnek a fordítási folyamat összetettebb modelljei a kockázatkezelés alapelveire, és hogyan magyarázhatók a fordító és a kommunikációs esemény további résztvevőinek döntései. A feltevés alapja, hogy a döntések valamilyen szinten racionálisak, logikával magyarázhatók, és változó mértékű erőfeszítéssel kapcsolatosak. Ugyanakkor a fordítói döntéseket jellemezheti a közös tényezők viszonylag gyenge kódolása is, ami nemcsak a nyelvi elemekre, hanem a különböző szereplők hitelességének értékelésére is vonatkozik. Feltételezem, hogy a fordítói kognitív folyamatok interkulturális téren történnek, és ezek az interkulturális terek komoly kétséget és a másik fél fokozott megkérdőjelezését vonják maguk után, ugyanis hitelességük természetüknél fogva vitatott, ennélfogva a velük járó kockázat is nagyobb. Mindez egyfajta összetettséget kölcsönöz a döntéshozó folyamatoknak, ami bár nem mond ellent a racionalitásnak, új elméleteknek nyújt táptalajt az elmosódott halmazok logikája (például Monacelli és Punzo 2001), az iparosodás előtti „bölcesség” (Marais 2013) és a komplexitáselmélet (például Longa 2004) kapcsán, mindemellett pedig növeli a heurisztikára, kibernetikára, megjelenésre és káoszelméletekre való hivatkozásokat is, csak hogy néhányat említsünk (lásd Pym 2009/2014: 102–104). A lehetséges nem lineáris modellek száma valósággal maga alá temet, így pedig még a fentihez hasonló szerény kis négycellás táblázat sem fog sokáig egyszerű maradni.

A legérdekesebb helyzetekben nem csupán egy ok vagy bizonyosság forog kockán, ugyanis érvek és ellenérvek, különböző célok (lévén az egységes *szkoposz* elmélete leginkább csak illúzió) és többretegű kommunikációs helyzetek játszanak közre. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kockázatkezelés racionális logikája többé nem állja meg a helyét: a gazdasági modellek a fedezetek és a kompromisszumok kifinomult matematikáját nyújtják, és annyi kulturális tényezővel számolhatunk, amennyivel csak szeretnénk, beleértve a fordítást mint normakövető tevékenységet is (vagyis a fordító a célközönség fordításra vonatkozó elvárásai szerint dolgozik). A komplexitások egyike a kockázat változó viszonyulásaira vonatkozik: könnyed általánosítás, hogy a kultúrák különböző mértékben kockázattűrők (Hofstede 2001 szerint a jelenség neve „bizonytalanságkerülés”), és persze kultúrán belül és szakmák között is sok eltérés tapasztalható.

talható. Tudjuk, hogy a gyakorlott fordítók holisztikus döntéseket hoznak, amelyek tapasztalatból eredő megérzéseken alapulnak, de azt is jól tudjuk, hogy tapasztalataik sosem kulturális vákuumban születnek.

Ám még a legösszetettebb problémák esetén is vannak olyan általános döntéshozatali stratégiák, amelyekkel biztosíthatjuk magunkat. Például az egyik diákom utólag így nyilatkozott arról, miként birkózott meg egy spanyol fordításkor jelentkező meglehetősen gyakori problémával:

[...] a szerző a *sistema anglosajón* [angolszász rendszer] kifejezésre hivatkozik, amelyet eleinte kissé nehéz volt fordítani, mivel nem tudtam, vajon a szerző most csak az egyesült királyságbeli és ír rendszerekre gondol, vagy általában érti alatta az angol nyelvű országok oktatási rendszereit. Nem akartam az „angolszász” kifejezést használni, mert szerintem régimódi, és az 5. századbeli angolszászok jutnak róla eszembe. De nem akartam „angol nyelvű országok” kifejezéssel sem fordítani, mivel több mint ötven ország hivatalos nyelve az angol, és nem hinném, hogy mindnek egyforma lenne a felsőoktatási rendszere. Végül [...] úgy döntöttem, hogy az „egyesült államokbeli és egyesült királyságbeli rendszerek” a legjobb kompromisszum, mert valószínűleg ez tükrözi a szerző ismereteit az angol nyelvű országok felsőoktatási rendszereivel kapcsolatban.

Az említett stratégia három lehetséges fordítás megállapítását, két magas kockázatú kizárását, és az alacsony kockázatú kiválasztását jelentette, lévén alacsony kockázatú helyzettel volt dolga. Ugyanakkor vegyük figyelembe, hogy a döntéshozatal nyíltan szubjektív és intuitív volt („nem tudtam”, „nem akartam”, „szerintem”, „nem hinném”), és nem nyelvi elemzésen, hanem a szerző feltételezett tudásának kulturális felbecslésén alapul. Valóban, itt most a fordító a szerző hitelességét becsülte fel.

A második (szintén földrajzi) példa Matsushita (2014) tanulmányából származik, aki Barack Obama beszédének a japán sajtóban megjelenő fordítását elemezte:

Kiindulási szöveg:

Támogatjuk a demokráciát Ázsiától Afrikáig, Amerikától a Közel-Keletig.

1. fordított szöveg:

アジアからアフリカまで民主主義を支援する
[... támogatjuk a demokráciát Ázsiától Afrikáig]

2. fordított szöveg:

アジア、アフリカ、中南米、中東で民主主義を支援する
[... támogatjuk a demokráciát Ázsiában, Afrikában, Latin-Amerikában és a Közel-Keleten]

Miért nem hivatkozik az első fordítás Amerikára? Matsushita szerint a *Beisú* (米州) szó szerinti fordítás rendkívül ritka szó a japán nyelvben, és egy alacsony kockázata-

tú kontextusban veszélyeztetheti a megértést. Ez lehet az egyik ok a szó kihagyására. A második fordításból következtethetünk a másik okra, ahol „Amerika” konkretizált fordítása *Csúnanbei* (中南米, „Latin-Amerika”), feltehetőleg azért, mert „Amerika” többi része (Kanada és maga az Egyesült Államok) nem igényli demokráciája támogatását. Mindkét fordítás hatékonyan oszlatja el az angol szövegben fellelhető komplikációkat azáltal, hogy egyébként meglehetősen szokatlan, kis erőfeszítést igénylő megoldásokkal old meg egy alacsony kockázatú problémát.

A harmadik példa is hasonló, de kevésbé ártatlan. A 2003-as Ütemterv a közeli békéhez (*Roadmap for Peace in the Middle East*) első héber fordításakor a *Yediot Aharonot* napilap kihagyta az illegális településekkel kapcsolatos jövőbeli intézkedésekről szóló mondatot, valószínűleg azért, hogy csökkentse az illegális települések fenntartására törekvő olvasók felbőszítésének kommunikatív kockázatát. Ugyanakkor a kihagyás jelentős hitelességi kockázattal járt, mivel bárki összehasonlíthatta volna az elérhető fordításokat, észlelhette volna a hiányt, és megkérdőjelezhetette volna a nyilvánvalóan magas kockázatú rész kihagyása mögött megbúvó motivációt. A döntést tehát értelmezhetjük a két kockázat lehetséges haszna között megkísérelt kompromisszumként is, amelyek valójában a két lehetséges olvasóközönségre vonatkoznak: a fordító (és/vagy a szerkesztő) látszólag úgy vélte, az olvasók között több a településpárti, mint az olyan, akinek rendelkezésére áll a többi fordítás (a további elemzésért lásd Ayyad és Pym 2012).

Az ilyen példák jól szemléltetik, milyen összetett módon törekednek a fordítók a kockázatok kezelésére, miközben erőfeszítéseiket úgy osztják el, ahogyan azt a tankönyvek nem tanítják. A kockázat–erőfeszítés modellt mindenestre érdemes további fordítási tanulmányokon tesztelni.

5. BIZONYÍTÉKOK A MODELL MŰKÖDÉSÉRE

A gyakorló fordító korántsem tekinthető ideális racionalistának. Ámde akkor vajon tényleg a kockázatok átgondolt mérlegelése alapján osztja el az erőfeszítéseit? Ha pedig a válasz igen, milyen stratégiákat alkalmaz a cél eléréséhez?

Számos bizonyítékot felvonultathatunk a modellünk alátámasztására, habár egyik sem tekinthető perdöntőnek.

5.1. Eredményközpontú vizsgálatokból származó bizonyítékok

Anekdotákon alapuló bizonyítékok arra engednek következtetni, hogy a fentiekben kifejtett alapvető elméletünk akár helytálló is lehet: a fordítók kevesebb munkát fektetnek az alacsony kockázatú elemek átültetésébe (ahogyan a példákban láthattuk), míg a magas kockázatú elemek esetében jóval nagyobb erőfeszítést tesznek. Amikor 2003-ban felvettem ezt az elméletemet 120, bibliafordítással foglalkozó szakértőnek a Bibliatársulatok Világszövetsége (*United Bible Societies*) egyik műhelyfoglalkozá-

sán, a csoportok visszajelzéseiből kiderült, hogy valóban gyakran fordulnak elő kisebb, figyelmetlenségből adódó fordítási hibák a Biblia azon részeiben, amelyeket gyakorlatilag senki sem szokott elolvasni (például a nemzeti felsorolásokról: „X nemzete Y-t”), nem akadnak azonban nagyobb figyelmetlenségek a fordítás során az olyan kulcsfontosságú fejezeteknél, mint amelyek többek között a szeplőtelen fogantatást ecsetelik (különböző teológiai értelmezések természetesen előfordulhatnak, de semmi olyan hanyagság, amely felelőtlen találgatásra utalhatna).

További bizonyítékot szolgáltat az erőfeszítés kockázatalapú elosztására Gile (1999) kísérlete, amelynek során konferenciatolmácsokat kértek fel, hogy ugyanazt a rövid szöveget kétszer is tolmácsolják el, mégpedig azon feltételezés alapján, hogy a második próbálkozásnál vélhetően nagyobb feldolgozási képességet tudnak kamatoztatni. Saját értelmezésem szerint (Pym 2008) a kísérlet eredményei arról tanúskodnak, hogy a tolmácsok második nekifutásra nagyobb kommunikációs erőfeszítést fektettek a magas kockázatú elemek tolmácsolásába, következésképpen kidolgozottabb mondatstruktúrákat alkalmaztak, és kevesebb kihagyással éltek ezen elemek esetében.

5.2. Kezdő és gyakorlott fordítók összehasonlításából származó bizonyítékok

Másfajta közvetett bizonyítékot találhatunk a széles körű kockázatkezelésre olyan vizsgálatok eredményei között, amelyek a kezdő és a gyakorlott fordítók kognitív *folymatait* hasonlítják össze. A kutatók egyik kiindulási hipotézise szerint a hivatásos fordítók, sokévnnyi tapasztalatot követően, több rutinszerű eljárást alkalmaznak, hatékonyan és különösebb tudatosság nélkül (ahogyan az ember biciklizni vagy vezetni szokott), így magyarázatot kaphatunk, miért is fordítanak gyorsabban. Maguk a vizsgálati eredmények azonban azt mutatják, hogy a tapasztalt fordítók nem egyszerűen automatikusabban dolgoznak, hanem könnyebben is képesek váltani a rutinfeladatok elvégzése és a tudatos problémamegoldás között (Krings 1988, Jääskeläinen és Tirkkonen-Condit 1991, Englund Dimitrova 2005). Ennélfogva *egyenlőtlenebb* módon osztják el az erőfeszítéseiket fordítás közben, ami akár az erőfeszítés magas és alacsony kockázatú szövegelemek közötti egyenlőtlen elosztását is jelentheti.

Mindebből nem szükségszerűen következik, hogy a magas kockázatú szövegelemek több nyelvi transzformációt igényelnek. Amint fent említettem, Künzli (2004) megállapította, hogy a tapasztalt fordítók nagyobb valószínűséggel alkalmaznak kockázattáviteli stratégiákat, például tudatos szó szerinti fordítást (reprodukálva a kiindulási szöveg kulcsfontosságú pontjain előforduló kétértelműségeket) vagy megbízónak szánt megjegyzéseket (jelezve a homályos jelentésű részeket), míg a kezdők inkább találgatással igyekeznek feloldani a kétértelműségeket, olyan nyelvi transzformációkba fektetve az energiáikat a fordítás során, amelyek nem feltétlenül szükségesek. Tanulásgként levonhatjuk, hogy az „erőfeszítés” nem kizárólagosan a szövegben végrehajtott beavatkozást jelenti: az egyszerű szó szerinti fordítás stratégiaként való alkalmazása is jelentős megfontolással járhat.

5.3. A fordítás nyelvi „tendenciáiból” származó bizonyítékok

A fordítási folyamattal kapcsolatos leggyakrabban kutatott és összefoglalt hipotézisek a Levý (1963/211) által „tendenciáknak” nevezett jelenségeket érintik. Ezek a fordítási tendenciák az 1980-as és 1990-es években a Tel Avivi iskola képviselőinek munkássága nyomán *univerzálék* elnevezéssel váltak ismertté a fordítástudományban, majd kísérleti jelleggel „probabilisztikus törvényszerűségeként” tűntek fel újra (Toury 1995/2012). Az immár hagyományossá vált megfogalmazások szerint ezek a tendenciák mintegy előrevetítik, hogy a fordított szövegek különböznek a nem fordítás útján keletkezett szövegektől (legyen szó akár a kiindulási vagy célnyelvi párhuzamos szövegekről), mivel bizonyos nyelvi sajátosságok gyakrabban fordulnak elő bennük. A fordítási univerzáléként felvetett tendenciák a következők: (1) *egyszerűsítés*: az a folyamat és/vagy eredmény, amelynek során a nyelvhasználó kevesebb [vagy más] szóval oldja meg az üzenet közvetítését a fordításban a kiindulási szöveggel összevetve (Blum-Kulka és Levenston 1983); (2) *explicitáció*: a kiindulási szövegben impliciten szereplő információ explicit megjelenítése a célszövegben (Blum-Kulka 1986/2000); (3) *kiegyenlítődé*s: a fordított szövegek ritkábban mutatnak szélsőséges nyelvhasználati jellemzőket, például kiugró mértékű formalitást vagy fesztelenséget; (4) *egyedi elemek*: olyan nyelvi elemek, amelyek a célnyelven léteznek ugyan, de a kiindulási szöveg nyelvén nem (bizonyos finn klitikus kapcsolóelemek nem rendelkeznek egyértelmű ekvivalenssel más európai nyelvekben), ezért kevésbé gyakran fordulnak elő fordításokban, mint célnyelvi autentikus szövegekben (a finnre fordított szövegek általában kevesebb klitikus elemet tartalmaznak a finn nyelven született párhuzamos írásoknál) (Tirkkonen-Condit 2004). Mostanra már tudományos tanulmányok hosszú sora foglalkozik a felvetett fordítási tendenciák vizsgálatával, több nyelvpárból származó kísérleti bizonyítékokat felvonultatva, különös tekintettel az explicitációra.

Mindazonáltal ezek a tanulmányok pusztán szövegek, gyakran fordítási korpuszokból gyűjtött írárok összehasonlításán alapulnak, ezért az eredményeket szükséges valódi kognitív folyamatok szempontjából is értelmezni. Ám még így is könnyen lehetséges, hogy a felsorolt négy tendencia mindegyike alapján véve *kockázatkerülő* viselkedésről tanúskodik. A fordító feltételezhetően azért egyszerűsít, hogy elősegítse a megértést; az explicitáció hasonlóképpen csökkenti a félreértés lehetőségét a befogadó számára – Blum-Kulka (1986/2000: 309) említi, hogy a fordítónak előre fel kell mérnie az értelmezést veszélyeztető lehetséges „károkat”; a nyelvhasználati szélsőségek elkerülése („kiegyenlítődé”s”) jellegtelen, lapos célnyelvi szöveget eredményez, amit már régóta a fordítások általános sajátosságaként szoktak számontartani; végül pedig a célnyelvre jellemző egyedi elemek alulreprezentáltsága arra utal, hogy a fordító biztosra kíván menni, ezért követi a kiindulási szöveg megfogalmazását, nem használva ki a célnyelv teljes repertoárját. Való igaz, hogy a felsorolt tendenciák nem minden esetben járnak egyértelmű kockázatkerüléssel: például amikor a fordítók explicitálnak, gondosan ügyelniük kell arra, hogy a kifejtett elemek valóban jelen vannak implicit módon a kiindulási szövegben, és már önmagában ez a művelet is egyfajta kockázat-

vállalásról tanúskodik (Shlesinger 1989: 154–156, Pym 2007). Ám általánosságban megállapítható, hogy a fordítás univerzális nyelvi tendenciái a kockázatkerülés irányába mutatnak.

Toury két probabilisztikus törvényszerűsége tulajdonképpen ugyanezt a nótát fújja. A „növekvő standardizáció törvénye” szerint (Toury 1995: 267) a fordítási nyelvhasználat kisebb változatosságot és kevesebb egyediséget mutat az autentikus nyelvhasználatéhoz képest, ami valójában egybecseng a fenti tendenciákkal. Az „interferencia törvénye” (Toury 1995: 274) pedig azt állítja, hogy a fordítók alacsonyabb nyelvi szinteken (mondat-, frázis- és szószinten) változtatnak a szövegen, és nem módosítják a magasabb egységeket (bekezdések stb.), amely megállapítás ugyancsak összeegyeztethető a biztonságra való törekvés stratégiájával. A fordító a kisebb egységekért felelős, míg a nagyobbak a szerző hatáskörébe tartoznak, mivel nagyobb kockázattal járnak – legalábbis úgy gondolhatnánk.

A bizonyíték tehát arra enged következtetni, hogy a fordítók nem egyszerűen a kockázat felmérése alapján osztják el az erőfeszítéseiket, hanem szakmájukból eredően is jellemzően kockázatkerülő csoportot alkotnak. Ez a lehetőség felettébb aggasztó, legalább annyira, mint a többnyelvű szervezetekből áradó jellegtelen, bürokratikus nyelvhasználat. Ezek a helyeken a fordításokon keresztül folyó kommunikáción kívül egyre-másra gyártják a fordításra készülő, redukált szövegeket.

Ugyanakkor ez a lehangoló helyzetkép abból is fakadhat, milyen fordításokat vizsgáltak a kísérletek és az elemzések során, milyen szövegek alkotják a korpuszokat. Ha történetesen reklámszövegeket, rajongói feliratokat vagy más műfajokat vizsgálnánk, amelyek esetében a kockázat legalább annyira vonatkozik a kifejezés *formájára*, mint tartalmára, akkor vajon más eredményekre jutnánk?

5.4. Hangos gondolkodtatásból (TAP) származó bizonyítékok

A fordítástudományi kutatások egy másik típusa közelebbről vizsgálja a fordítók bizonyos kommunikációs helyzetekben jelentkező döntéshozatali folyamatait. A hangos gondolkodtatás módszerét kiaknázó vizsgálatok eredményei (az első kutatások összefoglalását lásd például Bernardini 2001) arra engednek következtetni, hogy a fordítók valójában *kombinálják* az egyes kockázatkezelési stratégiákat, különböző nyelvi szinteken keverve és egyesítve őket. Hui (2012) nagy mennyiségű, hangos gondolkodtatással nyert vizsgálati adatának elemzése alapján a kockázatkerülés, kockázátátvitel és kockázatvállalás különböző kombinációit azonosította; sőt előfordult, hogy ugyanaz a fordító néha más-más (így kezdetben ellentétes) érvel indokolta hasonló kategóriába sorolható fordítói döntéseit. A fordítók által fontolóra vett, elutasított és elfogadott megoldások számát és típusait nyomon követve, Hui képes volt felvázolni az egyes fordítók egyénre szabott „kockázati profilját” (alább láthatunk is egy példát).

Összefoglalásként megállapítható, hogy az eltérő típusú bizonyítékok számos kutatási módszer alkalmazásával születtek, legtöbb esetben olyan projektek eredményeként, amelyek nem a kockázatnak, hanem a fordítás valamely más aspektusának

vizsgálatát tűzték ki célul. Egyik bizonyítékot sem szabad azonban a kockázatkezelési modell perdöntő igazolásának tekintenünk. Mégis meg merem kockáztatni a kijelentést, miszerint többségükben izgalmas és ösztönző jövőbeli kutatási lehetőségeket írnak elő a modellünkkel kapcsolatban.

6. BIZONYÍTÉKOK A KOMPROMISSZUM ÉS A HASZON EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRE

Feltűnt, hogy a XVI. század környékén pozitívabb jelentés, a nyereség lehetősége társult a kockázathoz, vagyis úgy vélték, hogy akik próbálkoznak és kockáztatnak, több haszonra számíthatnak. Ennek kapcsán kulcsfontosságú Pascal istenérve, amely kimondja, hogy logikus Isten létezésére fogadni: mivel végeláthatatlan jutalomban részesülhetünk, véges befektetésünk mérhetetlen nyereséggel járhat (*Gondolatok* 233. fejezet). Nem csoda, hogy az évszázadok során rengeteg emberi erőfeszítést fektettek az isteni megváltással kecsegtető fordításokba és szentírás-magyarázatokba.

A végtelen értékek földi oldalán azonban a fordítói tevékenységből származó nyereség a kommunikációs együttműködés szintjén fejeződhet ki, ugyanis ha a beszélgetés minden résztvevője többet nyer a beszélgetés révén, mint amennyit abba befektet, illetve ha bíznak a közvetítőben, a haszon egy része logikusan a közvetítő jutalma (a tranzakciós költségek számításához lásd Pym 1995). Mindez gazdasági szempontból többé-kevésbé egyszerűen megvitatható. A nehézség akkor jelentkezik, amikor az együttes nyereség fogalmát csupán egy cél, feladat vagy *szkoposz* alapján próbáljuk megalkotni. Mivel a különböző felhasználóknak különböző szándékaik lehetnek egy szöveggel, és egy szöveg különböző célokat is szolgálhat, nagyon ritkán fordul elő, hogy csak egyetlen cél forog kockán. Ilyen esetekben a kockázatelemzés kompromisszumok segítségével képes felváltani az esszencialista funkcionálizmust (amely szerint egy cselekedetnek vagy szövegnek csak egy funkciója lehet).

Hui (2012) marketingszövegeket tárgyaló disszertációjában találhatunk erre példákat. Nemcsak, hogy célorientáltak voltak a szövegek, de maguk a fordítók is versengtek a nyereségért. Hui végzős mesterszakos hallgatókkal fordíttatta le ugyanazt a szöveget, majd a hallgatóknak (szituációs feladat keretei között) be kellett mutatniuk fordításukat néhány potenciális ügyfélnek a kitalált hosszú távú szerződés reményében. A sikerhez nyilvánvalóan több kellett, mint a kiindulási szöveghez való ragaszkodás.

Vegyünk egy példát: amikor a fordítóhallgató megpróbál előrukkolni az amerikai cég szlogenjének kínai fordításával, az introspekciós módszer a következő gondolatmenetet tárja fel: 1. a szó szerinti fordítás eredménye értelmetlen lenne, tehát ez túl kockázatos; 2. az amerikaihoz nagyon hasonló, nyelvileg adaptált változat idegenül hatna a kínai közönségnek, viszont valószínűleg elégedetté tenné az ügyfelet (kommunikációs kockázatátruházás); 3. egy teljesen új kínai szlogen talán megfelelné a végfelhasználóknak, de magyarázatra szorulna az ügyfélnél (kommunikációs kockázatvállalás), ami plusz erőfeszítést jelentene; 4. ha a fordító mindezt el tudja magyarázni az ügyfélnek, felfigyelnek rá, és talán elnyeri a megbízást (hitelességi kockázatvállalás). Ha a fordí-

tó legalább ösztönből fakadóan tisztában van ezekkel, akkor a végső döntése, tehát az, hogy a 3. megoldást (az új szlogent) választja, nem azt jelenti, hogy a fordító egyszerűen csak vállalta ezt a bizonyos kockázatot, hanem úgy tűnik, energiát fektetett a 2. 3. és 4. lehetőség mérlegelésébe, megállapította, hogy a 3. lehetőség többet nyom a latba, mint a 2., majd arra jutott, hogy ez a három megoldás alapvetően összeegyeztethető az adott szituációban. A végső választást tehát szemlélhetjük egyfajta kompromisszumként is, hiszen azért esett rá a választás, mert számos, máskülönben egymástól független célnak is eleget tesz.

Az elemzés révén kezdetleges képet kaptunk arról, hogy a kompromisszumok és a megállapodások segítségével miként távolodhatunk el a fordítók gondolkodásmódjáról alkotott általánosításoktól. A kompromisszumok és megállapodások logikája képes összehozni a háromféle kockázatot. Végezetül az elemzés bemutatta nekünk azt az összetett, átfogó döntéshozatali folyamatot, amely minden más terület mellett a fordítói szaktudást is általánosan jellemzi.

7. ÖSSZEFOGLALÁS: A BIZALOM CSAPDÁJA ÉS A KOCKÁZATVÁLLALÁS JUTALMAZÁSA

A kockázatelemzés meglehetősen újszerűen és következetesen képes megmagyarázni a fordítás számos performatív aspektusát, ám nem (vagy nem szándékosan) semlegesen írja le őket. Reményeim szerint több aktuális fordítói gyakorlatot illetően is kellően megalapozott kritikának adtam teret, amikor kezdettől fogva számoltam a kommunikációs kockázatvállalással, és amikor ragaszkodtam nemcsak a veszteség, hanem a *nyereség* szerepéhez is.

Néhány egyszerű javaslat:

- 1) A fordítás olyan kommunikációs cselekvés, amely során a legnagyobb kockázatot, a fordítás specifikusságára való tekintettel, a fordító hitelességének elvesztése jelenti.
- 2) Minden szövegnek vannak bizonyos kontextusban magas, illetve alacsony kommunikációs kockázattal járó elemei.
- 3) A tapasztalt fordítók észszerűen nagyobb erőfeszítést fektetnek a magas kockázatú elemekbe.

Ha úgy vesszük, javaslataim között logikai ellentmondás feszül, hiszen az első javaslatban említett hitelességi kockázat nem azonos a másik kettő javaslat kommunikációs kockázatával. Ez a jelenség az úgynevezett bizalmi csapdával magyarázható, amely esetlegesen felborítja annak a feltevésnek az észszerűségét, miszerint a fordító magas kockázatú elemekbe mindig nagyobb erőfeszítést fektet be.

A csapdát érdemes szociokulturális szempontból is megvizsgálunk. A fordítást olyan szituációként jellemezhetjük, amely során a résztvevők között viszonylag kevés kulturális kapocs van, és emiatt nagyobb a félreértések és félrevezetések, így tehát az

együttműködés hiányának kockázata is. Ez arra enged következtetni, hogy mindig jelen van bizonyos mértékű fennmaradó vagy potenciális bizalmatlanság, ami viszont azt jelenti, hogy bármely kis erőfeszítést igénylő közvetítés felfogható a hiteltelenség jeleként. Mi sem könnyebb annál, mint egy hiba alapján kijelenteni, hogy az egész fordítás megbízhatatlan. Pontosan ez történt a fent említett esetben is: egyetlen nyilvánvaló eltérés („ezer” helyett „millió”), amely tulajdonképpen nem is volt kulcsfontosságú a szöveg célját tekintve, ráadásul kétségtávolan bármely mérsékelten intelligens olvasó által javítható lett volna, a bizalom elvesztéséhez, így tehát az együttműködés hiányához vezetett. A fordító szakmai kapcsolataira nézve *bármilyen* hiba potenciálisan megkérdőjelezheti a hitelességét, még ha nem fordítási körülmények között ilyesmi nem is fordulhatna elő. Ez pedig a változó mértékű kommunikációs kockázat értelmében felülírhatja az erőfeszítés észszerű elosztását. Természetesen a csapda mindkét irányban fennáll: nem sok minden vezet akkora katasztrófához, mint egy magas presztízsű kiejtés hallatán (tévesen) azt feltételezni, hogy a tolmács egyben a tudományterület szakértője is.

Lehetséges, hogy a különféle bizonyítékfoszlányok ezért mutatnak ugyanabba az általános irányba: a fordítók kerülnek a kockázatot. Nem tesznek semmi olyasmit, ami veszélyeztetni hitelességüket, ezért fektetnek a kellőnél nagyobb erőfeszítést az alacsony kockázattal járó elemekbe, és ezért nem rukkolnak elő semmilyen lenyűgöző, szokatlan megoldással a magas kockázatú elemek esetében. Ráadásul kevés fordító ismerné el nyíltan, hogy egyenetlenül osztja el az erőfeszítéseit, még ha szembesítik is annak bizonyítékával. Elvégre az energiaspórolás és a kreatív sziporkázás beismerése csupán a hitelesség elvesztésének még nagyobb kockázatához vezetne. Ahogyan már említettem, ennek eredményeképp még egy fordításokra támaszkodó kultúra is olyan szintelen fordításokat produkálhat és fogyaszthat, amelyek képtelenek meglepni, inspirálni a közönséget, ezek a vérszegény tulajdonságok pedig gyakran átszivárognak a fordítási céllal készített kiindulási szövegekbe is. Az Európai Bizottság bürokráciája remek példa a kockázatkörülményen alapuló fordítói kultúrára.

Tényleg szükséges így lennie? Nem feltétlenül. Talán csak olyan szituációkban kellene egyetlen hiba miatt a teljes fordítást elítélni, ahol a fordító magas hitelességi kockázattal szembesül. Más helyzetekben, ahol a hitelesség stabil, és a fordítóban is jobban bíznak, továbbra is használhatnánk a kockázatalapú erőfeszítés-elosztás elvét. A két helyzet közötti eltérésről már Leonard Bruni is beszámolt 1405-ben, amikor arról panaszkodott, hogy a fordítások kiváló részeiért mindig az írók méltatják, a fordítóknak viszont minden hibát felrónak – még akkor is, ha a hibák a kiindulási szövegből származnak (Bruni 1405/1928: 102–103).^{*} Ilyen jutalmazási rendszer mellett – és ez a nyugati kultúra része már egészen a reneszánsz óta – a fordítók logikus módon megpróbálnak minden eshetőségre felkészülni, és elkerülni a konfliktusokat. Viszont egy másféle jutalmazási rendszer, mint például a reklámok honosítása vagy a rajongói fel-

^{*} „Quis enim has conversiones legit, qui non omnia praeclare dicta primi auctoris putet, omnia vero absurda conversoris vitio facta esse arbitretur? [...] Atque ita fit, ut laus quidem omnis primi auctoris sit, reprehensio vero conversoris, ut admirandum videatur, in tam iniqua conditione rerum velle quemquam sanae mentis ad transferendum accedere.” (Bruni 1405/1969: 102–103)

iratozás, esetleg a Bruni elméletében felbukkanó humanista, megbízható fordítói identitás kapcsán nem találunk ilyenféle kockázatkerülést. Így tehát azt kellene tudnunk inkább, miként jutalmazzuk a fordító kockázatvállalását.

A hipotézis mindenesetre vizsgálatra érdemes.

Eredeti megjelenés: 2015. *Translating as risk management.*
Journal of Pragmatics Vol. 85. 67–80.

IRODALOM

- Angelone, E. 2010. Uncertainty, uncertainty management and metacognitive problem solving in the translation task. In: Shreve, G., Angelone, E. (eds) *Translation and Cognition*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 17–40.
- Ayyad, A., Pym, A. 2012. Translator interventions in middle-east peace initiatives. Detours in the roadmap? In: Adab, B., Schmit, P. A., Shreve, G. (eds) *Discourses of Translation*. Festschrift in Honour of Christina Schäffner. Frankfurt am Main: Peter Lang. 83–100.
- Beck, U. 1986. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bereiter, C., Scardamalia, M. 1987. *The Psychology of Written Composition*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Bernadini, S. 2001. Think-aloud protocols in translation research. Achievements, limits, future prospects. *Target* Vol. 13. No. 2. 241–263.
- Bernstein, P. L. 1998. *Against the Gods. The Remarkable Story of Risk*. New York: John Wiley & Sons.
- Bigelow, J. 1978. Semantics of thinking, speaking and translation. In: Guenther, F., Guenther-Reutter, M. (eds) *Meaning and Translation. Philosophical and Linguistic Approaches*. London: Duckworth. 109–135.
- Blum-Kulka, S. 1986/2000. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: Lawrence, V. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London/New York: Routledge. 298–313.
- Blum-Kulka, S., Levenston, E. A. 1983. Universals of lexical simplification. In: Faerch, C., Casper, G. (eds) *Strategies in Inter-language Communication*. London/New York: Longman. 119–139.
- Bruni, L. 1405/1969. Praefatio in Vita M. Antonii ex Plutarcho traducta. In: Baron, H., Bruni Aretino, L. (eds) *Humanistisch-philosophische Schriften mit einer Chronologie seiner Werke und Briefe*. 2. kiadás. Stuttgart: Teubner. 102–104.
- Chan, A. L. J. 2008. *Information Economics, the Translation Profession and Translator Certification*. Doktori értekezés. Tarragona: Rovira i Virgili Egyetem. <http://tdx.cat/handle/10803/8772> Letöltve: 2012. április.
- Chesterman, A. 1996. On similarity. *Target* Vol. 8. No. 1. 159–163.
- Chesterman, A. 1997. *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Chesterman, A. 2005. Where is similarity? In: Arduini, S., Hodgson, R. (eds) *Similarity and Difference in Translation*. Rimini: Guaraldi. 63–75.

- Davidson, D. 1973/1984. Radical Interpretation. *Dialectica* Vol. 27. 314–28. Új kiadás: Donald D. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press. 125–139.
- Diamond, L. C., Schenker, Y., Curry, L., Bradley, E. H., Fernandez, A. 2009. Getting by: underuse of interpreters by resident physicians. *Journal of General Internal Medicine* Vol. 24. No. 2. 256–262.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Folkart, B. 1991. *Le Conflit des énonciations. Traduction et discours rapporté*. Montréal: Les Éditions Balzac.
- Giddens, A. 1999. *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. London: Profile.
- Gile, D. 1999. Testing the Effort Models' tightrope hypothesis in simultaneous interpreting a contribution. *Hermes* Vol. 23. 153–172.
- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. In: Cole, P., Morgan, J. L. (eds) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Gutt, E. A. 1991/2000. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. 2. kiadás. Manchester: St. Jerome.
- Hofstede, G. 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. 2. kiadás. Thousand Oaks, California: Sage.
- Hui, M. T. T. 2012. *Risk Management by Trainee Translators: A Study of Translation Procedures and Justifications in Peer-group Interaction*. Doktori értekezés. Tarragona: Rovira i Virgili Egyetem. <http://goo.gl/K51WMq> Letöltve: 2014. november.
- Jääskeläinen, R., Tirkkonen-Condit, S., 1991. Automatised processes in professional vs. non-professional translation: a think-aloud protocol study. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Narr. 89–110.
- Jakobson, R. 1959/2000. On linguistic aspects of translation. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London/New York: Routledge. 138–144.
- Jensen, A. 2000. *The Effects of Time on Cognitive Processes and Strategies in Translation*. Doktori értekezés. Frederiksberg: Copenhagen Business School.
- Krings, H. P. 1988. Blick in die 'Black Box' – eine Fallstudie zum Übersetzungsprozeß bei Berufsübersetzern. In: Arntz, R. (ed.) *Textlinguistik und Fachsprache*. Hildesheim: Olms. 393–411.
- Künzli, A. 2004. Risk taking: trainee translators vs professional translators. A case study. *Journal of Specialised Translation* Vol. 2. 34–49. http://www.jostrans.org/issue02/art_kunzli.pdf Letöltve: 2010. augusztus.
- Levý, J. 1963/2011. Umění překladu. Fordította: Corness, P. In: Jettmarová, Z. (ed.) *The Art of Translation*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Levý, J. 1967. Translation as a decision making process. *To Honour Roman Jakobson*. Vol. 2. Hága: Mouton. 1171–1182.
- Longa, V. M. 2004. A nonlinear approach to translation. *Target* Vol. 16. No. 2. 201–226.
- Lörscher, W. 1991. *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: A Psycholinguistic Investigation*. Tübingen: Narr.
- Luhmann, N. 1973. *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart: Ferdinand Enke.
- Luhmann, N. 1991. *Soziologie des Risikos*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Marais, K. 2013. *Translation Theory and Development Studies. A Complexity Theory Approach*. London/New York: Routledge.

- Matsushita, K. 2014. Risk management as a theoretical framework for analyzing news translation strategies. *Invitation to Translation Studies* Vol. 12. 83–96.
- Mayoral, R. 2003. *Translating Official Documents*. Manchester: St. Jerome.
- Monacelli, C., Punzo, R. 2001. Ethics in the fuzzy domain of interpreting: a ‘Military’ perspective. *The Translator* Vol. 7. No. 2. 265–282.
- Morini, M. 2013. *The Pragmatic Translator. An Integral Theory of Translation*. London/New Delhi/New York/Sydney: Bloomsbury.
- Mossop, B. 1983. The translator as Rapporteur: a concept for training and self-improvement. *Meta* Vol. 28. No. 3. 244–278.
- Mossop, B. 1987. Who is addressing us when we read a translation? *TextconText* Vol. 2. No. 1. 1–22.
- Nord, C. 2014. *Hürden-Sprünge. Ein Plädoyer für mehr Mut beim Übersetzen*. Berlin: BDÜ-Fachverlag.
- Pascal, B. 1660/1910. *Pensées*. Fordította: Trotter, W. F. New York: Collier & Son.
- Pym, A. 1992/2010. *Translation and Text Transfer. An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. 2. kiadás. Tarragona: Intercultural Studies Group.
- Pym, A. 1993. Performatives as a key to modes of translational discourse. In: Klaudy K. et al. (eds) *Transferte necesse est: Current Issues in Translation Theory*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. 47–62.
- Pym, A. 1995. Translation as a transaction cost. *Meta* Vol. 40. No. 4. 594–605.
- Pym, A. 2004/2005/2007. Text and risk in translation. In: Sidiropoulou, M., Papaconstantinou, A. (eds) *Choice and Difference in Translation. The Specifics of Transfer*. Athén: Athéni Egyetem. Görög fordítás: Sidiropoulou M. (ed.) 2007. *Metafrastikes Optikes*. Athén: Athéni Egyetem. 179–199. Bővebb változat: Aijmer K., Alvstad C. (eds) 2005. *New Tendencies in Translation Studies*. Göteborg: Göteborgi Egyetem. 69–82.
- Pym, A. 2007. On Shlesinger’s proposed equalizing universal for interpreting. In: Pöchhacker, F., Jakobsen, A. L., Mees, I. (eds) *Interpreting Studies and Beyond: A Tribute to Miriam Shlesinger*. Kopenhagen: Samfundslitteratur Press. 175–190.
- Pym, A. 2008. On omission in simultaneous interpreting: risk analysis of a hidden effort. In: Hansen, G., Chesterman, A., Gerzymisch-Arbogast, H. (eds) *Efforts and Models in Interpreting and Translation Research*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 83–105.
- Pym, A. 2009/2014. *Exploring Translation Theories*. 2nd ed. London/New York: Routledge.
- Pym, A. 2011. Translation research terms – a tentative glossary for moments of perplexity and dispute. In: Pym, A. (ed.), *Translation Research 3*. Tarragona: Intercultural Studies Group. 75–99.
- Quine, W. V. O. 1960/2013. *Word and Object*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Quine, W. V. O. 1990. *Pursuit of Truth*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Quine, W. V. O. 1995. In *Conversation: W. V. Quine. Block Panel. Section 5*. <http://goo.gl/O1MDds> Letöltve: 2015. január.
- Robinson, D. 2003. *Performative Linguistics: Speaking and Translating as Doing Things With Words*. London/New York: Routledge.
- Sakai, N. 2013. *Translation and the tropics of cultural difference*. Plenary lecture at the EST Congress in Garmersheim. <http://goo.gl/U6CiyQ> Letöltve: 2015. január.
- Shlesinger, M. 1989. *Simultaneous Interpretation as a Factor in Effecting Shifts in the Position of Texts on the Oral-Literate Continuum*. MA szakdolgozat. Tel-Aviv: Tel-Avivi Egyetem.
- Spence, A. M. 1973. Job market signalling. *Quarterly Journal of Economics* Vol. 87. 355–374.

- Stoeller, W. 2003. *Risky Business. Risk Management for Localization Project Managers*. <http://googl/uTZZIW> Letöltve: 2010. augusztus.
- Tirkkonen-Condit, S. 2004. Unique items – over- or under-represented in translated language? In: Mauranen, A., Kujamäki, P. (eds) *Translation Universals. Do they Exist?* Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 177–186.
- Toury, G. 1995. The notion of ‘assumed translation’ – an invitation to a new discussion. In: Henry, B., Hertog, E., Segers, W. (eds) *Letterlijkheid, Woordelijkheid/Literality, Verbality*. Antwerp/Harmelen: Fantom. 135–147.
- Toury, G. 1995/2012. *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Revised edition. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Trivedi, H. 2006. In our own time, on our own terms: ‘translation’ in India. In: Theo, H. (ed.) *Translating Others*. Vol. 1. Manchester: St. Jerome. 102–119.
- Tschacher, T. 2011. Commenting translation: concepts and practices of translation in Islamic Tamil literature. In: Ronit, R., Van der Putten, J. (eds) *Translation in Asia: Theories Practices, Histories*. Manchester: St. Jerome. 27–44.
- Tymoczko, M. (ed.) 2010. *Translation, Resistance Activism*. Essays on the Role of Translators as Agents of Change. Amherst, Boston: University of Massachusetts Press.
- Tymoczko, M., Gentzler, E. (eds) 2002. *Translation and Power*. Amherst, Boston: University of Massachusetts Press.
- Venuti, L. 2013. *Translation Changes Everything*. London/New York: Routledge.

Palackba zárt üzenet: az emlékezet fordítása, a fordítás emlékezete¹

Rosa Maria Bolettieri Bosinelli és Ira Torresi
Fordító: Talabér Annabella

*A fordítás teljes egészében rejtélyes. [...]
Mi van a másik szöveggel, az eredetivel?
Nem tudom a választ. Úgy vélem,
talán a forrás lehet, a mélytenger,
ahol a gondolatok úszkálnak,
de jön valaki, szavak hálójával kifogja,
majd felhúzza őket a csónakra,
ott elpusztulnak, bedobozolják őket,
végül pedig egy szendvicsben
valaki vacsorája lesznek.
(Le Guin 1983: 112)*

Ursula K. Le Guin vízi világot idéző metaforájával próbálja lerántani a leplet a fordítás „rejtélyéről”, és valóban sikerül is rámutatnia a fordítás meghatározásának bizonytalanságára, mintegy Bauman folyékony modernitását idézve (Bauman 2000). Ha jobban szemügyre vesszük ezt a kibővített metaforát, akkor jól láthatóvá válik annak a folyamatnak az élet- és alkotóereje is, amellyel „szavak hálói” halásszuk ki a gondolatokat a nyüzsgő tengerből (önálló szöveget alkotunk, de egyben fordítunk is), azután feldolgozzuk és fogyaszthatóvá tesszük őket téren és időn keresztül az olvasók számára, például egy „szendvics” formájában, ahogyan Le Guin is írta. A fordítás folyamata tehát szavak hálójának szövéséhez hasonlatos (vagy mondhatnánk *szóhálóknak* is, lásd Ruggieri 2007: 8). A hálóval azonban nemcsak gondolatokat lehet kihalászni és (ismét) életre kelteni, hanem emlékeket, társadalmi és fordítási normákat, elfelejtett nyelveket és történelmi eseményeket is.

A jelen tanulmányban Le Guinhez hasonlóan metaforákkal mint a heurisztika egyik eszközével vizsgáljuk a fordítás szerepét az effajta „szóhálószövésben”, amely a szövegek emlékezetbe történő beültetését célozza; egyúttal a fordítással mint folyamattal kapcsolatos újfajta szemléleteket ismerünk meg. A metaforák kognitív jelentősége a tudományos és a köznapiság gondolkodásában is jól ismert (lásd, többek között Black 1962, Lakoff és Johnson 1980). Ám a fordítástudományban csak a közelmúltban vált elismertté a metaforák szerepe (St André 2010, Guldin 2016), jöllehet magát a fordítást már korábban metaforikus folyamathoz hasonlították (Evans 1998), sőt a fordítástudomány elméleti és gyakorlati szakirodalmát is mindenféle metaforával tűzdelték tele a korai politikailag helytelen kifejezésektől kezdve, mint „hűtlen és szép” vagy „hűséges és rút”, a Reynolds által alább felsoroltakig:

Évszázadokon át a fordítás [...] behatott, áthatott, finomított, tükrözött, másolt és ablakot nyitott. A tűz megőrzőjének vélték, vagy betegségtől szenvedőnek, vagy holtak feltámasztójának. [...] A fordítás jellemzésére használt számos hétköznapi jelző is nyilvánvalóan metaforikus töltetű: „hű”, „szabad”, „kötött”; ahogyan a fordítástudomány terminusai között is vannak ilyenek: „honosító”, „dinamikus”, „formális”. (Reynolds 2011: 39)

Ha a műfordítást vesszük alapul, Steiner sorai jutnak eszünkbe a *Bábel után* második kiadásának előszavából:

Nem léteznek tehát „irodalmi elméletek”, aminthogy „kritikaelmélet” sincsen. [...] És egészen bizonyos, hogy „fordításelméletek” sem léteznek. [...] Vannak ellenben okadatolt leírások magáról a folyamatról. [...] A műszereink, melyekkel érzékelünk, sem nem elméletek, sem pediglen munkahipotézisek, a szó természettudományos értelmében, vagyis nem igazolhatók vagy cáfolhatók, hanem – a magam alkotta kifejezéssel élve – „*munkametaforák*”. (Steiner 1992: xvi, saját kiemelés)*

Steiner felveti, hogy egy fordításról alkotott metafora több is lehet „további elméletek kiindulópontjánál, részleges szemléletnél, nem árulva el mindent, csupán részleteket a folyamatról, amelyre utal”, ahogyan Jean Boase-Beier is írja (2010: 28). Boase-Beier, aki történetesen csak azokra a metaforákra utal, amelyek a fordítás feltételezett átláthatóságán és közvetítő szerepén alapulnak (például, hogy a fordítás olyan, akár egy ablaktábla; elolvasztani és újra lefagyasztani egy jégkockát; vagy „színpadra vinni” egy szöveget), elfogultságuk miatt tulajdonképpen elveti az efféle metaforák analitikai értékét. E következtetéssel kapcsolatban nekünk sincs ellenvetésünk. Ugyanakkor a fordításelmélettel, magával a fordítással kapcsolatos metaforák nem törekszenek teljes egészében ábrázolni a fordítás folyamatát, csupán annak „egyetlen részegységét” tüntetik fel új fényben, így minél több metafora szükségeltetik ahhoz, hogy felépüljön egy meglehetősen összetett – habár sohasem teljesen egész –, átfogó folyamatábrázolás

* Steiner, G. 2005. *Bábel után – Nyelv és fordítás 1.* Budapest: Corvina Kiadó. Fordította: Bart István

(Hanne 2006: 221). Ezért a továbbiakban egy helyett inkább kettő metaforát kívánunk bemutatni, elfogultságuk teljes tudatában. Szeretnénk többet is megvizsgálni, kubista szemléletünket több részleges szemlélettel is gazdagítani, de lehetőségeink végesek a folyóirat irányelveinek és az olvasók figyelmének jogos korlátai miatt.

Ha már elfogultságról esik szó, természetesen nem szabad megfélemlenünk arról sem, hogy a metaforák mindig egy adott kultúrába ágyazott kognitív struktúrában helyezkednek el. Ez pedig azt jelenti, hogy míg a szóban forgó metaforák a mi nyugati kultúránk produktumai, könnyen előfordulhat, hogy más kultúrák kontextusába már nem illenek be.

1. A FORDÍTÁS TEREMTŐ EREJE

Az első metaforával egy ötletbörze kapcsán találkoztunk, ahol arra kerestük a választ, miért hiszünk a fordítás emlékmegőrző képességében. Furcsa módon a fordítással és az emlékezettel kapcsolatos elmélkedéseink során soha nem merült fel bennünk a gondolat, hogy a szövegek *túlél*ik az időt, vagy „örökké élnek” (Brodzki 2007: 5), inkább csak a fordítás teremő erejére összpontosítottunk. Már rögtön az ötletbörze elején rá kellett döbbernünk, hogy az efféle gondolatok egyfajta rendszerbe foglalhatók, miszerint a fordítás és a szöveg viszonya a szülő–gyermek kapcsolathoz hasonlítható. Ez meglepő felfedezés volt, legalábbis számunkra. Úgy tűnik, hogy inkább a fordítás *teremti* a szöveget, és viselkedik a *szülőjeként*, semmint fordítva – és a fordítás metaforikus *magzataburkán* felül, amelyben a szöveg fejlődik, majd világra jön, a fordítás gondoskodik arról is, hogy a szöveget az emlékezetre bízza.

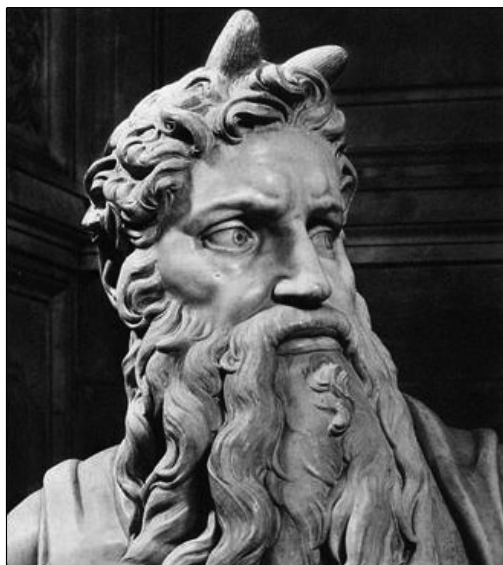
Először is arra jutottunk, hogy a fordítás lehetővé teszi a szöveg világra jöttét, egy új irodalmi poliszisztémába való megérkezését, ahogyan Even-Zohar (1990) mondaná. Ebben a poliszisztémában a lefordíthatatlan szöveg egyszerűen nem, vagy csak nagyon korlátozottan lenne jelen, azoknak a személyeknek a körében, akik értik a forrásnyelvet, és intézményi közvetítők közbenjárása nélkül is kapcsolatba kerülnek a szöveggel.

Másodszor, amint a szöveg önálló életre kel a különböző poliszisztémákban, akár még az is előfordulhat, hogy fordított változatai az eredetnél hangsúlyosabb szerepet kapnak az adott célnyelvi poliszisztémákban, így biztosítva a szöveg fennmaradását még akkor is, ha a forrásnyelvi poliszisztéma egy idő után fenyegetőnek bizonyul. Az esetre jó példa James Joyce regénye, az *Ulysess* (1922), amelynek korai német és francia fordításai (Joyce 1927 és 1929; Goyert, illetve Morel et al. fordításában) hatalmas sikerre tettek szert – és számos további európai nyelvű fordítás alapját képezték –, míg az eredeti művet szigorúan cenzúrázták (ezért nem is jelentették meg) az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban és Írországon (Lernout 2004: 12).

Harmadszor, egészen nyilvánvaló, hogy miután a lefordított szöveg az új poliszisztémába került, saját életet kezd élni, és saját történelmet ír. Even-Zohar (1990) terminusa szerint saját *repertoárrá* válik a célnyelvi poliszisztémában, így hozva létre az eredeti szövegtől immár független, új kapcsolódásokat a fordításnak köszönhetően. Mindez világossá válik, ha azokra az esetekre gondolunk, amikor az eredeti szövegtől

való véletlenszerű eltérések – amelyeket a hozzánk képest jóval normatívabb fordítás-tudományi szaktekintélyek „hibának” neveznek – bekerülnek a köztudatba, beépülnek a köznyelvbe és a kultúrába, sőt még a „hiba” nyilvános leleplezése után is ott maradnak.

A bibliafordítások számos érdekes példával érzékeltetik ezt a jelenséget. Különösen beszédes Mózes esete, akit az Ótestamentumban „ragyogó” (*karan*) arccal jellemezik. Mivel azonban a héber magánhangzókat nem jelöljük, később Szent Jeromos a *karn* mássalhangzó csoportot a *keren* szóval, azaz „szarvnak” fordította, ezért írja a *Vulgata* (A kivonulás könyve 34,29) a következőket: „ignorabat quod cornuta esset facies sua”, azaz „[...] és nem tudja vala, hogy *szarvas* volna az orcája [...]”.* Ennek megfelelően Michelangelo is szarvakkal ruházta fel a római San Pietro in Vincoli templomban található Mózes-szobrát (1. ábra). Michelangelo bibliaértelmezése nagyon is kézzelfogható – ha úgy tetszik, kőbe vésett – példát szolgáltat arról, hogy a fordítás miként éli az eredeti szövegtől eltérő, saját életét, és hogyan ösztönöz más alkotásokat nemcsak a célnyelvi *irodalmi* poliszisztémában, hanem az interszemiotikus fordításon keresztül más művészeti ágakban is.

1. ábra

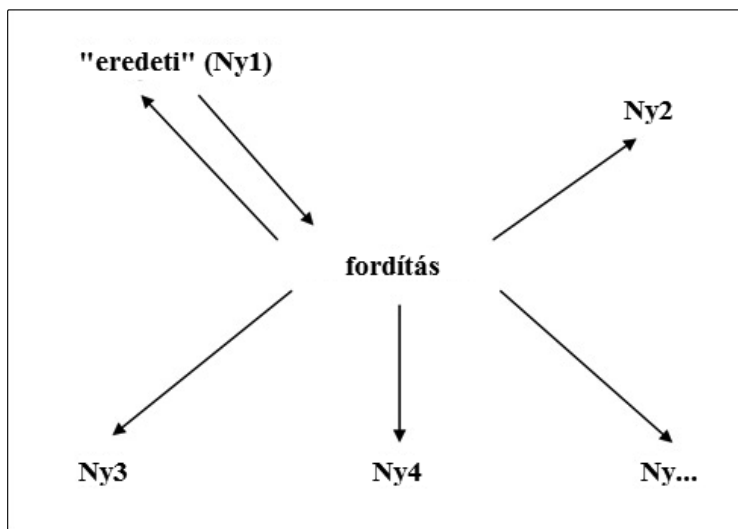
A fordítás teremtmő erejét jól példázza az olasz költő, Eugenio Montale játéka is, amelyet *Poesia travestita* (1999) című könyvében dokumentál. Montale kíváncsi volt arra, mi történik az egyik versével, ha lefordítják különböző nyelvekre, ezért „Nuove

* *Szent Biblia*. Bécs. 1626. Fordította: Káldi György

Stanze” című versét egy állítólagos arab mű olasz fordításaként adta ki. Így eltérően a fordítás jellemző folyamatától, ahol mindig az eredetiből fordítunk más nyelvekre, ez a bizonyos arab fordítás egy hosszú láncolat első szeme lett, ugyanis az arabot később franciára fordították, a franciát lengyelre, a lengyelt oroszra, az orosz t csehre, a csehet bolgárra, a bolgárt hollandra, a hollandot németre, a németet spanyolra, végül a spanyolt olaszra. A fordítóknak nem hozták tudomására, hogy Montale az eredeti szerző, és hogy történetesen már egy fordított szöveget fordítanak. Mondanunk sem kell, hogy ennek a *pletykajáték*hoz hasonló folyamatnak a végeredménye merőben eltért az eredeti verstől, ugyanakkor végül egy életképes vers született, amely felszínre hozott olyan ismeretlen, potenciális jelentéseket, amelyek addig láthatatlanul rejtőztek Montale eredeti művében. Ezek a jelentések szintén értelmezhetők „gyermekként”, egymást követő generációkként, amelyeket az eredeti szöveg nem hívott volna életre, ha nem fordítják le egy ennyire szélsőséges kísérlet keretében. A *Poesia travestita* tehát remek példa arra, hogy a többszörös fordítások – az eredeti szövegben csak lapangó, saját értelmezéseikkel (lásd például Senn 1984) – akár egyetlen, többnyelvű makroszövegnek is tekinthetők, hasonlóan az O’Neill (2005) által elképzelt, Joyce írásait és azok fordításait egybefoglaló makroszöveghez.

A továbbiakban a fordítás generációkkal kapcsolatos metaforájának még egy utolsó szempontját szeretnénk megemlíteni. Amint a célnyelvi szöveg elkezd saját életet élni, bekerül az élet körforgásába, amelynek bizony a halál is szerves része. A poliszisztémákban, akár csak a természetben, amikor egy élet véget ér, elkezdődik egy másik, vagyis a halál új életet teremt. Ez történik egy holt nyelven íródott szöveggel, amelyet fordítók keltenek új életre, saját stílusuk szerint alkotják újra, egyúttal kannibál módon el is pusztítják az eredetit. Előfordulhat tehát, hogy egy szövegnek először meg kell semmisülnie ahhoz, hogy más nyelven ugyan, de tovább éljen az emlékezetben, maga a szöveg újra életre keljen, és ismét befogadó közönségre találjon. Gondoljunk csak Seamus Heaney-re, aki Vergiliust (2001), Dantét (1979 és 1993)² és a *Beowulf* hőseposzt (Heaney 2000) fordította le, vagy Italo Calvino Raymond Queneau (1967) műveiből készített olasz nyelvű fordítására.

Mindaz, amit eddig tárgyaltunk, bizonyos szempontból magát az eredetiség fogalmát kérdőjelezi meg. Az általunk alkalmazott „generáció” metafora a fordításra mint az új élet teremtményére összpontosít. Ez a teremtmény a célnyelvi poliszisztémát gazdagítja, ugyanakkor az eredeti műnek is új életet és jelentőséget ad a forrásnyelvi poliszisztémában. Ilyen értelemben a fordítás a szöveg túlélését biztosítja mindazon nyelveken, amelyeken a szöveg létezik. Ha elfogadjuk ezt a szemléletet, akkor nincs sok értelme megkülönböztetni, élesen elválasztani az eredeti szöveget a fordításaitól, és az utóbbiakat az előbbi leszármazottainak tekinteni, vagy Luther Márton szavaival élve, különbséget tenni a „király” és a „szolgái” között (Wilt 2003: 41), mert azok mindannyian a fordítási folyamat gyermekei (2. ábra).

2. ábra

A forrásnyelvi szöveg vagy másként a sorrendben az első nyelven írt szöveg – amely tagadhatatlanul a fordítási folyamat kezdőpontja – nem az ábra középpontjában foglal helyet, hanem a szövegnek csak egy megtestesülésévé válik a sok közül, miután a fordítási folyamat eredményeként más nyelveken is megszületik és különböző irodalmi, nyelvi és kulturális poliszisztémák részévé válik. E generatív modell központi magját a posztkoloniális fordítástudomány „közöttek térnek” vagy „harmadik térnek” nevezi, és ez egyben az intervencionista fordítási stratégiák kiindulópontja is (Wolf 2000: 141). Véleményünk szerint azonban a fordítás összes formája – legyen az nyíltan intervencionista, vagy sem – mindig magában foglalja a központ felé való eltolódást. A „központ” felé, ahol a kultúrák találkoznak, ahol a jelentéseket hatékonyan „újrakeverik” (ibid.), és amely maga a fordítás színtere is.

2. PALACKBA ZÁRT ÜZENET

Az előbbiekben felvázolt elképzelés, miszerint a fordítás egyfajta eltolódás vagy utazás a „harmadik tér” felé, segít eljutnunk a második metaforához, amelyet szeretnénk ismét eszközként használni a fordítás újraértelmezéséhez. A palackposták útjához hasonlóan képzeljük el tehát a szövegek különböző poliszisztémákon át történő kalandozását. Ez a metafora elsőre megegyezőnek tűnhet a fordítást transzferként vagy a szöveget nyelveken és kultúrákon át közvetítő „edényként” ábrázoló, jól ismert metaforájával (lásd például Halverson 1999). A palackposta képi világának felidézése során

azonban olyan társítások is létrejönnek, amelyekkel az általánosabb „szövegszállító” metaforák nem rendelkeznek. Metaforánkban a szöveg előállítói, vagyis a szerző és a fordító, de még maga a fordítás folyamata is – ahogyan az imént megfigyelhettük –, a fogadtatás szeszélyes tengerére bocsátja a szöveget. E metafora hallatán rögtön egy esetleges veszélyforrás jut eszünkbe: amint a szöveg elhagyja a biztonságot nyújtó partot, olvasói szeszélynek van kitéve, hiszen előfordulhat, hogy nem a szerző és a fordító által elképzelt címzetteknek ér végül révbe. Annak a veszélye szintén fennáll, hogy a szöveg a szerkesztői végzet szökőárjának hullámai között vész el.

Ugyanakkor a palackposta metafora arra a gondolatra is rávezet minket, hogy mi veszi körül kísérőként a szöveget veszélyes útja során. Ha maga a szöveg egyenlőnek tekinthető a papírra vetett és lepalackozott verbális üzenettel, akkor lefordításával és más poliszisztémákat megcélzó tengerbe dobásával emlékekkel teli korsóvá válik, más szóval egy olyan palackká, amely több üzenetet is rejt. A papír sárgulásának foka, a palack elhasználódása és opálosodása, a palackon felhalmozódott kagylók és felrakódások, a dugó formája, színe és anyaga, sőt még a palackba szorult levegő is mind jelentések hordozóivá válnak. Egyszerre biztosítják a szöveg túlélését és mesélnek utazásának történetéről: a szöveg eredetéről, illetve néha még arról is, hogy egyáltalán miért került a palackba.

Például Tymoczko (1999: 55–6) is arra emlékeztet minket, hogy a fordítások ma-gukon hordozzák a létrejöttük idején érvényes fordítási normák nyomait. *Translation in a postcolonial context* (Fordítás posztkoloniális kontextusban) című könyvében Tymoczko az óir eposzok angolra történő fordításának történetét bemutatva kifejti, hogy az első fordítások az ír identitás retorikájaként szolgáltak. Olyannyira összhang-ban voltak az erős, bátor korabeli hősökhez kapcsolódó romantikus elképzelésekkel, hogy önhatalmúlag cenzúrázták azokat a részeket, amelyekben a hőst kigúnyolták, vagy nem kellően lovagias fényben tüntették fel. Már az ilyen korai fordítók is egyértelmű-en figyelembe vettek bizonyos koloniális kulturális stratégiákat a fordítás tárgyának és módjának meghatározásában, mert úgy érezték, hogy nem képesek olyan koloniális re-torikába fektetni a munkájukat, amely lekicsinyli az ír népet, és nem tartja elég komoly-nak ahhoz, hogy a maga ura legyen (Tymoczko 1999: 163–221). Ennek eredményeként manapság az effajta fordítások csupán a fordítás keletkezésének idején érvényben lévő kulturális és fordítási normák fényében értelmezhetők és értékelhetők teljes mértékben. A fordító különböző stratégiák közötti választását – ahogyan a gyakorlatban is valójá-ban mindent – a fordítás történelmi háttere és ideológiai kerete, valamint a fordítónak az adott kulturális rendszerben elfoglalt helye befolyásolja (Tymoczko 1999: 178–79).

Ha Tymoczko gondolatait rávetítjük a palackposta metaforánkra, akkor a fentebb említett normák a palackba szorult levegőhöz hasonlíthatók, amelynek kémiai össze-tétele, amennyiben helyesen vizsgáljuk, információt nyújt a lezárás és a vízre bocsátás helyéről és idejéről. Hasonlóképpen, Tymoczko elemzése rendkívül hasznos ismere-tekkel szolgál az általa vizsgált fordítások keletkezésének kontextusáról, felfedve azt a mikroklimát alakító normarendszert, amelyben a fordítás értelmet nyerhet. A mik-roklíma figyelmen kívül hagyásával félő, hogy a papír nem állná ki az idő próbáját: da-rabokra fozzlana, amikor egy merőben más légkörben kivennék a palackból.

A palackposta metaforája segít megérteni azt is, hogy a fordítás miként képes fel-
 élesztetni azokat a szövegeket, amelyek valamilyen módon elhalványultak a kollektív
 emlékezetből, akár már hosszú ideje. Az „archeológiai” fordítások esetei szélsőséges
 példát nyújthatnak arra, hogy az emberiség számára már feledésbe merült nyelve-
 ken keletkezett irodalmi poliszisztémák egészeit is vissza lehet adni a világkultúrának
 olyan többnyelvű fordításoknak köszönhetően, amelyek ugyancsak holt, de a tudósok
 számára jobban elérhető nyelveken íródtak.

Jól ismert Champollion és a Rosette-i kő története. A kővön szereplő írásjelek meg-
 fejtésének köszönhetően lefordíthatóvá váltak az egyiptomi hieroglifákkal alkotott
 szövegek. Valószínűleg kevésbé ismert a behisztuni sziklafelirat, amelyet Iránban, a 18.
 században fedeztek fel, és a 19. század közepén fejtettek meg. A felirattal Dárius perzsa
 király életrajzát örökítették meg három ékírást használó nyelven – az elsőként megfej-
 tett óperzsa, azonkívül elámi és babiloni akkád nyelven. E háromnyelvű feliratnak kö-
 szönhetően olyan értékes szövegekhez férhetünk hozzá, mint a Gilgames-eposz, azaz
 Uruk királyának babiloni akkádul íródott, mintegy 4000 éves története, amely számos
 hasonlóságot mutat az Ószövetséggel. Angolra először az 1870-es években fordítot-
 ták, majd számtalan újabb fordításának köszönhetően szerte a világon, különböző
 poliszisztémákban nagyon termékeny repertoárrá vált. Egy 2013 novemberében el-
 végzett Google-keresés elképesztően nagyszámú és változatos műfajú szöveget hozott
 találatként, amelyekben a „Gilgames” szó címekben vagy szereplők nevéként szere-
 pel; az argentin és az amerikai sci-fi képregényektől kezdve egészen a videojátékokig
 és japán animációs sorozatokig. Gondoljunk azoknak a szövegeknek a gazdagságára,
 amelyeket nem élvezhetnénk, ha Dárius király nem fordíttatja le az életrajzát babiloni
 akkádra, óperzsára és elámira. Vagy ha nem fedezték volna fel a behisztuni sziklafelira-
 tot, és palackpostaként sodródna tovább az elveszett emlékek hullámain.

A fordítás akkor is emlékek tengerén hanykolódó palackpostaként hordozhat üze-
 neteket, amikor elhomályosuló vagy feledésbe merülő múltbeli eseményeket hoz fel
 újra a felszínre. Szemiotikai szempontból az események is *szövegnek* számítanak, ame-
 lyet fordítással lehet továbbadni. Ez áll fenn az ír szerző, Evelyn Conlon esetében is, aki
Dear You (2013) című elbeszélésével annak az ír származású asszonynak, Violet Gib-
 sonnak az életét és tetteit mutatja be, aki 1926. április 7-én rálőtt Mussolinire. Mus-
 solini rendkívül megalázónak érezte a tényt, hogy egy nő kis híján végzett vele, ezért
 sikerült eltitkolni az ellene irányuló merényletet a nyilvánosság elől, Gibson sem állt
 bíróság elé, hanem hátralévő életét egy elmeegógyintézetbe zárva töltötte. Conlon el-
 képzelet, amint Violet Gibson erőt merít ahhoz, hogy szót kérjen, és elmesélje saját tör-
 ténetét, egy palackpostára bízva az üzenetet, hogy a világ, amelyet örökre elveszített,
 el ne feledkezzen a sorsáról. Pedig sajnos hajlamosak vagyunk felejtetni, mivel Violet
 Gibson esetét nem túl gyakran említik az olasz iskolák történelemkönyvei. Conlon
 nem véletlenül döntött úgy, hogy Olaszországban kétnyelvű könyv formájában, ang-
 olul és olaszul jelenteti meg az elbeszélést, így minden angol nyelvű oldal az olasz párja
 mellett található. Violet Gibson a műfordítás által újra részévé vált az olasz kultúrának
 és a történettudománynak, valamint az olvasók képzeletének és érzéseinek.

3. ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a rövid esszében a lineárisabb, nem metaforikus gondolkodást elkerülendő, két metaforát használtunk bizonyos fordítási szempontok feltárására. Először azt láthattuk, hogy a fordítás miként képzelhető el teremtvő, nemző folyamatként, amely életet ad a szövegeknek, majd útjukra engedi őket, egyúttal életet adva az eredeti szövegnek is. A második részben a fordítás üzenetközvetítő palackposta metaforáját tárgyaltuk, vagyis azt a folyamatot, amely lehetővé teszi a tudás és a kulturális repertoárok átadását téren és időn keresztül, így hidalva át időbeli hézagokat, amelyek akár annyira nagyok is lehetnek, hogy másként elveszne az eredeti szöveg minden maradványa. Még egyszer tehát a fordítás folyamata magában foglalja a képességet, hogy a fordított szöveg megteremtésével egy időben (újra)alkossa az eredeti szöveget is.

Ebben az értelemben a fordítás egyszerre „életet és utóéletet” is ad a szövegnek (Di Giovanni 2013, Sinha 2007). Az efféle teremtvő erő metaforák segítségével történő feltárása eredményesnek bizonyult a fordítás általános jellemzőinek eme – bármennyire is szerény – vizsgálata során. A témában történő későbbi kutatások még több értékes tanulságot nyújthatnak. Például célzott esettanulmányok mélyrehatóbb metaforavizsgálatai fényt deríthetnek olyan transzkreációs mechanizmusokra és dinamizmusokra, amelyek ugyanazon szöveg különböző nyelvváltozataihoz fűződnek. Emellett a nem nyugati vagy nem hegemon hagyományokból származó fordításmetaforák, mint például a Valerie Heniuk (2010) által felvázolt ábrázolások, további vizsgálata élénkíthetné a fordítástudomány hatékony heurisztikus és analitikus eszközeiként funkcionáló metaforákról szóló diskurzust, valamint rávilágíthatna a fordítási folyamat azon részleteire, amelyek eddig kevés figyelmet kaptak a hagyományos fordításelméleti irányzatokon belül. A jelen tanulmány térbeli és időbeli korlátai behatárolják kutatásainkat, azonban reméljük, hogy a metaforákkal kapcsolatos kutatások teret nyernek, és megtartják jól megérdemelt, biztos pozíciójukat a fordítástudományon belül, hozzájárulva az utóbbi mint a kognitív nyelvészet és a szemiotika gondolataival kölcsönös ösztönzésben álló interdiszciplináris terület termékenységéhez.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány korábbi, rövidebb változata olasz nyelven jelent meg a következő szerkesztett kötetben: Bollettieri Bosinelli, R. M., Torresi, I. 2014. *Message(s) in a bottle: translating memory, the memory of translation*. In: Agorni, M. (ed.) *Memoria Lingua Traduzione*. Milánó: LED. 17–26.
- ² Vergilius IX. eklogájának és Dante Poklából néhány éneknek a fordítása mellett Seamus Heaney arról is híres, hogy e két klasszikus stílélméit saját költészetébe is belecsempészi. Így tesz például a Bann Valley eklogában, a Glanmore eklogában (Heaney 2001b és 2001c) és Station Island című versében (Heaney 1984).

IRODALOM

- Bauman, Z. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.
- Boase-Beier, J. 2010. Who Needs Theory? In: Fawcett, A., Guadarrama García, K. L., Hyde Parker, R. (eds) *Translation: Theory and Practice in Dialogue*. London: Continuum. 25–38.
- Black, M. 1962. *Models and Metaphor*. Ithaca: Cornell UP.
- Brodzki, B. 2007. *Can These Bones Live? Translation, Survival, and Cultural Memory*. Stanford: Stanford University Press.
- Conlon, E. 2013. Dear you / Caro, Cara. *Tratti* 93: 42–67. Fordította: Torresi, I.
- Di Giovanni, E. 2013. Translation as Craft, as Recovery, as the Life and Afterlife of a Text: Sujit Mukherjee on Translation in India. *TranscUlturAl* 5. No. 1–2. 99–115.
- Evans, R. 1998. Metaphor of Translation. In: Baker, M., Malmkjaer, K. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* 1. kiadás. London: Routledge. 149–153.
- Even-Zohar, I. 1990. Polysystem Studies. *Poetics Today* Vol. 11. No. 1.
- Guldin, R. 2010. Metaphor as a Metaphor for Translation. In: St André, J. (eds) *Thinking through Translation with Metaphors*. Abingdon, New York: Routledge. 161–191.
- Guldin, R. 2016. *Translation as Metaphor*. Abingdon, New York: Routledge.
- Halverson, S. L. 1999. Image Schemas, Metaphoric Processes and the ‘Translate’ Concept. *Metaphor and Symbol* Vol. 14. No. 3. 199–219. Korábban publikálva: L. Halverson, S. L. 1998. *Concepts and Categories in Translation Studies*. Bergen (Norvégia): Bergeni Egyetem, Angol Tanszék.
- Hanne, M. 2006. Metaphors of the Translator. In: Bassnett, S., Bush, P. (eds) *The Translator as Writer*. Leicester: Leicester University Press. 208–224.
- Heaney, S. 1979. Ugolino. *Field Work* London: Faber and Faber. 61–64.
- Heaney, S. 1984. Station Island. *Station Island* London: Faber and Faber. 61–94.
- Heaney, S. 1993. Cantos I–III. In: Halpern, D. (eds) *Dante’s Inferno: Translations by Twenty Contemporary Poets*. New York: Ecco. 3–15.
- Heaney, S. 2000. *Beowulf: A New Verse Translation*. New York: Farrar Straus and Giroux.
- Heaney, S. 2001a. Vergil: Eclogue IX. In: *Electric Light*. New York: Farrar Straus and Giroux. 38–41.
- Heaney, S. 2001b. Bann Valley Eclogue. In: *Electric Light*. New York: Farrar Straus and Giroux. 12–13.
- Heaney, S. 2001c. Glanmore Eclogue. In: *Electric Light*. New York: Farrar Straus and Giroux. 42–44.
- Heniuk, V. 2010. Squeezing the Jellyfish: Early Western Attempts to Characterize Translation from the Japanese. In: St. André, J. (eds) *Thinking through Translation with Metaphors*. Abingdon, New York: Routledge. 144–160.
- Joyce, J. 1922. *Ulysses*. Paris: Shakespeare and Company.
- Joyce, J. 1927. *Ulysses von James Joyce: vom Verfasser geprüfte deutsche Ausgabe von George Goyert* Vol. 3. Basel: Rhein-Verlag.
- Joyce, J. 1929. *Ulysse, traduction intégrale d’Auguste Morel, revue par Valéry Larbaud, Stuart Gilbert et l’Auteur*. Paris: Gallimard.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, London: Chicago University Press.
- Le Guin, U. K. 1983. Reciprocity of Prose and Poetry. *Dancing at the Edge of the World. Thoughts on words, women, places* 1989. New York: Grove Press. 104–114.
- Lernout, G. 2004. Introduction. In: Lernout, G., Van Mierlo W. (eds) *The Reception of James Joyce in Europe. Vol. I: Germany, Northern and East Central Europe*. London: Continuum. 3–13.
- Mariás, J. 1992. *Un corazón tan blanco*. Barcelona: Anagrama.

- Montale, E. 1999. In: Corti M., Terzoli, M., A. (eds) *Poesia travestita*. Novara: Interlinea.
- O'Neill, P. 2005. *Polyglot Joyce: Fictions of Translation*. Toronto: Toronto University Press.
- Queneau, R. 1967. *I fiori blu*. Torino: Einaudi. Francia kiadás: 1965. *Les Fleurs Bleues*. Paris: Gallimard. Fordította: Calvino, I.
- Reynolds, M. 2011. *The Poetry of Translation: from Chaucer and Petrarch to Homer and Logue*. Oxford: OUP.
- Ruggieri, F. 2007. Előszó. In: Bollettieri Bosinelli, R. M., Torresi, I. (eds) *Joyce and/in Translation*. Róma: Bulzoni. 7–8.
- Senn, F. 1984. Joyce's Dislocutions: Essays on Reading as Translation. In: Riquelme, J. P. (ed.) Baltimore, London: Johns Hopkins University Press.
- Sinha, R. P. 2007. Life and Afterlife of a Text: Studies in the Concept of Translation. In: Sugathan R., Mishra, K. K. (eds) *Random Plurals: Fragments on Philosophy, Aesthetics, and History*. Delhi: Anjali Anu Publishers.
- St André, J. (eds) 2010. *Thinking through Translation with Metaphors*. Abingdon, New York: Routledge.
- Steiner, G. 1992. Első kiadás: 1975 *After Babel: Aspects of Language and Translation*. Oxford: OUP.
- Wilt, T. 2003. Translation and Communication. In: Wilt, T. (eds) *Bible Translation: Frames of Reference*. Manchester: St Jerome. 27–80.
- Wolf, M. 2000. The *Third Space* in Postcolonial Representation. In: Simon, S., St-Pierre, P. (eds) *Changing the Terms: Translating in the Postcolonial Era*. Ottawa: Ottawa University Press. 127–146.

Az audiovizuális fordítás értelmezése kognitív pragmatikai szemléletmódban Avagy jó, ha releváns a fordítás?

Sabine Braun
Fordító: Regényi Petra

1. BEVEZETÉS

Az audiovizuális fordítás (AVT) több formája, különösen a feliratozás, a szinkronizálás és a hangalámondás elsődlegesen a hangzó nyelv fordításával foglalkozik – történjen ez egyik nyelvről a másikra vagy beszélt nyelvről írott nyelvre. Az intermodális átváltás csupán a siketek és nagyothallók számára történő feliratozáshoz (SDH), illetve a vakok és látássérültek számára készített hangzó leíráshoz (AD) szükséges rendszeresen. Mivel azonban a filmek dialógusa vagy narratívája – amely a feliratozás, a szinkronizálás és a hangalámondás során a fordítás tárgyát képezi – egy multimodális diskurzus (tehát egy film vagy előadás) részei, az audiovizuális fordítás ezen formái megkövetelik, hogy a fordító ügyeljen a többi módra is. Ugyanakkor az audiovizuális fordítás minden formájánál jelen lévő egyik kihívás az, hogy a fordító csupán a multimodális diskurzus néhány tényezőjét tudja befolyásolni. A vizuális képek általában „adottak”, a fordítás folyamata során nem lehet megváltoztatni őket. Kihívást jelentenek még a fordított elemekre gyakorolt idő- és térbeli korlátok, illetve a különböző módok közötti összehangolás elérése (főleg szinkronizálás során), amelyekhez az információ kiválasztásához, tömörítéséhez és/vagy kihagyásához használható stratégiák kiválasztására van szükség. Bár ezek a kihívások nem kizárólag az audiovizuális fordításra jellemzők, mégis ahhoz vezettek, hogy „korlátozott” (Bogucki 2004) és „részleges” (Benecke 2014) közvetítésnek tekintsek az audiovizuális fordítást. Ez a tanulmány amellet foglalt állást, hogy a diskurzusfeldolgozás kognitív pragmatikai modelljei lehetővé teszik ezen nézetek ártértekélését. Ebből a célból vizsgálja a mentálismodell-elméletben (MMT)

(Johnson-Laird 1983; 2006) és a relevanciaelméletben (RT) (Sperber és Wilson 1995) rejlő lehetőségeket. Habár ezek a modellek eddig főként a monomodális szóbeli diskurzus és monomodális fordítás magyarázatára szolgáltak, a tanulmány rávilágít arra, hogy a multimodális diskurzus és az audiovizuális fordítás esetében is alkalmazhatók, illetve, hogy az utóbbinál milyen széleskörű előnnyel kecsegtet a használatuk.

A második rész röviden bemutatja a fent említett két modellt és alkalmazhatóságukat a multimodális diskurzus esetében. A harmadik részben a kognitív pragmatikai szemléletmóddal értelmezzük az audiovizuális fordítás során történő diskurzusfeldolgozási és -alkotási folyamatokat, megkérdőjelezve az elterjedt nézetet, miszerint az audiovizuális fordítás „korlátozott” és „részleges” fordítás. A negyedik rész értékeli a bemutatott megközelítést, valamint kérdéseket és lehetőségeket vázol fel a további kutatáshoz a kognitív pragmatikai szemléletmódon belül.

2. A DISKURZUSFELDOLGOZÁS MODELLEZÉSE

A mentálismodell-elméletet (MMT) és a relevanciaelméletet (RT) egymástól függetlenül dolgozták ki, de a kettő kiegészíti egymást, és erősségeiket kombinálva értelmezhetjük, hogyan dolgozzuk fel a szövegeket és a belőlük kiinduló diskurzust.

2.1. A mentálismodell-elmélet és a relevanciaelmélet

A mentálismodell-elmélet tulajdonképpen az emberi érvelés elmélete (Johnson-Laird 1983, 2006). Egyik alapfeltevése, hogy „amikor az ember értelmezi a diskurzust, érzékeli a világot, vagy elképzel egy helyzetet [...], egy mentális modellt épít fel az adott szituációról” (Bell és Johnson-Laird 1998: 27). A mentális modellek megmutatják, hogy egy adott szituációban miként alakulhat a kommunikáció. Az érvelés, illetve megértés folyamata során konklúziókat vonunk le ismereteink alapján a különböző lehetőségek valószínűségéről.

A (szóbeli) diskurzusfeldolgozás kognitív modelljei a mentálismodell-elméletre alapozva adnak magyarázatot arról, hogyan hozzuk létre a szövegekben leírt szituációk mentális modelljeit (Brown és Yule 1983; Van Dijk és Kintsch 1983; Herman 2002). Egy regény eleje például több lehetőségnek (azaz mentális modellnek) is teret ad, de a regény kibontakozásával az olvasó az előzetes tudása, a befogadás szociokulturális kontextusa és azon elvárásai alapján dönt egyik vagy másik mellett, amelyeket a paratextualitás olyan elemei idéznek elő, mint a kritikák és/vagy az irodalmi műfaj. A megértést segítő különböző utalások forrásaira koncentrálna, a mentálismodell-elmélet jó kiindulópontja a vevők általi diskurzusfeldolgozás elemzésének – a fordítás kontextusában is. A relevanciaelmélet ebből a szempontból kiegészíti a mentálismodell-elméletet, hiszen ennek a folyamatnak néhány elemét fejt ki részletesen.

A relevanciaelmélet szerint a szóbeli megnyilatkozások általában nem elég specifikusak (előfordulhat például kétértelműség, amelyet fel kell oldani), és a vevőnek teljes

értékű szemantikai kijelentéssé (propozícióvá) kell alakítania őket, hogy a szándékolt jelentéshez juthasson (Sperber és Wilson 1995). A relevanciaelmélet szerint ebbe beletartozik, hogy levonjuk az explicit és implicit feltételezéseket (azaz explikatúrákat és implikatúrákat), amelyeket a beszélő a megnyilatkozásaival hoz létre. A vevő általában az interpretáció alapszintjén az explicit jelentéseket értelmezi először (referencia hozzárendelésével, a kétértelműség feloldásával, pragmatikai „gazdagítással”), utána érkezik el az implicit jelentés(ek)hez. A relevanciaelmélet szerint az explikáció és az implikáció egyaránt erősen következtető jellegű folyamat, amelyben a vevő kognitív környezete (azaz a mentális reprezentációi mindannak, amit a fizikai környezetéből észlel és kikövetkeztet), tudása és kulturális ismeretei, illetve az, ahogyan a kontextust értelmezi, mind fontos szerepet játszanak.

Ugyanilyen fontos, hogy a relevanciaelmélet szerint ezeket a folyamatokat az ember abbéli igyekezete motiválja, hogy maximalizálja a relevanciát (kognitív relevancia elve). Ez a „mechanizmus” elősegíti, hogy a diskurzus vevője be tudja fejezni a feldolgozás folyamatát. Ennek eredményeként a relevanciaelmélet kimondja, hogy a megértés azon a feltételezésen alapul, miszerint a beszélő meg akarja értetni magát, és a szándékának megfelelő módot választja a kommunikációra (kommunikatív relevancia elve). Tehát amint a vevő egy olyan értelmezésre jut, amely szerinte megfelelően releváns, befejezi a megnyilatkozás feldolgozásának folyamatát. Joga van ahhoz, hogy ezt az interpretációt optimálisnak találja, hiszen ez nyújt kielégítő egyensúlyt a feldolgozásba fektetett energia és a kapott eredmények között. Azon megnyilatkozások, amelyek feldolgozásába nagyobb energiát kell befektetni azért, hogy elérjük ezt a relevanciaszintet, általában nagyobb hatással vannak a vevőre (például nem szó szerinti jelentés, költészet). Gyakran több „gyenge”, azaz egyedi implikatúra szerepel bennük.

A relevanciaelmélet és a mentálismodell-elmélet rámutat, hogy a diskurzus feldolgozása bizonytalanságokat eredményez; megmagyarázzák, hogy az egyes vevők miért vonnak le különböző konklúziókat ugyanazon kijelentésekből, és miért lehet adott esetben sikertelen a kommunikáció. A diskurzusinterpretáció szubjektivitásának kiemelésével azonban a két modell a kreativitás lehetőségének is teret ad, amelyet kihasználhatunk a művészetek értelmezése során, és a fordításban is hasznos lehet. A következő rész ismerteti, hogyan lehet alkalmazni a relevanciaelméletet és a mentálismodell-elméletet a multimodális diskurzus esetében, mintegy előfeltételként szolgálva a 3. részhez, amely az audiovizuális fordítás során végbemenő folyamatokat tárgyalja.

2.2. Multimodális diskurzus

A mentálismodell-elmélet szerint mentális modelleket vizuális észlelés és szóbeli diskurzus során is létre lehet hozni, így arra helyezi a hangsúlyt, hogy „a nyelv által kifejezett proposíciók modelljei kezdetlegeseek, szemben a világról alkotott percepciók modellekkel, amelyek sokkal több információt – utalást, tulajdonságot és összefüggéseket – tartalmaznak” (Johnson-Laird 2006: 34). Sperber és Wilson (1995: 57) nem sokat foglalkozik a vizuális, illetve multimodális diskurzussal, de azon kijelentésük

alapján, miszerint a vizuális képek mint „nem-propozicionális tárgyak” nem tartalmaznak explikaturákat, illetve az explikaturák relevanciaelméletben játszott fontos szerepét tekintve úgy tűnik, ez az elmélet kevésbé alkalmazható multimodális diskurzus esetén. Sok különböző javaslatot tettek már azonban arra, hogyan adaptálják a relevanciaelméletet multimodális diskurzus elemzéséhez, azzal érvelve, hogy a vizuális képek explikaturákat és implikaturákat egyaránt felidézhetnek (például Braun 2007a, Forceville 2014, Yus 2008).

Az egyik kérdés tehát az, hogy ezen modellek alapján miként jön létre a jelentés a multimodális diskurzus során, különös tekintettel a filmekre. A kommunikáció különböző módjainak jellemzői jó kiindulási alapot szolgáltatnak ehhez. Ahogy Kress (1998) is megfigyelte, a szóbeli diskurzus időben és egymás után bontakozik ki, míg a vizuális mód térben és egyidejűleg, ezáltal kiválóan alkalmas nagy mennyiségű információ közlésére. A szóbeli mód magyaráz, leír, narrál és besorol; a képek térben mutatják és rendezik el az elemeket. A filmek szintén „egymás után és időben helyezik el a vizuális képeket” (Kress 1998: 68), ezért mondhatjuk azt, hogy a filmekben a jelentés a vizuális és szóbeli mód együttes narrációjával jön létre; ehhez a hanghatások és a zene is hozzájárul. Például a *Sztárom a párom* című film nyitójelenetében a Julia Roberts által alakított Anna Scott káprázatos életéről szóló montázst szövi keresztül Charles Aznavour *She* című dalának zenéje, ritmikája és dalszövege, azzal a céllal, hogy „elmesélje” Anna történetét, és szupersztárként mutassa be őt a nézőknek. Észrevehetjük, hogy a szám híres refrénje (egy elnyújtottan énekelt „she”) egybeesik az Anna arcáról készült premier plánokkal, amikor a lesifotósok kamerájába mosolyog, vagy az ujjongó tömegnek integet. A következő jelenetben a férfi főhős, a könyvesbolt-tulajdonos William Thackert játszó Hugh Grant szólal meg saját hangján, miközben végigvezet minket Notting Hillen, hogy szóban és képekben is bemutassa az ő hétköznapi életét, barátait és a környezetét.

Amikor a kifejezés különböző módjai társulnak, ahogy azt Lemke (2006) állítja, a jelentéseik nem egyszerűen összeadódnak, hanem kontextusba helyezik, meghatározzák és módosítják egymást. Anna Scottot nem csupán *bemutatják* a nyitójelenetben. A dalszöveg, a rajongók ujjongása, a vakuk villanása, az Anna arcáról készült premier plánok és szereplése a magazinok címlapján olyan explikaturákhoz és implikaturákhoz vezetnek, amelyek létrehoznak egy Annát *bálványozó* mentális modellt. Eközben William teljesen hétköznapi módon mutatja be Notting Hillt, ami azt az inferenciát engedi meg levonni, hogy ő egy „átlagos férfi”, amit a romantikus vígjáték műfaja felé támasztott elvárások is alátámasztanak.

Johnson-Laird (2006: 233) továbbra is úgy véli, hogy a kognitív folyamatok során a különböző forrásokból származó utalások integrálása a mentális modellekbe ma még nem teljesen érthető. Arnold és Whitney (2005: 340) szerint dinamikus stratégiákat alkalmazunk „a számunkra hozzáférhető utalások megítélésére relatív megbízhatóságuk alapján”. Az explicitáció és implicitáció folyamatának relevanciaelméletben feltételezett lépcsői a jövőben még ezen feltételezés vizsgálatának alapjául szolgálhatnak. Itt azonban a lényeg az, hogy a diskurzusfeldolgozás kognitív pragmatikai szemléletmódja hangsúlyozza a vevő kognitív környezetének fontosságát (lásd 2.1 szakasz)

a különböző módokból származó utalások felismerésében és interpretációjában, illetve a multimodális diskurzus jelentéséhez hozzájáruló, módokon átívelő kapcsolatokat. Az Anna Scott bemutatásából születő explikaturák és implikaturák nagy része a szupersztárokról alkotott általános ismereteinken alapul. A nézők többsége annak is könnyen jelentést tulajdonít, amikor William azt mondja, hogy Notting Hill piacán „minden létező gyümölcs és zöldség kapható”. Ezzel szemben az a tény, hogy a városrész London egyik legnépszerűbb kerületévé nőtte ki magát, nem ilyen közismert. Ha azonban mégis, a Notting Hillről készült pillanatképek segíthetik az interpretációt, és újabb információkkal szolgálhatnak William személyéről. A vevők kognitív környezetének különbségei tehát interszubjektív különbségekhez vezetnek majd a diskurzus értelmezése során. Ugyancsak fontos, hogy ezek a különbségek valószínűleg jobban feltűnnek, amikor vizuális képek is részei a diskurzusnak, hiszen a vizuális jelentés „nagyraeszt a tapasztalati tanulás eredménye”, ezáltal „nyitottabb a sajátos értelmezések” (Jamieson 2007: 34), vagy, ahogy a relevanciaelmélet terminológiájával mondanánk, „gyenge implikaturák” felé.

Ez a rövid fejtegetés utal rá, hogy bár a multimodális diskurzus feldolgozásának kognitív pragmatikai beszámolói még viszonylag kidolgozatlanok, értékük abban rejlik, hogy felhívják a figyelmet a folyamat összetettségére. Így, ahogy amellet a következő részben érvelek, jó alapot biztosítanak ahhoz, hogy az audiovizuális fordításról elmélkedjünk anélkül, hogy csupán a korlátait helyezzük a középpontba.

3. AZ AUDIOVIZUÁLIS FORDÍTÁS MODELLEZÉSE

A kognitív pragmatikai szemléletmódok középpontjában hagyományosan a monolingvális kommunikáció áll, azonban alkalmazhatóságuk a fordítás és tolmácsolás területén (például Braun 2007b, Kohn és Kalina 1996, Setton 1999) kiemeli a tágabb értelemben vett fordítás magyarázatának lehetőségét. Sőt, egyre több (ugyan még részleges) kutatás használja ezeket a szemléletmódokat az audiovizuális fordítás egyes módjainak és aspektusainak vizsgálatára. Kovačič (1993) volt az első, aki a feliratozási stratégiákat (főleg a rövidítést) megvitatta a relevanciaelmélet vonatkozásaiban, hangsúlyozva a relevancia potenciális szerepét a feliratozó döntéshozatali folyamatában. Bogucki (2004) a relevanciaelméletre főként a feliratozás korlátozott fordításként való jellemzésénél hivatkozik. Martínez (2010) akkor használja, amikor a vakok és látássérültek számára készített hangzó leírásban a humort vizsgálja. Desilla (2012) az implikaturák szerepét vizsgálja feliratos filmekben, amit a relevanciaelméletre alapoz. Braun (2007a, 2011) mind a mentálismodell-elméletet, mind a relevanciaelméletet alkalmazza a vakok és látássérültek számára készített hangzó leírás során végbemenő diskurzusfeldolgozás elemzésére, a hangzó leírás fordítása során a megértés és a koherencia létrejöttének mikéntjére fókuszálva. Erre alapozva Fresno (2014), valamint Vercauteren és Remael (2014) a szereplők felépítését, illetve a tér- és időbeli jellemzőket vizsgálja a vakok és látássérültek számára készített hangzó leírásban. A következő szakaszban két gyakori feltevést (azaz, hogy az audiovizuális fordítás korlátozott és részleges fordítás) megvizs-

gálva felderítjük, hogy a mentálismodell-elmélet és a relevanciaelmélet mivel hozakodik elő az audiovizuális fordítás értelmezésének tekintetében.

3.1. Az audiovizuális fordítás korlátozott fordítás?

Az audiovizuális fordítás látszólag kicseréli a multimodális forrásnyelvi diskurzus adott elemeit (például az eredeti filmdialógust a szinkronizálttal) vagy hozzáad elemeket (például felirat vagy hangzó leírás), így a fordító rákényszerül a fordítás „atomisztikus” megközelítésére. Ráadásul a fordító csupán a multimodális diskurzus egyes részeit tudja befolyásolni. Így tehát könnyű belátni, hogy mindez az audiovizuális fordítás idő- és térbeli korlátaival együttesen miért engedett teret annak a nézetnek, miszerint az audiovizuális fordítás korlátozott; hogy ez egy olyan folyamat, amelyben a fordítónak nem nagyon van más lehetősége, mint hogy csökkentse, tömörítse vagy kihagyja az adott információt, miközben az üzenet egy része pedig óhatatlanul elvész. Bogucki (2004) ezt a gondolatot vitte tovább, amikor azt vetette fel, hogy a (kommunikatív) relevancia elve önmagában is „metakorlátként” hat a feliratozóra. Mintegy szűrőként funkcionál, biztosítva, hogy „ami a folyamatban elvész, irreleváns”. A relevanciaelmélet és a mentálismodell-elmélet azonban megmutathatja, hogy nem lehet kimondottan korlátozottnak nevezni az audiovizuális fordítást.

Először is a megértési folyamat során az optimális relevancia keresése nem az irreleváns információk „kiszűrésére” szolgáló folyamat. A relevanciaelmélet szerint a vevő arra motivált, hogy az általa feldolgozott diskurzus minden elemét egyformán relevánsnak higgye. A diskurzus interpretációját ezen keresgélés motiválja. Ha egyáltalán számít, akkor az a lehetséges következtetés, miszerint egy tényező nem releváns, a kommunikáció egy kevésbé kívánatos kimenetele.

Fontos probléma a diskurzusfeldolgozásának mélysége. Brown és Yule (1983) szerint a vevő képes a feldolgozás mélységét a szituációhoz igazítani. Ha a nézőt nem igazán érdekli a film, csupán minimális erőfeszítést fog tenni a feldolgozásra, és az elsöre eszébe jutó mentális modellt is megfelelően relevánsnak találja majd. Elképzelhető, hogy a diskurzus néhány eleme felett átsiklik és elveti azokat, mert irrelevánsak. Mivel a film mélyebb megértésére van szüksége, az audiovizuális fordító nagyobb erőfeszítést tesz majd, hogy saját maga számára elérje az optimális relevanciát, a mélyebbre menő feldolgozás miatt azonban kevésbé valószínű, hogy az egyedi elemeket a diskurzus szempontjából irrelevánsnak minősíti. Ahogy azt a *Sztárom a párom* nyitójelentének ismertetésénél láthattuk, minél inkább leköti a vevőt a film, annál valószínűbb, hogy észreveszi a filmes diskurzus egyes elemeinek relevanciáját.

Az ehhez hasonló jeleneteknél, ahol a dalszöveg, a főcím és a gyors egymás utáni képek kevés helyet hagynak a vakok és látássérültek számára készített hangzó leírás számára, a fordító kénytelen stratégiákat alkalmazni az információ fontosságának rangsorolása érdekében. Ugyanígy, amikor a gyors dialógus a felirat rövidítését követeli meg, a feliratozónak különböző stratégiákhoz kell folyamodnia, amelyekkel a kép és felirat közötti kiegészítő jelleget maximalizálja a redundáns vizuális és szóbeli elemek

kihagyásával, illetve amelyekkel a kép és felirat közötti koherenciát erősíti az azt nem elősegítő szóbeli elemek kihagyásával. Ezek közül egyik sem az irreleváns információ kiszűrésére irányul, hanem a folyamat során a vizuális-verbális viszonyok részletes elemzésére (lásd Dicerto 2015) és a nézői elvárások figyelembevételével a különböző fordítási stratégiák értékelésére.

Amíg Diaz Cintas és Remael (2007: 49) azt fájlalja, hogy „a feliratozóknak soha nem lesz elég idejük alapos elemzésre”, addig a kognitív pragmatikai szemléletmódok éppen egy ilyen elemzés, sőt a multimodális elemzés fontosságát hangsúlyozzák. A diskurzus egy bizonyos elemének relevanciájáról levont következtetések általában csak az elemzés befejeztével alakulnak ki, és csak a választott fordítási stratégiával kapcsolatban vonhatóak le. Ezért tehát az audiovizuális fordítás korlátozottságáról alkotott nézet figyelmen kívül hagyja az audiovizuális fordítás során végbemenő megértési folyamat összetettségét. Mi több, az audiovizuális fordításhoz szükséges egyes fordítási stratégiák további kihívást jelentenek a fordító számára, tehát mélyebbre menő feldolgozást kívánnak meg a célnyelvi szöveg létrehozásának szakaszában is.

A célnyelvi szöveg létrehozását tekintve Gutt (2000) azon megfigyelése is ugyanilyen fontos, miszerint a fordításhoz nemcsak az explikatúrák és implikatúrák forrásnyelvi szövegben való felismerése szükséges, hanem azok helyettesítése és/vagy „újraelosztása” is a célnyelvi diskurzusban. Ennek célja, hogy áthidalja a forrásnyelvi és célnyelvi diskurzus vevőinek kognitív környezetében fellelhető különbségeket. Ez a folyamat jóval összetettebbnek tűnik az audiovizuális fordításban, mint monomodális fordításnál, mivel a különböző módok a filmben összefonódnak, a fordítónak azonban nincs befolyása az összes módra. Amikor egy vizuális kép kultúraspecifikus információt hordoz magában, vagy valamilyen jellegzetes módon kötődik a film dialógusához, szükség lehet azon vizuális implikatúrák feliratba foglalására, amelyeket a célnyelvi vevő nem ismerne fel. Hasonló módon, ahogy azt Braun (2007a) is megjegyzi, a vizuális képek gazdagsága felveti a kérdést, vajon a hangzó leírásban el kell-e hangzania a képekből származó explikatúráknak, ezzel a nézőkre hagyva a megfelelő implikatúrák felismerését, vagy a leírásban időspórolás végett el kellene-e mondani az implikatúrákat.

Ezek a feltevések azt sugallják, hogy a monomodális fordításhoz képest az audiovizuális fordításban nagyobb a fordító felelőssége, hogy a vevő megfelelő mentális modellt alakítson ki a diskurzusról. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a filmekben gyakran kihasználják a gyenge implikatúrákat, ezzel még több teret adva az egyéni interpretációnak. A vakok és látássérültek számára készített hangzó leírásban a vizuális képek gazdagsága további kihívást jelent, mivel így a fordítónak különösen szelektívnek kell lennie. Mindez pedig szintén felveti a kérdést: az audiovizuális fordítás részleges fordítás?

3.2. Az AVT részleges fordítás?

A kognitív pragmatikai szemléletmód a diskurzusfeldolgozás holisztikus nézetét erősíti. Ahogy azt a 2.2. szakaszban láthattuk, a mentális modellek, amelyeket filmek alapján hozunk létre, a kommunikáció különböző formáiból kapcsolják össze a beérkező

információkat, mindezt pedig a legkülönbébb forrásokból származó megfelelő tudáshoz és elvárásokhoz társítják. Ennek fényében a „részleges fordítás” koncepciója egy olyan képet alkot az audiovizuális fordításról, amely nem ad magyarázatot az összetettségére.

Ezt egy további példával szemléltetném. *A mások élete* című film egyik kihallgatási jelenetében egy keletnémet Stasi-ügynök azzal vádol egy fogvatartottat, hogy segített egy barátjának abban, amit úgy fejez ki, „Republikflucht begehen” (elhagyni a Köztársaságot [Kelet-Németországot]). A német néző számára a „begehen” használata bűncselekményként jelöli meg Kelet-Németország elhagyását, mert ez az ige szorosan kollokál a bűn témakörével. Ezért számukra egyértelmű az explikátúra jelentése: „a Kelet-Németországból való megszökés bűncselekménye”. Az implikátúra ezért egy erős utalás a diktatórikus rendszerre, amely korlátozta polgárainak szabad mozgását. Azok számára, akik tudják, hogy a „Republikflucht begehen” kifejezést használták Kelet-Németországban ezen bűncselekményre, az utalás még erőteljesebb, a jelentés hatása még nagyobb lesz. Az angol feliratban használt „flee the republic” [megszökik a Köztársaságból] kifejezés „gyengébb” implikátúrának tűnik – tehát részleges. A fogság légköre azonban vitathatatlanul nyilvánvaló a vizuális képek alapján, főleg, mivel a nyitójelenet megmutatja, hogy a rabot milyen embertelen körülmények között tartják a börtönben; sőt, azzal, hogy számmal utalnak rá, „elveszíti emberi mivoltát”. Tehát lehetséges, hogy az angol nézők nem ismerik az egykori keletnémet rendszer minden részletét, a leegyszerűsített felirat a képpel és a kotextussal (fogvatartottra való számmal utalással) azonban elegendő lehet, hogy a megfelelő implikátúrákhoz jussanak el, és felépítsenek egy releváns mentális modellt. Ehhez a végeredményhez viszont a fordítónak figyelembe kell vennie a film kontextusát és azt, hogy mit adnak a filmhez az egyes módok, illetve fel kell mérnie a célközönség tudását is.

Ugyanezek a feltevések igazak a vakok és látássérültek számára készített hangzó leírásra is. Bár a vizuális képek gazdagsága általában lehetetlenné teszi a teljes leírásukat, a „részleges fordítás” (Benecke 2014) kifejezés nem fedi le a vakok és látássérültek számára készített hangzó leírás lényegét. Az *Avatar* című filmben például biztosra vehetjük: a producer úgy vélte (az ehhez használt *motion capture*-technikára szánt jelentős pénzbefektetést elnézve), hogy a titokzatos Pandora-hold részletes bemutatása a legrelevánsabb mód arra, hogy megismertesse azt a nézőközönséggel. Ez persze nem jelenti azt, hogy a vevők csak akkor értik meg a vizuális ingereket, ha teljes egészében figyelembe veszik azokat. A képek igencsak redundánsak. A kiválasztott részletek kiemelésével a hangzó leírást készítő személy olyan utalásokat bocsáthat a vak vevők rendelkezésére, amelyekkel a releváns ismereteiket aktiválhatják és releváns mentális modellt hozhatnak létre. Ezt a folyamatot a relevancia elve vezérli, de még egyszer hangsúlyoznám, ez nem csupán egy eszköz a leírást készítő személy számára, amellyel megkülönbözteti a „releváns” és „irreleváns” információt; hiszen ő is ugyanúgy keresi az optimális relevanciát, mint bármely más néző. Tehát a multimodális forrásnyelvi diskurzus minden elemét szem előtt tartja a releváns interpretáció megtalálásának eredményében. Csupán ekkor fogja tudni kiválasztani az utalásokat, amelyek a legnagyobb valószínűséggel segítik elő a vak nézők számára a megfelelő mentális modell létreho-

zását. Ha például Brown és Yule (1983) megfigyelését vesszük, miszerint a megértés sok esetben analógiákon alapul, a titokzatos lelőhelyek világunkban ismert entitásokhoz való hasonlításának használata a leírásokban (mint például: „fejjel lefelé álló, koncentrikus napernyőkhöz hasonló spirálok” vagy „kalapácsfejű élőlény” – az egyik egy egzotikus növény, a másik egy állat formájára utal) úgy tűnik, hatásos módja a jelentés indokolatlanul kevés erőfeszítést igénylő létrehozásának.

Egy másik, de ugyanilyen fontos dimenziója az audiovizuális fordításról mint részleges fordításról való vitának a siketek és nagyothallók számára készülő szó szerinti feliratok. Ez a vita a médiahozzáférési jogosultságot érintő kérdésekből és a gépi fordításon alapuló feliratozás lehetőségéből fakad (Gambier 2009). A mentálismoddell-elméletet és a relevanciaelméletet jelen esetben használhatjuk az olyan tévhitek eloszlatására, mint hogy kizárólag a szó szerinti feliratozás jelenti az optimálisan releváns fordítást.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Gutt (2005) amellet érvel, hogy a fordítás mögött álló „kognitív tényezők” vizsgálata más tényezők kutatásának fontos előfeltétele, a fordítás szociopolitikai tényezőjét is beleértve. Ezzel a feltétellel kívánta a jelen tanulmány felvázolni az audiovizuális fordítás kognitív pragmatikai szemléletmódú értelmezésének értékét. A közvetítési tevékenységekben jelen lévő értelmezési faktort, az audiovizuális fordítás folyamatának összetettségét, valamint a multimodális termék célközönség általi befogadását hangsúlyozva ez a szemléletmód termékeny alapokra helyezi az audiovizuális fordítást érintő, társadalmilag releváns problémakörök egész sorának tárgyalását. Ezekbe beletartoznak az audiovizuális fordítás „státuszáról” szóló kérdések, ahogy azt a 3. szakaszban láthattuk, és a vakok és látássérültek számára készített hangzó leírás „objektivitásának” kérdése, illetve a siketek és nagyothallók számára történő feliratozásban a szó szerinti fordítás problematikája is. Jelen szemléletmód az audiovizuális fordításhoz szükséges készségekre, képzésre és kreativitásra is felhívja a figyelmet, és erős érvekkel szolgál a munkakörülményekről szóló vitában, beleértve a díjazást is.

Ha pedig sikerül az audiovizuális fordítás összetettségét empirikusan is alátámasztani, ezek az érvek csak erősebbé válnak. A kognitív pragmatikai szemléletmód az empirikus anyag elemzésének kvalitatív és kvantitatív megközelítését is támogatja, és ahogy azt Desilla (2012) is bemutatja, az itt felvázolt modellek biztos alapot kínálnak az audiovizuális fordítás szisztematikus mikro- és makroanalitikus vizsgálatához a legkülönbözőbb nézőpontokból.

Az első nézőpont talán maga a multimodális feldolgozás. A multimodalitás kutatása valószínűleg új bepillantást ad az audiovizuális fordításba, a multimodalitás tudománya azonban még fejlesztésre szorul, hogy jobban megérthessük, pontosan miként is működnek együtt a különböző utalások a multimodális feldolgozási folyamatban. Az audiovizuális fordítás a multimodalitás tanulmányozásának tesztkörnyezeteként (*test bed*) szolgálhat, a kognitív pragmatikai megközelítéseknek pedig fontos szerepe lehet

ebben. A multimodális átíráshoz és elemzéshez már rendelkezésre álló szoftverrel támogatva biztosítanak egy, a multimodális diskurzusfeldolgozás és az audiovizuális fordítás kvalitatív és kvantitatív elemzését ötvöző szemléletmódot. Az ilyen elemzéseket gazdagíthatja a fordítók és célközönség általi önmegfigyelés, amellyel a feldolgozási folyamatról és a fordítási stratégiákról akarnak információt szerezni, valamint a mélyebb betekintés érdekében kiegészíthetik őket modernebb módszerekkel, mint például a szemmozgás vizsgálatával is. A pragmatikai kognitív megközelítések konkrét előnye itt az, hogy lehetővé teszik az egy szemléletmódon belüli, folyamatorientált és a befogadásorientált kutatások összekapcsolását.

A multimodális jelentéslétrehozásba és -közvetítésbe nyújtott új betekintések mellett ez a kutatási terület az audiovizuális fordítás szociológiai és pedagógiai tanulmányozásában is szerepet játszhat, főleg ami az audiovizuális fordító profiljának és képzésének, illetve az audiovizuális fordítás megoldásainak minősége közötti lehetséges összefüggések kutatását illeti. Különös relevanciája van annak, hogy a fordító multimodális műveltsége és a kognitív pragmatikai szemléletmódok ismerete befolyásolja-e a megoldásait, és ha igen, hogyan.

Ezen kutatási területeken kívül a kognitív pragmatikai szemléletmód elősegíti az audiovizuális fordítási gyakorlat alternatív megközelítéseinek kutatását is; főleg az olyan gyakorlatokat kétségbe vonó kutatásokat támogatja, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy az audiovizuális fordításra korlátozott fordításként tekintsünk. Az audiovizuális fordítás hagyományos megközelítéseit, mint például a „kétsoros szabályt” a feliratozásban, vagy azt a szokást, miszerint a vakok és látássérültek számára készített hangzó leírásban nem beszélnek, miközben zene szól, már empirikusan kétségbe vonták a rajongói és a nyelvi normákat megszegő (*abusive*) feliratok, vagy – kevésbé radikálisan – az alternatív eljárások a filmek (McGonigle 2013), az opera (Matamala és Orero 2007) és a színház (Fels et al. 2006) hangalámondásainak készítésénél. A kognitív pragmatikai szemléletmódot egyaránt lehet használni a különböző megközelítésekkel és verziókkal való kísérletezésre, illetve a felhasználók észlelésében fellelhető lehetséges különbségek elemzésére is.

Nem utolsó sorban pedig a kognitív pragmatikai szemléletmód az audiovizuális fordítás emberi és gépi fordítással történő megközelítéseinek vizsgálatában is hasznos lehet. Egy kognitív pragmatikai kutatási paradigma rendkívül hasznos lehetne az egyes megközelítések hasznának kutatásában, figyelembe véve az audiovizuális fordítás folyamatának dekonstrukciójához nyújtott potenciálját. Ebbe beletartozhat az emberi és a gépi fordítás befogadásának összevetése; annak vizsgálata, hogy e kettő hogyan egészíti ki egymást az audiovizuális fordításban, illetve annak kiemelése, hogy hol és miért szükséges a folyamatban az emberi ráfordítás most és a közeljövőben.

IRODALOM

- Arnold, D., Whitney, D. 2005. Adaptation and Perceptual Binding in Sight and Sound. In: Clifford, C., Rhodes, G. *Fitting the Mind to the World*. Oxford: OUP. 339–360.
- Bell, V., Johnson-Laird, P. 1998. A Model Theory of Modal Reasoning. *Cognitive Science* 22. 25–51.
- Benecke, B. 2014. *Audiodeskription als partielle Translation – Modell und Methode*. Berlin: LitVerlag.
- Bogucki, Ł. 2004. The Constraint of Relevance in Subtitling. *JosTrans* 1. 71–88.
- Braun, S. 2007a. Audio Description from a Discourse Perspective: A Socially Relevant Framework for Research and Training. *Linguistica Antverpiensia*. NS6. 357–369.
- Braun, S. 2007b. Interpreting in Small-Group Bilingual Videoconferences: Challenges and Adaptation Processes. *Interpreting* Vol. 9. No. 1. 21–46.
- Braun, S. 2011. Creating Coherence in Audio Description. *Meta* Vol. 56. No. 3. 645–662.
- Brown, G., Yule, G. 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge: CUP.
- Diaz Cintas, J., Remael, A. 2007. *Subtitling*. Manchester: St. Jerome.
- Desilla, L. 2012. Implicatures in Film: Construal and Functions in Bridget Jones Romantic Comedies. *Journal of Pragmatics* Vol. 44. No. 1. 30–53.
- Dicerto, S. 2015. *From Multimodal Translation to 'Multimodal Pragmatics': Developing a Theoretical Framework for the Study of Multimodal Translation*. Doktori értekezés. Surrey-i Egyetem.
- van Dijk, T., Kintsch, W. 1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.
- Fels, D., Udo, J. P., Diamond, J., Diamond, J. 2006. Comparison of Alternative Narrative Approaches to Video Description for Animated Comedy. *Journal of Visual Impairment and Blindness* Vol. 100. No. 5. 295–305.
- Forceville, C. 2014. Relevance Theory as a Model for Multimodal Communication. In: Machin, D. (ed.) *Visual Communication*. Berlin: Mouton de Gruyter. 51–70.
- Fresno, N. 2014. *La (re)construcción de los personajes fílmicos en la audiodescripción*. Doktori értekezés. Barcelonai Autonóm Egyetem. <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/285420/nfc1de1.pdf>.
- Gambier, Y. 2009. Challenges in Research on Audiovisual Translation. In: Pym, A., Perekrestenko, A. (eds) *Translation Research Projects 2*. Tarragona: Intercultural Studies Group. 24–33.
- Gutt, E. A. 2000. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Manchester: St. Jerome.
- Gutt, E. A. 2005. On the Significance of the Cognitive Core of Translation. *The Translator* Vol. 11. No. 1. 25–49.
- Herman, D. 2002. *Story Logic*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Johnson-Laird, P. 1983. *Mental Models*. Cambridge/Mass.: Harvard University Press.
- Jamieson, H. 2007. *Visual Communication: More Than Meets the Eye*. Bristol: Intellect.
- Johnson-Laird, P. 2006. *How We Reason*. Oxford: OUP.
- Kohn, K., Kalina, S. 1996. The Strategic Dimension of Interpreting. *Meta* Vol. 42. No. 1. 118–138.
- Kovačič, I. 1993. Relevance as a Factor in Subtitling Reduction. In: Dollerup, C., Lindegaard, A. (eds) *Teaching Translation and Interpretation 2: Insights, Aims, Visions*, Amsterdam: Benjamins. 245–251.
- Günther, K. 1998. Visual and Verbal Modes of Representation in Electronically Mediated Communication. In: Snyder, I., Joyce, M. (eds) *Page to Screen*. Sydney: Allen & Unwin. 53–79.

- Kruger, J. L. 2012. Making Meaning in AVT: Eyetracking and Viewer Construction of Narrative. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 20. No. 1. 67–86.
- Lemke, J. 2006. Toward critical Multimedia Literacy: Technology, Research, and Politics. In: McKenna, M. (ed.). *International Handbook of Literacy and Technology*, Vol. 2. Mahwah/NJ: Erlbaum. 3–14.
- Martínez-Sierra, J. J. 2010. Approaching the Audio Description of Humour. *Entreculturas: revista de traducción y comunicación intercultural* No. 2. 87–103.
- McGonigle, F. 2013. *Audio Description And Semiotics: The Translation of Films for Visually-Impaired Audiences*. Doktori értekezés. Surrey-i Egyetem.
- Matamala, A., Orero, P. 2007. Accessible Opera in Catalan: Opera for All. In: Díaz Cintas, J., Orero, P., Remael, A. (eds) *Media for All*. Amsterdam: Rodopi. 201–214.
- Orero, P., Vilaró, A. 2012. Eyetracking Analysis of Minor Details in Films for Audio Description. *MonTI* No. 4. 295–319.
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A Cognitive-Pragmatic Approach*. Amsterdam: Benjamins.
- Sperber, D., Wilson, D. 1995: *Relevance. Communication and Cognition*. 2. kiadás. Oxford: Blackwell.
- Vercauteren, G., Remael, A. 2014. Audio-Describing Spatio-Temporal Settings. In: Orero, P., Matamala, A., Maszerowska, A. (eds) *Audio Description: New Perspectives Illustrated*. Amsterdam: Benjamins. 61–80.
- Yus, F. 2008. Inferring from Comics: a Multi-Stage Account. *Quaderns de Filologia. Estudis de Comunicació* No. 3. 223–249.

Nézzünk szembe a fenyegetéssel: gépi fordítás alkalmazása a feliratozásban

Lindsay Bywood, Panayota Georgakopoulou és Thierry Etchegoyhen
Fordító: Tóth Adrienn

1. BEVEZETÉS

Már-már felesleges is megjegyezni, hiszen magától értetődő, hogy az elmúlt évtizedek során hatalmas változások történtek kommunikációnk és médiafogyasztási szokásaink terén. Az említett jelenség közvetlen eredménye, hogy megváltozott a fordítás státusza és a fordítás iránti szükséglet is. Manapság gyakorlatilag egy pillanat alatt létrejöhet a világ különböző tájain élők közötti kommunikáció, így az emberek igényt kezdtek formálni arra, hogy ne csak megértsék egymást társaikkal, hanem hogy adott szórakoztató tartalmak egyformán elérhetők legyenek számukra, mégpedig ugyanabban az időben, forrásnyelvtől függetlenül. Ez az igény tulajdonképpen egy átfogóbb jelenség részhalmaza: az emberek most már elvárják, hogy a mindennapjaikban előforduló szövegek többségére villámgyors fordítást kapjanak. Ezt a jelenséget Zuckerman (2008) „poliglott internetként” (*The Polyglot Internet*) definiálja. Zuckerman (2008) szerint az Internet csak úgy tudja valóra váltani legbecsvágyóbb ígéreteit, ha a fordítást a mindenki számára elérhető, közös és kollektív irányítás alatt álló internet egyik legalapvetőbb kihívásának tekintjük.¹

A jelentős részben audiovizuális természetű, többnyelvű tartalom iránti megnövekedett igény fontos kérdéseket vet fel a feliratkészítő iparág számára, amelynek feladata, hogy egyre nagyobb mennyiségű anyagot lokalizáljon egyre rövidebb határidőkkel, egyúttal a korábbinál egyre költséghatékonyabb módszerekkel. A lokalizációs iparág ugyanerre széles körben úgy reagált, hogy felhőalapú platformokat hozott létre, valamint közösségi közreműködés keretében kezdte foglalkoztatni a munkavállalókat

olyan technológiai megoldásokat vonva be a munkafolyamatokba, mint például az MT, más néven gépi fordítás (*machine translation*), hogy segítse (a csupán szöveg-összefoglalást igénylő, ideiglenes szövegek esetében pedig helyettesítse) a fordítók munkáját.

Érthető, hogy a feliratkészítő iparág is foglalkozik az említett megoldások alkalmazásának lehetőségeivel. Ugyanakkor az ingyenesen elérhető MT és az olyan széles körben elterjedt rendszerek, mint például a Google Fordító, még inkább felhívják a figyelmet a gépi fordítás eszközére (Doherty 2016: 953), különösen miután utóbbi 2008-ban beépítették a YouTube nyilvános videómegosztó webhely moduljai közé automatikus feliratfordítás készítése céljából (a YouTube hivatalos blogja 2008).²

A gépi fordítás feliratozási folyamatokban való megjelenését alaposan meg kell vizsgálni, hiszen feltehetően hozzájárul a hatékonysághoz, valamint hatással van a már létező feliratozási gyakorlatokra is. A cikk hátralévő részében ezen említett szempontokat fejtjük ki és vitatjuk meg azon értékelések eredményeire alapozva, amelyek a „Feliratozás Gépi Fordítással” (*Subtitling for MACHine Translation, SUMAT*)³ című projekt keretében zajlottak le, és az MT segítségével készített feliratok hasznosíthatóságáról szólnak. A SUMAT-projektet az Európai Unió finanszírozta, célja pedig az volt, hogy egy felhőalapú szolgáltatást hozzon létre, amely segítségével a feliratokat 9 nyelven, azon belül is 7 nyelvpár esetében mindkét irányba gépi fordítással lehet elkészíteni. A projektet egy kilenc résztvevőből álló konzorcium valósította meg, amely partnerek közül négy feliratozással foglalkozó cég volt, és szakembereik egy teljes évet töltöttek az MT által készített feliratok kiértékelésével. Ekkor minősítették először hivatásos feliratkészítők a gépi fordítás minőségét részletesen, ilyenformán az eredmények alkalmasnak tekinthetők, hogy alapul szolgáljanak az MT feliratozási munkafolyamatokban való alkalmazásáról szóló döntésekkel kapcsolatban.

2. A FELIRATKÉSZÍTŐ IPARÁG

A feliratkészítő iparág hatalmas, mondhatni szeizmikus változásokon ment keresztül az elmúlt harminc évben, amelyek döntően meghatározták és alakították a szektor jövőjét. Az első évtized, azaz az 1980-as évek időszaka a kábel- és műholdas televíziók forradalmát hozta, ami nagymértékben megnövelte a földkerekség különböző pontjain ülő nézők számára feliratozandó TV-műsorok mennyiségét. Az angol nyelvű műsor-szolgáltatók, akiket korábban hidegen hagyott a sajátjukon kívül minden más nyelvű piac, ettől kezdve több ezer új nézőt értek el a már meglévő tartalmakkal, és ez mind-össze egyetlen feliratfájlba került nekik. Az említett piacbővülés az oka, hogy megjelentek napjaink nemzetközi feliratkészítő nagyvállalatainak elődei, a vállalkozók ugyanis felismerték, hogy a megnövekedett kereslet kielégítéséhez szükség van külsős cégekre.

A következő mérföldkő a DVD megjelenése volt az 1990-es években, nemcsak a feliratokat juttatva el a háztartásokba, hanem a hagyományosan a szinkront és a hangalámondást előnyben részesítő országokban is elterjesztve a feliratozást, valamint újabb növekedés következett be az interlingvális (nyelvek közötti) feliratokat igénylő tartalmak mennyiségében.⁴ A DVD-piac gyors növekedése következtében és azzal

egyidejűleg egy munkafolyamat-változás is lezajlott a szektorban. Ez a sablonmódszer bevezetésének volt köszönhető, amely metódus során létrehozunk egy fordítási törzsdokumentumot a forrás audionyelven (sablon), hogy azt fordítsák le az összes kívánt célnyelvre (Georgakopoulou 2006). Ezzel a fejlesztéssel minimális feliratozási képzettséggel rendelkező fordítók között is fel lehetett osztani a munkát, ugyanis csak a feliratok szöveges tartalmával kellett foglalkozniuk, a hivatás műszaki feltételeiben ettől kezdve már nem kellett járatosnak lenniük.

A harmadik meghatározó állomásnak a nagysebességű, szélessávú internet fejlődése és a Web 2.0 megjelenése tekinthető a feliratozás történetében (Graham 2005). Ezek a jelenségek az audiovizuális tartalmak online elterjedéséhez vezettek, amelyek nagy része vagy akár egésze is alkalmas volt feliratozásra. Emellett a tartalomszolgáltatóknak azóta egyre fokozódó kereslettel kell szembenéznük, hogy szellemi tulajdonukat gyorsabban tudják minél több nyelven hozzáférhetővé tenni. Az említett fejlesztések eredményeként folyamatos nyomás nehezedik a képzett feliratkészítő munkaerőre. Ráadásul a gazdasági világválság hatására a műsorszolgáltatók jövedelme – bár továbbra is új piacokat hódítanak meg – továbbra is stagnál vagy csökken (a Lordok Házának kommunikációs ügyekkel foglalkozó bizottsága 2011: 60), ennek következtében pedig jelentős árnyomás nehezedik az audiovizuális fordítást szolgáltató cégekre. Sohasem volt égetőbb szükség arra, hogy gyorsabb és olcsóbb módokat találjunk a feliratkészítésre, a gépi fordítás pedig azért merült fel lehetőségként, mert növeli a termelékenységet, ezáltal rövidebbek az átfutási idők, csökkennek a projekt költségei is, a képzett szakemberek pedig a piac által támogatott díjszabással végezhetik a munkájukat.

3. GYAKORLAT ÉS ESZKÖZÖK

A feliratozás munkafolyamata sok változáson ment keresztül a nagyszabású kereskedelmi feliratozás kezdetétől, az 1980-as évek végétől fogva. Csakúgy, mint a legtöbb alkotómunkát végző ember esetében, a feliratozók munkakörülményei is körülményesből (papír és toll) kényelmessé (asztali számítógép vagy laptop és időmegtakarító eszközök) váltak. Az említett változások ellenére azonban a feliratkészítő iparágnak a hagyományos szöveglokalizációs ipárral ellentétben nem vált előnyére a fordítás automatizálása. Való igaz, hogy a csúscategóriás feliratkészítő szoftvereknek már sok olyan eszköz része, amelyet a feliratozók munkájának megkönnyítésére terveztek, például hirtelen változásérzékelők, hanghullám-ábrázolás, időzített funkciók és automatizált minőségellenőrzések a feliratozás-specifikus témákban (Georgakopoulou és Bywood 2014); ugyanakkor más szoftveres megoldások, például fordítómemóriák (*Translation Memories*, TM), fordítói munkaasztal-funkcionalitás, valamint gépi fordítás (*Machine Translation*, MT) csekély mértékben, vagy egyáltalán nem is terjedtek el a feliratkészítő ipárban. Mindez különösen meglepő, mivel a szöveglokalizációs ipar már körülbelül két évtizede használ hasonló eszközöket.

A gépi fordítás szabványainak fejlesztése az MT-technológia tágabb lokalizációs ipárban való fokozott elfogadásához és szokványos munkafolyamatokba történő

integrációjához vezetett (Edinburgh-i Egyetem 2014) nemcsak szakmunkák (például kézikönyvek, szoftverdokumentációk, tudásbázisok), hanem kreatívabb szövegek (például szállodák weboldalai, marketingszövegek) (Reid 2013) esetében is. A valós idejű kommunikációt igénylő, felhasználók online tevékenységét magában foglaló szövegek (íméles támogatás, valós idejű csetelés, Facebook-posztok, felhasználói értékelések (PROMT 2012), e-kereskedelem (lásd például Wohlsen 2014) nagyszerű tesztalanyoknak bizonyultak a nyers MT-megoldásokhoz, míg manapság a gyorsan zajló lokalizációs munkafolyamatok nem jöhetnének létre gépi fordítás nélkül (például a Dell.com 27 nyelven történő lokalizációja) (Barbour 2013). Nem igaz ez azonban a feliratkészítő iparág esetében, amely e tekintetben jelentősen le van maradva.

Annak fényében, hogy a feliratkészítő és a hagyományos szöveglokalizációs iparággal szemben az MT-technológia iránt nyilvánvaló érdektelenséget mutat, érdemes feltárni néhány lehetséges okot, amelyek az idegenkedés mögött állnak. A feliratozás területén belül két szempontot találunk, amelyek az automatizált fordítást még nehezebbé teszik. Először is nyitott területről beszélünk, amely minden elképzelhető tárgykör szókincsét felhasználja – hírek, oktatás, életmód, sport, jog, tizenévesek által használt szleng stb. –, és a gépi fordítás sikere bizonyítottan annál jobban nő, minél inkább leszűkítik a szókincset és a tárgykört (Bender 2010: 6). Másrészt a feliratozásban a forrásnyelvi szöveg a beszélt nyelv írásos formája, a maga nyelvtani sajátosságaival (McCarthy és Carter 2001; Paterson, Caygill és Sewell 2012). A beszélt nyelv fordítása akadályokat gördít a legtöbb nyelvelemző eszköz elé, utóbbiakat ugyanis a leíró nyelvtant szem előtt tartva fejlesztették ki. A szabályalapú MT-rendszereket például tipikusan úgy fejlesztették ki, hogy meglehetősen szabványos nyelvtani szabályokat feltételeztek, ennél fogva komoly nehézségekbe ütköznek, amikor spontán beszéddel (például hiányos alakokkal, vegyített indulatszavakkal vagy félbeszakított beszéddel) találják szemben magukat (Matusov, Ney, Popovic és Zens 2004).

Mégis volt néhány kísérlet az MT feliratozásba történő bevezetésére. Kezdetben a képfeliratozásnál alkalmazott, szabályalapú gépi fordítói rendszerekkel próbálkoztak, amely technikának sok közös jellemzője van a feliratozással. Popowich, Mcfetridge, Turcato és Toole (2000) megkíséreltek kiépíteni egy *ALTo* elnevezésű rendszert, amely az észak-amerikai közvetítések MT-képfeliratait volt hivatott angolról spanyolra fordítani. A spanyol anyanyelvű emberek értékelésükben kedvezőnek találták a rendszerki-meneteket, a rendszer által előállított fordítások 70%-át helyesnek vagy elfogadhatónak, 41%-át pedig helyesnek ítélték. Nem sokkal később benyújtották a 2003 óta használatban lévő *TranslateTV* szoftver szabadalmát,⁵ amely Los Angeles-i spanyol élő adásokhoz biztosított automatikus képfeliratokat a megfelelő amerikai angol képfeliratok alapján.

Ami Európát illeti, az EU által finanszírozott MUSA elnevezésű projekt⁶ 2002 és 2004 között futott azzal a céllal, hogy egy beszédfelismerést, szövegelemzést és gépi fordítást ötvöző rendszert fejlesszen ki többnyelvű angol, francia és görög feliratok létrehozása érdekében (Piperidis et al. 2004: 205). Ez a nagyratörő projekt igyekezett elejétől a végéig az egész feliratozási munkafolyamatot automatizálni különböző technológiák integrálásával. Mindezt abból a célból, hogy az angol nyelvű hanganyagot átirrt szöveggé konvertálja, ezekből az átiratokból a feliratozás idő- és térbeli korlá-

tait figyelembe véve angol feliratokat állítson elő a szöveg tömörítésével, végül pedig gépi fordítás alkalmazásával átültesse az említett feliratokat francia és görög nyelvre (Piperidis, Demiros és Prokopidis 2005).

Egy másik kétéves európai projekt, az eTITLE⁷ (2003–2004) szintén megkísérelte egy olyan rendszer kiépítését, amely beszédfelismerő eszközt (az írott és a hangzó szöveg egymáshoz történő igazítása céljából), szövegtömörítő eszközt, fordítómemóriákat és gépi fordítást integrálna a feliratkészítők munkájának elősegítése érdekében. Melero, Oliver és Badia (2006) katalánul, spanyolul, angolul és csehül dolgoztak, nem fejlesztették az MT-rendszereiket lényeges adatokkal, csupán az ingyenesen elérhető rendszereket vették igénybe. A projektben részt vevő nyelvek legnehezebbikében, a csehben egy kis szabású termelékenységnövekedés-értékelés során azt tapasztalták, hogy az MT használata 17%-os munkaidő-csökkenést eredményezett a humán fordítással szemben, még a gépi fordítórendszer cseh morfológiával szemben tanúsított gyenge teljesítménye ellenére is (Melero, Oliver és Badia 2006: 17).

A fordítómemóriák és a gépi fordítás feliratozásban való alkalmazását O'Hagan (2003) is vizsgálta egy előzetes tanulmányában, amely az Armstrong, Caffrey és Flanagan (2006) nevéhez fűződő, az MT-nek a feliratozás munkafolyamatában való alkalmazását alaposabban szemügyre vevő vizsgálat alapjául szolgált. Utóbbi tekinthető az első alkalomnak, amikor a feliratozás területén példaalapú gépi fordítóeszközt használtak; a vizsgált nyelvpár pedig az angol–német, valamint az angol–japán volt. Az automatizált MT-mérési mutatók tekintetében alacsony eredményekről beszélhetünk, a felhasználói értékelés pedig ugyancsak korlátozott volt. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a rendszerek betanításához csupán kis mennyiségben állt rendelkezésre adat.

A gépi fordítás adatközpontú megközelítése jelentős mértékű népszerűsége tett szert a századforduló óta, a statisztikai gépi fordítás (SMT) pedig – amelyben a fordítói tudástár a természetben előforduló nyelvek korpuszából épül fel (Koehn 2010b) – egész idáig uralta a piacot. 2008-ban Volk készített egy jelentést a gépi fordítás feliratozásban való első jelentősebb kereskedelmi alkalmazásáról, egy svéd-ről dánra és norvég-ra történő felirátfordításokat készítő SMT-rendszer kiépítéséről (Volk 2008). A rendszer betanításához nagy mennyiségű adatot tartalmazó korpuszt használtak (5 millió felirat), a kimenetet pedig olyannyira jó minőségűnek ítélték, hogy a rendszert ezt követően kereskedelmi céllal is felhasználták, és további nyelvpárokat vettek fel. Mindez további munkának nyitott teret a témával kapcsolatban.

4. A SUMAT-PROJEKT

Már korábban fény derült rá, hogy a feliratozás területén a fordítói termelékenység növekedését jelentősen elősegíthetné a statisztikai gépi fordítás (*statistical machine translation*, SMT) technológiájának bevezetése (Castilho Monteiro de Sousa, Aziz és Specia 2011; Hardmeier és Volk 2009; Volk 2008). Részben azért, mert a feliratok ideális SMT-oktatóanyagok rövidségük és nyelvtani elkülönülésük miatt (Volk 2008: 7). A sablonok használata már több mint egy évtizede teszi lehetővé, hogy a feliratkészítő

cégek továbbra is egyre nagyobb mennyiségben és szakszerűen állítsák elő a jó minőségű feliratokból álló párhuzamos korpuszokat (Volk 2008: 7). Ezek az adatbázisok az MT kutatói számára nagyon fontosak, azonban nehéz hozzájuk férni, ugyanis a hivatalos feliratokból álló hatalmas archívumok legnagyobb része a feliratkészítő cégek és ügyfelek tulajdonában van.

A SUMAT-projekt a fent említett helyzet megoldásához nagyobb feliratozó cégeket hívott meg, hogy csatlakozzanak a projektkonzorciumhoz. Az EU által finanszírozott projekt három évig tartott, négy feliratkészítő cég és öt műszaki partner együttműködésével. A feliratozó cégeket a Deluxe Media Europe⁸, a Voice & Script International⁹, az InVision Ondertiteling¹⁰ és a Titelbild Subtitling and Translation¹¹ képviselte, amelyek közül kettő a világ több pontján is irodákkal rendelkező, nagy multinacionális feliratkészítő vállalat, a másik kettő pedig helyi piacuk viszonylatában szintén vezetőnek számít a feliratkészítő iparágon belül. Az említett négy cég vállalta magára az adatszolgáltatói és rendszerelemzői szerepet a projekten belül. Az öt műszaki partner: az iparág számára készülő gépi fordítási megoldásokra szakosodott CAPITA TI¹² és TextShuttle¹³; két kutatóközpont, az ATC¹⁴ és a Vicomtech-IK4¹⁵; valamint a Maribori Egyetem¹⁶.

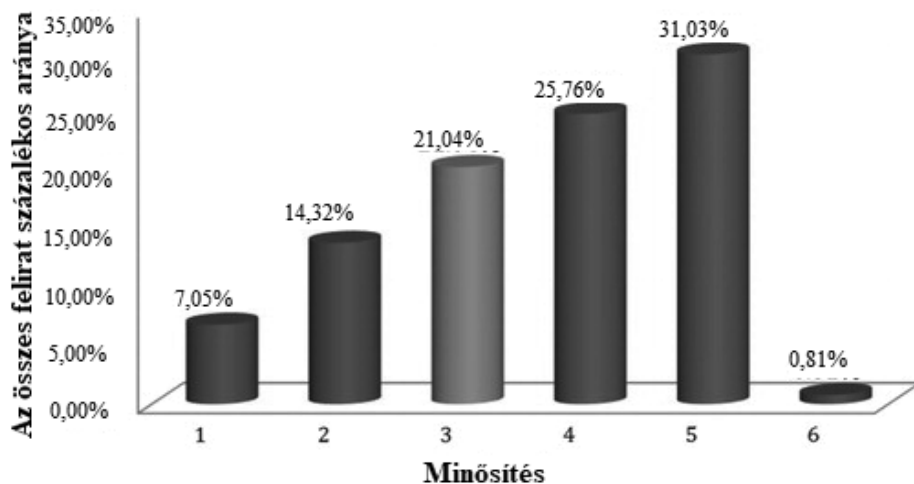
A projekt 2014 elején ért véget, és magában foglalta a hivatásos fordítók által készített, feliratnak szánt SMT-megoldások eddigi legrészletesebb értékelését. A projekt során összesen hét nyelvpárban (angolról németre, franciára, spanyolra, svédre, portugálra, hollandra és vissza, valamint szerbről szlovénre és vissza) több mint hétmillió párhuzamos feliratot, ezenkívül 15 millió egynyelvű feliratot gyűjtöttek össze a feliratkészítő cégek archívumaiból, illetve készítettek elő a kutatók az MT-rendszerek fejlesztéséhez. A kutatás résztvevői megépítették a szükséges SMT-motorokat is, a rendszereket pedig módszeresen finomították a visszatérő hibák javítására alkalmazott változatos technikákkal. Nagy számban használtak továbbá szabadon elérhető, amatőr és professzionális minőségű korpuszokat is (összesen körülbelül 110 millió összefüggő szegmenst) a rendszerek bővítése céljából, valamint számos próbát végeztek a projekt során összegyűjtött, szakemberek által készített és az említett szabadon elérhető feliratok ötvözésével.¹⁷ A különböző kombinációk eredményeként született megoldásokat minőségi szempontból összehasonlították, és a végső értékeléshez a legjobb rendszereket választották ki (Etchegoyhen, Fishel, Jiang és Sepesy Maučec 2013).

A projekt közel egy évet szentelt a részletes értékeléseknek, bevonva az automatizált mérések mellett a konzorciumban részt vevő professzionális cégek képzett feliratozóit is.¹⁸ A projekt végére a feliratozók körülbelül 65.000 feliratot utószerkesztettek két értékelési szakasz során. Az első szakaszban számos értékelési módszer szerepet kapott az utószerkesztésen kívül, az utószerkesztők például egyenként értékelték a feliratok minőségét egy 1-től 5-ig terjedő skálán, a visszatérő hibákat a megadott taxonómia alapján jelölve, illetve minőségi információt nyújtva nyitott kérdésekre adott válaszok formájában a feliratkészítők folyamatra vonatkozó észrevételeiről. A projekt második értékelési szakasza azt vizsgálta, milyen hatással van a gépi fordítás használata a feliratozók termelékenységeinek növekedésére az utószerkesztési idő összefüggésében. Két utószerkesztési helyzetet figyeltünk meg: az egyik az összes MT-kimenetet

tartalmazta, a másik viszont automatizált minőségbecslés alkalmazásával szelektálta a találatokat. A második szakaszban is használtunk kérdőíveket, amelyeken azt kértük a feliratozóktól, hogy osszák meg észrevételeiket az utószerkesztési tapasztalataikról erőfeszítés és hatékonyság tekintetében. Mindkét értékelési szakaszban arra kértük őket, hogy a megszokott minőségi színvonalukhoz mérten utószerkesszék a feliratokat annak érdekében, hogy a keletkező fájlok ugyanolyan minőségűek legyenek, mint a hivatásos feliratozók által, gépi fordítás használata nélkül készített felirutfájlok.

A feliratkészítők az első szakaszban azt a feladatot kapták, hogy értékeljék mind a 27.565 gépi fordítással előállított feliratot, és szükség esetén utószerkesszék őket a szakmai minőségi követelmények alapján. Az osztályozást egy 1-től 5-ig terjedő skála segítségével végezték el az adott felirathoz szükséges utószerkesztés mértékének megfelelően. 1-es értékelést a leggyengébb minőségű, érthetetlen és teljesen új fordítást igénylő, MT által készített feliratok, 5-öst pedig a legjobb minőségű, szerkesztést alig vagy egyáltalán nem is igénylő feliratok kaptak. A köztes értékelések közül 2-essel azt jelölték, ha a publikálási színvonal eléréséhez jelentős szerkesztési beavatkozás volt szükséges, 4-essel pedig a többnyire világos, érthető és csupán apróbb szerkesztést igénylő feliratokat látták el. A számos hibát és félrefordítást tartalmazó feliratok 3-as értékelést kaptak.

Az MT-megoldások minőségi értékelésének főbb eredményei az 1. ábrán láthatók, valamint leolvasható az összes nyelvpárban előforduló, különböző osztályozási kategóriákba tartozó feliratok százalékos eloszlása is.¹⁹

1. ábra. Globális minősítési átlagok

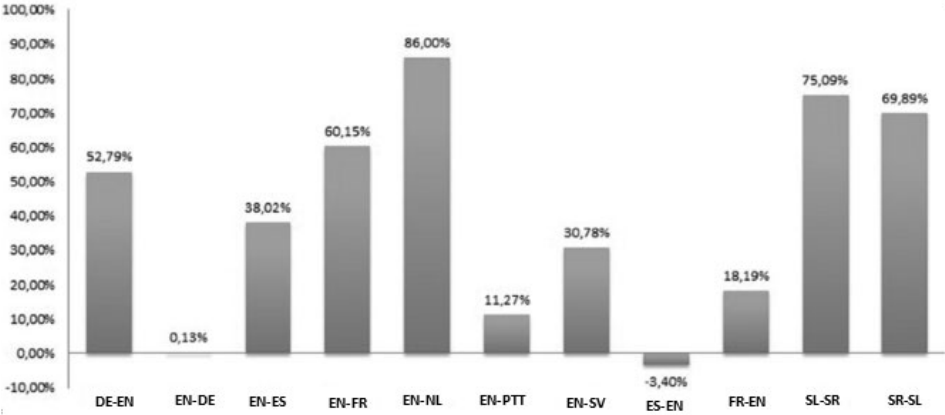
Összességében véve a feliratkészítők az osztályozandó feliratok 56,79%-át 4-es vagy 5-ös minőségűre értékelték, azaz szinte alig vagy egyáltalán nem volt szükség utószerkesztésre ahhoz, hogy a feliratok elérjék a közzétételhez szükséges színvonalat.

Az MT fordítóiparba történő integrációjának sikerességét elsősorban természetesen az határozza meg, vajon a gépi fordítás ténylegesen javít-e a termelékenységen és a hatékonyságon.

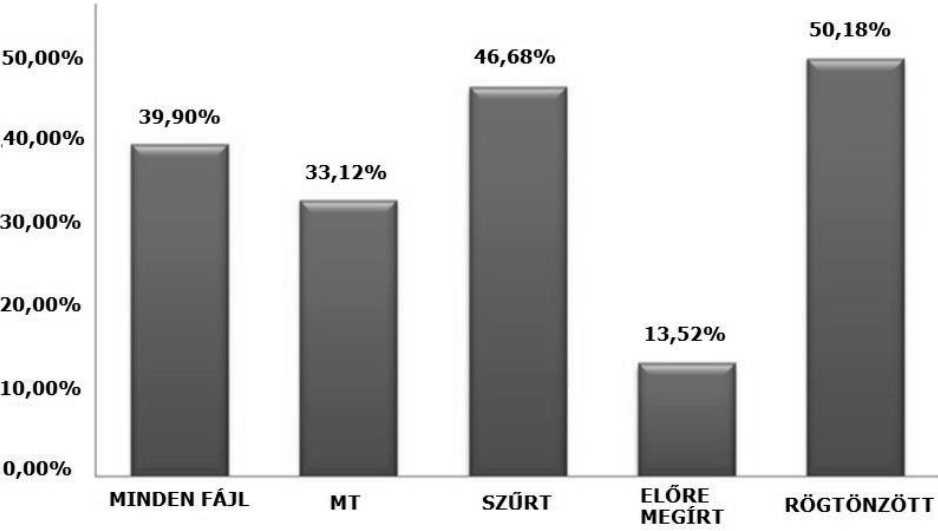
A projekt értékelésének második szakaszában a termelékenység megítéléséről szóló kísérletek kerültek a középpontba. 19 feliratkészítő vett részt a kísérletben, és összesen 37.104 feliratot utószerkesztettek. A vizsgálatok azokra a nyelvpárokra összpontosítottak, amelyek kereskedelmi szempontból érdekesebbek lehetnek, azaz üzleti értelemben véve a gyakrabban előforduló nyelvpárokat választottuk ki (az angolt tartalmazó összes nyelvpárt, valamint a franciáról, a németről és a spanyolról angolra történő közvetítéseket). Emellett bekerült az elemzésekbe a szerb–szlovén nyelvpár is, hogy a projekt alulfinanszírozott nyelvei is megfelelő figyelmet kapjanak. Minden nyelvpárra két szakértő jutott, akik fejenként összesen hat-hat feliratófájlt értékelték.²⁰ A feliratkészítőket három különböző feladat végrehajtására kértük: (a) fordítsanak le két fájlt közvetlenül a sablonból, hogy viszonyítási alapul szolgálhassanak; (b) utószerkesszenek két fájlt, amelyek esetében minden felirathoz vannak MT-megoldások; (c) utószerkesszenek két szűrt fájlt, amelyek minőségbecslésen²¹ estek át az adott minőségi küszöbértéket el nem érő gépi feliratok kiválogatására. Ennek megfelelően végezzék az utószerkesztés (a minimális minőségi küszöbértéket meghaladó MT-feliratokon) és a teljes újrafordítás (a minimális minőségi küszöbértéket el nem érő, ezáltal a fájlok szűrése során törlött gépi fordítású feliratokon) kombinációját. A feliratkészítőket arra kérték, rögzítsék Toggllel – egy ingyenesen elérhető, könnyen használható időmérő alkalmazással –, mennyi ideig tartott nekik az egyes feladatok teljesítése.²²

A projekt második értékelési szakaszában kapott globális termelékenységi eredmények a 2. ábrán láthatók minden vizsgált nyelvpárban. A termelékenység növekedését/csökkenését a feliratkészítő gyorsaságának növekedési/csökkenési százalékával fejeztük ki. Mindezt pedig a második és a harmadik feladatban szereplő fájlok utószerkesztése során vizsgáltuk, összehasonlítva azzal, hogy a feliratozó milyen gyorsasággal fordította le a viszonyítási alapként szolgáló fájlt közvetlenül a sablonból.²³

A kísérleteink során vizsgált összes nyelvpárban (beleértve a szűrt és a szűretlen fájlokat) elért átlagos termelékenységi növekedés 39,90%-ra tehető. Ez lényegesen magasabb érték, mint a SUMAT-projekt megkezdésekor célként kitűzött 25%. Ezenkívül az átlagos termelékenységi növekedés külön a szűretlen fájlok esetében 33,12%, a szűrt fájlok tekintetében pedig 46,68% volt. Ez az eredmény jelentős, 40,92%-os növekedést mutat a szűretlen fájlok és a szűrtek között. A 3. ábra az értékelés második szakaszában elért globális termelékenységi eredményeket foglalja össze.

2. ábra. Átlagos termelékenységnövekedési eredmények nyelvpárokra bontva

3. ábra. Globális termelékenységi eredmények

5. GÉPI FORDÍTÁS ALKALMAZÁSA A FELIRATOZÁSBAN

Az MT használata során számos tényező befolyásolja a fordítási munkafolyamat termelékenységének növekedését vagy csökkenését, például a forrásnyelvi szöveg típusa, a nyelvpár, a gépi fordítás minősége és a fordító utószerkesztési jártassága. Ily módon tehát érdemes az említett tényezőket vagy a közöttük lévő összefüggéseket részletesebben megvizsgálni, hogy ezáltal jobban megértsük, mit is jelent valójában a gépi fordítás a feliratozó iparág számára.

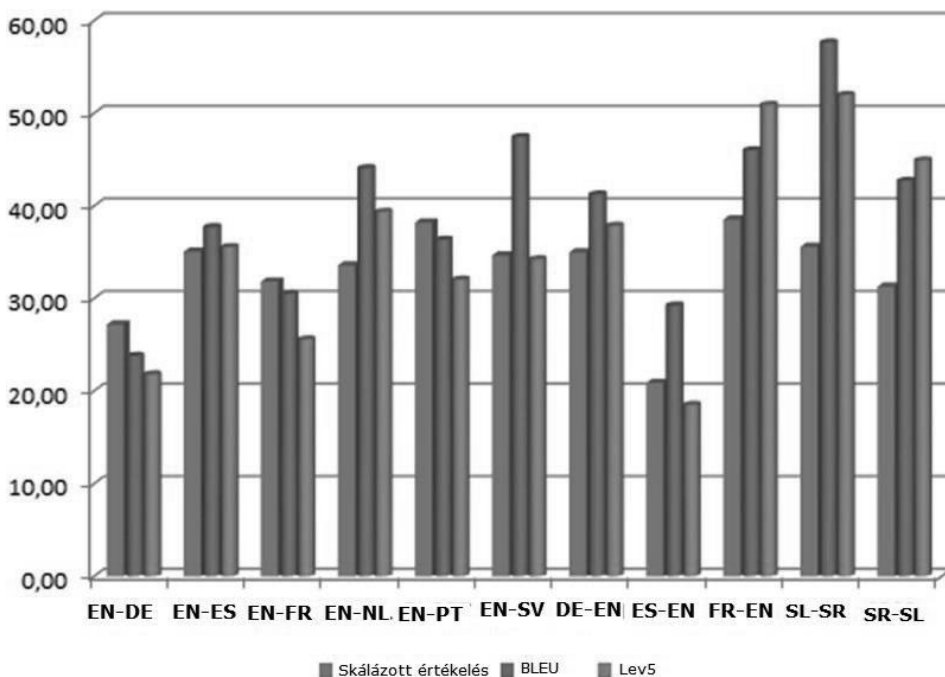
5.1. Erősségek és korlátok

A gépi fordítás minőségét, tágabb értelemben véve az utószerkesztési munkálatok mennyiségét és végső soron a termelékenység növekedését is leginkább a forrásnyelvi szöveg típusa befolyásolja. Még a természetben előforduló nyelvekkel viszonylag hatékonyan boldoguló, statisztikailag gyakorlott gépi fordítómotorokkal rendelkező gépi fordítási eszközöknek is kihívást jelentenek a nagy számú, jellemzően audiovizuális szövegekben (azon belül is különösen az élőben rögzített vagy szöveggönyv nélküli műsorokban) előforduló nyelvtani hibákat tartalmazó forrásnyelvi szövegek.

A gépi fordítás minőségét befolyásoló következő tényező az adott nyelvpár. A statisztikai gépi fordítás általában sikeresebben működik a rokon nyelvpárok, mint a spanyol vagy a portugál esetében, amelyeknél a morfoszintaktikai hasonlóságok elősegítik a fordítási ekvivalencia egyszerű megalkotását. Ezzel szemben a nyelvtanilag egymástól eltérő nyelveknél – vegyük például a morfológiai ragozás vagy a szórend esetét – a gépi fordítás jellemzően gyengébb minőségű. A 4. ábra az első *SUMAT*-értékelésben részt vevő nyelvpárok eredményeinek változatosságát szemlélteti.

Az ábrán látható eredmények utószerkesztett fájlokból származnak, és a következő három mérési mutatón alapul: a feliratozók által meghatározott általános (skálázott) értékelés, az MT értékelésében a szabvány mérési mutatók egyikének számító BLEU (BiLingual Evaluation Understudy) (Papineni, Roukos, Ward és Zhu 2002) és a Lev5, amely azt vizsgálja, hogy hány gépi fordítással készített felirat igényel maximum öt darab karakterszintű szerkesztést a referencfordítási minőség elérése érdekében (Volk 2008: 10). Az ábrán a nyelvpárok gépi fordításra kifejtett hatását láthatjuk. Az angolról németre történő fordítás közismerten nehéz feladat a gépi fordítóprogramok számára, különösen az esetek jelölése, a szórend és a szóösszetételek tekintetében. Az értékelés eredményei megerősítették az említett nyelvpárral kapcsolatos nehézségeket, ebben az irányban a fordítások ugyanis rendszeresen alulteljesítettek a *SUMAT*-vizsgálatokon a többi nyelvpárhoz képest. A spanyolról angolra történő fordítás esete viszont egészen meglepő, ez a nyelvpár kapta ugyanis a legmagasabb pontszámokat az automatizált mérési mutatókat illetően a rendszerek értékelése során. Az értékelés második szakaszának negatív eredménye az értékeléshez felhasznált beme-

neti fájlok hatását mutatja, a szokatlan eredményhez a rögtönzött, nagy mennyiségű kihívást jelentő forrásnyelvi szöveg vezethetett. A szerb–szlovén nyelvpár kapcsán az eredmények meglepően jónak mondhatók a gépi fordítási rendszerek betanításához felhasznált kis mennyiségű adatot tekintve, ez pedig jól szemlélteti a rokon nyelvek közötti fordítás hatását, és mutatja a statisztikai gépi fordítás által elérhető minőségcsinot a csekély számú erőforrással rendelkező nyelvpárok esetében.

4. ábra. Humán és automatizált mérési mutatók nyelvpárok szerint

Érdemes megjegyezni, hogy az automatizált mérési mutatók nem feltétlenül a legalkalmasabbak az MT-kimenet minőségének mérésére az utószerkesztés kontextusában. Az ilyen mérési mutatók ugyanis tágabb értelemben a gépi fordítás kimenete és a humán referenciafordítások közötti különbségek mennyiségét mérik, nem jelölik azonban a sajátos hibák és hibatípusok javítására irányuló különböző erőfeszítéseket. A nyitott feliratozási doménen belül például egy félrefordított, nevet tartalmazó fordítási egység javítása (például egy szereplő teljes neve, lásd például Sherry Baker, szó szerint fordítva) fárasztóbb lehet, mint egy szórendi vagy egyeztetéssel kapcsolatos hiba korrekciója, az utószerkesztőnek ugyanis az elsőként említett esetben a forrásnyelvet is ellenőriznie kell, hogy értelmezni tudja a tulajdonnév fordításával érthetatlenné vált fordítási kimenetet. Hasonlóképpen a könnyen helyrehoz-

hatónak vélt fordítási hibák is lehetnek nagyon munkaigényesek az utószerkesztők számára, még akkor is, ha ezek a hibák gyakran az automatizált fordítási mechanizmus összetett melléktermékei. Utóbbira tipikus példa a forrásszövegekben található szavak kihagyása a kimeneti fordításból.

5.2. Utószerkesztés

Ahogy azt a korábbiakban már tárgyaltuk, a gépi fordítás jelenleg nem része a feliratozási gyakorlatnak, és az MT sikeres integrálása a feliratozás munkafolyamatába számos, többek között az MT-kimenet utószerkesztésével kapcsolatos tényezőtől függ.

Néhány tényezőt, amely bizonyítottan hatással van az MT fordítási munkafolyamatokba történő sikeres integrációjára, kis túlzással még a logisztika égisze alá is csoportosíthatunk. Más kísérletekkel megegyezően a *SUMAT* kísérleti tanulmányának (Bywood, Georgakopoulou, Volk és Fishel 2012) keretében lezajlott kezdeti termelékenységi értékelésből is az a megállapítás született, hogy az utószerkesztési feladatot megelőző gondos és átfogó előkészület, valamint az alapos eligazítás és a számos kérdés feltevésére biztosított lehetőség pozitív hatással van az utószerkesztők feladatmegértésére; továbbá úgy tűnt, mindez az utószerkesztés gyorsaságával is összefüggésben áll. A termelékenység növekedését így módon pszichológiai tényezők is befolyásolhatják, például az utószerkesztői visszajelzések fontosságának elismerése és a gépi fordítás technológiájának jelenlegi korlátairól folytatott kommunikáció. A *SUMAT*-projekt értékelési kampányai során összegyűjtött visszajelzések között ismétlődő megállapításként szerepelt, hogy minél nagyobb gyakorlatra és tapasztalatra tettek szert a feliratozók a tipikus gépi fordítási hibákat illetően, annál könnyebbé vált fokozatosan az utószerkesztés is. Ezek a visszajelzések javaslatokat is tartalmaztak a tipikus, egyszerű hibák (például hibás szórend vagy kis kezdőbetű) optimális kijavításához alkalmazott felhasználói felület konfigurálására vonatkozóan.

A fordítási tapasztalatot tekinthetjük a második tényezőnek, kutatások alapján ugyanis a kevésbé tapasztalt, ezáltal lassúbb fordítók vélhetően nagyobb termelékenységnövekedést érhetnek el, mint tapasztaltabb kollégáik (Federico, Cattelan és Trombetti 2012). Érdemes az értékelésben részt vevő feliratozók profiljait egyenként megvizsgálni a tapasztalathoz, gyorsasághoz és munkamóddhoz kapcsolódó tendenciák beazonosítása céljából. A *SUMAT*-projekt kezdeti tapasztalatai azt a megállapítást támasztják alá, miszerint a különösen gyors feliratozók hajlamosabbak elégedetlenkedni vagy kételkedni az utószerkesztésben, mivel úgy vélik, hogy lassítja őket. Federico, Cattelan és Trombetti (2012) feltételezik továbbá, hogy a felhasználói felület is hatással lehet az egyéni termelékenységnövekedésre, ez a tényező pedig alapos vizsgáldást kíván.

A *SUMAT*-projekt értékelésének kérdőívei alapján megállapítható, hogy a gyenge minőségű gépi fordítás kognitív terhe jelentősen meghatározta az utószerkesztést végzők szerkesztés során átélt tapasztalatait. Mint azt már korábban említettük, a projekt értékelésének utolsó szakaszában összevetettük a *SUMAT* utószerkesztőinek termelé-

kenységét a gyenge minőségű MT-kimenetektől automatikusan megtisztított fájlokkal. Jóllehet a szabadon választható formájú visszajelzés a szűrt fájlok utószerkesztési tapasztalatait tekintve vegyes volt, ebben a konkrét kísérletben sokkal nagyobb termelékenységgel volt megfigyelhető a „rossz” MT kiszűrése nyomán. Különösen érdekes lenne további tanulmányokban vizsgálni ezeket az eredményeket, az MT-kimenet különböző mértékű szűrésének hatásaira helyezve a hangsúlyt.

Végül elmondhatjuk, hogy a gépi fordítás működésének és korlátainak jobb megértése általában magát a folyamatot is megkönnyítette. Az utószerkesztők már az értékelés korai szakaszában frusztrációval és csalódottan fogadták a felmerülő hibákat a gépi fordítómotor teljesítményére vonatkozó (néha irreális) elvárásaik miatt, valamint a hibák humán lektor általi gördülékeny javításával kapcsolatos ismereteikre alapozva. Miután az utószerkesztőkkel ismertettük az MT működését és korlátait, sikerült kiküszöbölni az imént említett megjegyzéseket, így azokat tények és valóban hasznos visszajelzések váltották fel, kiemelve a gépi fordítómotor működésének átalakítására vonatkozó ismétlődő hibákat, illetve konkrét javaslatokat. Az oktatás és a megértés hozzájárul a felismeréshez, miszerint a gépi fordítás valójában nem fenyegetés, hanem hasznos eszköz, ahogy ez az utószerkesztők visszajelzéseiből is kiderül: „Az ebben az epizódban találhatóéhoz hasonló, rövidebb és egyszerűbb mondatok esetében véleményem szerint egy kész fordítással elég sok időt meg lehet spórolni” és „sok helyes és használható rögzített kifejezéssel találkoztam”. A jelentős javításokon átesett eszközöket a feliratozók rendelkezésére lehet bocsátani, lehetséges fordításokat és egyezéseket kínálva a korábban lefordított szövegek alapján, ily módon kiküszöbölhetők az ismétlődő és időigényes műveletek. Az említett munkafolyamatot a hagyományos szöveglokalizációs iparban ma már sikerrel használják, a fordítók pedig – a rendelkezésre álló adatok szerint – örömmel használják az MT-t mindennapos munkájuk során (Guerberof Arenas 2013).

6. KÖVETKEZŐ LÉPÉSEK

A széles körben elfogadott álláspont szerint az MT-kimenet emberi beavatkozás nélkül nem alkalmas műsorok közvetítésére vagy otthoni szórakozási célokra (Doherty 2016: 58). A TAUS-jelentésből (2013: 47) kiderül, hogy a számítógépeknek „nincs hozzáférésük olyan tudásbázishoz, amely segít nekik helyesen dönteni, hogyan tegyenek egy-értelművé egy adott kontextusban megtalálható kifejezést kézenfekvő módon”, pedig ez kulcsfontosságú a jó minőségű feliratok előállításához. A legtöbb tömegtájékoztató eszköz esetében szükség lesz az MT-kimenet utószerkesztésére. Éppen ezért amennyiben a gépi fordítás mindennaposá válik a feliratkészítő iparágban, megszületik egy új szerepkör: a felirat-utószerkesztő.

A feliratkészítő iparágban dolgozó hivatásos fordítóknak nincs tapasztalatuk a számítógépes fordítástámogató eszközöket (CAT), valamint a gépi fordítást napi szinten alkalmazó fordítói területeken. A változáshoz, minden jel szerint, a már meglévő feliratozókat kell utószerkesztőkké továbbképezni. Az is felmerült, hogy a feliratké-

szító iparág átvehetne tapasztalt utószerkesztőket a hagyományos szövegfordítói szakmából, és továbbképezhetné őket feliratozási ismeretekből (Georgakopoulou és Bywood 2014: 28). A másik lehetőség, hogy aprólékos, a részletekre is gondosan odafigyelő és lehetőleg monotonitástűrő embereket keresnek, majd őket képezik ki feliratok utószerkesztésére. Egynyelvű utószerkesztőkkel is végeztek kísérletet (Koehn 2010a; Koponen és Salmi 2015, többek között), és a vizsgálatokból kiderült, hogy – némiképp a várakozásokkal ellentétben – az esetek jelentős részében a forrásnyelvet egyáltalán nem ismerő utószerkesztők is elfogadható színvonalon tudták javítani az MT-kimenetet. Az említett kutatást a szövegfordítás területén végezték, mindenképpen szükség van azonban még több vizsgálatra a jó felirat-utószerkesztők szükséges készségeinek számbavételéhez.

Ha sikeresen szeretnénk alkalmazni a gépi fordítást, a feliratkészítő iparágnak szüksége lesz képzett utószerkesztőkre, következésképpen előtérbe kerül a készségek jelentős mértékű hiánya, amely elmaradás az MT-technológia viszonylag késői bevezetéséből fakad. Pym (2012: 15) észrevételei az utószerkesztés és a lektorálási munka közötti hasonlóságokra vonatkozóan talán hasznos forrásnak bizonyulhatnak az utószerkesztési készségek tanítása során. A lektorálást jellemzően a tapasztaltabb feliratozók végzik a feliratkészítő iparágban. Az ő feladatuk, hogy alapos ellenőrzésnek vessék alá kollégáik munkáját pontosság, nyelvhelyesség és stílus szempontjából egyaránt, amely készségek egy része kétségtelenül átadható. Az viszont egyértelműen kiderült az általunk végzett és más hasonló kísérletekből, hogy míg a fordításhoz és a lektoráláshoz szükséges készségek részben fedik egymást, az ember által fordított szövegekben található hibákat nem lehet összehasonlítani az MT-kimenetben fellelhetőekkel. A gépi fordítás feliratozásban történő alkalmazásához el kell sajátítani vagy meg kell tanulni a szükséges utószerkesztési készségeket. Jóllehet statisztikai fordítómotorok által vétett bizonyos hibák sosem lesznek kiszámíthatók, az utószerkesztési gyakorlatnak és képzésnek köszönhetően mégis könnyebben felismerhetővé és kiszámíthatóvá válnak a gépi fordítórendszer által okozott jellegzetes hibák. A *SUMAT* utószerkesztőtől származó kezdeti bizonyítékok szerint ugyanis munkatempójuk gyorsulása valóban észrevehető volt az értékelés során, vélhetően a géptől várható hibatípusok terén szerzett tapasztalat eredményeképp, amely azután megkönnyítette az utószerkesztés mikéntjével kapcsolatos döntéseket.²⁴ Ez a megfigyelés azonban további vizsgálatokat igényel, más kutatások szerint ugyanis – legalábbis szubjektív szempontból – nem ez a helyzet (Guerberof Arenas 2013).

A posztgraduális audiovizuális fordító képzések kezdik felismerni az utószerkesztés szükségességét, lépésekre azonban még csupán csekély mértékben került sor, valamint forrásokat is szánni kell a fordítóképzés ezen területére. Az egyéni nyelvi szolgáltatók, megkísérelve ellensúlyozni a felsőoktatási képzés hiányát, saját utószerkesztési útmutatók²⁵ készítésébe kezdtek, emellett többek között a TAUS (2013a, 2013b) és más ágazati szervek is foglalkoznak a kérdéssel. Biztató jelnek tekinthető a felsőoktatási intézményekben azon modulok és szemináriumok megjelenése, amelyek áttekintést nyújtanak az utószerkesztésről²⁶, valamint az MT-fejlesztők és a fordítóképzések közötti partneri együttműködés is.²⁷

A felsőoktatásban meginduló képzés szükségességén kívül elengedhetetlen az utószerkesztőként tevékenykedő feliratfordítók és a gépi fordítás technológiájának fejlesztői közötti nyílt párbeszéd is, hogy a technológiát a felhasználók szükségleteihez igazítsák. Mindez ösztönzőleg fog hatni a tudományos ismeretek hétköznapi gyakorlatba történő átültetésére, továbbá számíthatunk az említett területhez tartozó további kutatások megjelenésére is. Az utószerkesztők nyelvpáronként eltérő visszajelzései értékes adatokkal szolgálnak a gépi fordítási rendszerek és felhasználói felületeik folyamatos fejlesztésére vonatkozóan. Ezek a nyelvészeti elemzéseket és képzési adatok tökéletesítését, továbbá MT-hibák szerkesztését és mintázatok azonosítását is magában foglaló információk döntő fontosságúak az MT-kimenetben előforduló hibák kiküszöböléséhez, illetve minimalizálásához. Pym (2012: 15) szerint maguk a fordítók a legalkalmasabbak arra, hogy „megvizsgálják a fordítási technológia emberi vonatkozásait, ennél fogva hajszálpontosan meg tudják állapítani, mitől igazán forradalmi az említett technológia”.

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Összefoglalásképpen tehát elmondható, hogy a feliratozandó tartalmak mennyiségének növekedése – párosulva a rendelkezésre álló bevételek drasztikus csökkenésével – többé már nem teszi lehetővé a feliratkészítő iparág jelenlegi előállítási módszerének folytatását. A lokalizációs iparág már nagyrészt elfogadta a fordítás automatizálását, következésképpen a feliratkészítő iparágnak lehetősége nyílik hasznosítani ezt a tudást. A *SUMAT*-projekt eredményei alátámasztják, hogy a gépi fordítás ígéretes lehetőségnek bizonyul a fordítási munkafolyamat egy részének automatizálására, valamint elősegítheti az iparág által kívánt termelékenységnövekedést is. Az MT használatának számos termelékenységre ható tényezőjét vizsgáltuk a fentiekben; a gyenge minőségű MT-kimenet szűrésétől egészen az utószerkesztés professzionális feliratozók általi megítéléséig. Az egyes tényezők hatáskörének és súlyának részletes értékeléséhez további vizsgálatokra van szükség. A *SUMAT*-projekt feliratokra hangolt statisztikai gépi fordítórendszereket épített ki, és nagyszabású értékelést végzett humán és automatizált mérési mutatók felhasználásával. Az értékelés eredményei ígéretesnek bizonyultak a gépi fordítás minősége és a termelékenységnövekedés tekintetében, ezek a kulcsfontosságú tényezők pedig meghatározzák a technológia feliratkészítő iparágban történő sikeres alkalmazhatóságát.

Fontos kihangsúlyozni, hogy a gépi fordítórendszerek feliratozásban való alkalmazásának nem célja, hogy helyettesítse az embereket, hanem éppen a termelékenységet hivatott támogatni néhány, a jelen írásban kifejtett kihívás kezelésével. Nyilvánvaló tehát, hogy az iparágban új szakmai arculat van kialakulóban, a felirat-utószerkesztőé. Az új szerepkörhöz szükséges készségek oktatásához pedig szoros együttműködésre lesz szükség az iparág, professzionális feliratkészítők, gépi fordítás-kutatók és felsőoktatási szolgáltatók között.

JEGYZETEK

- ¹ <http://www.ethanzuckerman.com/blog/the-polyglot-internet>
- ² <http://youtubeukblog.blogspot.co.uk/2008/11/auto-translate-now-available-for-videos.html>
- ³ SUMAT (Online szolgáltatás a gépi fordítás feliratozásban való alkalmazáshoz). Letöltve: www.fp7-sumat-project.eu
- ⁴ Interlingvális feliratozás: feliratozás egyik nyelvről a másikra, ellentétben az intralingvális feliratozással vagy a film szinkronjával megegyező nyelvre történő feliratozással, amelyet főként a siket és nagyothalló közönség számára készítenek akadálymentesítés céljából.
- ⁵ www.translatetv.com
- ⁶ MUSA (A multimédiás tartalom multilingvális feliratozása). Letöltve: <http://sifnos.ilsp.gr/musa/>
- ⁷ eTITLE (2004). Universitat Pompeu Fabra, Barcelona. Letöltve: <https://portal.upf.edu/web/glicom/e-title>
- ⁸ <http://www.deluxemediainurope.com>
- ⁹ <http://www.vsi.tv/>
- ¹⁰ <http://www.subtitling.net/>
- ¹¹ <http://www.ericsson.com/broadbandmedia/locations/germany-berlin/>
- ¹² www.capittranslationinterpreting.com
- ¹³ www.textshuttle.ch
- ¹⁴ www.atc.gr
- ¹⁵ www.vicomtech.es
- ¹⁶ www.um.si
- ¹⁷ A két kiegészítő korpusz a nagy mennyiségű, közösségi közreműködéssel készített feliratot tartalmazó OpenSubtitles, valamint az Európai Parlament jegyzőkönyveinek kivonatát tartalmazó Europarl korpusz (Koehn 2005) volt, minden további korpuszt az OPUS-adattárból gyűjtötték (Tiedemann 2012). További részletekért keresse fel a projekt zárójelentését: <http://www.fp7-sumat-project.eu/final-sumat-report-and-findings-available-to-download/index.html>
- ¹⁸ Az értékelések és azok eredményeinek részletes leírásáért lásd: Etchegoyhen és munkatársai (2014).
- ¹⁹ A 6-os kategória az értékelési hibákra, nagyrészt nem értékelt MT-feliratokra vagy az értékelésben fellet tipográfiai hibákra vonatkozik.
- ²⁰ A szerb–szlovén nyelvpár kivételnek számított, amelyben logisztikai okokból fordítási irányonként csak egy értékelőt kértek fel, aki páronként összesen három fájlon dolgozott.
- ²¹ A minőségbecslést a QuEst-eszközkészlet segítségével végezték (Specia, Shah, de Souza, Cohn, & Kessler 2013). Az értékelés első szakaszában összegyűjtött, a minőséghez fűzött kommentárokat rögzítettük, hogy betanítsuk és teszteljük a minőségbecslési modelleket. Tettük mindezt a QuEst kiindulási jellemzők segítségével, amelyekbe beletartoznak a forrás- és célnyelvi mondatok tulajdonságai (hossz, nyelvi modell valószínűségei és a szavankénti átlagos fordítások száma, többek között).
- ²² <http://www.toggl.com>. Jóllehet a feladatokra szánt időt mérték, a feliratozók azt az utasítást kapták, hogy a megszokott gyakorlatnak megfelelően dolgozzanak, azaz tarthattak szünetet, ha úgy látták jónak, ily módon biztosítva az értékelési feltételek és a valós munkakörülmények egymásnak való megfelelését. Ezekben az esetekben arra kérték őket, hogy minden feladat esetében rögzítsék a rájuk szánt időt, kivonva abból a szüneteket.
- ²³ A felsorolt eredmények valamennyire különböznek az Etchegoyhen és munkatársainál (2014) találhatóktól, például a globális termelékenység 38,23%-ról 39,90%-ra nőtt. Ez egy angolról hollandra fordított fájlunk köszönhető, amely dokumentum végső eredményeit később rögzítették, ezáltal nagyobb termelékenységi eredményt értek el.
- ²⁴ Vö. Wendt (2008) az utószöveg-képzés termelékenységi növekedésre gyakorolt hatásáról Microsoft Tudásbázis cikkek fordítása során.
- ²⁵ Vö. Beregovaya, Lavie, Clarke, and Denkowski (2013).
- ²⁶ Lásd például a Bolognai Egyetem által kínált *Gépi fordítás és utószöveg-képzés* modult <http://www.unibo.it/en/teaching/course-unit-catalogue/course-unit/2015/397338>.
- ²⁷ <https://www.gala-global.org/publications/dcu-and-ucl-post-graduates-get-hands-latest-machinetranslation-technology>

TÁMOGATÁS

A projektet az Európai Bizottság (EU) támogatta a 2011–2014-es IKT-politika támogatási programjának keretein belül. 270919-es támogatási megállapodás. Hetedik Keretprogram.

Eredeti megjelenés: 2017. *Embracing the threat: machine translation as a solution for subtitling. Perspectives Vol. 25. No. 3.**

IRODALOM

- Armstrong, S., Caffrey, C., Flanagan, M. 2006. Translating DVD subtitles from English-German and English-Japanese using example-based machine translation. In: MuTra 2006 – Audiovisual Translation Scenarios: Conference Proceedings. Koppenhága. https://www.translationconcepts.org/pdf/MuTra_2006_Proceedings.pdf
- Barbour, M. 2013. Dell&Welocalise: the biggest machine translation programme ever? <https://www.welocalize.com/dell-welocalize-the-biggest-machine-translation-programme-ever/>
- Bender, O. 2010. *Robust machine translation for multi-domain tasks*. Kiadatlan doktori értekezés. Aachen: RWTH Aacheni Egyetem.
- Beregovaya, O. Lavie, A. Clarke, D., Denkowski, M. 2013. Analyzing and predicting MT utility and post-editing productivity in enterprise-scale translation projects. In: *Proceedings of Machine Translation Summit XIV*. Svájci: EAMT.
- Bywood, L. Georgakopoulou, P. Volk, M., Fishel, M. 2012. What is the productivity gain in machine translation of subtitles? Elhangzott: *Languages and The Media*. Berlin.
- Castilho Monteiro de Sousa, S., Aziz, W., Specia, L. 2011. Assessing the post-editing effort for automatic and semi-automatic translations of DVD subtitles. Elhangzott: *Recent Advances in Natural Language Processing Conference*. Hissar, Bulgária.
- Doherty, S. 2016. The impact of translation technologies on the process and product of translation. *International Journal of Communication* Vol. 10. 947–969. <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/3499/1573>
- Etchegoyhen, T., Bywood, L., Fishel, M., Georgakopoulou, P., Jiang, J., van Loenhout, G., Volk, M. 2014. Machine translation for subtitling: a large-scale evaluation. In: *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014)*. Reykjavík. http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/463_Paper.pdf 46–53.
- Etchegoyhen, T., Fishel, M., Jiang, J., Sepesy Maučec, M. 2013. SMT approaches for commercial translation of subtitles. In: *Proceedings of Machine Translation Summit XIV*. Nice. 369–370. <http://www.mt-archive.info/10/MTS-2013-Etchegoyhen.pdf>

* This is an unofficial translation of a Taylor & Francis and Routledge Open article that appeared in a Taylor & Francis publication. Taylor & Francis or the rightsholder has not endorsed this translation.

- Federico, M., Cattelan, A., Trombetti, M. 2012. Measuring user productivity in machine translation enhanced computer assisted translation. In: *Proceedings of the Tenth Conference of the Association for Machine Translation in the Americas (AMTA)*. Madison, WI: AMTA.
- Georgakopoulou, P. 2006. Subtitling and globalisation. *The Journal of Specialised Translation* http://www.jostrans.org/issue06/art_georgakopoulou.php
- Georgakopoulou, P., Bywood, L. 2014. Machine translation in subtitling and the rising profile of the post-editor. *MultiLingual*.
- Graham, P. 2005. *Web 2.0*. <http://www.paulgraham.com/web20.html>
- Guerberof Arenas, A. 2013. What do professional translators think about postediting? *The Journal of Specialised Translation* http://www.jostrans.org/issue19/art_guerberof.pdf
- Hardmeier, C., Volk, M. 2009. Using linguistic annotations in statistical machine translation of film subtitles. In: *Proceedings of 17th Nordic Conference on Computational Linguistics (Nodalida)*. 57–64. Linköping, Svédország: Linköping University Electronic Press.
- House of Lords Select Committee on Communications. 2011. Regulation of television advertising: 1st report of session 2010-11, report with evidence. *Volume 99 of HL (Series) (Nagy-Britannia. Parlament. Lordok háza)*. London: The Stationery Office.
- Koehn, P. 2005. Europarl: A parallel corpus for statistical machine translation. In: *Proceedings of Machine Translation Summit X*. Phuket, Thaiföld. 79–86.
- Koehn, P. 2010a. Enabling monolingual translators: Post-editing vs. options. In: *Proceedings from the Human Language Technologies: The 2010 Annual Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics (HLT/NAACL)*. Los Angeles, CA: Association for Computational Linguistics. 537–545.
- Koehn, P. 2010b. *Statistical machine translation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koponen, M., Salmi, L. 2015. On the correctness of machine translation: A machine translation post-editing task. *The Journal of Specialised Translation*. http://www.jostrans.org/issue23/art_koponen.pdf
- Matusov, E., Ney, H., Popovic, M., Zens, R. 2004. Statistical machine translation of spontaneous speech with scarce resources. In: *Proceedings of the International Workshop on Spoken Language Translation*. 139–146.
- McCarthy, M., Carter, R. 2001. Ten criteria for a spoken grammar. In: E. Hinkel, S. Fotos (eds). *New perspectives on grammar teaching in second language classrooms*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 51–75.
- Melero, M., Oliver, A., Badia, T. 2006. Automatic multilingual subtitling in the eTITLE project. In: *Proceedings of ASLIB Translating and the Computer 28*. London: ASLIB.
- O'Hagan, M. 2003. Can language technology respond to the subtitler's dilemma? A preliminary study. In: *Proceedings of ASLIB Translating and the Computer 25*. London: ASLIB.
- Papineni, K., Roukos, S., Ward, T., Zhu, W.-J. 2002. BLEU: A method for automatic evaluation of machine translation. In: *Proceedings of the 40th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. 311–318.
- Paterson, K., Caygill, C., Sewell, R. 2012. *A handbook of spoken grammar. Strategies for speaking natural English*. London: Delta Publishing.
- Piperidis, S., Demiros, I., Prokopidis, P. 2005. Infrastructure for a multilingual subtitle generation system. In: *9th International Symposium on Social Communication*. Santiago de Cuba: Kubai Köztársaság. <http://sifnos.ilsp.gr/musa/publications/Infrastructure%20for%20a%20multilingual%20subtitle%20generation%20system-final.pdf>

- Piperidis, S., Demiros, I., Prokopidis, P., Vanroose, P., Hoethker, A., Daelemans, W., Karavidas, Y. 2004. Multimodal multilingual resources in the subtitling process. In: *Proceedings of the 4th International Language Resources and Evaluation Conference*. Lisszabon: ELRA.
- Popowich, F., Mcfetrige, P., Turcato, D., Toole, J. 2000). Machine translation of closed captions. *Machine Translation* 15. 311–341. http://www.jstor.org/stable/20060451?seq=1#page_scan_tab_contents
- PROMT. 2012. *PROMT Translates TripAdvisor's Reviews*. <http://www.promt.com/media/news/44383/>
- Pym, A. 2012. Democratizing translation technologies—the role of humanistic research. In: V. Cannavina, A. Fellet (eds) *Language and translation automation conference*. Róma: The Big Wave. 14–29.
- Reid, A. 2013. *Introduction to machine translation and the post-editing paradigm shift*. Ebook, SDL. file:///H:/Publications/SDL_eB_Shaping_The_Future_Of_Content_Translation_hirestcm73-58317.pdf
- Specia, L., Shah, K., de Souza, J. G., Cohn, T., Kessler, F.B. 2013. QuEst - a translation quality estimation framework. *Proceedings of the 51st ACL: System Demonstrations* New York: Curran Associates. 79–84.
- SUMAT (An Online Service for SUBtitling by MACHINE Translation). www.fp7-sumat-project.eu
- TAUS. 2013a. Best practice guidelines. Quality evaluation using adequacy and/or fluency approaches. <https://www.taus.net/academy/best-practices/evaluate-best-practices/adequacy-fluency-guidelines>
- TAUS. 2013b. Best practice guidelines. Quality evaluation using an error typology approach. <https://www.taus.net/academy/best-practices/evaluate-best-practices/error-typology-guidelines>
- TAUS. 2013c. Translation technology landscape report. <https://www.taus.net/think-tank/reports/translate-reports/taus-translation-technology-landscape-report>
- Tiedemann, J. 2012. Parallel data, tools and interfaces in OPUS. *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC2012)* Isztambul, Törökország. Edinburgh-i Egyetem.
- Edinburgh-i Egyetem. 2014. The mooses machine translation toolkit, REF2014 impact case study. <http://impact.ref.ac.uk/casestudies2/refservice.svc/GetCaseStudyPDF/23947>
- Volk, M. 2008. The automatic translation of film subtitles. A machine translation success story? In: J. Nivre, M. Dahllöf, B. Megyesi (eds) *Resourceful language technology: Festschrift in honor of Anna Săgvall Hein*: Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. 202–214.
- Wendt, C. 2008. Large-scale deployment of statistical machine translation: Example Microsoft. Elhangzott: AMTA. Waikiki, HI.
- Wohlsen, M. 2014. The next big thing you missed: why ebay, not google could save automated translation. Wired. <http://www.wired.com/2014/04/the-next-big-thing-you-missed-how-ebay-can-change-online-translation/#slide-1>
- YouTube Official Blog. 2008. Auto-translate now available for videos with captions. <http://youtubeukblog.blogspot.co.uk/2008/11/auto-translate-now-available-for-videos.html>
- Zuckerman, E. 2008. The Polyglot Internet. <http://www.ethanzuckerman.com/blog/the-polyglot-internet>

Fordítói készségek a gépi fordítás korában

Anthony Pym
Fordító: Varga Dóra Ágnes

1. BEVEZETÉS

Tanítványaim még mindig panaszkodnak. Már nem próbálnak kibújni a fordítómóriák használata alól, mert a legtöbben végre rájöttek, hogy valóban megéri bajlódni a találatokkal. Minden diákomnak állandóan fordítómemóriával kell fordítania, és nem érdekel, melyiket használják. Most éppen másra panaszkodnak: a gépi fordítórendszer, amely rendszerint a fordítómemória programcsomag részeként további javasolt találatokat jelenít meg, változatos fordítómemóriákat és gépi fordítórendszereket eredményez. Ezek a hagyományos, gépi fordítómodult integráló fordítómemóriától egészen a fordítómemóriát integráló gépi fordítóprogramokig terjednek. Amikor pedig a memória vagy a gép automatikusan beszúrja az összes üres célnyelvi szegmensbe a javasolt találatokat, akkor néhányan felcsattannak:

„Fordító vagyok! – mondják. – Nem utószerkesztő!”

„Ugyan! – vágom rá könnyedén. – Akkor kapcsolja ki az automatikus beszúrást...”

Valóban meg is tehetnék. Gyakran mégis az ellenkezője mellett döntenek, ha másért nem is, hát mert kíváncsiak a gép javaslataira.

A válaszom könnyed, mert úgy vélem, hogy a statisztikai alapú gépi fordítórendszereknek, számos hibrid változatukkal egyetemben, az a sorsuk, hogy egy napon, talán hamarosan, a fordítókat valóban utószerkesztővé változtassák. És amint ez megtörténik, újfent át kell gondolnunk képzési programjaink alapvető felépítését. Vagyis át kell dolgoznunk az úgynevezett fordítói kompetenciamodelljeinket.¹

2. A FORRADALMI VÁLTOZÁS OKAI

A gépi fordítórendszerek folyamatosan fejlődnek, mert a hagyományos gépi fordítási módszerek nyelvi algoritmusai mellett statisztikai találatokat is használnak. Nem megyek bele a technikai részletekbe, de az ebből keletkező rendszer legfontosabb jellemzői a következők:

- 1) Minél többet használjuk őket (jól), annál hatékonyabbak lesznek. Ez lenne a fordítómemória/gépi fordítás „tanulási” dimenziója.
- 2) Minél többet kapcsolódnak a hálózathoz („felhőkhöz” vagy a felhasználótól független adatbázisokhoz), annál szélesebb körben válnak elérhetővé az átlagos felhasználók számára, és annál gyakrabban használják őket.

A két jellemző nyilván összefügg, mivel minél hozzáférhetőbb a rendszer, annál nagyobb valószínűséggel használják, és annál több esélye van annak, hogy jól fog működni. Röviden tehát ezek a jellemzők „angyali” kört alkotnak. Ez akár valamiféle forradalmat is jelenthetne, nemcsak a fordítástechnológiában, hanem a fordítás társadalmi hasznában és szerepében is. Friss kutatások azt mutatják, hogy a kínai–angol, valamint egyéb nyelvpárok² esetében a statisztikai gépi fordítórendszer már eljutott arra a szintre, ahol a kezdők és a mesterszakos hallgatók minimális technikai képzés után olyan termelékenységet és minőséget érhetnek el, amely hasonlít a teljesen emberi fordításhoz, sőt az ismétlődő használattal a lehetséges előnyök tovább növekedhetnek (Pym 2009, García 2010, Lee és Liao 2011). A szakma gyakorlatában meglehetősen könnyű szemléltetni a fordítómemóriából/gépi fordításból eredő termelékenységi előnyt.³

Természetesen, mint minden jó forradalom esetében, nem feltétlenül úgy működik a gondolatmenet, ahogyan várnánk. Amikor az ingyenes gépi fordítórendszer mindenki számára elérhetővé válik, mint egy napon talán a Google Fordító is, a tájékozatlan felhasználók megszerkesztetlen elektronikus fordításokat fognak készíteni vele, így a hibák visszakerülnek ugyanabba az adatbázisba, amelyből a statisztika dolgozik. Vagyis a lehetséges angyali kör ördögi körré válik, és az egész mutatóványnak befellegzett. Az egyik megoldás a problémára az lenne, ha korlátoznánk, mely alkalmazások számára érhető el gépi fordítómodul (ahogyan azt a Google is tette a Google Fordítóval 2011 decemberében, amikor fizetős szolgáltatássá tette az alkalmazás programozási felületét, és a legtöbb cégnek követnie kellene a példáját, saját belső használatra kifejlesztett gépi fordítórendszerrel és adatbázissal). Általánosabb megoldás lenne, ha rövid képzést biztosítanánk a gépi fordítórendszerek használatáról, ami mindenki hasznára válhatna. Mindkét esetben a körnek végül angyalivá kellene válnia.

Még e gondolatmenet felszínes követése is eljut arra a pontra, amely a leginkább zavarja egyetemi hallgatóimat: az utószerkesztést, a hibás elektronikus fordítások javítását látszólag „majdnem mindenki” el tudja végezni. Utószerkesztés közben gyakori,

hogy nem kell állandóan az idegen nyelvű szöveget nézni. Ha pedig alacsonyabb minőség is megteszi, és jól ismerjük az adott szakterületet, akkor még csak nem is kell tudnunk egyetlen idegen nyelvet sem. Csak annyit kell tennünk, hogy megfogalmazzuk, amit valószínűleg mondani akar a fordítás. Tehát már nem fordítunk, és nem vagyunk többé fordítók. Tevékenységünk mássá alakul át.

De pontosan mivé is lesz? Tényleg ez jelenti a fordítói szakma végét?

3. A FORDÍTÓI KOMPETENCIA MODELLJEI

A jelenleg kiemelkedő jelentőségű fordítói kompetenciamodellek nagy része többkomponensű. Vagyis összesítik azokat a különféle területeket, ahol egy jó fordítónak készségekkel és tudással (*know how* és *know that*) kell rendelkeznie, valamint bizonyos személyiségjegyeket is, amelyeket azonban alig rendszereznek. Egy fontos példa a European Masters in Translation (EMT) által kidolgozott modell (1. ábra), amely azt mutatja, hogy a *fordításslégszolgáltatónak* (mivel főleg piacorientált szakfordításokra vonatkozik) üzleti („fordítói szolgáltatások nyújtása”), nyelvi („nyelvi kompetencia”), a témához kapcsolódó („tematikus kompetencia”), szövegnyelvészeti és szociolingvisztikai („interkulturális kompetencia”), dokumentációs („információkereső kompetencia”) és technikai („műszaki-technikai kompetencia”) kompetenciára van szüksége.

1. ábra. Az EMT fordítói kompetenciamodellje (EMT Expert Group 2009: 7)

Nincs különösebb gond az ilyen modellekkel. Ami azt illeti, nem lehetnek sem helyesek, sem tévesek, mivel csupán képzési célok egyszerű listái, és sem a siker, sem a bukás nincs előírva általuk. Hogyan mondhatnánk, hogy egy bizonyos elem felesleges,

vagy éppenséggel hiányzik? Hogyan ellenőrizhetnénk, hogy az elemek valóban elkülönülnek egymástól? Hogyan bizonyíthatnánk, hogy valamelyik elem valójában nem kettő vagy három alig összetapasztva? Tényleg kifogásolhatjuk, hogy ez a bizonyos modell kihagy egy olyan alapvető és fontos elemet, mint a *fordítói készség*, amely ténylegesen képessé tesz valakit fordítás létrehozására, vagyis amelyet más modellek „transzfer-készségnek” neveznek (lásd például Neubert 2000)? Ezek az elemek nem empirikus tapasztalaton alapulnak, legalábbis a tanítási gyakorlaton és megegyezésen túlmutatóan. Ez a modell legfeljebb a fordításként ismert tevékenység egy bizonyos történelmi megnyilvánulásáról mutathat összefüggő képet.⁴ Mindazonáltal az EMT által felépített modell fontos, mégpedig pontosan azért, mert jelentős konszenzus eredménye, hiszen több európai szakértő is elfogadta, és Európában mintegy 54 egyetemi szintű képzéshez biztosítja az elméleti alapot – jól vagy rosszul.

Tehát mit is mond az EMT-modell a gépi fordításról? Mert a gépi fordítás csakugyan ott van a „technika” alatt, és ezt írják róla: „A gépi fordítás lehetőségeinek és korlátjainak ismerete” (EMT Expert Group 2009: 7). Ez tehát kétségkívül egy tudás (*know that*), nem pedig készség (*know how*). Érdekes észben tartanunk, hogy bár mindig ott van, nem feltétlenül kell használnunk.

Ez minden bizonnyal így is volt 2009-ben, egy korszakkal ezelőtt, amikor az EMT szakértői közül még senki sem kötelezte el magát különösebben a technika mellett (Gouadec, aki talán a legközelebb állt hozzá, híres egy szemináriumon tett megjegyzéséről: „minden fordítómémória romlott”). Ahogy néhány évvel ezelőtt megjósoltam (Wilss gondolataiból kiindulva), a többkomponensű modellek arra vannak kárhóztatva, hogy örökké a technika és a piac mögött kullogjanak (Pym 2003).

Mi történik ezzel a modellel, ha most komolyan számításba vesszük a fordítómémóriát/gépi fordítást? Mi történik, ha a hallgatónak állandóan olyan eszközökkel kell fordítaniuk, amelyek statisztikai gépi fordítómodult integrálnak? Több tényező is felboríthatja a többkomponensű kompetenciát:

– Először is, az „információkeresés” (EMT Expert Group 2009) többé már nem jól elkülöníthető készség: az információ nagy része ott van a fordítómémóriában, a gépi fordítórendszerben, az összeállított glosszáriumban vagy az online szótárakban. Persze lehetséges, hogy párhuzamos szövegekben vagy hasonlókbán kell utánanéznünk az apróbb részleteknek. De az alapvető probléma tulajdonképpen nem sokban különbözik a gépi fordítómodulok vagy fordítómémóriák használatától: tudnunk kell, miben bízhatunk; és a bizalom kérdése talán valamilye makrokészséghez tartozik, nem pedig külön technikai elemekhez.

– A *nyelvi* elem minden bizonnyal jelentősen aránytalanná válik, ha a fordítómémória/gépi fordítás mindent megad a célnyelven. Kétségkívül segít, ha bizonytalanság esetén megnézzük az idegen nyelvű szöveget, de most már egyáltalán nem szükséges folyamatosan és kötelezően ezt tennünk (bár ezt még érdemes kutatni). Ha valakinek jó célnyelvi készségei, erős szakterületi ismeretei, de gyenge forrásnyelvi készségei vannak, még mindig képes hatékony utószerkesztést végezni, sőt, a fordítómémóriát/gépi fordítást még akár nyelvtanuláshoz is használhatja.⁵

– A szakterület ismeretére („tematikus kompetenciára” [EMT Expert Group 2009]) ugyanez érvényes. Mivel a fordítómémória/gépi fordítás csökkenti vagy aránytalanra teszi a nyelvi készségekre való igényt, a legtöbb alapvető utószerkesztést elméletileg elvégezheti olyan szakértője is a témának, aki csekélyebb idegen nyelvi kompetenciával rendelkezik.⁶ Ez azt jelenti, hogy a még mindig fordítónak nevezett nyelvi szakember szerepe az, hogy helyre tegye a témában jártas szakértő utószerkesztését. Ennek a személynek, a fordítónak, nem kell többé mindenről mindent tudnia. Legyenek jó célnyelvi készségei, és legyen kiváló csapatjátékos.

– Az utolsó terület az „interkulturális kompetencia” (EMT Expert Group 2009), amely az EMT modelljében valójában a szövegnyelvészetet és a szociolingvisztikát rejt (és így gond nélkül a „nyelvi kompetencia” alá is kerülhetett volna). Igen, valóban, aki fordítómémóriával/gépi fordítással dolgozik, annak rengeteg mondat szintnél magasabb szövegalkotási készségre van szüksége, alighanem sokkal többre, mint a teljesen emberi fordítás esetében.

Ennyit a kompetenciák hagyományos modelljéről. A lényeg, hogy a *technika* többé már nem csupán kiegészítő elem. A fordítómémória/gépifordítás gyakori és tudatos használata végül jelentős változásokat fog eredményezni minden más elem felépítésében és egymáshoz való viszonyában, és így annak a személynek a szakmai profiljában is, akit mi még mindig fordítónak nevezünk.

4. A FORDÍTÁS ALAPFOGALMAINAK ÁTALAKÍTÁSA

Mondhatnánk persze, hogy egy szaknyelvi utószerkesztőt nem nevezhetünk többé fordítónak. Ez a szakmai profil most már talán a *szaknyelvi kommunikátor* egyik változata, e tevékenységi kör pedig valóban igyekszik megtalálni helyét a szakmában. Foglalkozásunk átnevezése hatékonyan megóvná a hagyományos kompetenciamodelleket, ami megnyugvást hozna a fordítást oktatók nemzedékének, még ha mindez kockáztatná is a diplomások foglalkoztathatóságát. Mindazonáltal alaposan fontoljuk meg, mielőtt teljesen eldobnánk vagy a régi technológiára korlátoznánk a *fordító* megnevezést: intézményesített szakképzési módszereink talán nem tökéletesek, de a *szaknyelvi kommunikátor* képzési módszereinél még mindig helytállóbbak – legalábbis Európában és Kanadában.

Ez lenne a fordítói szakma vége? Szó sincs róla – néhány készségünkre valószínűleg minden eddiginél nagyobb szükség van. A kérdés elsősorban tehát elnevezésünkre irányul, vagyis hogy szükséges-e továbbra is *fordítónak* neveznünk magunkat. Amennyiben tényleg meg akarjuk tartani hagyományos elnevezésünket, egyúttal pedig haladni a korról, akkor alaposan szemügyre kell vennünk az így létrehozott kognitív, szakmai és társadalmi tereket.

Például a fordításelmélet az európai reneszánsz óta a *forrásnyelvi* és a *célnyelvi szöveg* (valamint különböző elnevezéseik) szembeállításán alapul. Amíg a fordításelmélet

és -kutatás a két szöveg összehasonlítására épült, megnevezésük megalapozott volt. Manapság azonban a fordító valamiféle adatbázisból dolgozik (fordítómemóriából, glosszáriumból vagy legalábbis néhány párhuzamos szövegből), amely gyakran vagy az ügyféltől származik, vagy az ügyfél előző projektjei alapján készült. Ilyen esetekben nincsen egy bizonyos szöveg, amelyet egyértelműen kinevezhetnénk *forrásnyelvinek* (az intertextualitás-elméleteknek egyébként is el kellett volna oszlatniuk ezt az illúziót), mert gyakran több lehetséges pontból is kiindulhatunk: a szövegből, a fordítómemóriából, a glosszáriumból vagy a gépi fordítómodulból, amelyek tekintélye és megbízhatósága mind különböző szintű. A fordítók egyik új tevékenységi köre a több forrás közötti válogatás, nekünk pedig képesnek kell lennünk arra, hogy segítsük őket. Jelenleg azonban fel kell ismernünk, hogy a fordítási térnek nincs többé két jól elkülöníthető oldala: a játszma már nem forrásnyelvi és célnyelvi szöveg, hanem egy idegen nyelvű szöveg, adatbázisok sora és a jövőben valaki által használandó fordítás között zajlik (Yamada 2012 remek észrevétele).⁷

Ez alapján tehát azt javaslom, hogy amit eddig *forrásnyelvi szöveggént* ismertünk, az ne legyen többé *forrásnyelvi*. Nevezzük ezt *kiindulási szövegnek*, hiszen ez a munkaforma kezdpontja, ám csupán egy a számottevő „bemenetek” közül.⁸ Ami a *célnyelvi szöveget* illeti, sosem volt különösebb oka annak, hogy ne nevezhessük egyszerűen *fordításnak* vagy, ha úgy tetszik, *fordított szövegnek*, mivel a tényleges *cél* fogalma már rég elmozdult a későbbi szöveghasználat irányába.*

5. A FORDÍTÁS TÁRSADALMI TERÉNEK ÁTALAKÍTÁSA

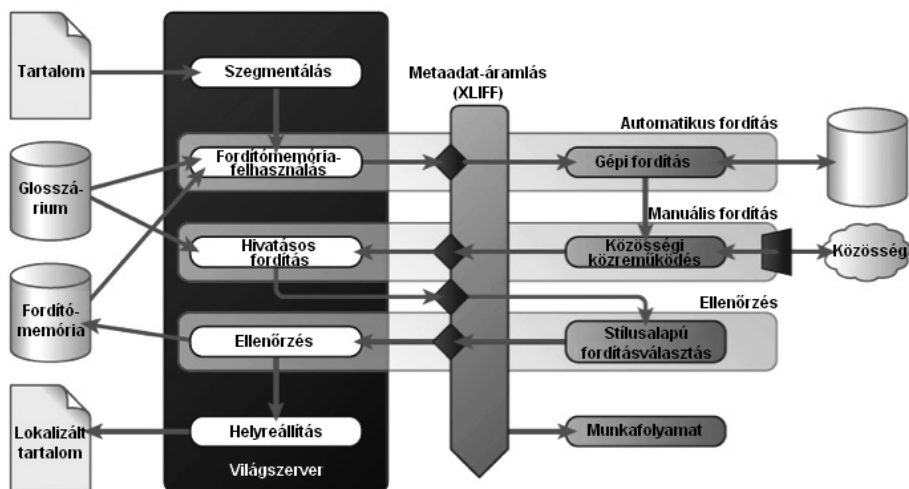
A társadalmi tér még mélyebb átalakításához olyan helyzetek is hozzátartoznak, amelyekben a nyelvi szakértők (fordítók vagy más szaknyelvi kommunikációs szakemberek) témában jártas szakértőkkel (a szóban forgó szakterület szakembereivel) dolgoznak együtt. Már korábban is születtek elméletek ilyen alapvető együttműködésről (legvilágosabban Holz-Mänttári 1984 írt róla), amely a technikának köszönhetően most új formát ölt.

A 2. ábra egy olyan lehetséges munkafolyamatot ábrázol, amely hivatásos fordítókat és nem fordítói végzettségű szakembereket integrál (ezt egyszerűen csak *közösségnek* nevezzük, habár belsős tudósok, Greenpeace aktivisták vagy régebbi Facebook-felhasználók is tartozhatnak közéjük). A diagram a bal felső sarokból kiindulva: a szöveg szegmensekre tagolódik a fordítómemóriában való használathoz; a szegmensek ezután bekerülnek a gépi fordítórendszerbe; a kimenetet nem hivatásos fordítók utószerkesztik (*közösségi közreműködésen alapuló fordítás*); az eredményt hivatásos fordítók ellenőrzik, stílushoz igazítják, javítják, majd visszaállítják a kezdeti szegmentációs szakaszban esetlegesen eltávolított formázást és grafikai anyagokat, ami a végső *lokalizált tartalomhoz* vezet. A lényeg, hogy a gépi fordítás utószerkeszté-

* A fordító megjegyzése: Pym azt javasolja, hogy az angol *source text* legyen *start text*, a *target text* pedig *translation* vagy *translated text*. Az új elnevezéssel nem változnának a megszokott ST és TT rövidítések.

sét nem hivatásos fordítók végzik, ám az eredményt utána hivatásos fordítók lektorálják és hivatásos szerkesztők szerkesztik.

Ennek a modellnek sok különféle változata létezik, leginkább talán az egyre gyakoribb önkéntes részvételt, mintsem a pusztán kereskedelmi felhasználást illetően. De ha a modell bármilyen mértékben is megállja a helyét, akkor úgy vélem, a fordítóknak a hagyományos kompetenciamodellekben felvázoltaktól némileg eltérő készségekre lesz szükségük.

2. ábra. Lehetséges lokalizációs munkafolyamat önkéntes fordítók (közösségi közreműködésen alapuló fordítás) integrálásával

Carson-Berndsen, Somers, et al. (210: 60)⁹

6. ÚJ MODELLHEZ ÚJ KÉSZSÉGEK?

Máshol már javasoltam, hogy nem érdemes túl sok időt tölteni többkomponensű kompetenciák modellezésével (Pym 2003). Épp elég a fordítás kognitív folyamatát egyfajta különleges szaktudásként azonosítani, és ezt annak a középpontjába helyezni, amit csinálni szeretnénk, legyen az a szakmai életben vagy hivatásos fordítók képzésében. Ha erre a rendszerre korlátozzuk magunkat, a fordítómemória/gépi fordítás hatását viszonylag könnyű megállapítani (lásd Pym 2011b). Míg a fordító korábban készségeit és munkáját főként a fordítási problémák lehetséges megoldásainak azonosításába fektette (vagyis a kognitív folyamat *generáló* oldalába), ezek túlnyomó többségét most a lehetséges megoldások közötti választásra és a kiválasztott megoldások célnyelvi rendeltetéséhez való igazítására fordítja (vagyis a kognitív folyamat *szelektáló* oldalá-

ba). A hangsúly tehát eltolódott a generálásról a szelektálásra. Ez a nagyon egyszerű és meglehetősen gyökeres változás fokozatosan következett be az internet hatására.

Ezzel egyidőben viszont néhányunkat még mindig felkérnek képzési programok megtervezésére és a programban oktatott tananyagok meghatározására. A kompetenciamodelleknek ezt a legitim intézményi szerepet kell betölteniük. Vagyis a gondot inkább az jelenti, hogy találjunk egy konszenzusos és empirikus módot az alapvető eltolódás kiegészítésére és a modellbe kerülő elemek igazolására.

Úgy tűnik, hogy a hagyományos módszert szakértők elvont elméletei alkották arról, *mi legyen szükséges*. Tanárok vagyunk, tehát ismerjük készségeinket, tudásunkat és erőnkezt, most pedig próbáljuk reprodukálni őket. Vagy intézményünk több mindent is tanít a képzés keretein belül, mi pedig sikeresnek véljük magunkat, szóval mindezt kompetenciamodellbe rendezzük. Anne Lafeber (2012) a fordítók nemzetközi intézményekben való toborzása kapcsán elvégzett friss kutatásában egy olyan alternatív módszert vizsgál, amely során megnézi, mi a *hibás* a jelenlegi képzési gyakorlatban, és abból indul ki. Ekképpen Lafeber az újonnan felvett fordítók munkáit lektoráló szakértőkkel végzett egy felmérést: arról kérdezte őket, milyen hibák javításával töltik a legtöbb időt, és az újoncok mely hibái a legfontosabbak. Az eredmény negyven készség és tudástípus kidolgozott, súlyozott listája, amely nem egy eszményi, a valóságtól elvonatkoztatott fordítóra jellemző, hanem azokra a tevékenységekre, amelyeket a jelenlegi képzési programok *nem* jól vagy *nem eleget* végeznek. A hiányosságok listájából kiválaszthatjuk, mit kell tanítanunk egy bizonyos képzési programban, és mit tanácsosabb inkább a munkáltató intézmény belső képzésére hagynunk. Ez gyakorlatilag empirikus módszertant biztosít a *negatív* kompetencia (tehát inkább a hiányzó, mintsem a meglévő elemek) méréséhez, ezáltal pedig új modelleket hoz létre a megtanulandó tényezőkről.¹⁰

Nem nehéz egy ehhez hasonló negatív megközelítést alkalmazni a fordítómemóriával/gépi fordítással kapcsolatos konkrét készségekre. Aki már tanított hallgatókat fordítómemória/gépi fordítási eszköz használatára, van némi elképzelése arról, miféle nehézségek támadhatnak – ezeket pedig a hallgatók is ismerik. Ez a gyakorlati empirizmus kezdetleges változata, amelyből kiindulva elkezdhetjük összegezni a lehetséges tananyagot. Mindazonáltal csekély, de növekvő számú irányított, empirikus kutatás is vizsgálja a fordítómemória/gépi fordítás különböző szempontjait, beleértve néhány olyan projektet is, amely konkrétan összehasonlítja a fordítómemóriával/gépi fordítórendszerrel készített fordítást a teljesen emberi fordítással. A legtöbb ilyen tanulmány kétségtől inkább a végeredmény, nem pedig a kognitív folyamatok értékelésén alapul, de szintén határozottan rámutat azokra a hibafajtákra, amelyekre megoldást kell találni.¹¹ A tapasztalatokból és a kutatási eredményekből tehát levezethető, mi mindenre kell odafigyelnünk, ám észben kell tartanunk, hogy mindezt valahogyan tesztelni kell, hogy lássuk, valóban hiányoznak-e a készségek, amikor a diplomások munkába állnak egy adott képzési programban megcélzott munkahelyen.

Következzék tehát egy ajánlott, kezdetleges lista azokról a készségekről, amelyek feltehetőleg hiányoznak vagy nem tökéletesek, ekképpen pedig valamikor érdemes lehet őket elsajátítani.

6.1. Tanuljunk tanulni!

Az általános tapasztalat, az élethosszig tartó tanulást hirdető jelenlegi oktatási filozófiák és a technika közelmúltbeli változásainak alapvető üzenete, hogy bármilyen eszköz tanulunk is meg használni, legkésőbb két éven belül megváltozik, vagy elavult lesz. Tehát a hallgatók ne csak egy eszköz részletes használatát sajátítsák el! Amennyire csak lehetséges, magukra kell hagynunk őket a saját eszközeikkel, ezáltal kísérletezhetnek, és hamar jártassá válhatnak egy új eszköz használatának gyors elsajátításában a megérzéseikre, társaik segítségére, online segítő csoportokra, internetes segédanyagokra, használati útmutatókra és olykor emberi oktatókra támaszkodva, akik mellettük állnak, amikor eluralkodik rajtuk a kétségbeesés (a forrásokat érdemes többé-kevésbé ebben a sorrendben használni). A *tanulni tanulás* szempontjai (ahol K a *készséget* jelöli):

- K.1.1. Képes csökkenteni a tanulási görbét (vagyis gyorsan tanul) online források felkutatásával és használatával.
- K.1.2. Képes felbecsülni egy eszköz alkalmasságát a technikai szükségletekhez és az árhoz mérten.
- K.1.3. Képes társaival együtt dolgozni a tanulási problémák megoldásán.
- K.1.4. Képes kritikusán kiértékelni az eszközzel való munkafolyamatot.

Az utolsó két pontnak kiemelt szerepe van a tényleges tanteremi vagy munkaterületen zajló történetekben, ahogy az alább is olvasható.

6.2. Tanuljuk meg, miben bízhatunk!

Számos kísérlet, amely a fordítómemóriát/gépi fordítást hasonlítja össze a teljesen emberi fordítással, a fordítóknek javasolt találatok értékelését illető problémák sorába ütközik. Ez azt jelenti, hogy a fordítók nem veszik észre a hibákat a javasolt találatokban (Bowker 2005, Ribas 2007), a részleges találatokkal vesződnek, holott jobb lenne újrafordítani a szöveget (egy lehetséges következtetés O'Brien 2008, Guerberof 2009 és Yamada 2012 munkáiból), vagy nem eléggé hagyatkoznak a megbízható memóriákra (Yamada 2012). Továbbá hajlamosak inkább a fordítómemóriában/gépi fordítói adatbázisban meglévő találatokra támaszkodni a külső források helyett (Alves és Campos 2009). Mindhárom helyzet összefügg az adatokkal szembeni bizalom mértékével, ekképpen pedig a kockázatkezelés speciális fajtájaként jellemezhetők. Ez az általános képesség sokkal inkább különböző kulturális helyzetekben szerzett interperszonális tapasztalatokból, nem pedig valamiféle szigorúan technikai szakértelemből ered (lásd Pym 2012). Teixeira (2011) egy előkísérlet során szintén ezt a kockázatkezelést fedezi fel, amikor megállapítja, hogy a javasolt találatok eredetét ismerő fordítók kevesebb időt töltenek velük, mint az eredetet nem ismerő fordítók. Vagyis a fordítók valóban értékelik a javasolt találatok megbízhatóságát, és úgy tűnik, így is kell tenniük. A készségek a következők:

- K.2.1. Képes a javasolt találatokat az eredetük ismeretében és/vagy díjarányosan ellenőrizni („kedvezmények”). Vagyis ha fizetnek a 100%-os találatok ellenőrzéséért, akkor ellenőrizzük őket; ha nem, akkor ne.
- K.2.2. Képes kognitív erőfeszítéseit a költséghatékony találatokra fordítani. Tehát amennyiben a javasolt fordítói megoldás (valószínűleg egy 70%-os vagy annál alacsonyabb találat)¹² túl sok változtatást igényel, akkor gyorsan figyelmen kívül kell hagyni; ha a javasolt találatban csupán néhány változtatás szükséges, akkor csak azokat a változtatásokat kell végrehajtani;¹³ ha pedig kötelező felhasználni a 100%-os találatot, és nem fizetnek az ellenőrzéséért, akkor nem kell vele foglalkozni.¹⁴
- K.2.3. Képes a fordítói utasítások alapján ellenőrizni az adatokat. Amennyiben a fordítómémória pontos követésére utasítanak, akkor tegyünk így (Yamada 2012);¹⁵ ám ha utána kell néznünk az adatoknak külső forrásokban, akkor tegyünk úgy. Ha pedig elbizonytalanodnánk, igyekezzünk megszabadulni a kétségektől (vagyis hárítsuk el a kockázatot azáltal, hogy pontosítást kérünk az ügyféltől, ami nem kifejezetten a fordítómémóriákhoz/gépi fordításhoz kapcsolódó készség).

Láthatjuk, hogy az első két készség arra vonatkozik, mennyit fizetnek a fordítónak a fordítómémória/gépi fordítás használatáért. A hangsúly egyértelműen azon a technikai előnyön van, hogy a kognitív erőfeszítést a fennálló anyagi ellenszolgáltatások mértékéhez igazíthatjuk. Az éremnek mindazonáltal van egy másik oldala is. A megfelelő díjazásról való egyezkedéshez egyre nagyobb szükség van tekintélyes mértékű diplomáciai érzékre, amelyet a különböző ügyfelekhez, országokhoz, nyelvirányokhoz és a változó minőségű memóriákhoz kell igazítani. Ez az oldal azonban hajlamos változásokat okozni magában a szakmában. Beszélni kellene erről az órákon, ugyanis az egyezkedések eredményesen szimulálhatók, és sokat tehetünk azért, hogy növeljük a hallgatók kritikus tudatosságát a termelékenység díjazásának felbecslését és eloszlását illetően. Vagyis az egyes fordítóknak fel kell készülniük arra, hogy minden tőlük telhetőt megtegyenek a munkakörülmények teljesítményhez való hangolásáért. Mégis, a legalapvetőbb túlélési technika a jelen körülmények között, ha a teljesítményt igazítjuk a munkakörülményekhez.

6.3. Tanuljuk meg a fordítást szöveggént lektorálni!

Néhány kutató olyan eredményről számol be, amely nem az adatbázisok használatának, hanem számos eszköz jellegzetes szegmentálásának tulajdonítható. Csakugyan, az adatbázisok és a szegmentálás két teljesen különböző dolog, legalábbis ami a kognitív munkát illeti. Dragsted (2004) rávilágít, hogy a mondatalapú szegmentálás nagyon sokban különbözik a teljesen emberi fordítás szegmentálási mintájától, és e különbség indokolhatja néhány jellegzetes hibatípus előfordulását. Lee és Liao (2011) az angol–kínai fordításokban túlzott névmáshasználatot fedez fel (vagyis túl sok kohéziós eszköz formájában jelentkező interferenciát); Vilanova (2004) központosítási hibákra és hiányos szövegkohéziós eszközökre irányuló hajlamról ír; Martín-Mor pedig (2011) ezzel megegyezően azt találja, hogy a fordítómémória használata hajlamos növelni

a nyelvi interferenciát a kezdőknél, de nem annyira a hivatásos fordítóknál (bár a belső fordítók hajlamosak a szószerintiségre). Ugyanakkor olyan eseteket is említ, amikor a fordítómemória szegmentálása hívja fel a figyelmet bizonyos mikrotextuális problémákra, ezáltal pedig javítja a fordító ilyen problémákra vonatkozó teljesítményét. Ami a fordítómemória hatását illeti, Bédard (2000) rámutat arra, milyen hatással jár, amikor egy szövegben a különböző szegmenseket valóban különböző fordítók fordítják, ami végül „mondatok összevisszaságát” eredményezi. Ez alighanem olyasvalami, ami egy nyersfordítást követő lektorálással orvosolható. Ugyanakkor Dragsted (2004) és mások (beleértve Pym 2009, Yamada 2012) úgy látják, hogy a fordítómemóriával/gépi fordítással dolgozó fordítók hajlamosak minden egyes szegmenst haladás közben ellenőrizni, így viszont a munka végeztével kevés idő marad a teljes szöveg végső ellenőrzésére. Ez az a pont, ahol a jelenlegi szakmai szokások (lektorálj a folyamat közben) eltérnek az ideális esetben tanított készségektől (lektorálj a végén, és kérj meg erre valaki mást is). A különbség talán az elvárt minőség szintjében rejlik, viszont ennek felbecslését is az elsajátítandó ismeretek közé kell sorolnunk.

A kutatók mind olyan problémákról számolnak be, amelyekre javaslatom szerint a megoldás a lektorálási folyamatra szánt fokozott figyelem, legyen szó önlektorálásról vagy mások lektorálásáról (egynyelvű lektorálás esetén az utóbbi megnevezése olykor „célnyelvi ellenőrzés”). A készségek a következők:

K.2.4. Képes felismerni és javítani a mondat szintnél magasabb, kiváltképp a központoszási és kohéziós hibákat.

K.2.5. Képes alapos stilisztikai ellenőrzést végezni a nyersfordítást követő szakaszban (és remélhetőleg meg is fizetik érte!).

K.2.6. Képes csoportban, fordító munkatársakkal és a témában jártas szakértőkkel együtt lektorálni és ellenőrizni a szükséges minőségi szintnek megfelelően.

Érdemes megjegyezni, hogy a három kategóriába sorolt összes elem készségekre (*know how*), nem pedig tudásra (*know that*) vonatkozik. Ez a területen zajló gyors változások következményeként tudható be, ahol egyébként is minden tudás átmeneti. Másfelől ez megkérdőjelezi a készségek és a tudás között húzódó pedagógiai határt (mivel a *tudás megszerzésének ismerete* sokkal fontosabbá válik, mint maga a tudás elsajátítása).

Azt is megfigyelhetjük, hogy a készségek általános jellege meglehetősen hagyományos. A központoszáshoz, kohéziós eszközökhöz, lektoráláshoz és az útmutatások követéséhez (a 2.1 és 2.3 pontban) való ragaszkodás egyfajta *vissza az alapokhoz* üzenetet hordoz. Az idegen nyelvi kompetencia egyre kevésbé lényeges, a célnyelvi készségek iránti elvárás azonban még inkább fontossá válik. Valóban a *célnyelv részleteire való odafigyelés* lehet az egyetlen átfogó hozzáállásbeli elem, amelyet hozzá kell adnunk a készségek listájához. A kulturális különbségek, a célok újragondolása és a célnyelvi olvasóra gyakorolt hatás kérdései itt kétségkívül kevésbé lényegesek, mint amennyire néhány fordításpedagógiai megközelítésben fontossá váltak.

A *negatív készség* megközelítést alkalmazó kutatások most már összevethetnek egy ehhez hasonló (a három kategóriából álló) kezdetleges listát a frissdiplomás hibáival,

amelyeket lektoraik vagy egy adott program által megcélzott piaci szegmens munkáltaí értékeltek. Ez jelentheti néhány elem törlését vagy újak hozzáadását. Igencsak valószínű, hogy komoly figyelem fordul a *túlzott javításra*, az újonc lektorok azon vágyára, hogy ráerőltessék saját nyelvi preferenciáikat az egész világra (ahogyan azt Mossop 2001 is említi). Egyszerű empirizmus útján remélhetőleg megszületik egy súlyozott lista, amely megszabja, milyen készségeket kell hangsúlyoznunk a képzési programokban.

7. A FORDÍTÓMEMÓRIÁK ÉS A GÉPI FORDÍTÁS OKTATÁSA

Egy ideális világban teljesen megvalósult empirikus kutatások szabnák meg, mit kell tanítanunk, mi pedig azok alapján kezdenénk tanítani. A való világban azonban most kell tanítanunk, még hozzá folyamatosan változó technikákkal és tudással. Ebben a sürgető, ennél fogva kreatív helyzetben valójában már egészen sok elmélet született arról, hogyan is lehetne a gépi fordítást és az utószerkesztést bevezetni az oktatási gyakorlatba.¹⁶ Elsősorban O'Brien (2002) javasol meglehetősen részletes tanmenetet egy tisztán gépi fordítással és utószerkesztéssel foglalkozó kurzushoz, amelyben szó esne a gépi fordítás történetéről, alapvető programozásról, terminológiakezelésről és a kontrollált nyelvről (lásd Kenny és Way 2001). Mindazonáltal a fenti lista összeállításakor nem feltételeztem egy tisztán a gépi fordításnak szentelt kurzus létezését, inkább az egész program során a fordítómémória/gépi fordítás hatékony *használatához* szükséges minimális készségekre gondoltam, ezért az írástechnikát egy másik kurzusra hagytam (de ezt minden intézménynek önállóan kell eldöntenie).

A készségek kezdetleges listája tehát némi útmutatást ad ahhoz, hogyan lehetne a fordítómémória/gépi fordítás használatát nemcsak egy technikára szánt kurzus keretein belül, hanem transzverzálisan oktatni. Nem egyszerű *kiegészítők*, vagyis a mostani tevékenységeink mellett megtanítandó elemek listáját indítványozom. Éppen ellenkezőleg, egy olyan általános pedagógiát kell elképzelnünk, amelynek fő jellegzetessége, hogy abból indul ki, miért nem szükséges egy fordítómémóriákra/gépi fordításra szánt kurzus.

7.1. A technika használata a lehető legtöbb helyen

Mivel inkább készségekről, mintsem tudásról van szó, a szakértelem kialakítása ismétlődő gyakorlást igényel. Már csak ebből kifolyólag is az lenne az ideális, ha a hallgatónak a fordítómémóriákat/gépi fordítást nemcsak egy speciális fordítástechnikai kurzuson, hanem fordítási munkáik során is minél többet kellene használniuk. Nem csupán azért, mert a fordítómémória/gépi fordítás valójában elősegíti a nyelvtanulást (lásd Lee és Liao 2011), nem is kizárólag arra a feltevésre alapozom érvelésem, hogy bármilyen fordítómémória/gépi fordítórendszer szükségszerűen meghatározza a hallgató jövőbeli munkahelyét (lásd Yuste Rodrigo 2001). Érdeemes széles körűen használni azért is, mert a technikai eszközök nagy kihatással vannak minden más készségre (lásd

fenti megjegyzéseimet az EMT kompetenciamodellje kapcsán). Persze sok esetben nehéz bármiféle használatot elérni, leginkább azért, mert néhány oktató vagy nem ismeri a fordítómemóriákat/gépi fordítórendszereket, vagy úgy véli, eltérítik őt legfőbb feladatától, vagyis attól, hogy először teljesen emberi fordítás tanítson (aminek megvan a maga pedagógiai előnye – végül is valahol el kell kezdeni). Sem a piac, sem az eszközök nem tartanak még azon a szinten, hogy elhagyhatnánk a teljesen emberi fordítást, a fordítómemória/gépi fordítórendszer pedig nyilván nem akadályozhatja azokat az órákat, amelyek során más eszközökre van szükség (számos fordítói készség csakugyan kialakítható toll és papír, tábla és kréta, beszéd és hallgatás segítségével). Mindamellett a fejlődés megfelelő szakaszában bátorítanunk kell a hallgatókat a szívesen használt technika minél gyakoribb és változatosabb használatára. Ez a következőket jelenti:

- 1) biztosítsuk, hogy a megfelelő programok valóban fent legyenek a számítógépeiken;
- 2) tanítsunk olyan környezetben, ahol saját számítógépeiket a hálózathoz kapcsolódva használhatják;
- 3) használjunk olyan programokat, amelyek ingyenesek vagy nagyon olcsók, hiszen ezek között is vannak nagyon jók (semmi sem indokolja, hogy a hallgató kifizesse a piacvezető által megszabott árakat).

7.2. Megfelelő oktatási terek

A fentiekből következik, hogy valójában nincs is szükség számítógépteremre, főleg olyanra, amelyben az asztalok elrendezése megnehezíti a csapatmunkát, és az oktató nem igazán tudja követni a hallgatók monitorján történeteket. A szükséges eszme- és tapasztalatcserék sokkal hatékonyabban végezhetők egy nagy asztal körül ülve, ahol a tanár körbejár a diákok között, és figyelemmel kíséri, mi történik a monitorokon (3. ábra) (lásd Pym 2006).

3. ábra. Fordítástechnika óra (Ignacio García tanít Tarragonában)

7.3. Dolgozzunk a társainkkal!

A legrosszabb, ami bármilyen technika használata közben történhet, hogy a hallgató elakad vagy elveszettnek érzi magát, elkezd összevissza kattintgatni, és végül teljesen lefagy, csendben üldögél, és ostobának érzi magát. A hallgatók dolgozzanak párokban. Két társalgó ember több eséllyel fog megoldást találni, és sokkal nagyobb esély van arra, hogy nem maradnak csendben: valószínűbb, hogy jelzik majd, ha szükségük van az oktató segítségére.

7.4. A fordítási folyamatok önelemzése

Amikor a hallgatók egy eszköz használatában aránylag nagy gyakorlatra tettek szert, lehetővé kell tenni a képernyőn történt fordítási folyamatok rögzítését (számos ingyenes program létezik erre), majd tevékenységeik felgyorsított visszajátzását, hogy lássák az eszköz fordítói teljesítményükre gyakorolt hatását. Ezt is érdemes párokban végezni: az egyik hallgató figyelemmel kíséri a másik munkáját, kiszámolja a feladattal eltöltött időt, és felbecsüli a hatékonyságot. A diákok így saját maguk végezhetnek alapvető folyamatkutatásokat azáltal, hogy nagy vonalakban felvázolják termelékenységi és minőségbeli fejlődésüket (néhány egyszerű modellért lásd Pym 2009). Ilyenformán a kutatás és az oktatás közötti időeltolódás ténylegesen megszűnik, mivel egy cselekvéssé válnak *tevékenység* címszó alatt.

Az effajta önértékelés kifejezetten fontos a korábban említett üzleti környezetben, ahol a fordítóknak a termelékenységnek megfelelően kell egyezkedniük a díjazásról. Az egyezkedések szimulálása önmagában is értékes pedagógiai tevékenység (lásd Hui 2012). Diplomásaink csak akkor tudják megvédeni magukat a piacon, ha képesek saját maguk felmérni erőfeszítéseik értékét és mértékét.

7.5. Együttműködés a téma szakértőivel

Végezetül szót kell ejtenünk annak lehetőségéről, hogy a fordítóhallgatók olyan témában jártas szakértőkkel dolgozzanak együtt, akik nem részesültek fordítóképzésben, azt feltételezve, hogy a fordítómemóriák/gépi fordítórendszerek alapvető technikái mindenki hasznára válhatnak. Némi ihletet meríthetünk abból a projektből, amely során fordítóhallgatók és joghallgatók dolgoztak együtt (Way 2003) azt kutatva, milyen mértékben segíthetik egymást a különböző kompetenciák. Az effajta csapatmunka kitűnően illeszkedik a nem hivatásos fordítók számára kifejlesztett technikákhoz (mint a Google Translator Toolkit vagy a Lingotek), és többé-kevésé hasonlít a 2. ábrán felvázolt együttműködéshez.

Összefoglalva, az általunk keresett pedagógia határozottan a konstruktivista pedagógia hagyományain alapul, és olyan transzverzális készségeket foglal magába (tanulni

tanulás, csapatmunka, egyezkedés az ügyfelekkel stb.), amelyek technikával vagy anélkül is egyaránt kívánatosak. A technikai készségek egy része talán új, vagy éppen új jelentéssel bővül, de az oktatási dinamikára ennek nem kell vonatkoznia. A fent említett három kategóriába sorolt tíz készség listája önmagában aligha forradalmi: itt sem többként jelenik meg, mint a meglévő keretek közötti kreatív kísérletezés egy lehetséges kiindulási pontja.

JEGYZETEK

- ¹ A kompetencia helyett szívesebben használok a készségek kifejezést, mivel az előbbi terminust már úgymond beszennyezte a fordításpedagógia. Egészében véve a kompetencia egymástól függő, elkülöníthető készségeket, ismereteket és attitűdöket (vagy éppen a szó klasszikus értelmében vett erényeket) takar. Gyakran azonban a kompetenciát az említett tényezők különböző szintjeinek megnevezésére használják függetlenül attól, hogy fejleszthető dolgot jelöl-e, vagy sem (amire egyébként a szaktudás lenne a jobb megnevezés). A terminussal kapcsolatos további kifogásokért lásd Pym (2003, 2011a).
- ² Yamada (2012) számításai szerint két-három éven belül az angol–japán fordítás is eljut erre a szintre.
- ³ A legtöbb kísérletben a termelékenységi előny a felhasznált adatbázis és a fordítandó szövegtípus közvetlen eredménye, tehát majdhogynem banális próbálkozás lenne általánosan összehasonlítani őket. Amikor Plitt és Masselot arról számolt be, hogy „a gépi fordítás segítségével a fordítók átlagos forgalma 74%-kal nőtt” (Plitt és Masselot 2010: 10), az annak volt köszönhető, hogy gépi fordítórendszerüket betanították a cég korábbi fordításaival, a szöveg pedig a cég viszonylatában átlagos szövegnek számított (azonos kutatási körülmények között mért termelékenységi előnyökért lásd Autodesk [Autodesk (2011): Machine Translation at Autodesk. Letöltve: 2012. január 1. <<http://translate.autodesk.com/index.html>>]). Christensen és Schjoldager szerint „a legtöbb gyakorló fordító látszólag biztosra veszi, hogy a fordítómemóriák felgyorsítják a termelési időt, és növelik a fordítási minőséget, ám ezt valójában egy tanulmány sem igazolja” (Christensen and Schjoldager 2010: 1). Nos ez többé már nem igaz. Figyelemreméltó azonban minden kutatás esetében a résztvevők nagy mértékű változatossága, amely valószínűleg az új technológiákkal kapcsolatos tanulási görbék és a különböző fokú ellenállás eredményének tudható be.
- ⁴ Mindazonáltal érdemes megfigyelnünk, miként kezelik a korábbi modellek az akkori technológiákat és kommunikációs rendszereket. Például Étienne Dolet szerint „[l]a seconde chose, qui est requise en traduction, c'est, que le traducteur ait parfaite congnoissance de la langue de l'auteur, qu'il traduict: & soit pareillement excellent en la langue, en laquelle il se met a traduire” (Dolet 1547). Azt állítja, hogy a jó fordítónak mindkét nyelvet behatóan kell ismernie, márpedig ez korábban nem képezte szerves részét a legtöbb középkori fordításméletnek: akkortájt a forrásnyelvi és a célnyelvi szakértők közösen dolgoztak az egyetlen elérhető kéziraton. Yan Fu (1901/2004) híressé vált „három követelménye” – a megbízhatóság (xin), az érthetőség (da) és az elegancia (ya) – hasonlóképpen a célnyelv érdekeit részesíti előnyben annak eldöntésére, hogy milyen stílusban íródjon a szöveg, illetve milyen példák és terminusok adják vissza az idegen nyelvű szöveg általános gondolatait, ahogyan az a idegennyelvi szakértelem korlátozott lehetőségeinek akkortájt megfelelt.
- ⁵ Lee és Liao (2011) arra jutott, hogy a gépi fordítás használata csökkenti a hallgatók különböző szintű nyelvismerete közötti távolságot. A gépi fordítási javaslatok részben pótolják a forrásnyelvi tudás hiányosságait – úgy is mondhatnánk, hogy a gépi fordítás egyfajta helyettesítő (de remélhetőleg fenntartásokkal kezelt) oktatóként szolgál.
- ⁶ Majd még meglátjuk, hogy a modell általánosítható-e a tisztán kereskedelmi kritériumok szerint. Jelenleg a legnagyobb érdeklődést a különféle önkéntes és közösségi hálózatokkal kapcsolatos társaságok mutatják, akik már így is nem fizetett (vagy alulfizetett) szakértőket foglalkoztatnak.
- ⁷ A fordítók bérezése leggyakrabban még most is szószám alapján történik, ami e tekintetben egyre nagyobb problémát jelent. Remélhetőleg a hallgatók olyan eshetőségekre is felkészülnek, amikor a fizetést a felhasznált adatbázisok minősége is befolyásolja.

- ⁸ Nincsen semmilyen forradalmi az angol *start text* (kiindulási szöveg) elnevezés mögött, amely a bevett német *Ausgangstext* terminus adekvát fordítása. A kiindulási szöveg korlátozott hatáskörét jól relativizálja Holz-Mänttári (1984), szóval ezzel nem mondok sok újat. Holz-Mänttári azonban két különböző „világ” részeként tekint a két szövegre, amit viszont az elektronikus memóriák technológiája hajlamos aláásní: a szövegeket és a referenciákat rendszerint ugyanabban az adatbázisban egy azonos szakmai kultúra részeként tároljuk.
- ⁹ Köszönet illeti a *Localisation Focus* folyóiratot és a Centre for Next Generation Localisation (CNGL) központot az ábra használatáért.
- ¹⁰ Gyorsan szögezzük le, hogy Lafeber kutatása valójában azt mutatja, hogy a kormányközi szervezetek jelenleg nem követelik meg az új alkalmazottaktól a fordítómemóriák/gépi fordítás beható ismeretét (mindez csupán a 33. helyen szerepel a hibákat befolyásoló 40 készség közül) (Lafeber 2012). Az ilyen szervezeteknél jellemzően az a köztes megoldás, hogy bizonyos eszközöket és technikákat érdeme-sebb házon belül, nem pedig egyetemi képzés során elsajátítani. Ez azonban csupán a fordítópia-c egyik szektorának technológiai haladását és egyedi nyelvi követelményeit tükrözi. A legtöbb lokalizációs cég teljesen másként súlyozza a technikai készségeket. Például Ferreira-Alves (2011) felmérése a portugál fordítóirodák körében arra mutat rá, hogy fontosabb a „szoftveres és gépi fordítással kapcsolatos” szakértelem, mint a fordítói végzettség vagy bármilyen szakterületi specializáció.
- ¹¹ Itt nem követem Christensen (2011: 140) nyomdokait: ő csak a „mentális” tanulmányokra koncentrál, és nem veszi figyelembe azokat, amelyek produktumokat (eltérő körülmények között keletkezett fordítá-sokat) hasonlíttan össze, ezáltal viszont csak elméleteket gyárt a termékeket előállító kognitív folyama-tok fajtáiról – Christensen kifejezetten nem veszi figyelembe Bowker 2005, Guerbero-f 2009 és Yamada 2011 munkáját. Amikor csak nagyon kevés tanulmány áll rendelkezésünkre nagyon kis résztvevői cso-portok vizsgálatával, nem igazán engedhetjük meg magunknak, hogy bármilyen adatot is figyelmen kí-vül hagyjunk. Sőt, szerintem fel kell ismernünk, hogy a fordítások adatai legitím forrásnak bizonyulnak a fordító kognitív folyamatainak tanulmányozására.
- ¹² Yamada (2012) szerint a határérték 0,46, ez megfelel annak a 70%-os részleges találatnak, amely alatt O’Brien (2008) szerint megnövekszik a fordító stresszszintje (lásd O’Brien 2007a, 2007b).
- ¹³ Részben ez az egyszerű hatékonyság logikáján alapul: Yamada (2012) tulajdonképpen hátrányban ré-szesíti azt a fordítót, aki túl sok szükségtelen beavatkozást végez, ám nem azért, mert maga a fordítás rossz, hanem mert a fordítónak ragaszkodnia kellett volna a fordítómemóriában fellelhető találatok-hoz. Ez a gépi fordításból való tanulás lehetőségeire is vonatkozik. Lee és Liao úgy vélik, „ha mondat-szinten nézzük, minél több szót emel át a hallgató a gépi fordításból, annál kevésbé valószínű, hogy hibát vét abban a bizonyos mondatban” (Lee és Liao 2011: 128), habár ez függhet az előzetes nyelvtudás mértékéről is.
- ¹⁴ Az utószerkesztésre vonatkozó általános „tedd és ne tedd” tanácsokért lásd Belam (2003).
- ¹⁵ Yamada (2012) valójában elég szélsőségesen értékeli a fordítás minőségét attól függően, hogy a fordítók mennyire tartják tiszteltben a fordítómemóriákat, ami ugyebár a fordítómemóriát korábban már leel-lenőrző ügyfél érdekében állna. Érdekes módon Martín-Mor azt véli felfedezni, hogy a belsős fordítók hajlamosabbak lexikális interferenciát okozni (vagyis az adatbázisban fellelt lexikai megoldást alkalmaz-ni) szemben a fordítótanoncokkal és más szakemberekkel, valószínűleg azért, mert inkább hajlandók elfogadni a javaslatokat (Martín-Mor 2011: 310). Ezáltal az esztétika háttérbe szorításának képessége kisebb jelentőségű.
- ¹⁶ A fordítómemóriákkal/gépi fordítással kapcsolatos kutatások friss áttekintéséért lásd Christensen (2011) és Pym (2011a). Harold Somers azóta már nem aktuális irodalomjegyzéke a gépi fordítás okta-tásáról az *MT in the classroom* oldalon található (Letöltve: 2013. december 20. <<http://personalpages.manchester.ac.uk/staff/harold.somers/teachMTbibl.html>>). A legtöbb link már nem él, de számos ta-nulmány elérhető a *Machine Translation Archive* oldalon (Letöltve: 2013. december 20., <<http://www.mt-archive.info>>).

IRODALOM

- Alves, F., Campos, T. L. 2009. Translation Technology in Time: Investigating the Impact of Translation Memory Systems and Time Pressure on Types of Internal and External Support. In: Göpferich, S., Jakobsen, A. L., Mees, I. M. (eds) *Behind the Mind. Methods, Models and Results in Translation Process Research*. Copenhagen: Samfundslitteratur. 191–218.
- Bédard, C. 2000. Translation memory seeks sentence-oriented translator... *Traduire* No. 186. http://www.terminotix.com/eng/info/mem_1.htm Letöltve: 2012. január 1.
- Belam, J. 2003. 'Buying up to falling down': a deductive approach to teaching post-editing. In: Forcada, M. L., Somers, H., Way, A. (eds) *Workshop On Teaching Translation Technologies And Tools (T4)*. Elhangzott: Machine Translation Summit IX. New Orleans, 2003. 09. 27. <http://www.dlsi.ua.es/t4/docum/pro-ceedings.pdf> Letöltve: 2013. december 9.
- Bowker, L. 2005. Productivity vs. Quality? A pilot study on the impact of translation memory systems. *Localisation Focus* Vol. 4. No. 1. 13–20.
- Carson-Berndsen, J., Somers, H., Vogel, C., et al. 2010. Integrated language technology as a part of next generation localisation. *Localisation Focus* Vol. 8. No. 1. 53–66. <http://www.localisation.ie/resources/locfocus/vol8issue1.htm> Letöltve: 2012. január 1.
- Christensen, T. P., Schjoldager, A. 2010. Research: What Do We Know and How Do We Know It? *Hermes* No. 44. 89–101.
- Christensen, T. P. 2011. Studies on the Mental Processes in Translation Memory assisted Translation – the State of the Art. *trans-kom* Vol. 4. No. 2. 137–160. <http://www.trans-kom.eu/> Letöltve: 2012. július 1.
- Dolet, É. 1547. *La manière de bien traduire d'une langue en aultre*. <http://www.gutenberg.org/ebooks/19483> Letöltve: 2012. január 1.
- Dragsted, B. 2004. *Segmentation in Translation and Translation Memory Systems: An empirical investigation of cognitive segmentation and effects of integrating a TM system into the translation process*. Copenhagen: Samfundslitteratur.
- EMT Expert Group. 2009. Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication. http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf Letöltve: 2013. december 20.
- Ferreira-Alves, F. G. 2011. *As faces de Jano: Contributos para uma cartografia identitária e socioprofissional dos tradutores da região norte de Portugal*. (Doktori értekezés.) Braga: Minhói Egyetem.
- García, I. 2010. Is Machine Translation Ready Yet? *Target* Vol. 22. No. 1. 7–21.
- Guerberof, A. 2009. Productivity and Quality in the Post-editing of Outputs from Translation Memories and Machine Translation. *Localisation Focus* Vol 7. No. 1. 11–21.
- Holz-Mänttari, J. 1984. *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki: Academiae Scientiarum Fennicae.
- Hui, M. T. T. 2012. *Risk Management by Trainee Translators. A Study of Translation Procedures and Justifications in Peer-Group Interaction*. (Doktori értekezés.) Tarragona: Rovira i Virgili Egyetem. <http://www.tdx.cat/handle/10803/83497> Letöltve: 2013. december 20.

- Kenny, D., Way, A. 2001. Teaching Machine Translation & Translation Technology: A Contrastive Study. In: Carl, M., Way, A. (eds) *Proceedings of Workshop on Example-based Machine Translation*. Elhangzott: Machine Translation Summit VII. Santiago de Compostela, 2001. 09. 17–22. <http://www.dlsi.ua.es/tmt/proceedings.html> Letöltve: 2012. január 1.
- Lafeber, A. 2012. Translation Skills and Knowledge – Preliminary Findings of a Survey of Translators and Revisers Working at Inter-governmental Organizations. *Meta* Vol. 57. No. 1. 108–131.
- Lee, J., Liao, P. 2011. A Comparative Study of Human Translation and Machine Translation with Post-editing. *Compilation and Translation Review* Vol. 4. No. 2. 105–149. <http://ej.nict.gov.tw/CTR/v04.2/ctr040215.pdf> Letöltve: 2012. július 1.
- Martín-Mor, A. 2011. *La interferència lingüística en entorns de Traducció Assistida per Ordinador*. (Doktori értekezés.) Bellaterra: Barcelonai Autonóm Egyetem. <http://www.tdx.cat/handle/10803/83987> Letöltve: 2013. december 20.
- Mossop, B. 2001. *Editing and revising for translators*. Manchester: St Jerome.
- O'Brien, S. 2002. Teaching Post-editing, a proposal for course content. In: *Proceedings of the 6th International Workshop of the European Association for Machine Translation*. Elhangzott: Teaching Machine Translation. Manchester, 2002. 11. 14–15. <http://www.mt-archive.info/EAMT-2002-OBrien.pdf> Letöltve: 2012. január 1.
- O'Brien, S. 2007a. Pauses as Indicators of Cognitive Effort in Post-Editing Machine Translation Output. *Across Languages and Cultures* Vol. 7. No. 1. 1–21.
- O'Brien, S. 2007b. An Empirical Investigation of Temporal and Technical Post-Editing Effort. *Translation And Interpreting Studies* Vol. 2. No. 1. 83–136.
- O'Brien, S. 2008. Processing fuzzy matches in Translation Memory tools: an eye-tracking analysis. In: Göpferich, S., Jakobsen, A. L., Mees, I. M. (eds) *Looking at eyes. Eye-tracking studies of reading and translation processing*. Copenhagen: Samfundslitteratur, 79–102.
- Plitt, M., Masselot, F. 2010. A Productivity Test of Statistical Machine Translation. Post-Editing in a Typical Localisation Context. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* No. 93. 7–16. <http://ufal.mff.cuni.cz/pbml/93/art-plitt-masselot.pdf> Letöltve: 2012. január 1.
- Pym, A. 2003. Redefining translation competence in an electronic age. In defence of a minimalist approach. *Meta* Vol. 48 No. 4. 481–497.
- Pym, A. 2006. Asymmetries in the teaching of translation technology. In: Pym, A., Perekrestenko, A., Starink, B. (eds) *Translation technology and its teaching (with much mention of localization)*. Tarragona: Intercultural Studies Group. http://isg.urv.es/publicity/isg/publications/technology_2006/index.htm Letöltve: 2012. január 1.
- Pym, A. 2009. Using process studies in translator training. Self-discovery through lousy experiments. In: Göpferich, S., Alves, F., Mees, I. (eds) *Methodology, Technology and Innovation in Translation Process Research*. Copenhagen: Samfundslitteratur. 135–156.
- Pym, A. 2011a. Translation research terms: a tentative glossary for moments of perplexity and dispute. In: Pym, A. (ed.) *Translation Research Projects 3*. Tarragona: Intercultural Studies Group. 75–110.
- Pym, A. 2011b. What technology does to translating. *Translation & Interpreting* Vol. 3. No. 1. 1–9. <http://www.trans-int.org/index.php/transint> Letöltve: 2012. július 1.
- Pym, A. 2012. Democratizing translation technologies. The role of humanistic research. In: Cannavina, V., Fellet, A. (eds) *Language and Translation Automation Conference Proceedings*. Elhangzott: Language and Translation Automation Conference. Rome, 2011. 04. 05–06. *The Big Wave*. 11–27.

- Ribas, C. 2007. *Translation Memories as vehicles for error propagation. A pilot study.* (Kiadatlan mesterszakos diplomamunka.) Tarragona: Rovira i Virgili Egyetem.
- Teixeira, C. 2011. Knowledge of provenance and its effects on translation performance in an integrated TM/MT environment. In: Sharp, B., Zock, M., Carl, M., Jakobsen, A. L. (eds) *Proceedings of the 8th International NLPCS Workshop.* Elhangzott: Human-Machine Interaction in Translation. Copenhagen, 2011. 08. 20–21. Copenhagen: Samfundslitteratur. 107–118.
- Vilanova, S. 2007. *The impact of translation memories on the target text: interferences and shifts.* (Kiadatlan mesterszakos diplomamunka.) Tarragona: Intercultural Studies Group, Rovira i Virgili Egyetem.
- Way, C. 2003. Making theory reality. An example of interdisciplinary cooperation. In: Androulakis, G. (ed.) *Translating in the 21st Century. Trends and Prospects.* Elhangzott: Translating in the 21st Century. Trends and Prospects. Szaloniki, 2002. 09. 27–29. Szaloniki: Arisztotelész Egyetem. 584–592.
- Yamada, M. 2011. The effect of translation memory databases on productivity. In: Pym, A. (ed.) *Translation research projects 3.* Tarragona: Intercultural Studies Group. 63–73.
- Yamada, M. 2012. Revising text: An empirical investigation of revision and the effects of integrating a TM and MT system into the translation process. (Doktori értekezés.) Tokió: Rikkjó Egyetem. http://apple-eye.com/rikkyo/YAMADA_2011.pdf Letöltve: 2013. december 20.
- Yan F. 1901/2004. Preface to *Tiyanlan* (Evolution and Ethics and other essays). (Fordította: Hsu, C. Y.) In: Leo Chan T. (ed.) *Twentieth-century Chinese translation theory: modes, issues and debates.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 69–71.
- Yuste Rodrigo, E. 2001. Making MT commonplace in translation training curricula – too many misconceptions, so much potential. In: Carl, M., Way, A. (eds) *Proceedings of Workshop on Example-based Machine Translation.* Elhangzott: Machine Translation Summit VII, Teaching MT Workshop. Santiago de Compostela, 2001. 09. 17–22. <http://dx.doi.org/10.5167/uzh-19088> Letöltve: 2012. január 1.

A mindenkori emberi tudás bővítése: Wikipédia, fordítás és nyelvi igazságosság

Julie McDonough Dolmaya
Fordító: Zombori Réka

1. BEVEZETÉS

Az utóbbi években jelentősen megnövekedett az online környezetben végzett fordítások iránti igény. Különösképpen nagy az érdeklődés az olyan szakfordító képesítéssel rendelkező vagy szakképzetlen fordítók munkája iránt, akik együttműködés keretén belül fordítanak online szövegeket, ingyen vagy csekély anyagi juttatás ellenében, profitorientált és nem profitorientált szervezetek számára. Számos elnevezéssel utaltak már a jelenségre, ide tartozik a közösségi fordítás (O'Hagan 2011), a felhasználók által generált fordítás (O'Hagan 2009; Perrino 2009) és a wiki-fordítások (Cronin 2013); a közösségi közreműködés vagy közreműködésen alapuló fordítás (Cámara de la Fuente 2015; Jiménez-Crespo 2013; McDonough Dolmaya 2012; Mesipuu 2012) szintén népszerű terminus.¹ A jelenleg fellelhető kutatások számos kutatási területre terjednek ki, itt említendő a közösségi közreműködésen alapuló fordítások etikai vonatkozásai (McDonough Dolmaya 2011; Drugan 2011), a közösségi közreműködésen alapuló fordítási kezdeményezések résztvevőinek motivációja (Cámara de la Fuente 2015; McDonough Dolmaya 2012; Mesipuu 2012; Olohan 2014), a közösségi fordítás jelentősége a fordítóképzésben (O'Hagan 2008) és a közösségi közreműködés eredményeként létrejött fordítások minősége (Jiménez-Crespo 2011, 2013; McDonough Dolmaya 2015). Számos terület azonban még nagymértékben feltáratlan. Ezek egyike a fordítások áramlását és a nyelvpolitikát érinti: milyen nyelvekről milyen nyelvekre történik az online szövegek fordítása; hogyan befolyásolja a fordítások áramlását a közösségi közreműködésen alapuló projektek aktuális nyelvpolitikája; milyen helye és szerepe van a kisebb nyelveknek az ilyen típusú projektekben.

Az internetes közösségi közreműködésen alapuló fordítások áramlását és a nyelvpolitikát érintő kérdések természetesen túlságosan is szerteágazók ahhoz, hogy egyetlen cikk keretein belül teljes körűen elemezzük őket: a közösségi közreműködésen alapuló projektek lehetnek profitorientált társaságok, mint a Facebook vagy a Twitter által elindított kezdeményezések, vagy közösség által működtetett, nem profitorientált kezdeményezések, mint a Wikipédia; a közösségek lehetnek nyíltak (ahol bármely regisztrált felhasználó részt vehet a projektben) vagy zártak (ahol a részvétel azokra a regisztrált felhasználókra korlátozódik, akik bizonyos elvárásoknak eleget tesznek) (Mesipuu 2012). Az említett tényezők összessége valószínűleg hatással van arra, hogy miként választunk nyelveket a fordításhoz, és hogy a fordítások mennyire gyorsan készülnek el. Az internetes együttműködésen alapuló fordítási projektekben a nyelvpolitikák határozzák meg, Cronin szavaival élve, ki milyen digitális tartalomhoz jut hozzá, milyen feltételekkel és milyen felületen (2013: 8). Ezért olyan fontos, hogy alaposan megvizsgáljuk ezeket a politikákat, és mérlegeljük a szélesebb online közösségre gyakorolt hatásait.

Elméletileg, ha egy közösségi közreműködésen alapuló fordítási platformot úgy terveznek meg, hogy bármilyen nyelvre igazítható legyen (az ebbe a kategóriába tartozó platformok általában ilyennek mondhatók), akkor szinte bármilyen nyelvről bármelyik nyelvre lefordíthatják a szövegeket, amennyiben az internetfelhasználók érdekeltek és hajlandók részt venni a munkában. A nyílt közösségi projektek látszólag az összes nyelvhasználó számára egyenlő hozzászólási jogot biztosítanak, így a fordítási folyamat során szabadabb kezet kapnak, mint egy hagyományos fordítási projektben, ahol szakembereket alkalmaznak, és a nyelveket a befektetés becsült megtérülése alapján választják ki. Mivel a felhasználók nyelveket tudnak igényelni, és a felhasználói igények alapján új nyelvek fordítását indíthatják el, a közösségi közreműködés révén a fordítási folyamat a kevésbé széles körben beszélt nyelvek terjedésének „mozgatórugójává” (Cronin 2003: 167) válhat.

A projekttől függetlenül mégis nyilvánvalónak tűnik, hogy egy nyelv iránti érdeklődés aszerint fog változni, hogy hány internetfelhasználó beszél és ír az adott nyelven, amiről már máshol is érveltem (McDonough Dolmaya 2011). Továbbá, ahogyan arra Drugan is utal a közösségi közreműködésen alapuló projektek etikai kódexeinek vizsgálatával kapcsolatban, elsősorban a közös célok és értékek fontosak a közösségi közreműködésen alapuló fordítási projektek esetében (Drugan 2011: 117). Ezek szerint az ahhoz fűződő érdek, hogy az információ egy adott nyelvközösség számára elérhetővé váljon, valószínűleg a projekt céljától is függeni fog. Ami viszont azt jelenti, hogy sokkal valószínűbb egy bizonyos irányba történő áramlás (például egy széles körben beszélt nyelvből, mint az angol, egy másikba, mint a francia), mint egy másik irányba (például egy kevésbé széles körben beszélt nyelvből, mint a finn, egy másikba, mint a navahó). Következésképpen az is megállapítható, hogy a fordítási munkák valószínűleg nagyobb terhet rónak a kisebb nyelvközösségekre, mivel kevesebb számú felhasználó birkózik meg ugyanazon mennyiségű fordítási feladattal, mint amennyivel egy nagyobb közösség dolgozik, etikai kérdéseket is felvetve az igazságossággal és a hozzáférhetőséggel kapcsolatban (lásd McDonough Dolmaya 2011).

A tanulmány a nyelvi igazságosság elvét egyetlen közösségi közreműködésen alapuló felület kapcsán vizsgálja. Ez a projekt a Wikipédia online enciklopédia, amely 2001-ben indult el angol nyelven. A tanulmány célja a közösségi közreműködésen alapuló projekteken belüli fordításáramlás hatásainak megértése, továbbá a közösségi közreműködés alapú fordítási projektek során alkalmazott fordítási szabályok etikai vonatkozásainak vizsgálata. Három témát elemez, nevezetesen a Wikipédia nyelvpolitikáját és fordításpolitikáját, a fordításáramlás irányait és a fordításáramlások igazságos és hatékony kezelésének módjait.

2. NYELVPOLITIKA ÉS FORDÍTÁSPOLITIKA A WIKIPÉDIA ESETÉBEN

2.1. A Wikipédia nyelvi szakadéka

2016 decemberében a Wikipédia több mint 42 millió szócikket tartalmazott 295 nyelven². Az angol nyelvű kiadás, a maga több mint 5 millió szócikkével, még mindig a legnagyobb. Bár a Wikipédiát az internet egyik legtöbb nyelven elérhető weboldalaként ismerjük (Yunker 2014), nem egyformán képviselteti magát rajta az összes nyelv. 2016 decemberében a Wikipédia csupán 134 nyelvi változata – vagyis az összes nyelvi változat csupán 45 százaléka – haladta meg a 10 000 szócikket. Csak 13 nyelvi változatnak van több mint egymillió szócikke, beleértve az angol, svéd, német, holland, francia, waray³, lengyel és orosz nyelvet, míg több mint 40 nyelvre egyenként alig 1000 szócikk jut.

A *kis nyelv* és a *nagy nyelv* terminus természetesen nem problémamentes, mivel mindkettő relatív fogalmat jelöl (Cronin 2003: 144; Aguilar-Amat és Santamaria 1998: 74): egy kis nyelv csak egy másik nyelvet beszélők magasabb számának viszonyításában számít kis nyelvnek. Természetesen, ahogy azt Cronin is megjegyzi (2003: 144), egy nyelv státusza megváltozhat, a kisebb nyelvből lehet nagy nyelv (és fordítva) a történelmi viszonyoktól és a határok elmozdulásától függően. Ez ugyanúgy érvényes a Wikipédiára is. A 13 legnagyobb nyelvi változatot – amelyek mindegyike legalább egymillió szócikket tartalmaz – tekinthetjük „nagy” nyelvnek, de megváltozik az összkép, ha olyan tényezőket is figyelembe veszünk, mint a Wikipédia különböző nyelvközösségeinek mérete.

Az 1. táblázat összehasonlítja a Wikipédia legnagyobb nyelveit a Wikipédia legnagyobb aktív és regisztrált felhasználókból álló közösségével:

1. táblázat. A legnagyobb Wikipédia-változatok összevetése az aktív felhasználók legnagyobb közösségeivel és a regisztrált felhasználók legnagyobb közösségével (2016. december 21.)

Rangsor	13 legnagyobb Wikipédia-változat (>1 000 000 szócikk)	13 legnagyobb aktív felhasználói közösség	13 legnagyobb regisztrált felhasználói közösség
1	angol	angol	angol
2	svéd	német	spanyol
3	szebuánó	spanyol	francia
4	német	francia	német
5	holland	japán	kínai
6	francia	orosz	orosz
7	orosz	olasz	portugál
8	olasz	kínai	olasz
9	spanyol	portugál	arab
10	waray	arab	japán
11	lengyel	lengyel	török
12	vietnámi	holland	indonéz
13	japán	perzsa	holland

Forrás: https://meta.wikimedia.org/wiki/List_of_Wikipedias#Grand_Total

Amint azt az 1. táblázat is mutatja, a Wikipédia „nagyobb” nyelvei aszerint változnak, hogy a 295 nyelvi változatban elérhető szócikkek számát vesszük csak figyelembe, vagy a különböző nyelvekre regisztrált (vagy aktívan közreműködő) felhasználók számát vesszük alapul. Az adat az idők során változik, mivel új felhasználók regisztrálnak, és járulnak hozzá a projekthez (vagy abbahagyják a hozzájárulást). Az angol nyelvű felhasználók azonban mindig nagymértékben felülmúlják az összes többi: az angol Wikipédia majdnem másfélszer annyi szócikket tartalmaz, mint a svéd; a német nyelvű felhasználókhoz képest közel hétszer annyi angolul beszélő felhasználó járult hozzá a projekthez decemberben; a regisztrált angol nyelvű felhasználók közössége hétszer akkora, mint a spanyol közösség. Így, bár az 1. táblázatban megjelenített nyelvek vitathatóan a Wikipédia legnagyobb nyelvei, az angol nyelvű kiadás vitathatatlanul a legnagyobb.

Jóllehet a korábbi tanulmányok azt mutatták, hogy azok a szerkesztések, amelyeket a többnyelvű felhasználók nem az elsődleges nyelvükön végeztek el, a teljes Wikipédia-szerkesztések pusztán 3 százalékát tették ki (Hale 2014: 5), az enciklopédia egy többnyelvű projekt: a 295 nyelvi változatban a témák egybeesése csak minimális – nincs olyan kiadás, amely teljesen azonos információt tartalmazna más nyelven, és a legnagyobb nyelvi változat (angol) a második legnagyobb nyelven (német) elérhető tartalomnak csak a felét foglalja magába (Hale 2014) – a többnyelvű felhasználók úgy járulnak

hozzá a Wikipédiához, hogy egynél több nyelvi változatot szerkesztenek (Hale 2014), és tartalomfordítást végeznek különböző nyelvekre (McDonough Dolmaya 2012).

2.2. Nyelvpolitikák

Ahogy Patten (2001) is utal rá, a nyelvi pluralizmustól való elszakadás nem lehetséges (lehetetlen nem kiválasztani egy vagy több nyelvet, amelyen a kommunikáció megvalósul, ellentétben például az olyan esettel, ahol több vallási csoport él együtt, és a kormányzat vagy a közvélemény döntése alapján nincs kijelölt hivatalos vallás), még akkor sem, ha nincs „hivatalosként” megjelölt nyelv. Ehhez hasonlóan az olyan, együttműködésen alapuló projektekben, mint a Wikipédia, nem lehetséges a nyelvi elkülönülés: az internet többnyelvű környezet, ezért az online projekteknek rendelkezniük kell valamilyen (hivatalos vagy *de facto*) munkanyelvvvel. Ebből kifolyólag, amikor ilyen környezetben valósul meg a fordítás, jellemzően egy bizonyos irányba áramlik majd inkább. Erre a jelenségre Pym is utal (2004), amikor lokalizált weboldalak kontextusában értekezik a nyelvi hierarchiákról.

A Wikipédia számos hivatalos szabállyal és irányelvvvel rendelkezik, olyan kéréseket érintve, mint a felhasználói magatartás, a szócikkek létrehozása/törlése és a szerzői jogok, de úgy tűnik, nincs kimondott nyelvpolitikája – azaz olyan szabályzata, amely meghatározná az enciklopédiában folyó nyelvhasználatot (lásd Meylaerts 2011: 165). Ugyanakkor a Wikipédia anyavállalatának, a San Franciscó-i székhelyű nem profitorientált Wikimédia Alapítványnak van ilyen szabályzata: a *Nyelvi javaslatok irányelvei* (Wikimedia Foundation 2016c). Ez a szabályzat minden fordítási projekt esetében kötelező és irányadó arra vonatkozólag, hogyan lehet új nyelveket javasolni a működő Wikimédia-projektekhez, ideértve a Wikipédiát is.

A szabályzat főbb pontjai az alábbiak szerint összegezhetők: (1) az új nyelv iránti kérelmet a Wikimédia Alapítvány nyelvi bizottsága hagyja jóvá; (2) csak az érvényes ISO 639-1, 639-2 vagy 639-3 kóddal rendelkező nyelvek kérelmei bírálhatók el; (3) a nyelv nem lehet egy már elérhető nyelv regionális dialektusa, kivéve, ha attól jelentős mértékben eltér; és (4) a bizottságnak meg kell győződnie arról, hogy létezik elegendő élő anyanyelvi beszélő, akik képesek „működőképes közösséget és célközönséget alkotni” (Wikimedia Foundation 2016c). Ahogyan azt a (3) pont is illusztrálja, eltérően a tipikus honlap-lokalizációs projektektől, amelyek célzottan egy bizonyos helyszínhez igazodnak (például nyelv+régió, mint a brit angol vagy az amerikai angol), a Wikimédia (és ennél fogva a Wikipédia) „nem veszi figyelembe a politikai különbségeket [a nyelvek között], mivel a Wikimédia Alapítvány azt tűzte ki célul, hogy mindenki számára szabad, elfogulatlan hozzáférhetőséget biztosítson a mindenkori emberi tudáshoz, és ne az egyedi politikai közösségek nézőpontjából szolgáltatson információt” (Wikimedia Foundation 2016c). Ezért a Wikipédia angol, egyszerű angol és jamaikai kreol angol nyelvváltozatban is létezik, de nem elérhető például brit, amerikai angol, ausztrál vagy kanadai angol változatban. Míg a (4) pont egyértelműen kizárja a holt és a mesterséges nyelvek elfogadásának lehetőségét, a szabályzat megjegyzi, hogy bizonyos kivételek

előfordulhatnak, amennyiben megállapítható, hogy a nyelv „elfogadható mértékű elismertséggel rendelkezik”. Ennek megfelelően a Wikipédia elérhető latin és eszperantó nyelvi változatban is, de 2008-ban visszautasították a *lingua franca nova* elindítására vonatkozó kérést⁴.

Patten (2001) egy hasznos keretet javasol a Wikimédia nyelvpolitikájának vizsgálatára. A nyelvpolitikákat három modell szerint csoportosítja: hivatalos többnyelvűség, nyelvi racionalizmus és nyelvmegőrzés. A hivatalos többnyelvűség esetében a nyelvi egyenlőség értékként tekintendő: minden egyes hivatalos nyelvközösség azonos nyilvános elismerésben részesül (695–698). Ezzel ellentétben a Patten által javasolt két másik modell, a nyelvi racionalizáció és a nyelvmegőrzés ellentétben áll a többnyelvűséggel. A nyelvi racionalizáció modellje egyetlen nyelvet (vagy nyelvcsoportot) részesít előnyben úgy, hogy a többi nyelv hivatalos elismerését bizonyos hatáskörökön belül korlátozza vagy megtagadja, ezáltal inkább a nyelvi konvergenciát támogatja a nyelvi sokszínűséggel szemben (700–701). Patten úgy érvel, hogy ez a modell nem a nyelvi egyenlőség elvén alapul, hanem inkább a társadalmi, gazdasági és politikai egyenlőség elvén, mivel a kis nyelvet beszélőknek el kell sajátítaniuk a jóval szélesebb körben beszélt hivatalos nyelvet, így jelentősebb mértékű a társadalmi mobilitás, könnyebben tudják megosztani egymással a véleményüket, elképzeléseiket, és valószínűleg jobban kötődnek a közös identitáshoz, mint a különböző nyelvi és kulturális közösségekhez (701–702). Ezzel szemben a nyelvmegőrző modell azon a megfigyelésen alapul, hogy több nyelv számára nyújtott egyenlő elismertségi szint biztosítása nem feltétlenül vezet ahhoz, hogy a nyelvek beszélői egyenlő módon boldoguljanak, vagy hogy az adott nyelvek fennmaradjanak. Ebben a modellben a veszélyeztetettebb nyelvek nagyobb nyilvános elismerést kapnak, mint a biztonságosabb státuszt élvezők, hogy a veszélyben lévő nyelvek rendszeres használatára ösztönözzék az emberek többségét: így a modell a nyelvi egyenlőségen alapul, bár az egyenlőség igazán attól függ, hogy a hivatalos nyelvi közösség milyen sikereket képes elérni (705–706).

A *Nyelvi javaslatok irányelvei* alapján úgy tűnik, hogy a Wikimédia Alapítvány nyelvi megközelítése leginkább Patten „hivatalos többnyelvűség” modelljéhez áll közel. A Wikimédia a nyelvi konvergenciával szemben a nyelvi sokszínűséget részesíti előnyben, de az alapítványnak nincsenek olyan speciális rendelkezései, amelyek segítenék a veszélyeztetettebb nyelvek megerősödését; eltekinthetnének például a kihalás szélén lévő nyelvek esetében az „anyanyelvi” beszélők számára vonatkozó követelménytől. Ehelyett minden nyelvet egyenlően kezel: jóváhagyásukhoz egyforma követelményeknek kell megfelelniük, és a projektjeiknek továbbra is fenn kell tartaniuk a közösségi jelenlétet, ellenkező esetben a zárolás veszélye fenyegeti őket. A choctaw indián nyelvű Wikipédia például 2004-től 2007-ig létezett, míg a kanuri változat 2006 és 2007 között működött. A projekteket mindkét esetben a szócikkek csekély száma (a choctaw indiánnak három, míg a kanuri nyelvnek egy szócikke sem volt) és a közösségi részvétel hiánya miatt zárták le. A projektek meglévő tartalmát azonban a Wikipédia átláthatósági és hozzáférhetőségi céljaival összhangban nem törölték, hanem áthelyezték a Wikimédia Inkubátorba, ahol a projektek tesztelése és annak bizonyítása történik, hogy „méltók-e a Wikimédia Alapítványnál történő megosztásra” (Wikimedia

Incubator 2016). Elméletileg tehát ezen enciklopédiák bármelyike visszaállítható lehet a Wikipédia hivatalos oldalai közé, amennyiben további tartalommal bővülnek, és nagyobb közösség részesíti támogatásban a projektet.

2.3. A Wikipédia fordításpolitikája

Meylaerts (2011: 165) úgy érvel, hogy „bármely nyelvpolitika mindig feltételez egyfajta fordításpolitikát is: az intézményes nyelvhasználat szabályainak meghatározása feltételezi egy demokratikus társadalomban, ugyanazon intézményeken belül a fordításhoz való jogot”. Ezek a szabályzatok nem tartoznak szigorúan a kormányzati szervek hatáskörébe; ahogyan azt Meylaerts magyarázza: az ENSZ-hez és az EU-hoz hasonló intézmények rendelkeznek olyan hivatalos fordításpolitikával, amely a szervezeten belül és/vagy a szervezet és a nagyközönség között szabályozza a fordítást (2011: 167). Mivel a Wikimédia nem profitorientált szervezet, „az ingyenes, többnyelvű oktatási tartalmak gyarapodását, fejlesztését és terjesztését” kívánja előmozdítani a Wikipédián és számos egyéb projekten keresztül (ilyen például a Wikiszótár [Wiktionary], a Wikikönyvek [Wikibooks], a Wikidézet [Wikiquote] és a Wikihírek [Wikinews]⁵ (Wikipedia 2016b). Elvárhatnánk tehát, hogy a *Nyelvi javaslatok irányelvei* tartalmazzon valamilyen konkrét fordításpolitikát vagy fordításra vonatkozó rendelkezéseket.

Úgy tűnik azonban, hogy a Wikimédia Alapítványnak nincs kifejezett fordításpolitikája, és az angol nyelvű Wikipédia hivatalos szabályzatának sincs fordításra vonatkozó része⁶. Az Alapítvány a fordítani vágyó önkénteseknek az angol Wikipédia „Wikipedia: Translate Us” (Wikipédia: fordíts nekünk) oldalát ajánlja figyelmébe⁷, és megjegyzi, hogy a Wikipédia más nyelvű fordítási projektjeire is ugyanezek az irányelvek vonatkoznak. További fordítási iránymutatásokat találunk a „Wikipedia: Translation” (Wikipédia: fordítás) oldalon (Wikipedia 2016a). A *Nyelvi javaslatok irányelvei* azonban tartalmaz néhány fordításra vonatkozó utalást: az oldal jelzi, miszerint „folyamatosan törekednek arra, hogy a MediaWiki-felület tartalmát az adott nyelvekre lefordítsák, és ezáltal biztosítsák, hogy senki se maradjon ki a részvételből, pusztán azért, mert nem érti az angol nyelvű felhasználói felületet” (Wikimedia Foundation 2016c). Továbbá, arra kéri azokat a felhasználókat, akik szeretnének segíteni a MediaWiki-felület más nyelvekre történő fordításában, hogy egy külön oldalon tegyék ezt meg, így a fordítás a Wikimédia Alapítvány összes projektjében elérhetővé válik (például Wikipédia, Wikiszótár, Wikihírek stb.).

Habár a Wikimédia nem rendelkezik hivatalos fordításpolitikával, mégis úgy tűnik, hogy a *Nyelvi javaslatok irányelvei* fordításra vonatkozó rendelkezései és a különböző fordítási irányelvek egyaránt összhangban vannak a Wikimédia nyelvi kínálatának „hivatalos többnyelvűségi” modelljével: bizonyos nyelvi kombinációk közötti fordítások nem részesülnek kifejezett támogatásban vagy ösztönzésben, és arra fektetnek hangsúlyt, hogy minél több ember között megszűnjenek a nyelvi korlátok. A Wikipédiánál bizonyos nyelvkombinációk előnyben részesítése helyett inkább bizonyos típusú tartalmakat helyeznek előtérbe (például orvosi cikkek a Fordítási Munkacsoport, vagyis

a Translation Task Force projekten⁸ belül, illetve olyan szócikkek, amelyek rendelkeznek fordítással, de nincs angol nyelvű változatuk), ami ismét a „hivatalos többnyelvűségi” modellt bizonyítja: nem kapnak külön hangsúlyt a kisebbségi kultúrák vagy nyelvek által létrehozott cikkek.

A Wikipédiához hasonló, közösségi közreműködésen alapuló projektek vonatkozásában említést érdemel Meylearts érve, miszerint a nyelvpolitika előfeltételezi a fordításpolitikát, mivel egyben feltételezi a „fordításhoz való jogot” is (2011: 165). A Wikipédia „hivatalos többnyelvűségi” modellje nem jelenti automatikusan azt, hogy a fordítás szükséges. A Wikipédia lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy az általuk választott bármely nyelven hozzájáruljanak a tartalomfejlesztéshez (feltéve, hogy létezik ilyen nyelvi változat, vagy létrehozható a *Nyelvi javaslatok irányelvei* szerint). A Wikipédia célja, hogy az egyetemes emberi tudást „a Földön élő összes ember számára” elérhetővé tegye (Wikipedia 2016d), ami megoldható a többnyelvű szerkesztés által is, így a fordítás nem feltétlenül szükséges. Érdemes tehát feltennünk azt a kérdést, vajon a wikipédistáknak van-e alapvető „joguk” a fordításhoz, vagy egyszerűen van-e bármilyen joguk a Wikimédia által jóváhagyott nyelveken keletkező tartalmakhoz. Nehéz ugyanis „jogokról” beszélni, amikor a Wikipédiát önkéntesek közössége működteti, szervezi és igazgatja. Az ilyen jellegű kérdések megválaszolása fordításpolitikai nélkül azonban nem egyértelmű. Ugyanakkor, mielőtt ezeket a témákat mélyebben megvizsgálhatjuk, tudnunk kell, hogy a Wikipédia-fordítások általában milyen nyelvi irányokban valósulnak meg.

3. A WIKIPÉDIA FORDÍTÁSÁRAMLÁSAI

Annak ellenére, hogy nincs hivatalos fordításpolitikai, számos módon létrejöhet a fordítás a Wikipédián. Elsősorban, az internetfelhasználók közül természetesen bárki úgy dönthet, hogy lefordítja a valamelyik nyelvi változatban rendelkezésre álló Wikipédia-oldal bármelyik részét egy másik nyelvre. Ezeket a fordításokat nagyon nehéz rendszerszinten nyomon követni. Azonban léteznek sokkal formálisabb projektek is, mint például „A hét fordítása” (Translation of the Week) és a fent említett „Fordítási Munkacsoport” (Translation Task Force). Ráadásul a Wikipédia olyan oldalai, mint a „Kategória: francia [spanyol, olasz, német stb.] nyelvből lefordítandó szócikkek” (például https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Articles_need_translation_from_French_Wikipedia) lehetővé teszik az internetfelhasználók számára, hogy a Wikipédián megtalálható 295 nyelvi változat szinte mindegyikén találjanak és javasoljanak angol nyelvre fordítandó oldalakat.⁹

Nemrég, 2015 januárjában, a Wikipédia elindított egy fordítástámogató eszközt, amelyet tartalomfordítónak neveztek el (https://www.mediawiki.org/wiki/Content_translation). A tartalomfordító lehetővé teszi, hogy a felhasználók a Wikipédián jelenleg elérhető szinte összes nyelvről egy másik nyelvre fordíthassanak (MediaWiki 2016b). A tartalomfordító a kereskedelmi célú fordítástámogató eszközök számos jellemzőjét ötvözi, beleértve a párhuzamos képernyőt – ahol a forrásnyelvi és a célnyelvi

szöveg egyidejűleg megjeleníthető –, az integrált gépi fordítási javaslatokat és néhány automatizált formázási funkciót (például linkek hozzáadása az egyenértékű célnyelvi Wikipédia-cikkekhez). A tartalomfordító fordítástámogató eszköz célja, hogy „a mindenkori emberi tudást minél több nyelven elérhetővé tegye” (MediaWiki 2016a).

A tartalomfordítóra vonatkozó, Wikipédia által generált statisztikai adatok alapján (Wikipedia 2016c) az eszköz elindítása, azaz 2015 januárja és 2016. június 24-e között – amikor a tanulmány összeállításához szükséges adatgyűjtés zajlott – 94 210 fordítás készült el a tartalomfordító segítségével. Habár ez az összeg nem foglalja magába a Wikipédián végzett összes fordítási tevékenységet (hiszen csak az eszköz használatával elvégzett fordításokat tartalmazza), a statisztikai eredmények mégis jól illusztrálják, hogyan zajlik a fordítási folyamat egy Wikipédiához hasonló projektben, amelynek tartalmát bárki szerkesztheti, és az interneten elérhető többnyelvű oldalak közül az egyik legnagyobbnak számít (Yunker 2014). A létrehozott 94 210 fordítás 248 célnyelven valósult meg (ami a Wikipédián elérhető nyelvek közel 85 százalékát teszi ki). Ezzel szemben a fordítások forrásnyelvi szövegei 154 nyelvből származtak (ami a Wikipédia összes nyelvi változatának körülbelül 50 százaléka). Míg a fordítások 60 százalékát 11 célnyelv egyikére fordították (megvalósulás szerinti csökkenő sorrendben: spanyol, katalán, francia, orosz, angol, portugál, norvég, ukrán, arab, olasz és török), az összes fordítás 60 százalékának a forrásnyelve az angol volt¹⁰. Tehát a fordítások egy szűkebb forrásnyelvi körből kerültek ki, ezért a nyelvek egyenletesebben oszlanak el a célnyelvi szövegek terén, mint a forrásnyelvi szövegek körében.

Amikor azonban az angol volt a célnyelv, a Wikipédia 91 nyelve szolgált forrásnyelvi szöveggént, ami azt jelenti, hogy az angol fordítások csupán az elérhető forrásnyelvek egy harmada alapján készültek. A fordítások ismételten általában a Wikipédia más nagyobb nyelveiről irányultak az angolra: 3 798 angol célszöveg közül 1 988-at (azaz több mint a felét) spanyolból, franciából, olaszból, portugálból vagy német nyelvből fordítottak¹¹.

A tartalomfordító statisztikai eredményei talán nem váratlanok, hiszen más területek jelentősebb fordítási irányzatait tükrözik, ahogyan erre Pym és Chrupała (2005), Jacquemond (1992) és mások is hivatkoztak. Továbbá, amint arra korábban is utaltunk, az angol a Wikipédia domináns nyelve, és a kínaival verseng az internet legszélesebb körben használt nyelvének¹² címéért, így nem meglepő, hogy forrásnyelvként is domináns. Végül is, az angol a Wikipédia messze legnagyobb nyelve, ezért a lehető legtöbb fordításra alkalmas szócikkkel rendelkezik, gazdagabb forrást jelentve a fordítók számára. Ez azonban nem ad elég magyarázatot arra, hogy miért ilyen szűk forrásnyelvi körből kerülnek ki az angol fordítások. A kérdést talán érdemes lenne megvizsgálni a jövőben.

Bár a tartalomfordító kapcsán tapasztalt tendenciák egyéb irányzatokat is tükröznek, ezek az adatok mégis jelentősek, mert azt mutatják, hogy egy olyan környezetben, ahol a fordítással kapcsolatos döntések nem intézményi szinten dőlnek el, hanem önkéntesek tömegei hozzák meg őket, a fordítások áramlása nagyon hasonló a nem közösségi közreműködésen alapuló projektekéhez. Változtatna ezen a tendencián egy hivatalos fordításpolitikája? Kellene, hogy változtasson? Mi lenne az igazságos módja

„a mindenkori emberi tudás több nyelvre történő bővítésének (MediaWiki 2016a)?” Ahogyan azt Meylaerts (2011: 166) felveti, a nyelvi igazságosság olyan fogalom, amelyet érdemes megvizsgálnunk, hogy segítsen választ találni ezekre a kérdésekre.

4. A WIKIPÉDIA NYELVI IGAZSÁGOSSÁGA

4.1. A nyelvi igazságosság pontos meghatározása

Mielőtt elgondolkodhatnánk azon, hogy a Wikipédia hogyan dolgozzon ki olyan fordításpolitikát, amely nyelvileg is igazságos, és az anyaszerkezete küldetését is teljesíti, azaz „minden egyes ember számára ingyenes, elfogulatlan hozzáférést biztosít a mindenkori emberi tudás tárházához” (Wikimedia Foundation 2016c), először azt kell meghatároznunk, mitől lesz egy nyelvpolitika igazságos.

A nyelvi igazságosság fogalma az igazságosság filozófiai és politikai elméleteit ötvözi a nyelvpolitika igazságosságával, és arra törekszik, hogy meghatározza, miként viszonyulhatnának igazságosan a nyelv és a nyelvi sokszínűség kérdéseihez az olyan gazdálkodó egységek, mint a kormányok és a nemzetközi szervezetek (De Schutter 2007). Ám a fogalom meglehetősen új és vitatott, így nehéz megegyezésre jutni azzal kapcsolatban, „mi számít igazságosnak a különböző nyelveket beszélők között” (Mowbray 2013: 2). A nyelvi igazságosság feltételezhetően úgy jött létre, hogy a politikai, oktatási és egyéb területek korábbi műveiben a társadalmi igazságosságot összekapcsolták a nyelvpolitikával (például Pool 1991; Corson 1992). Ezek a korai munkák segítenek megérteni, mi áll egy igazságos nyelvpolitika pontjait illető nézeteltérések mögött. Míg a legtöbb elmélet alkotója a nyelvpolitika kidolgozása során az igazságosság és a hatékonyság közötti kompromisszum megteremtésére helyezi a hangsúlyt, a szakemberek széles köre nem tud megállapodásra jutni abban, hogy az őshonos nyelveket, az elnyomott társadalmi csoportok nyelvét, a szókincsükben fejlett modern nyelveket vagy a magas presztízsű nyelveket részesítsék-e előnyben (Pool 1991: 497).

Ezek a kérdések és az egymásnak ellentmondó érdekek ugyanazt tükrözik, amit már a fordítástudomány is felvetett, különös tekintettel a posztkolonális kontextusban születő fordítások kapcsán: a fordítástudomány művelői megvizsgálták a „domináns” és az „alávetett” nyelvek közötti fordításáramlást (Jacquemon 1992), a fordítás kisebbségi nyelvekre gyakorolt komplex hatásait (Cronin 1995; 2003), valamint hogy milyen módon lehetne a fordításpolitikát úgy kialakítani, hogy az elősegítse a nyelvi sokszínűség fenntartását (Diaz Fouces 2005) – hogy csak néhány példát idézzek.

A költségek tekintetében is előfordulnak átfedések a fordítástudomány, a nyelvpolitika és a nyelvi igazságosság között: Cronin (2013: 43–47) figyelembe vette, hogy a fordítás és a nyelvtanulás költségeit ki viseli, és Pym is mérlegelte a fordítási „tranzakció költségeit”, párhuzamot vonva a kooperatív kontextusban zajló nyelvtanulással (1995). Ehhez hasonlóan a nyelvpolitika kialakításakor a nyelvi igazságosság arra összpontosít, hogyan érhető el az igazságosság és a hatékonyság közötti kompromisszum – álta-

lában a különböző nyelvi csoportok által viselt költségek figyelembevételével (például Van Parijs 2002; Pool 1991). Pool (1991) úgy érvel, hogy a nyelvpolitika akkor lehet hatékony, ha a hivatalos nyelvhasználat teljes költségét a minimálisra korlátozza – azaz csökkenti a hivatalos nyelvre/nyelvekre vagy a hivatalos nyelvről vagy nyelvekről történő fordításokra szánt időt, energiát és pénzösszeget (fordítási költség), valamint a hivatalos nyelvet nem beszélőknek a hivatalos nyelv vagy nyelvek elsajátítására fordított idejét, energiáját és pénzét (nyelvelsajátítási költség). Egy nyelvpolitika akkor igazságos, ha a hivatalos és a nem hivatalos nyelv beszélői olyan adókedvezményt (vagy támogatást) kapnak, amely ellensúlyozza a felmerülő költségeiket: a nem hivatalos nyelv beszélői a fordítási és a nyelvelsajátítási költségek ellensúlyozására támogatást kaphatnak, míg a hivatalos nyelvet beszélőkre magasabb adót vethetnek ki, hogy ebből finanszírozzák a támogatást.

Gondoljuk végig, hogy a Wikipédia hogyan alakíthat ki olyan fordításpolitikát, amely igazságos és hatékony is egyben, ugyanakkor összhangban áll a Wikimédia Alapítvány értékeivel és küldetésével, valamint a hivatalos többnyelvűségi nyelvpolitika modelljével. Hale (2014) állítása szerint ahhoz, hogy a Wikipédia minden kiadása sikeresen elérje a Wikipédia által kitűzött célt – vagyis hogy a mindenkori emberi tudást mindenki számára hozzáférhetővé tegye –, ugyanazokat az információkat kell tartalmaznia, amelyek már megtalálhatók minden más nyelvi változatban. Ez ijesztő és valószínűleg leghetetlen feladat, mivel a megjelenő szócikkek száma szinte minden nyelven rendszeresen emelkedik, és a 295 nyelvi változat között jelentős az eltérés a szerkesztők számát illetően.

Azonban ha feltételezzük, hogy a Wikipédia célja elérhető – vagy legalábbis olyan célról van szó, amelynek elérésére a wikipédisták mindig is törekedni fognak –, akkor Hale megállapítása egy nagyon fontos kérdéshez vezet, nevezetesen ahhoz, hogy a fordítás szükséges-e, sőt kívánatos eszköz-e ahhoz, hogy a tudás a lehető legtöbb ember számára elérhetővé váljon. Elvégre a Wikipédián szereplő információk számos nyelven könnyedén hozzáférhetővé tehetők akár önálló szerkesztés, akár fordítás útján is. A Wikipédia jelenlegi fordítási irányelvei szerint „egy adott témában különböző nyelveken létrehozott [Wikipédia] szócikkeket általában önállóan szerkesztik, és egymástól eltérhetnek a forma, a stílus és a tartalom tekintetében” (Wikipedia 2016a). A fordítás tehát kihívásokkal jár. Mivel az angol a Wikipédia legnagyobb nyelvi változata, és a legtöbb fordítás angol nyelven (és a Wikipédia más nagy nyelvein, például spanyolul és németül) valósul meg, valóban fennáll annak a veszélye, hogy a Wikipédia nyelvi változataiban ezeknek a nyelvközösségeknek a kultúrája és a történelme sokkal nagyobb mértékben lesz jelen, főleg akkor, ha a fordítás ösztönzése kerül előtérbe az önálló szerkesztéssel szemben. A Wikipédia fordítási irányelvei is ugyanazokat az agályokat tükrözik, amelyekre Cronin (1995, 97) hívja fel a figyelmet a szoftverek lokalizációjával kapcsolatban, amikor azt javasolja, hogy fontos elkerülni az olyan fordított cikkek előállítását, amelyek kizárólag vagy elsősorban „egy másik nyelv kulturális érdeklődését és történelmi tapasztalatait tükrözik”.

Ennek ellenére mégis folyik fordítás a Wikipédiában. Ráadásul, a wikipédistákat arra ösztönzik, hogy bármilyen lehetséges módon járuljanak hozzá¹³ a Wikipédia fejlesztéséhez.

téséhez. Tehát, ha egy Wikipédia-szerkesztő erőssége az új szócikk megszerkesztése helyett inkább a meglévő szócikk fordításában rejlik, akkor nyugodtan fordíthat. Nyilvánvaló azonban, hogy nagy szükség van vagy egy helyi fordításpolitikára a Wikipédián belül, vagy a Wikimédia Alapítvány globális fordításpolitikájának kialakítására. A fordításpolitikai ugyanis segíthet annak biztosításában, hogy a megvalósuló fordítások elkerüljék a rendszerszerű részrehajlást – egy kis népességszámú nyelvközösség nézeteinek és tapasztalatainak túlzott képviseletét. A fordításpolitikai azt is biztosítaná, hogy a Wikipédia-fordítók méltányos módon alkalmazzák a Wikimédia hivatalos többnyelvűségi modelljét, és kövessék azt a célt, hogy a lehető legtöbb ember számára hozzáférhetővé váljon az elfogulatlan információ.

A fordításpolitikai kidolgozása valószínűleg együttműködés útján valósulhat meg, mivel a Wikipédia összes szabályzata így jön létre.¹⁴ A folyamat egy úgynevezett „Ötletlaboron” (IdeaLab) keresztül indítható el, és tulajdonképpen arra szolgál, hogy az emberek „megosszák a Wikipédia-projektek fejlesztésére vonatkozó ötleteiket, közösen tervekké formálják, és támogatási javaslatokkal lássák el”¹⁵. Alternatív megoldásként szóba jöhet egy másik olyan módszer, amellyel megvalósítható a megfelelő fordításpolitikai közös kidolgozása. Ez egy olyan WikiProjekt lehetne, mint például a nők és a férfiak közötti társadalmi különbséggel foglalkozó (Gender Gap) munkacsoport, amelyet 2013-ban indítottak el olyan kihívások kezelésére, amelyekkel a nőknek kell szembenézniük a Wikipédián¹⁶.

Akkor láthatjuk át legjobban, milyen is lenne egy ilyen fordításpolitikai, ha először is felmérjük, miként próbálnák meg a wikipédisták úgy alakítani a Wikipédián létrejövő fordításokat, hogy közben igazságosak maradjanak a Wikipédia nagy és kis nyelveivel egyaránt. Ennél is fontosabb elgondolkoznunk azon, vajon van-e a felhasználóknak alapvető „joguk” a fordításhoz, csak mert a Wikipédia nyelvpolitikája egyenlőként kezeli az összes 295 nyelvi változatot, és vajon ez a „jog” ellentmondana-e a ténynek, miszerint a wikipédistákat jelenleg arra ösztönzik, hogy önállóan válasszák meg, milyen módon valósítják meg a tartalomfejlesztést a saját nyelvükön.

4.2. Kihívások és megoldások

A nyelvpolitika számos formát ölthet. Először is, mivel a Wikipédia több cikket tartalmaz angol nyelven, mint bármely más nyelven, az angol nyelvről történő fordítás nagy valószínűséggel jelentősebb lesz, mint az angol nyelvre irányuló fordítás (elvégre sok más nyelvű Wikipédia-cikk valószínűleg már létezik angolul). Ennek ellensúlyozására a Wikipédia egy olyan szabályzatot vezethetne be, amely az angol nyelvű változat bővülését az egyéb nyelvi változatok növekedésének függvényében engedélyezné: például előírhatná a szabályzat, hogy valahányszor az angol nyelvű Wikipédia-cikkek száma meghaladja a legkisebb 50, 75 vagy akár 100 nyelven szereplő cikkek számát, akkor a további angol cikkek megjelentetése előtt ezeket a nyelvi változatokat bővíteni kell, fordítás vagy önálló alkotás révén. Ez igazságos szabályzat lenne, de nem bizonyulna igazán hatékonynak, mivel további terhet róna a Wikipédia kisebbségi nyelvközössé-

geire (amelyek kisebbek az angolul beszélők közösségénél), mindeközben korlátozná az angol nyelvű felhasználók részvételét is, ezáltal megsértve a Wikipédiának a tudás növelése és terjesztése iránti elkötelezettségét is.

Egy másik lehetséges irányelv: mivel a kisebb Wikipédia-nyelvekről egy másik nyelvre történő fordításkor a fordítás nagy valószínűséggel egy nagyobb nyelv, például az angol vagy a német nyelven keresztül valósul meg – ahogyan ezt Hale (2014) és a tartalomfordító statisztikája is alátámasztja –, az angolhoz hasonló nagyobb nyelvek irányába kellene ösztönözni a fordításokat. Egy ilyen irányelv hatékony lehetne, ha figyelembe vesszük a Van Parijs (2002: 72) által leírt aszimmetrikus nyelvi sokszínűséget, de nem igazán bizonyulna igazságosnak, hiszen egyáltalán nem garantálható, hogy a nagy nyelvek egyikére lefordított cikk kis nyelvre történő továbbfordítása a későbbiekben megvalósulna. Ez a fajta fordításpolitikát abból a szempontból kockázatos, hogy kulturális előirányzatnak tekinthető, ha a fordítás főképpen a kis nyelvekből a nagy nyelvek irányába történik, sőt akár kulturális beavatkozásnak is, ha a fordítások a nagy nyelveken keresztül áramlanak a kis nyelvekbe.

Az a megoldás, amely sokkal inkább tiszteletben tartja a Wikipédia által alkalmazott „hivatalos többnyelvűségi” nyelvpolitika modelljét, ugyanakkor a kisebb és a nagyobb nyelvek beszélőivel szemben is igazságos, és a megvalósítása is hatékony, szorosabb kapcsolatot tenne lehetővé a Wikipédia nyelvi változatai között. Ennek eredményeként nem lennének jelentős átfedések a tartalomban, ösztönözve a nyelvek közötti fordítói tevékenységet. Mindennek megvalósítására többféle lehetőség akad: például a nyelveket a tartalomfordító eszköz legördülő menüjében a „fordítandó” címszó alatt aszerint soroljuk be, hogy a különböző forrásnyelvi változatoknak mennyi kapcsolata van a célnyelvvél, vagy úgy, hogy az egyik Wikipédia-változathoz (például hindu) véletlenszerűen közzéteszünk egy fordítással még nem rendelkező cikket a Wikipédia honlapján (például az angol nyelvűn) a linkkel együtt egy olyan témában, amelyben még nincs cikk, majd arra kérjük a wikipédistákat, hogy fordítsák le a cikket az elérhető nyelvek valamelyikéből (például hindu, bengáli vagy urdu) arra a Wikipédia-nyelvre, amelyet a felhasználó éppen böngész (ebben az esetben az angolra¹⁷). Habár a cikkek kiválasztása véletlenszerű lenne, ennek feltételeit be lehetne úgy állítani, hogy olyan Wikipédia-változatok közötti fordításokat ösztönözzenek, amelyek között kevés a kapcsolat (például spanyol nyelvből nem a katalán, portugál, galíciai, asztúriai és baszk, hanem más egyéb nyelvekre történő fordítás). Ez a módszer elősegítené, hogy a nyelvi változatok közötti fordítások követhetőbbek legyenek, valamint növelné a Wikipédia kisebb nyelvei közötti fordításokat, ugyanakkor nem szabná meg, hogy a wikipédisták milyen formában járulnak hozzá a tartalombővítéshez. Ez a módszer a nyelvpolitika „hivatalos többnyelvűségi” modelljével is összhangban állna, mivel nem emelne ki egy nyelvet a többi közül, hanem inkább a nyelvek közötti kapcsolatot ösztönözné.

Függetlenül attól, hogy a wikipédisták milyen fordításpolitikai megoldást találnak, egy dolog egyértelmű: a Wikipédia esetében a *Nyelvi javaslatok irányelvei* feltételezi a nyelvpolitika szükségességét, ahogyan azt Meylaerts (2011: 165) javasolja, ugyanakkor egy olyan fordításpolitikát meglétét is feltételezi, amelyben a fordítás helye és sze-

repe igazodik a Wikipédia különböző nyelvi változatainak nem fordításból származó szövegeinek helyével és szerepével.

Más kihívások is léteznek. A wikipédisták megpróbálták orvosolni az enciklopédiák múltbéli egyéb problémáit, például a női szerkesztők nagyon alacsony részvételi százalékát (lásd Torres 2016). Sőt, létezik egy olyan WikiProjekt, amely kifejezetten azt a célt szolgálja, hogy felszámolja a „[Wikipédia] rendszer torzításából adódó kulturális szempontú hiányosságokat” (Wikipedia 2016e), éppen ezért nem észszerűtlen az a gondolat, miszerint a wikipédisták törekedni akarnának rá, hogy megoldják az enciklopédia nyelvi szakadékának problémáját, és mindezt igazságos és hatékony formában tennék.

Nincs azonban garancia arra, hogy a nyelvi igazságosság elérésére irányuló fordításpolitikai valóban eléri ezt a célt. Torres (2016) például megjegyzi, hogy számos kezdeményezés ellenére – mint például a korábban említett nők és férfiak közötti társadalmi különbséggel foglalkozó (Gender Gap) munkacsoport – a Wikipédiának nem sikerült teljesítenie azt a célját, hogy 2015-re 25 százalékkal növelje a Wikipédiában közreműködő nők arányát. Mindig fennáll annak a veszélye, hogy a fordításpolitikai hasonlóképpen nem éri el a kívánt hatást. A Wikipédia azonban elkötelezte magát a tudás bővítése és terjesztése iránt, és ez azt jelenti, hogy a wikipédistáknak ki kell dolgozniuk a tudás terjesztése szempontjából a legigazságosabb módszert. A nyelvi igazságoságon alapuló fordításpolitikai és a Wikipédia meglévő nyelvpolitikájának tiszteletben tartása jó kiindulópont lehet mindehhez.

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JÖVŐBELI IRÁNYVONALAK

A tanulmány kísérletet tett annak bemutatására, hogyan lehetne fordításpolitikát kidolgozni egy konkrét közösségi közreműködésen alapuló projekt számára, és azt is bizonyítani kívánta, hogy olyan fordításpolitikára van szükség, amely összhangban áll a meglévő nyelvpolitikával és a projekt céljával. Arra is rámutatott, hogy fordításpolitikai hiányában a Wikipédia fordításáramlása – legalábbis a tartalomfordító eszköz használatával készített fordítások esetében – hasonló a nem közösségi közreműködésen alapuló környezethez: a fordítások főleg az angol nyelvből áramlanak más nyelvekbe, de elsősorban a Wikipédia „nagy” nyelveibe. Ezek az előzetes megállapítások arra mutatnak rá, hogy további kutatások szükségesek más közösségi közreműködési projektek kapcsán. Érdekes lenne megvizsgálni például, hogy léteznek-e hasonló fordítási folyamatok más közösségi közreműködési projektekben, és hogy a közösségi közreműködési projektek irányítása és megszervezése milyen hatással van a fordítási folyamatokra. Azért lennének hasznosak az ezen a területen végzett kutatások, mert elősegíthetnék a fordításpolitikai döntések meghozatalát: ha a fordítási folyamatokat lehet a projektek szervezése alapján formálni, akkor a fordításpolitikákat is ki lehet úgy alakítani, hogy a fordításáramlás a lehető legjobban igazodjon a projekt céljaihoz.

A tanulmány a közösségi közreműködés keretén belül érvényesülő fordítási és nyelvi „jogok” kérdését is felvetette. A Wikipédia *Nyelvi javaslatok irányelvei*

és a Wikimédia Alapítvány céljai feltételezik az internetfelhasználók információhoz való szabad hozzáférési jogát, de nyilvánvaló, hogy ezt a jogot hozzá kell igazítani ahhoz, hogy a Wikipédia önkéntesei bármikor és bárhogyan hozzájárulhatnak a tartalomfejlesztéshez. Így az a tény, hogy a Wikipédiának van nyelvpolitikája, nem jelenti azt, hogy a Wikipédia-felhasználóknak joguk van a fordításhoz, mivel a Wikipédia-változatokkal szemben nem követelmény, hogy stílusban, tartalomban és formában megfeleljenek egymásnak, és mivel az információk számos módon elkészíthetők a Wikipédia „hivatalos” nyelvein, többek között fordítás, adaptáció, társszerkesztés és önálló cikkek létrehozásán keresztül. Érdeemes lenne ezt az elképzelést tovább elemezni, összehasonlítani különböző közösségi közreműködési projektek nyelvpolitikájával, illetve fordításpolitikájával, hogy lássuk, miként szerepel más projektekben a fordításhoz való „jog”. Ha egy szervezeten vagy egy közösségi közreműködési projekten belül nem léteznek olyan szabályok, amelyek szűkebb értelemben szabályozzák a nyelv/fordítás alkalmazását, akkor a kérdés vizsgálatához hasznos lehet a „kevésbé szervezett” szabályok (lásd Meylaerts 2011), azaz fordítási irányelvek vagy hivatalos állásfoglalások szélesebb körű vizsgálata arra vonatkozóan, hogy a fordítások milyen szerepet töltenek be a közösségi közreműködésen alapuló projektekben.

JEGYZETEK

- ¹ Pym (2011: 97) utal arra, hogy az önkéntes fordítás lehetne ezeknek a konfliktusteremtő terminusoknak az alternatívája. Úgy érvel, hogy „ha szakfordítónak nevezzük azt, aki pénzbeli díjazást kap, akkor ennek ellentéte következőképpen az »önkéntes« (ami a személyt minősíti és nem a cselekedetet). Az itt felsorolt alternatív terminusokat [közösségi fordítás, közösségi közreműködés, együttműködő fordítás, CT3] egyértelműen átszövik az aktivisták ideológiái, mindegyik kifejezés pozitív értelmű, és egyik sem hangsúlyozza a legproblematiszabb jellemzőt”. Pym javaslatával kapcsolatban az a probléma, hogy a díjazásra összpontosít: bár sok közösségi közreműködésen alapuló fordítási projekt valóban nem anyagi jellegű jutalmazást nyújt a résztvevők számára, olyan platformok használata is lehetséges, mint az Amazon Mechanical Turk (<https://www.mturk.com/mturk/welcome>), amely mikrofizetést nyújt azoknak az internet-felhasználóknak, akik olyan rövid, nyelvvel kapcsolatos feladatokat látnak el, mint például rövid mondatok lefordítása vagy a lefordított mondatok színvonalának minősítése. (Például egy 2015 júliusában elérhető feladat arra kérte az internet-felhasználókat, hogy minősítsék az angolról arabra történő fordítások színvonalát, fordításonként 0,08 USD fordítási díj ellenében. További információért lásd <https://www.mturk.com/mturk/preview?groupId=3USMLONC9E3WAIX5R7L1LYP7JHZ85M>) Habár a közösségi közreműködésen alapuló fordítási feladat egyik példája lehet, nem szolgálhatna az önkéntes fordítások példaként, mivel a résztvevők díjazásban részesülnek. Az már más kérdés, hogy ez mennyire „szakmai díjszabás”.
- ² A 2016. december 26-i állapot szerint a Wikipédia-oldalak listája (https://meta.wikimedia.org/wiki/List_of_Wikipedias) 295 nyelvű változatot tartalmazott, habár ezek között 11 inaktív változat volt, amelyek most már csak a Wikipédia Inkubátorban találhatók meg. Bár éppen ezért 284 aktív nyelvi változat létezik, a tanulmány mégis a 295-ös számot fogja használni az egyszerűség kedvéért, mivel ezek a nyelvi változatok mind elérhetőek valamilyen formában.
- ³ A waray érdekes esete annak, hogy egy Wikipédia-kiadás mennyivel kiterjedtebb lehet az automatizált robotoknak köszönhetően, mint a felhasználók közösségének segítségével: ezen a nyelven a szócikkek jelentős számát olyan Wikipédia-felhasználók hozták létre számítógépes leírások alapján, akik azt szerették volna, hogy a lehető leghatékonyabb módon minél több információt tegyenek elérhetővé az emberek számára (Skinner 2014).

- ⁴ A Lingua Franca Nova egy mesterséges nyelv, amelyet 1965-ben hoztak létre a francia, olasz, portugál, spanyol és katalán nyelv alapján. A Lingua Franca Nova nyelven elindítandó új Wikipédia nyelvi változat miatti vitában az oldal elindításának támogatói arra hivatkoztak, hogy a nyelvnek több mint 100 beszélője van. További részletekért lásd https://meta.wikimedia.org/wiki/Requests_for_new_languages/Wikipedia_Lingua_Franca_Nova.
- ⁵ <https://wikimediafoundation.org/wiki/Home>.
- ⁶ Összegezve itt: https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:List_of_policies.
- ⁷ A Wikimédia Alapítvány gyakori kérdések oldala: (<https://wikimediafoundation.org/wiki/Template:Answers/Translate>), és egy link a Wikipedia:Translate Us nevű oldalhoz (https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Translate_us).
- ⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:WikiProject_Medicine/Translation_task_force
- ⁹ Hasonló kezdeményezések léteznek más nyelvi változatoknál is. Például a Projet:Traduction in French Wikipedia: <https://fr.wikipedia.org/wiki/Projet:Traduction>.
- ¹⁰ Valóban: 28 kivétellel legalább egy forrásnyelvi szöveg esetében az angol és/vagy az egyszerű angol szolgált forrásnyelvként mind a 248 cél nyelv esetében.
- ¹¹ A részletesebb adatokat tartalmazó táblázatok elérhetők a szerző weboldalán: www.mcdonoughdoldmaya.ca.
- ¹² Azok a források, amelyek az internet-felhasználókat a nyelvek szerint kategorizálják, különböző adatokra hagyatkoznak a számítások elvégzésekor, éppen ezért nem mindig ugyanabban a sorrendben rangsorolják a nyelveket, de az angol és a kínai beszélőkre gyakran úgy tekintenek, mint akik az internet-felhasználók közel felét teszik ki. Lásd például: <http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>.
- ¹³ A „Be bold” [Légy merész] szerkesztői irányelv például megjegyzi, hogy „a wikipédisták gyorsabban fejlődnek, ha mindenki segít a problémák kijavításában, javításban, nyelvtanban, tények hozzáadásában, a helyes megfogalmazásban stb. „Szeretnénk mindenkit arra kérni, hogy legyen bátor, és segítsen abban, hogy a Wikipédia még ennél is jobb enciklopédia legyen.” (kiemelés az eredetiben, forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Be_bold).
- ¹⁴ A Wikipédia szabályzatát és irányvonalait tartalmazó oldal így jellemzi önmagát: „[...] a Wikipédia egy független projekt, amelyet a saját közössége működtet. Szabályzata és irányvonalai a közösség konszenzusát hivatottak tükrözni.” https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Policies_and_guidelines.
- ¹⁵ Az IdeaLaben keresztül a wikipédisták olyan problémák megoldásán is együttműködtek, mint például a Wikimédia-projektek keretein belüli zaklatás. További részletekért lásd <https://meta.wikimedia.org/wiki/Grants:IdeaLab>.
- ¹⁶ A munkacsoport által vizsgált kérdések közé tartoznak a „szerkesztői beszélgetések, hogy miként választják meg az adminokat és a Wikitanácsot, hogyan írják meg és érvényesítik a nőkről létrehozott azon szócikkekre vonatkozó szabályzatokat, amelyeket már töröltek, valamint hogy milyenek ezek a cikkek.” További részletekért lásd https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:WikiProject_Countering_systemic_bias/Gender_gap_task_force.
- ¹⁷ Az angol Wikipédia már megjelenít a honlapján egy véletlenszerűen kiválasztott kiemelt szócikket: ez hasonló lenne, azzal a különbséggel, hogy a kiemelt szócikk egy másik nyelven szerepelne.

Eredeti megjelenés: 2017. *Expanding the sum of all human knowledge: Wikipedia, translation and linguistic justice. The Translator Vol. 23. No. 2. 143–157.*

IRODALOM

- Agular-Amat, A., Santamaria, L. 1998. Terminology Policies, Diversity, And Minoritised Languages. In: Chesterman, A., Gallardo San Salvador, N. Gambier, Y. (eds) *Translation In Context* Amsterdam: John Benjamins. 73–86.
- Cámara de la Fuente, L. 2015. Motivation to Collaboration in TED Open Translation Project. *International Journal of Web Based Communities* Vol. 11 No. 2. 210–229. doi:10.1504/IJWBC.2015.068542.
- Corson, D. J. 1992. Social Justice and Minority Language Policy. *Education Theory* Vol. 42 No. 2. 181–200. doi:10.1111/j.1741-5446.1992.00181.x.
- Cronin, M. 1995. Altered States: Translation and Minority Languages. *TTR* Vol. 8 No. 1. 85–103. doi:10.7202/037198ar.
- Cronin, M. 2003. Translation and Globalization. London: Routledge.
- Cronin, M. 2013. Translation in the Digital Age. London: Routledge.
- De Schutter, H. 2007. Language Policy and Political Philosophy: On the Emerging Linguistic Justice Debate. *Language Problems and Language Planning* Vol. 31. No. 1. 1–23. doi: 10.1075/lplp.31.1.02des.
- Diaz Fouces, O. 2005. Translation Policy for Minority Languages in the European Union: Globalisation and Resistance. In: *Less Translated Languages*. Branchadell, A. and West, L. M. (eds), Amsterdam: John Benjamins. 95–104.
- Drugan, J. 2011. Translation Ethics Wikified: How Far Do Professional Codes of Ethics and Practice Apply to Non-Professionally Produced Translation? *Linguistica Antverpiensia* Vol. 10. 111–127.
- Hale, S. A. 2014. Multilinguals and Wikipedia Editing. In: *Proceedings of the 6th Annual ACM Web Science Conference*, WebSci '14, ACM 99–108. <http://arxiv.org/pdf/1312.0976v2.pdf>.
- Jacquemond, R. 1992. Translation and Cultural Hegemony: The Case of French-Arabic Translation. In: *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology* Venuti, L. (ed.) London: Routledge. 139–158.
- Jiménez-Crespo, M. A. 2011. From Many One: Novel Approaches to Translation Quality in a Social Network Era. *Linguistica Antverpiensia* Vol. 10. 131–152.
- Jiménez-Crespo, M. A. 2013. Crowdsourcing, Corpus Use, and the Search for Translation Naturalness: A Comparable Corpus Study of Facebook and Non-Translated Social Networking Sites. *Translation and Interpreting Studies* Vol. 8. No. 1. 23–49. doi:10.1075/tis.8.1.02jim.
- McDonough Dolmaya, J. 2011. The Ethics of Crowdsourcing. *Linguistica Antverpiensia* Vol. 10. 97–110.
- McDonough Dolmaya, J. 2012. Analyzing the Crowdsourcing Model and Its Impact on Public Perceptions of Translation. *The Translator* Vol. 18. No. 2. 167–191. doi:10.1080/13556509.2012.10799507.
- McDonough Dolmaya, J. 2015. Revision History: Translation Trends in Wikipedia. *Translation Studies* Vol. 8. No. 1. 16–34. doi:10.1080/14781700.2014.943279.
- MediaWiki. 2016a. “Content Translation” https://www.mediawiki.org/w/index.php?title=Content_translation&oldid=2158421.
- MediaWiki. 2016b. “Content Translation/Analytics” https://www.mediawiki.org/wiki/Content_translation/analytics.

- Mesipuu, M. 2012. Translation Crowdsourcing and User-Translator Motivation at Facebook and Skype. *Translation Spaces* Vol. 1. 33–53. doi:10.1075/ts.1.03mes.
- Meylaerts, R. 2011. Translation Policy. In: van Doorslaer, L., Gambier, Y. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. Vol. 2. 163–168.
- Mowbray, J. 2013. *Linguistic Justice: International Law and Language Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Hagan, M. 2009. Evolution of User-Generated Translation: Fansubs, Translation Hacking and Crowdsourcing. *Journal of Internationalisation and Localisation* Vol. 1. No. 1. 94–121. doi:10.1075/jial.1.04hag.
- O'Hagan, M. 2011. Community Translation: Translation as a Social Activity and Its Possible Consequences in the Advent of Web 2.0 and Beyond. *Linguistica Antverpiensia* Vol. 10. 11–23.
- O'Hagan, M. 2008. Fan Translation Networks: An Accidental Translator Training Environment? In: Kearns, J. (ed.) *Translator and Interpreter Training: Issues, Methods and Debates* New York: Continuum International Publishing Group. 158–183
- Olohan, M. 2014. Why Do You Translate? Motivation to Volunteer and Ted Translation. *Translation Studies* Vol. 7. No. 1. 17–33.
- Patten, A. 2001. Political Theory and Language Policy. *Political Theory* Vol. 29. No. 5. 691–715. doi:10.1177/0090591701029005005.
- Perrino, S. 2009. User-Generated Translation: The Future of Translation in a Web 2.0 Environment. *Journal of Specialised Translation* Vol. 12. 55–78. http://jostrans.org/issue12/art_perrino.pdf.
- Pool, J. 1991. The Official Language Problem. *The American Political Science Review* Vol. 85. No. 2. 495–514. doi:10.2307/1963171.
- Pym, A. 1995. Translation as Transaction Cost. *Meta* Vol. 40. No. 4. 594–605. doi:10.7202/003880ar.
- Pym, A. 2004. *The Moving Text: Localization, Translation and Distribution*. Amsterdam: John Benjamins.
- Pym, A. 2011. Translation Research Terms: A Tentative Glossary for Moments of Perplexity and Dispute. In: Pym, A. (ed.) *Translation Research Projects 3*. Intercultural Studies Group. 75–110.
- Pym, A., Chrupała, G. 2005. The Quantitative Analysis of Translation Flows in the Age of an International Language. In: Branchadell A., West, L. M. (eds) *Less Translated Languages*. Amsterdam: John Benjamins. 27–38.
- Skinner, T. 2014. The World's Most Prolific Writer. *Norwegian Magazine*. <http://www.norwegian.com/magazine/features/2014/09/the-worlds-most-prolific-writer>.
- Torres, N. 2016. Why Do So Few Women Edit Wikipedia? *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2016/06/why-do-so-few-women-edit-wikipedia> Letöltve: 2016. június 2.
- Van Parijs, P. 2002. Linguistic Justice. *Politics, Philosophy and Economics* Vol. 1. No. 1. 59–74. doi:10.1177/1470594X02001001003.
- Wikimedia Foundation. 2016c. Language Proposal Policy. https://meta.wikimedia.org/wiki/Language_proposal_policy.
- Wikimedia Incubator. 2016. Incubator: MainPage. https://incubator.wikimedia.org/wiki/Incubator:Main_Page.
- Wikipedia. 2016a. Wikipedia: Translation <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Wikipedia:Translation&oldid=724462047>.
- Wikipedia. 2016b. History of Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Wikipedia.
- Wikipedia. 2016c. Content Translation Stats. <https://en.wikipedia.org/wiki/Special:ContentTranslationStats>.

- Wikipedia. 2016d. Wikipedia: Purpose. <https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Purpose>.
- Wikipedia. 2016e. WikiProject: Countering Systemic Bias. https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:WikiProject_Countering_systemic_bias.
- Yunker, J. 2014. Wikipedia and the Internet Language Chasm. *Global By Design*. <http://www.globalbydesign.com/2014/04/07/wikipedia-and-the-internet-language-chasm/>.

Pedagógiai célú fordítás kontra fordításoktatás: kompromisszum elmélet és gyakorlat között¹

Valeria Petrocchi
Fordító: Tóth Regina

1. BEVEZETŐ MEGJEGYZÉS

A jelen tanulmányban nem kizárólag a fordításpedagógiával kívánok foglalkozni, inkább a fordításpedagógia és a nyelvtanulás közötti kapcsolatot fogom bemutatni, részletesen elemezve, hogy a fordítás hogyan és milyen mértékben kapcsolódik a nyelvi kompetenciák elsajátításához. Egyrészt bemutatom a fordítás az angol² mint idegen nyelv oktatásában betöltött szerepét a perugiai Università per Stranieri (a továbbiakban USPG) nevű olasz egyetemen, másrészt a római Istituto di Alti Studi SSML Carlo Bo (a továbbiakban SSML) nevű felsőoktatási intézményben zajló angoltanítás szerepét vizsgálom, ahol az oktatás minden tekintetben egyetemi szintű fordító- és tolmácsképzésnek felel meg. Míg előbbiben a fordítás eszközként használatos, utóbbi intézmény célként tűzi ki maga elé. Megvizsgálom továbbá a funkcionális nyelvészet néhány aspektusát, amelyek kapcsolatban állnak a fordítás tényleges oktatásával, bemutatva azokat a módokat, ahogyan az elmélet és a gyakorlat pragmatikai szinten befolyásolhatja egymást, és javaslatot téve egy fordításoktatási modellre.

2. A FORDÍTÁSOKTATÁS RÖVID TÖRTÉNETE

A fordítás mint pedagógiai eszköz már régóta szerepet játszik az idegen nyelvek oktatásában, használata egészen az ókori Görögországba nyúlik vissza. Manapság a fordítás nyelvoktatásban betöltött jelentősége leginkább az egynyelvű kontra kétnyelvű tanítási módszerekkel áll összefüggésben. Értékét kifejezetten az idegen nyelv oktatásában érdemes figyelembe venni. Nem elhanyagolható tény, hogy a fordítási tevé-

kenység a nyelvek pragmatikai tulajdonságaihoz kapcsolódik. Véleményem szerint a fordítás az angoltanítás segédeszközeként szolgálhat, ahogy ezt a felsőfokú képzéseket nyújtó intézményekben, valamint az egyetemeken (amelyek mindegyike az alapszakos diploma megszerzésére irányuló képzést biztosít) mért speciális szerepének összehasonlító elemzése is megerősíthetik.

Stephen F. Thomas (1992) behatóan vizsgálta a fordítás angoltanulásban betöltött szerepét, és általános áttekintést adott a pedagógiai célú fordítás történetéről. Számos más kutató is alátámasztotta a fordítás nyelvtanulásban betöltött jelentős szerepét. Butzkamm (1985) kijelentette, hogy néhány fordítási módszeren túl (mint például a szó szerinti vagy a mondattani kölcsönzésen alapuló módszerek) az összehasonlító elemzés is segítséget nyújthat a nyelvtan oktatásban, különösen a belső struktúra kiemelése céljából. Snell-Hornby már 1985-ben elismerte a fordítás jelentőségét, de abban az időben nem igazán támogatták nézeteit. Königs (1979, 1985), aki szerint a fordítás önmagában is fontos mint szöveg (lásd még House 1977), változást remélt az akkori tendenciában, és megjegyezte, hogy „a stratégiák vizsgálata során a fordítás tudományának egyrészt mentesnek kell lennie minden ilyen eredménytől, másrészt építenie is kell rájuk. Ezek a stratégiák nem nyelvészeti értelemben veszik a szöveg strukturálását, hanem egy idegen nyelv *nyelvi anyagára* vonatkozóan” (Königs 1985: 42).³ Sok tényező játszik szerepet a nyelvoktatásban. Továbbá a fordítás hangsúlyozza a szöveg érzékeny megközelítését, és nem kizárólag a nyelvtant foglalja magában, hanem az intonációt, kiejtést és gesztikulálást is (44).

1992-ben Brownlees kijelentette, hogy a glottodidaktikai módszer keretein belül végzett fordítás meglehetősen idejétmúlt, én azonban nem értek egyet vele, főként a tanárként és fordítóként megélt személyes tapasztalataim alapján.

2.1. A jelenlegi perspektíva

A modern technológiák fényében a pedagógiai célú fordítás újra figyelemben részesül. Az internetes és/vagy audiovizuális fordítás használata főként az íráskészségekre korlátozódik, de a fordítási gyakorlatnak köszönhetően ezek fejleszthetők.⁴

A fordítás, azaz a fordítási folyamat és tevékenység maga nemcsak cél, hanem az idegen nyelv tanulásának egyik módja is. Nem kontraproduktív⁵ tevékenység, mivel segíti a diákokat a Közös Európai Nyelvi Referenciakeret által meghatározott négy készség (írás, olvasás, beszéd, hallás utáni értés) gyakorlásában és elsajátításában. Ehhez természetesen az idegen nyelvi tanterven belül alkalmazandó. Jelenleg két, egymással ellentétes irányú tendenciáról beszélhetünk: az egyik az idegen nyelvre, a másik az anyanyelvre történő fordítás (előbbit gyakran kritizálják, mivel nem anyanyelvi beszélő végzi a fordítást, lásd Feltrin-Morris 2008: 1–77). A fordítás mint pedagógiai eszköz a tanárok és/vagy oktatók által alkalmazott egyéni módszerektől függően használatos (lásd Stewart (2013), bár ő csak az idegen nyelvre és anyanyelvre történő fordításoktatással foglalkozik, nem pedig a pedagógiai célú fordítás szerepével). Én az anyanyelvre és idegen nyelvre történő fordítást is alkalmazom, mégpedig különböző okokból; céljuk a feladat-

orientált szövegektől függ. Például a magazinok és az újságok szövegeinek vizsgálata lehetővé teszi a diákok számára, hogy megismerkedjenek a valódi világgal és az idegen kultúrákkal, valamint ráadásképpen az újságírói zsargonnal is. A közokiratok, mint például az Európai Közösség által közzétett dokumentumok hivatalos olasz és angol fordításainak összehasonlítása lehetővé teszi számukra a sajátos terminológia elsajátítását az anyanyelven és az idegen nyelven egyaránt. Ezt a témát később fejtem ki. Hasonlóképpen irodalmi szövegeket használok a diákok stilisztikai és esztétikai készségeinek fejlesztése, illetve potenciális nyelvi képességeik előmozdítása érdekében, mert ezek a szövegek tiszta és helyes nyelvhasználatot jelenítenek meg. Az olasz oktatási programok gyakran haszontalannak nyilvánították és elítélték az irodalmi szövegek használatát, feltehetőleg azért, mert ezeket a szövegeket nem tekintik szükségesnek a munkaerőpiacon. Mindazonáltal figyelembe kell vennünk az irodalmi szövegek szerepét a fordításoktatásban, nem is annyira önmagukért, mint inkább a fordítás folyamatával kapcsolatosan. A diákok gyakran képtelenek arra, hogy idegen nyelvű szöveget alkossanak.⁶ Az irodalmi szövegek fordítása valóban segíti őket az íráskészségük fejlesztésében, ez a készség pedig később más fordítási területeken és a nyelvtanulásban is alkalmazható.

3. A SZÖVEG MINT KIINDULÁSI PONT

A szöveg mindig az idegen nyelvvel és kultúrával folytatott kommunikáció és megismerkedés kiindulási pontja (Königs 1985: 29–48; Snell-Hornby 1985: 21–28).

Szükséges azonban különbséget tenni a különböző szövegfunkciók között: a funkció önmagában és egészében véve (Veermere 1983, *szkoposz*-elmélet); a fordításban történő szövegelemzéssel kapcsolatos funkció (Nord 2005 kritériumai); és egyéb, a fordításoktatáshoz kapcsolódó funkciók, amelyek a fordítási tevékenység során fordulnak elő. Az utóbbiakat emiatt *fordítási funkcióknak* nevezem, és a tankönyvemben is szerepeltetem kifejezetten az egyes szövegekhez kapcsolódóan. Ezekre a funkciókra összpontosítok, különösen azokban az esetekben, amikor a szöveget nem önmagában, a kommunikáció autonóm eszközeként vizsgáljuk, illetve amikor az nem a fordítás-elemzés céljára szolgál, hanem didaktikai eszközként sajátos célja van mind az idegen nyelv-tanfolyamokon, mind a fordítók és tolmácsok képzésére szakosodott iskolákban.

Szövegeim kiválasztását és előadásaim megszervezését a következő multifunkcionális elemek alapján végzem: nyelvtani szabályok, szókincs, mondat, stílus, regiszter, műfaj, tartalomhoz kapcsolódó téma, brit/amerikai kultúrával kapcsolatos ismeretek, kulcsszavak felismerése, szövegértés, terminológiai adatbázis és glosszárium létrehozása, illetve az olasz anyanyelvi beszélők által elkövetett leggyakoribb hibák. Mindezek a fordítás oktatását és a diákok angol nyelvi ismereteit egyaránt megcélözzák. A tartalom különösen fontos, mindig a gyakorlati haszna alapján választom ki. Ilyen hasznos tartalmak például a fordítók és tolmácsok számára készült etikai kódex vagy az Egyesült Nemzetek Szervezete által meghirdetett munkára való jelentkezési nyomtatvány kitöltésének módja. Másszóval a szövegeknek a fordítás folyamatán túl is hasznosnak kell lenniük.

Ennek a módszernek megfelelően megállapítható, hogy ha egy irodalmi szöveg fejleszti a szövegértést és a személyes stílust, akkor egy újságcikk tájékoztatást nyújt az aktuális hírekről, de a kulcsszavak azonosítására, glosszárium összeállítására, terminológiai adatbázis létrehozására, valamint a fordítandó szöveggel való megbirkózás stratégiáinak felvázolására is használható. Egy politikai vitákkal foglalkozó szöveg segítségével bemutatható a parlament szerepe az Egyesült Királyságban és/vagy a kongresszus szerepe az Egyesült Államokban, vagy éppen az, hogyan lesz egy törvényjavaslatból törvény, valamint megismerhetők egyéb alapvető információk is, például lehetőség adódik az olasz helyzettel való összehasonlításra. A fordításra kiválasztott szövegnek egyszerre kell didaktikai szempontból többszintűnek és többfunkciósnek is lennie.

3.1. A gyakorlatot támogató elmélet

Az elsődleges cél a szövegértelmezés, amely mélyreható elemzést igényel, mivel morfoszintaktikai struktúrán alapul. A többnyelvű, illetve egynyelvű párhuzamos korpuszok használata eredményes lehet (Ulrych 2000: 58–80), amennyiben a diák (és egyben feltörekvő fordító) képes arra, hogy összevesse saját fordítását különböző publikált fordításokkal és/vagy elemezze az adott szót a lexikai és szemantikai szerkezeten belül az egyértelműsítés érdekében.

Carraro (2000: 25–57) az internettel foglalkozik, amely egyrészt az e-tanulás, másrészt a diákokkal folytatott kommunikáció aktív, gyors és valós idejű eszközeként is használható. Szívesen alkalmazom ezt a módszert (nemcsak a világhálót, hanem az interaktív tábla segítségével működő okosszoftvereket is), amelyet mind pedagógiai, mind szociális nézőpontból értékesnek tartok. Az e-mailezést (29) nem tartják kifejezetten az oktatást és tanulást célzó elektronikus eszköznek a számítógéppel támogatott nyelvoktatásban (CALL). Ám ha a diákokkal való interakció során alkalmazzuk, sokkal gyakorlatiasabb és értékesebb együttműködést tesz lehetővé: „Az e-mail használata a készségek széles skáláját foglalja magában, beleértve a személyi számítógép használatát, valamint a megismerkedést az e-mailezésben használatos kommunikáció sajátos regiszterével (amely a hagyományos értelemben vett írásbeliség formalitása és a beszéd spontaneitása között helyezkedik el)” (Warschauer, idézi Carraro 2000: 29).

Csak részben értek egyet Ulrych (2000: 59) véleményével, amikor kimondja, hogy „a fordítás használata a nyelvoktatásban akadályozza az idegen nyelvi kommunikációs készségek fejlődését”, ahol az idegen nyelv a megszokott, diákok által használt nyelvet jelenti. Az angol nyelv oktatásának keretein belül alkalmazott fordítást más gyakorlati feladatokkal kell kiegészíteni. A fordítás során elsajátított kompetencia az első lépés, amely lehetővé teszi a diákok számára, hogy megismerkedjenek mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi szöveggel, valamint különböző szinten tartsák, mégis egyidejűleg kezeljék a két nyelv szerkezetét azáltal, hogy megtanulnak folyamatosan és zökkenőmentesen egyik nyelvről a másikra váltani. Ami engem illet, alapvetőnek tartom a kétirányúságot az idegen nyelvi készségek és a kultúrák közötti kommunikáció fejlesztésében. A fordító kulturális nyelvi közvetítő (lásd Hatim 1997).

Fontos és szükséges, hogy a diákok fejlesszék saját nyelvi készségeiket (Colina 2003: 38–50), hiszen a nyelv ismerete lehetővé teszi számukra a fordítás világosabb megformálását, ezáltal pedig az úgynevezett *fordításnyelv* elkerülését (Newmark 1991: 14–27).

Harvey (1996: 46) hangsúlyozza a „fordítás nyelvtanulásban betöltött titkos szerepét”. Úgy gondolom, hogy a nyelv a kommunikáció alapja, és a fordítás *maga* is kommunikáció. Emiatt egyetértek Holmesszal az alábbiakban:

A fordítás olyan kommunikációs aktus, amely két szociokulturális kontextus között megy végbe; sokkal összetettebb jelenség, mint pusztán a különálló grammatikai vagy lexikai forrásnyelvi (FNY) elemek célnyelvi (CNY) megfelelőikké váló gépies behelyettesítése egy kulturális vákuumban (idézi Ulrych 2000: 62).

Ez a téma különös figyelmet érdemel. Mivel a leíró terület (elmélet) kiegészíti az alkalmazott területet (gyakorlat), nyelvészeti aspektusokat is tanítok a diákjaimnak, gyakorlati képzéssel kiegészítve.

Newmark szerint zűrzavar övezi a fordítás szerepét (1996: 3–23). Természetesen a fordítandó szövegek kiválasztása nem lehet véletlenszerű (Ulrych 2000: 62–63): a diákok szintjének megfelelően, illetve azon kihívások alapján kell kiválasztani őket, amelyeket a diákok készségeinek fejlesztése érdekében nyújthatnak. A fordítás megkezdése előtt szükséges a téma bemutatása, elemzése és magyarázata. A kiválasztás után ezen kritériumok alapján részleteikben vizsgálom a szövegeket Nord (1996) funkcionista szemlélete⁷ szerint, amely különösen értékes a fordítási folyamat szempontjából.

Mindezen tényezők figyelembe vételével megállapítható, hogy „a fordítás átfogó tevékenység, amely magában foglalja azt a tudatosságnövelést, amely nemcsak a fordítás oktatásában, hanem az idegen nyelv tanulásában is elengedhetetlen” (Ulrych 2000: 63). Természetesen ésszerűen kell tartanunk, hogy különbség van a fordítás oktatásában az egyetemeken, illetve a fordítók és tolmácsok képzésére szakosodott iskolák szintjén. Mivel a diákok gyakran kifogásolják a tanárok javításait, Ulrych a „mentális alapot” biztosító korpuszok használatát javasolja. Saját kurzusaim során gyakran használom olyan elismert fordítók fordításait, mint például irodalmi szövegek írói/költői vagy jogi dokumentumokat tartalmazó hivatalos weboldalakon (mint például az Európai Unió, más nemzetközi szervezetek vagy multinacionális vállalatok honlapjai) publikáló szerzők. A korpuszokban „nagy lehetőségek rejlenek az elmélet és a gyakorlat közötti szakadék áthidalására” (Ulrych 2000: 65), és használatuk a nyelvi és a fordítói kompetenciákhoz egyaránt hasznos. Ulrych csak az idegen nyelvre koncentrál, én azonban úgy gondolom, hogy a fordítás mind az idegen, mind az anyanyelv esetében lényeges (lásd még Sewell és Higgins 1996: 9). Előadásaim során hangsúlyozom a kontextusra és a szöveggörnyezetre való odafigyelést, különösen az olyan homonimák/homográf szavak és lexémák egyértelműsítése céljából, amelyek előfordulásuknak megfelelően változtatják jelentésüket. Teubert szerint (idézi Ulrych 2000: 76) a nyelvpedagógiában és a fordításpedagógiában nem az egyes szavakat vagy mondatokat kell figyelembe vennünk, hanem az egész kontextust.

3.2. Hibrid oktatási modell

Ulrych (1997: 62) két iskolát említ a fordításoktatás és az idegennyelv-oktatás kapcsolatára vonatkozóan, ezek pedig az unionista és a szeparatista irányzat, amelyek a kultúrák közötti kommunikációban kiegészítik egymást. Ennek fényében saját módszerem hibrid módszerként határozható meg, hiszen a kollaboratív konstruktivista és az objektivisták perspektívát egyaránt felöleli (Király 2000: 3–27), miközben aktívan, nem pedig passzívan egyesíti a hatást a kölcsönhatással. Konkrét információkat és adatokat nyújtok a diákoknak, de mindig együtt vitatjuk meg a lehetséges megoldásokat. Mindnyájan tudjuk, hogy a fordítás nem algebrai egyenletnek felel meg, hanem több megoldást is magában foglalhat. Igyekszem kompromisszumot kötni az elmélet és a gyakorlat között, és gyakran használom példaként a saját fordításaimat, hiszen fontos, hogy valódi szövegekből induljunk ki, mivel a diákok a fordítói piacon is hasonló szövegekkel fognak találkozni a jövőben. A módszerem a következő: közösen kijavítjuk a fordításokat az órákon, és nemcsak a diákok javaslatait vitatjuk meg, hanem az általuk használt eszközöket, az angol és az olasz nyelvtani szabályokat, valamint az adott témában írt más olasz/angol szövegeket is. Ösztönzőm kutatási tevékenységüket: arra biztatom őket, hogy otthon, önállóan keressék meg az ismeretlen lexémákat vagy akronímákat, illetve vizsgálják meg azok etimológiáját vagy az adott témát mindkét nyelven. A közös munka elengedhetetlen és sokkal stimulálóbb, mivel eltávolodik az adatok passzív befogadásától. A tanárközpontú oktatás kontraproduktív lehet, hiszen fennáll annak a kockázata, hogy az oktatók ilyen módon csak a szókincset fejlesztik, nem pedig azokat a fordítási stratégiákat, amelyeket a diákok a leendő munkájuk során alkalmazhatnak. Ahogy Colina (2003: 36–38) is megállapítja, a diákok néha önteltek lehetnek, különösen a saját anyanyelvük tekintetében. Szerénységet kell gyakorolniuk, ezért is tanítom őket arra, hogy csakis saját maguk és ötleteik átgondolásával tudják elérni a céljaikat. Nem értik meg, hogy a szöveg minden egyes szavát meg kell beszélni, vagy hogy egy prepozíció ugyanabban a kontextusban valóban megváltoztathatja az egész mondat jelentését. Ezért azt ajánlom nekik, hogy a forrásnyelvi szöveget annak fényében vizsgálják, hogy a másik nyelvben milyen témához tartozik. Személyes tapasztalataim alapján megerősíthetem: anyanyelvi beszélőnek lenni nem jelenti azt, hogy szakértői is vagyunk az anyanyelvünknek (lásd még Bowker 2000: 185 és Johnson 2013).

3.3. Fordításképzés és nyelvi kompetencia

A kérdés az, vajon a fordítás hatékonyan fejleszti-e a nyelvi kompetenciát, vagy sem. Az SSML-ben és az USPG-ben egyaránt azt figyeltem meg az óráimon, hogy a diákok látható fejlődést mutattak a tanév végén, főleg az írás és a szövegértés területén, bár a professzionális fordítás más környezetben zajlik és működik (lásd még Sewell 1996: 137). Ahogy Sewell tartja, a fordítás kétségkívül hasznos gyakorlat, de nem az egyetlen használandó eszköz és módszer (142); a fordítási kurzus egyben a szövegtudatosság

kurzusa is: „A szövegtudatosság megerősíti a professzionális fordító kompetenciáját, de a nyelvtanulót is segíti abban, hogy megfelelő döntéseket hozzon a célnyelvi szöveg megfogalmazását illetően” (145).

A fordítás fejleszti a kommunikatív kompetenciát, amelynek fontos szerepe van a kultúrák között felmerülő problémák áthidalásában (Thomas 1992: 118–65). A fordítás kétnyelvű tevékenység, amely javítja a nyelvfeldolgozást. Thomas bemutatja, hogy a fordítás növeli az idegen nyelvi stratégiákra való támaszkodást, és elősegíti a fokozatos fejlődést, egyre inkább távolodva az anyanyelvben alkalmazott stratégiáktól (238).

Nyelvi céljaik mellett minden általam kiválasztott eszköz és szöveg a diákok szellemi edzését és rugalmasabbá tételét célozza meg (*brainstorming*, azaz ötletgyűjtés által), hogy elsajátíthassák azokat a módszereket, amelyeket alkalmazva bármilyen szöveggel meg tudnak birkózni. A fordításon keresztül a diákok megerősíthetik anyanyelvi készségeiket is, hiszen nemcsak az idegen nyelvet, hanem a saját nyelvüket is sokkal analitikusabban és kritikusabban kell szemlélniük (lásd még Harvey 1996: 61). A fordítás segíti a diákokat anyanyelvi kompetenciáik fejlesztésében azáltal, hogy „felfedezik saját nyelvük aspektusait a másik nyelv tanulmányozásának folyamata során – valóban, egy másik nyelvvel való összehasonlítás vitathatatlanul az anyanyelv tanulmányozásának egyik legjobb módja” (Harvey 1996: 56).

A fordítás folyamatán belüli szövegelemzés nemcsak a fordító által alkalmazott stratégiák, hanem a hatékony megoldások sorának megértésében is hasznos (mind a folyamat, mind az eredmény szintjén). Az ilyen folyamat megértése (amely az átvitel szintjén, a forrásnyelvről a célnyelvre való átváltás során zajlik) abban segíti az USPG diákjait, hogy azonosítsák és elmélyítsék az angol nyelv lexikai és morfoszintaktikai sajátosságait. Nord (2005) funkcionális kritériumai arra is megfelelőek, hogy az SSML szakmai kurzusain hangsúlyozzák azokat a kulcsfontosságú pontokat, amelyeket a fordítandó szöveggel való munka megkezdése előtt szem előtt kell tartaniuk. A diáknak mint potenciális fordítónak konkrét döntéseket kell hoznia, és figyelembe kell vennie ezeket a tényezőket. Ez kezdetben sok munkát igényel, ám később automatikussá válik az analitikus folyamat. Az SSML és az USPG képzéseit azonban kimondottan az egyes csoportok nyelvi kompetenciájának igényei és szintje szerint alakították ki és szervezték meg.

Tapasztalataim alapján megállapíthatom, hogy az értelmezés első szakasza alapvető fontosságú: ezen a forrásnyelvi szöveg lényegének megragadását értem, amely lehetővé teszi a mondanivaló célnyelvi szöveggé történő közvetítését. Sajnos a diákok elhanyagolják ezt az alapvető elemet, és gyakran úgy kezdenek el fordítani, hogy el sem olvasták a teljes szöveget.

4. AMIKOR A GYAKORLAT ELMÉLETET SZÜL: A FORDÍTÁSI FOLYAMAT HÉT FÁZISA

A fordító az értelmezés során hatékonyan ingázik két valóság között, majd átülteti a forrásnyelvi szöveget a célnyelvre. Fordítóként és tolmácként hét fázist azonosítottam a fordítási folyamatban.

Először is nyilvánvalóan el kell olvasnunk a szöveget annak érdekében, hogy megfejtjük a jelentését. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a fordítás mindig kommunikációs aktus, következtetésképp az új olvasó igényei szerint kell alakítanunk. Nem szabad alábecsülni az olvasás alapvető szerepét a fordítási folyamatban. Mindig bátorítom a diákokat, hogy addig olvassák a szöveget, ameddig meg nem ragadják a lényeget, magát a jelentést és annak nüanszeit. A szöveg elolvasása pozitív szerepet tölt be a fordításban, mivel elősegíti a megértést és a tanulást az intonációval, kiejtéssel és gesztikulálással (Königs 1985: 42–44, Mitchell 1996: 89–101). A fordító szövegbefogadó és szövegalkotó is egyben: először olvasó, aztán író, ezért tudnia kell olvasni és írni (Thomas 1992: 60). Továbbá az olvasásban való fejlődés hasznos lehet blattolásnál, ezért is olvastatom el a szöveget a diákjaimmal fordítás előtt. A fejlett olvasási kompetencia javítja a kiejtést és a megértést makroszinten (azaz a szöveg egészét tekintve), a nüanszok megértését, illetve az implicit kontra explicit jelentésekkel kapcsolatos tudatosságot.

Az olvasási fázis után az alábbi lépések következnek a sajátos fordítási dinamika szerint:

- 1. fázis: ELŐKÉSZÍTŐ KUTATÁS – A fordítók mélységeiben kutatják és megismerik a témát (lásd még Ballard 1993; Sewell és Higgins 1996: 147) a releváns terminológiával együtt mind a forrás-, mind a célnyelven.
- 2. fázis: ELEMZÉS – A forrásnyelvi szöveget a fordító részleteiben elemzi egészen addig, amíg alaposan meg nem érti.
- 3. fázis: ÉRTELMEZÉS/ASSZIMILÁCIÓ – A forrásnyelvi szöveg értelmezése és asszimilációja a forrásnyelven.
- 4. fázis: DENOTATÍV ÁTVITEL – A fordító denotatív szinten átviszi a forrás-szöveget a célnyelvbe, ami maga után vonja a forrásnyelvről célnyelvre történő fordítást.
- 5. fázis: REKONSTRUKCIÓ – A célnyelven „új termék” születik a fordító tollából „újrairás” által, ahogy Lefevere nevezte.

Az utolsó KÉT fázis a VISSZAJELZÉS szakasza:

- 6. fázis: VISSZAFORDÍTÁS – A fordított szöveg újraértelmezése, újrafordítása a forrásnyelvre (ebben az esettanulmányban angolról olaszra).
- 7. fázis: ÚJRAOLVASÁS – A fordítás önálló szöveggént való újraolvasása az objektív információátvitel sikerességének megerősítésére. Az előző fázis a formális struktúrát, utóbbi a tartalmat helyezi előtérbe. Mindkét esetben annak ellenőrzése a cél, hogy a fordítói megbízásban foglaltak teljesültek-e. Azt is

mindig javasolom diákjaimnak, hogy a fordítás kinyomtatott változatát olvassák át ahelyett, hogy a képernyőn ellenőriznék a szöveget. A nyomtatott forma olvasásakor ugyanis képesek lesznek észrevenni számos olyan hibát, amelyeket egyébként figyelmen kívül hagynának. Tudományos vizsgálatok is alátámasztják személyes tapasztalataimat (lásd Allporter 1989, Hildreth és Ullman 1989).

Az újraolvasás nyelvi kompetenciát igényel, nem csupán az anyanyelven, hanem az idegen nyelven is. Ezért hasznos először egyedül, majd anyanyelvi beszélő segítségével újraolvasni, illetve az adott téma szakértőjével megbeszélni a szöveget a tartalom ellenőrzése érdekében.

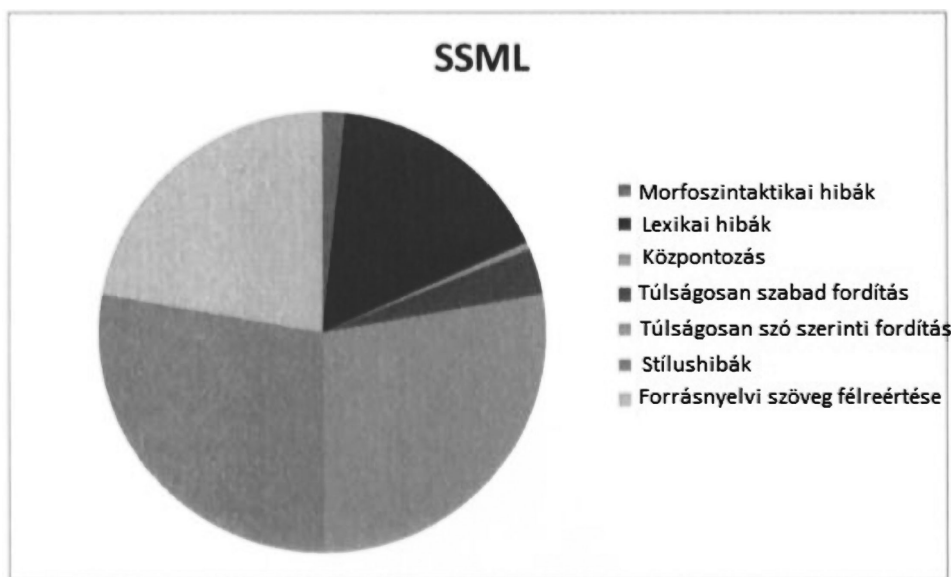
5. ESETTANULMÁNY A FORDÍTÁS SZEREPEÉRŐL

Amint arra már korábbi tanulmányaimban rámutattam (Petrocchi 2006, 2010), a fordítás sajátos szerepet játszik az angol nyelv oktatásában, nemcsak nyelvészeti szempontból a nyelvtan, mondattan és szókincs elsajátításának eszközeként, hanem kulturális szempontból is. A fordított szövegre történő koncentráció lehetővé teszi a diákok számára, hogy kiemeljék ezeket az aspektusokat a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg, következtetésképp a forrásnyelv és a célnyelv, valamint a két érintett kultúra összehasonlításával. A 2008–2009-es tanévben megvalósítottam egy felmérést, amely megmutatta az SSML-ben (felsőoktatási alapképzés fordítóknak és tolmácsoknak) és az USPG-ben (felsőoktatási alapképzés, amelynek során a külföldiek olasz nyelvi és kulturális tanulmányokat folytatnak) elért különböző eredményeket. Két 22 fős csoporton végeztem a kutatást. Az első csoport olyan felsőoktatási intézményhez tartozott, ahol fordítókat és tolmácsokat képeznek (SSML). A csoport tagjai mind olasz nemzetiségű és olasz anyanyelvű diákok voltak. A második csoport az USPG többnyelvű és multikulturális környezetéből került ki; a diákok által használt *lingua franca* az olasz volt. A diákok az alábbi országokból érkeztek: Japán (2), Pakisztán (1), Ciprus (6), Kína (3), Irán (1), Tajvan (1), Oroszország (3) és Olaszország (5).

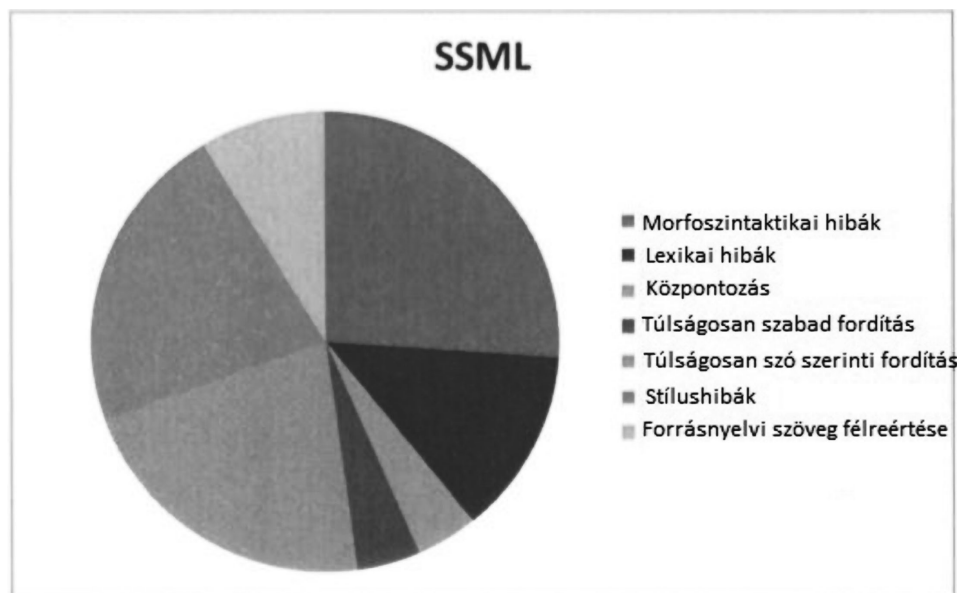
Egy előzetes teszt kimutatta, hogy az angol nyelvtudás átlagos szintje az SSML-ben megközelítőleg alapfokú (intermediate), az USPG-ben pedig alapfok alatti (pre-intermediate). Tíz szöveget használtam (mindegyik 200 szavas): ötöt az angolról olaszra, ötöt pedig az olaszról angolra történő fordításhoz. Párhuzamosan, vagyis azonos témában választottam ki őket az alábbi forrásokból: *Time Magazine*; *The Economist*; D. H. Lawrence: *Sketches of Etruscan Places and other Italian essays*; az ENSZ egyik hivatalos beszéde; valamint a *Time Out*. Ezekkel összhangban az olasz források a következők voltak: *Panorama*; *La Repubblica*; L. Pirandello: *Uno, nessuno e centomila*; az Amnesty International egyik sajtóközleménye; valamint a *Romacè*.

Az értékelési kritériumok az Amerikai Fordítók Szövetsége (ATA) által kiadott tanúsítvány szerinti hibakategóriák alapján alakultak (Diel-Dominique et al. 2007): morfoszintaktikai hibák, lexikai hibák, központosítás, túlságosan szabad fordítás, túlságosan szó szerinti fordítás, stílushibák, forrásnyelvi szöveg félreértése. Ugyanezeket a kategóriákat használtam diákjaim fordításainak értékelése során is.

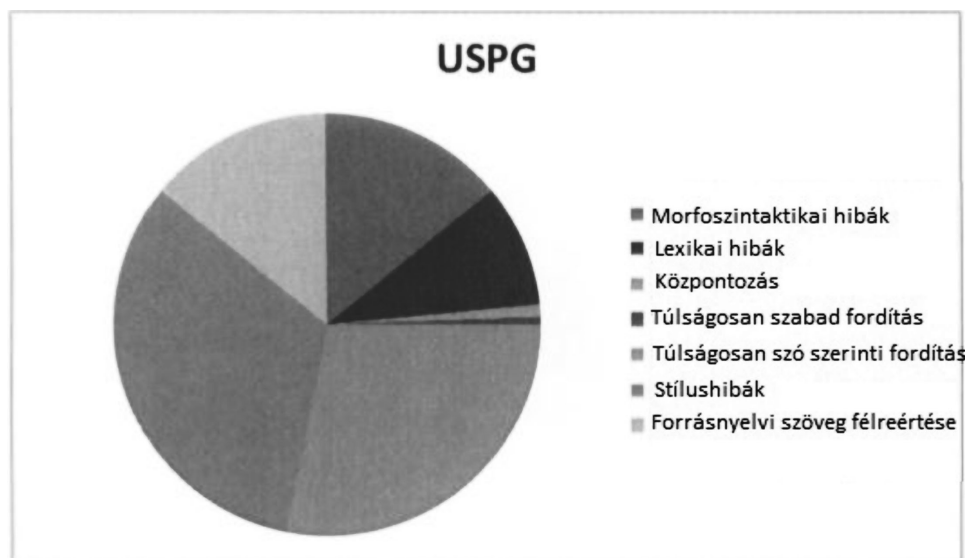
Összefoglalásképpen tehát a diákok különböző fejlődésen mentek keresztül, mivel a fordítás eltérő környezetekben valósult meg. A felsőfokú képzést nyújtó intézményben maga a fordítás volt a fő cél, míg az egyetemi nyelvórákon alapvetően eszközként használták. Az USPG diákjainak angol nyelvi készségei bizonyos mértékben fejlődtek, de nem kifejezetten a fordítással összefüggésben. Mindkét csoport fejlődést mutatott nyelvi készségeik tekintetében. Az eredmények ugyanakkor kiemelik, hogyan lehetséges egyesíteni az elméletet és a gyakorlatot egy olyan módszer segítségével, amely a pedagógiai célú fordításon alapul, és a funkcionális nézőpont felé irányul.

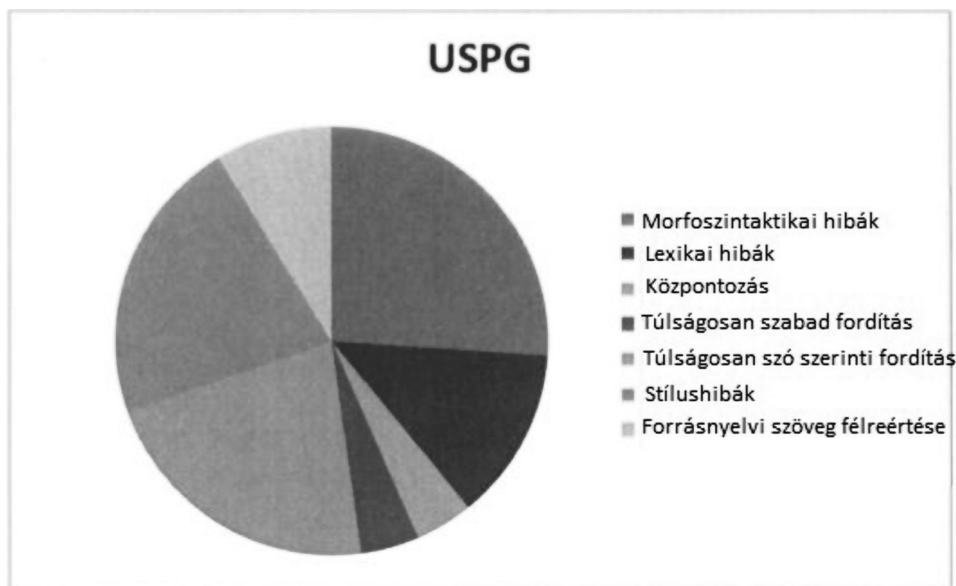
1. ábra. Fordítás angolról olaszra

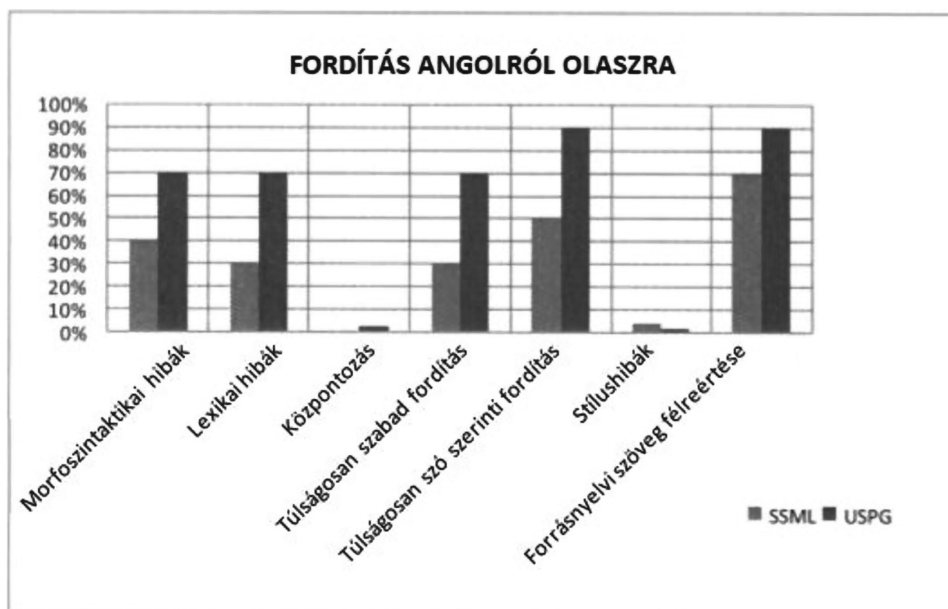
2. ábra. Fordítás olaszról angolra

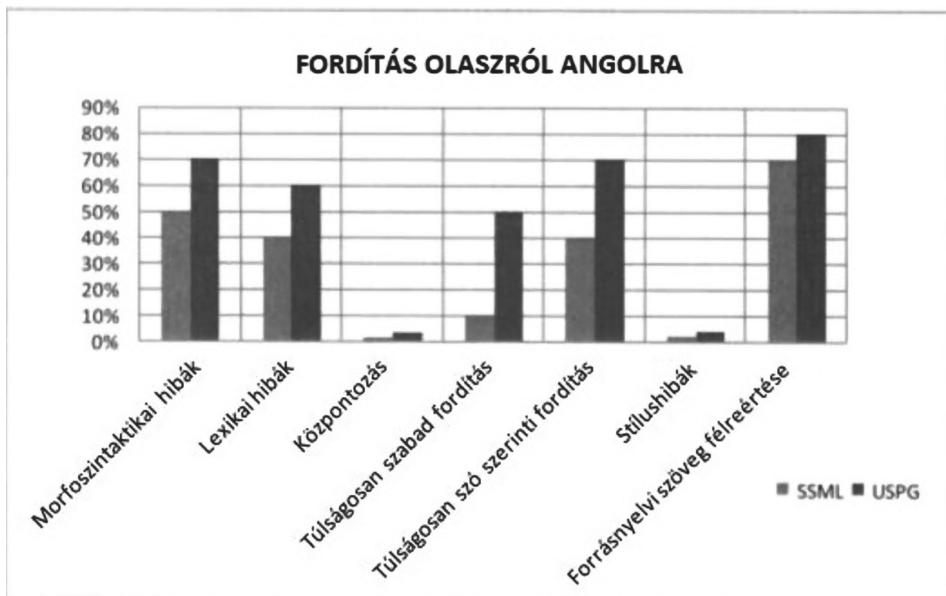
3. ábra. Fordítás angolról olaszra

4. ábra. Fordítás olaszról angolra

5. ábra. Fordítás angolról olaszra

6. ábra. Fordítás olaszról angolra

JEGYZETEK

- ¹ Ez a kutatás részben elhangzott az AATI (Olasztanárok Amerikai Szövetsége) 2013. május 31-től június 2-ig tartó konferenciáján Strasbourgban a *Pedagógia célú fordítás: elmélet, kutatás és gyakorlat* témájú ülésén, amelyen Sara Laviosa elnökölt. A témáról mélyreható tanulmány készült (Petrocchi 2010: 5–33).
- ² Ez az észak-amerikai és a brit angolt egyaránt jelenti. Előadásaim során mindig jelzem, hogy mikor melyikre utalok.
- ³ A fordítás nyelvtanulásban betöltött szerepéről szóló témában lásd még: Bausch (1977), Königs (1979), Bausch és Weller (1981), Kiraly (1995).
- ⁴ Witte et al. (2009) rámutatott, hogy a szövegek fordításához történő internethasználat nem fejleszti a beszédkésztséget.
- ⁵ A pedagógiai célú fordítással kapcsolatos különböző álláspontokról lásd Carreres (2013).
- ⁶ Ehhez kapcsolódóan lásd Coleman (1996) tanulmányát: bár nem a jelenlegi helyzetre utal, mégis egy ma is jelenlévő, nagyon gyakori problémát emel ki.
- ⁷ Érdemes röviden megemlíteni a Nord (2005: 160) kritériumai szerinti szövegen kívüli tényezőket: adó, célközönség (lehetőséges vevő és címzett), médium (írásbeli vagy szóbeli), idő, hely, a kommunikáció oka, szövegfunkció, amely gyakran párosul az adó szándékával; valamint szövegen belüli tényezőket: szöveg tematikája, tartalom, preszuppozíciók (személyes és kulturális következtetések), szöveg felépítése (beleértve a fejezeteket, bekezdéseket, megjegyzéseket és idézeteket), nonverbális elemek, lexika, szintaxis és szupraszegmentális elemek (például intonáció, prozódia, központozás, betűtípus és különleges jelek).

Eredeti megjelenés: 2014. *Pedagogic Translation vs. Translation Teaching: A Compromise Between Theory and Practice. Italica Vol. 91. No. 1. 95–109.*

IRODALOM

- Allporter, A. 1989. The Computational Study of Vision. In: Posner, M. I. (eds) *Foundations of Cognitive Sciences*. Cambridge: MIT Press. 631–82.
- Baer, B. J., Koby, G. S. (eds) 2003. *Beyond the Ivory Tower: Rethinking Translation Pedagogy*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Ballard, M. (ed.) 1993. *La Traduction à l'Université: recherche et propositions didactiques*. Lille: Presses Universitaires.
- Bausch, K. R. 1977. Zur Übertragbarkeit der Übersetzung als Fertigkeit auf die Übersetzung als Übungsform. *Die Neueren Sprachen* Vol. 76. 517–535.
- Bausch, K. R., Weller, F. R. (Hrsg.) 1981. Übersetzen und Fremdsprachenunterricht. Frankfurt: Diesterweg.
- Bowker, L. 2000. A Corpus-Based Approach to Evaluating Student Translations. *The Translator* Vol. 6. No. 2. 183–210.
- Brownlees, N., Denton, J. 1992. *Ritorno alla traduzione: il ruolo della traduzione nella didattica dell'Inglese*. Città di Castello: Edizioni Cremonese.
- Butzkamm, W. 1985. The Use of Formal Translation Equivalents in the Teaching of Foreign Language Structures. In: Tietford, Ch., Hieke, A. E. (Hrsg.) *Translation in Foreign Language Teaching and Testing*. Tübingen: Narr. 87–97.
- Carraro, K. 2000. Interactive English Learning and Teaching Through the Internet. In: Parks, G. (ed.) *Miscellanea n. 4, Language, Teaching, Translation, Interpreting, Communication*. Trieszt: Trieszti Egyetem. 25–57.
- Carreres, A. 2006. Strange Bedfellows: Translation and Language Teaching. The Teaching of Translation into L2 in Modern Languages Degrees: Uses and Limitations. Elhangzott: Sixth Symposium on Translation, Terminology and Interpretation in Cuba and Canada. El Capitolio, Havana, 2006. december 5–6. <http://www.cttic.org/ACTI/2006/papers/Carreres.pdf> Letöltve: 2013. június 13.
- Coleman, J. A. 1996. *Studying Languages. A Survey of British and European Students*. London: CILT.
- Colina, S. 2003. Empirically-based Translation Pedagogy. In: Baer, B. J., Koby, G. S. (eds) *Beyond the Ivory Tower: Rethinking Translation Pedagogy*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 29–59.
- Diel-Dominique, J., Howard, D., Hanlen, T., Mendoza, J. 2007. The Certification Program and Examination: An Informal Presentation. Elhangzott: American Translators Association 48. éves konferenciája. Hyatt Regency San Francisco, San Francisco, California, 2007. október 31. – november 3.
- Feltrin-Morris, M. 2008. *Into Forbidden Territory: the Audacity to Translate into a Second Language*. Doktori értekezés. Binghamton: Binghamton Egyetem, New York-i Állami Egyetem.
- Harvey, M. 1996. A Translation Course for French-speaking Students. In: Sewell, P., Higgins, I. (eds) *Teaching Translation in Universities*. London: CILT. 45–65.
- Hatim, B., Mason, I. 1997. *Translator as a Communicator*. London: Routledge.
- Hildreth, E. C., Ullman, Sh. 1989. The Computational Study of Vision. In: Posner, M. I. (ed.) *Foundations of Cognitive Sciences*. Cambridge: MIT Press. 581–630.

- Holmes, J. S. 1988. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi.
- House, J. 1977. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr.
- Johnson, F. 2008. Being Bilingual Is Not Enough. *The ATA Chronicle* Vol. 37. No. 7. 22–25. https://www.atanet.org/chronicle/feature_article_july2008.php Letöltve: 2013. június 13.
- Kiraly, D. C. 1995. *Pathways to Translation: Pedagogy and Process*. Kent, Ohio/London: Kent State University Press.
- Kiraly, D. C. 2013. From Instruction to Collaborative Construction. In: Baer, B. J., Koby, G. S. (eds) *Beyond the Ivory Tower: Rethinking Translation Pedagogy*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 3–27.
- Königs, F. G. 1979. *Übersetzung in Theorie und Praxis: Ansatzpunkte für die Konzeption einer Didaktik der Übersetzung*. Heidelberg: Julius Gross.
- Königs, F. G. 1985. Translation Inside and Outside the Teaching Context: The Text as a Starting Point. In: Tietford, Ch., Hieke, A. E. (Hrsg.) *Translation in Foreign Language Teaching and Testing*. Tübingen: Narr. 29–48.
- Mitchell, F. 1996. Reading, an Essential Skill for Professional Translators. In: Sewell, P., Higgins, I. (eds) *Teaching Translation in Universities*. London: CILT. 89–102.
- Newmark, P. 1991. *About Translation*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Newmark, P. 1996. *The Translator's Handbook*. London: ASLIB.
- Nord, Ch. 2005. *Text Analysis in Translation*. Amsterdam/New York: Rodopi.
- Parks, G. (ed.) 2000. *Miscellanea n. 4, Language, Teaching, Translation, Interpreting, Communication*. Trieszt: Trieszti Egyetem.
- Petrocchi, V. 2006. Translation as an Aid in Teaching English as a Second Language. *Translation Journal* Vol. 10. No. 4. <http://accurapid.com/journal/38teaching.htm> Letöltve: 2013. június 13.
- Petrocchi, V. 2010. *Prospettive e obiettivi funzionali nell'insegnamento delle tecniche di traduzione inglese>italiano*. Terni: CompoMat.
- Posner, M. I. (ed.) 1989. *Foundations of Cognitive Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- Sewell, P., Higgins, I. (eds) 1996. *Teaching Translation in Universities*. London: CILT.
- Snell-Hornby, M. 1985. Translating as a Means of Integrating Language Teaching and Linguistics. In: Tietford, Ch., Hieke, A. E. (Hrsg.) *Translation in Foreign Language Teaching and Testing*. Tübingen: Narr. 21–28.
- Stewart, D. 2008. Vocational Translation Training into a Foreign Language. *Intralinea* Vol. 10. [http://www.intralinea.it/volumes/eng_more.php?id=673_0_2_0_M65%](http://www.intralinea.it/volumes/eng_more.php?id=673_0_2_0_M65%20) Letöltve: 2013. június 13.
- Thomas, S. F. 1992. *The Implications of Translation Theories for Language Teaching Pedagogy*. Doktori értekezés. London: Londoni Egyetem.
- Tietford, Ch., Hieke, A. E. (Hrsg.) 1985. *Translation in Foreign Language Teaching and Testing*. Tübingen: Narr.
- Ulrych, M. (ed.) 1997. *Tradurre. Un approccio multidisciplinare*. Torino: UTET.
- Ulrych, M. 2000. Teaching Translation into L2 with the Aid of Multilingual Parallel Corpora: Issues and Trends. *Miscellanea* Vol. 4. 58–80.
- Vermeer, H. J. 1983. *Aufsätze zur Translationstheorie*. Heidelberg: Selbstverlag.
- Warschauer, M. 1995. *e-Mail for English Teaching*. Alexandria VA: TESOL Publications.
- Witte, A., Harden, T., Harden, A. R. de O. (eds) 2009. *Translation in Second Language Learning and Teaching*. Bern: Peter Lang.

A tolmácsolt interakció testi és térbeli jellemzői a bíróságon

Tuija Kinnunen
Fordító: Cziráki Tímea

1. BEVEZETÉS

A jelen tanulmány azzal a kérdéskörrel foglalkozik, hogy a tolmácsolt interakció résztvevőinek észleléseire és cselevéseire milyen kihatással lehet a partner jelenléte és közelsége. Azt a kérdést szeretnénk megválaszolni, hogy milyen befolyása van a testivizuális dimenzióknak egy tolmácsolt bírósági tárgyalás rendjére. Feltételezések alapján az interakció számára kedvezőbb, ha a tolmács a bíróságon jelen van, és az interakció résztvevőinek fizikai közelségében is rendelkezésre áll. A fenti hipotézis pontosabb alátámasztásának érdekében a jelen cikkben azt fogjuk vizsgálni, hogy a tolmácsolt interakció milyen térbeli követelményeinek felel meg egy átlagos tárgyaló, és mely testi-térbeli szempontok különösen jelentősek az interakció típusa szempontjából.

Hogy ezeket a kérdéseket megválaszolhassuk, kutatásunkban a bírósági kommunikáció során bevetett multimodális források adatrögzítéseit fogjuk tanulmányozni. A rendelkezésünkre álló videók alapján megvizsgáljuk, milyen testi és térbeli forrásokat alkalmaznak, ha szemtől szemben kommunikál egymással egy bűncselekmény sértettje – esetünkben egy hölgy – és a tolmács, valamint a büntetőeljárás többi résztvevője. Az elemzéshez rendelkezésünkre bocsájtott audiovizuális adatok egy olyan tolmácsolt interakcióból származnak, amely egy finn elsőfokú bíróságon finnül¹ és franciául zajlott. Ebben a vizsgálatban az interakció résztvevői személyesen, egyszerre vannak jelen, vagyis egy szemtől szembeni helyzetről van szó, ellentétben a távtolmácsolás vagy videokonferencia-tolmácsolások eseteivel, ahol a kommunikáció részben egy médiumok által közvetített virtuális térben zajlik.

Ezt a cikket elsősorban Heiko Hausendorf, Lorenza Mondada és Reinhold Schmitt (2012), Reinhold Schmitt (2013) és Anja Stukenbrock (2015) tanulmányai ihlették,

amelyekben az interakciót multimodális szemszögből vizsgálták. A multimodális interakcióelemzés az interakció hallható megnyilvánulásai mellett a láthatóakat is vizsgálja, nevezetesen a kommunikáció összes fizikai forrását (Schmitt 2005: 1821; Deppermann és Schmitt 2007: 17–21). A multimodális interakcióelemzés azon a feltételezésen alapul, hogy az interakció társadalmi eseményként teljesen multimodálisan alakul (Hausendorf, Mondada és Schmitt 2012: 7–9²). Az említett kutatások kiindulópontját a kommunikáció különböző testi megnyilvánulásai és a kifejezézeszközök összjátéka képzik. Az interakció résztvevőinek egy szemtől szembeni helyzet során nyelvi és nem nyelvi kifejezézeszközök sokasága áll rendelkezésükre. A kommunikáció modalitásához a nyelvi jelek mellett még hozzátartozik mindenek előtt a gesztus, de még a mimika is, a tekintet és a testhelyzet, a tárgyak befolyásolása, az interakció résztvevőinek az egymáshoz való helyzete és térben való elhelyezkedése, tehát a beszélgetőpartnerek egymáshoz viszonyított közelsége és távolsága (vö. Schmitt 2005; Mondada és Schmitt 2010: 24–25).

Mivel egy bírósági eljárás során tolmácsolt beszélgetés mindenképpen verbális és nonverbális kommunikációnak tekinthető, ezért fordítástudományi szemszögből is érdemes kutatni a bírósági tolmácsolás multimodális jellegét. A kommunikáció testi-vizuális dimenziója általánosan fontos szerepet tölt be a büntetőeljáráásban. Ugyanis az általános eljárásjogi elvek magukba foglalják a közvetlenség és szóbeliség alapelveit, és azt implicálják, hogy az eljárás tárgya a bíróság előtt személyesen és szóban előadható legyen (lásd például Zenthöfer 2011). A bíróságnak látnia és hallania kell a felszólalót, a meghallgatás és a bizonyításfelvétel a tárgyalás során pedig szóban történik. Az eljárásban részt vevő valamennyi félnek ugyanakkor kell megjelennie a bírósági tárgyaláson (kivételt képeznek ez alól a tanúk és a szakértők, mivel ők nem minősülnek az eljárás résztvevőinek). Németországgal ellentétben Finnországban a bírósági tárgyaláson a sértettek (illetve áldozatok) és azok jogi képviselői is részt vesznek, és az ügyben felmerülő igényekről szóban megkérdezik őket. A bizonyításfelvétel során a sértettet hasonlóképpen szóban hallgatják meg. Minden vallomást az összes résztvevő jelenlétében adnak elő. A bíróság „csak a tárgyalás során, a vádlott és a bizonyítékok által keltett közvetlen személyes benyomások alapján hozhatja meg a döntést a bűnösségről és a büntetésről” (Justiz online 2017). A bíróság gondoskodik arról, hogy minden résztvevő átfogóan nyilatkozthasson az ügyről, így ezeknek az elveknek köszönhetően az idegen ajkú személyek is megjelenhetnek személyesen a bíróságon, figyelemmel kísérhetik az ott zajló kommunikációt, valamint aktívan részt vehetnek a tárgyaláson. Ezáltal a bíróságnak kötelessége az idegen ajkú személyek vallomásait is gondosan rögzíteni.

2. MULTIMODALITÁS A FORDÍTÁSTUDOMÁNYBAN

A kommunikáció multimodalitásának kérdése nem újdonság a tolmácsolástudományban, azonban ezt a jelenséget gyakran egy kalap alá veszik a nonverbális kommunikációval, ugyanis a tolmácsok tolmácsolás közben prozódiai és nonverbális jelek sokaságát dolgozzák fel (Pöhhacker 2010: 154). Még a konferenciatolmácsok is követelik a pre-

cíz tolmácsolás érdekében, hogy szabadon ráláthassanak a beszélőre és a közönségre (Hildegund Bühler 1985: 51; Zagar és Galhano 2010). A nonverbális kommunikációról alkotott első fordítástudományi vizsgálatokhoz tartoznak Poyatos kutatásai. 1987-ben a *TextConText* folyóiratban elemezte a nem nyelvi elemek tolmácsolhatóságát. Poyatos abból indult ki, hogy mivel a mondanivaló vizuális része nagy jelentőségű, a kommunikációhoz nem elegendő csak a verbális tartalom közvetítése. Szóban ugyanis az információnak csak egy részét közvetítik verbálisan, ilyen például az érzelmi tartalom. A tolmács ugyan képes lenne a nonverbális elemek egy részét verbalizálni, de ami még fontosabb, hogy tolmácsolás során a nonverbális elemeket ne hagyjuk figyelmen kívül, ugyanis ezek jelentős szerepet töltenek be a résztvevők közötti kommunikációban (Poyatos 1987: 89; Rackow 2012; Vargás-Urpi 2013).

Különösen a szemkontaktus, a tekintet terelése, a tolmács elhelyezése és az interakcióban résztvevők iránya jelentett fontos témát a nonverbális kommunikáció területein zajló kutatásoknak. Számos kutatásban hangsúlyozták a nonverbális megnyilvánulások szerepét a szóbeli megnyilvánulások összehangolásában (lásd Englund-Dimitrova 1997; Wadensjö 1998, 2001 Bot 2005; Mason 2009). Ebben az összefüggésben azt is bebizonyították, hogy a tolmácsolás minőségének szempontjából fontos, hogy az interakció résztvevői fel tudják venni a szemkontaktust. Ezáltal egyrészt mindenki hozzáfér a tolmácshoz, másrészt lehetségessé válik a látható nonverbális kommunikáció (Wadensjö 1998, 2001). Harmadrészt lehetővé teszi egy felosztott interakciós térben a résztvevők hovatarozási érzésének támogatását (Mason 2012). Az orvos–beteg beszélgetésekben a kölcsönös megértés a nonverbális visszajelzésekből is létrejön, ebből kifolyólag a kommunikáció egyik lényegi részét képzí, és nem volna szabad figyelmen kívül hagyni (Iglesias 2010). Gallez és Maryns (2014: 72) is hangsúlyt fektet a bírósági interakció résztvevőinek egymáshoz való audiovizuális hozzáférésére, éppen ezért ellenzik a szinkrontolmácsolás alkalmazását a per olyan szakaszaiban, amelyekben a bírónak fontos, hogy az egyik fél eredeti hozzászólását teljes egészében hallhassa és láthassa. Különösen a videotechnika segítségével közvetített kommunikáció kutatásaiban emelték ki gyakran a nonverbalitás jelentős szerepét a kommunikáció kölcsönös megértésében (lásd Braun és Taylor 2011: 275; Fowler 2012, 2013: 236). Összességében megállapítható, hogy számos fordítástudományi tanulmányban a verbalitás mellett a nonverbalitás szerepe is hangsúlyos.

A legfrissebb kutatási cikkekhez tartoznak Elena Davitti (2012, 2013, 2015, 2017), Sergio Pasquandrea (2011, 2012) és Demi Krystallidou (2016) munkái, amelyeknek alapját például az iskolai vagy egészségügyi szektorból származó videofelvételek szolgáltatták. A továbbiakban a *Journal of Pragmatics* folyóirat (lásd Biagini, Davitti és Sandrelli 2017) olyan tanulmányokat közölt a témában, amelyekben nemcsak a verbális jelenségeket vizsgálták, hanem az interakció multimodális erőforrásait is górcső alá vették.

A tanulmányok mellett a nonverbalitás még a szakirodalomban is kiemelt szerepet kap (például Padovan 2011), emellett gyakran hangsúlyozzák a testbeszéd és az emberi hang fontosságát is (példaként lásd Driesen és Petersen 2011: 52). Nem ritka az sem, hogy a tolmácsnak az interakciópartner teljes nonverbális kommunikációját közvetíte-

nie kell. Erre egy példa a nemzetközi ISO-szabvány (ISO 13611 2014), amelyben a „tolmács” fogalmát – angolul (*interpreter*) – a következőképpen definiálják:

Olyan nyelvi szakember, aki az írott vagy szóbeli forrásnyelven megfogalmazott üzenetet, továbbá annak minden elemét szóban vagy írásban, valós időben az adott célnyelven közvetíti. (ISO 13611 2014: 2.3.2)

Ezt a meghatározást a kiegészítésben még pontosabban kifejtik:

Az üzenet magába foglalhatja az alábbi elemeket: cél, forma, lényeg, gesztus, szünetek, hallgatás, hangszín stb. (ISO 13611 2014: 2.3.2 1. megj.)

Ez a tolmácsolásszabvány egy igen mechanikus felfogáson alapul, amelyben a tolmács feladata majdnem egy robot teendőihez hasonlít. Semmilyen emberi interakcióban nem áll a többi résztvevővel, és lépésről lépésre elemzi az üzenet minden elemét, hogy azt a közvetítéshez ismét összecsomagolja (lásd Mason és Ren 2014: 115–117). Azonban a leggyakoribb felfogás a tolmácsot inkább az interakció egyik központi résztvevőjeként és koordinátoraként értelmezi (Wadensjö 1998, 2001; Mason és Ren 2014), aki a tolmácsolandó személlyel együtt megalkotja a tolmácsolást (Baraldi 2012: 298). A tolmácsolás gyakorlatának jobb megértéséhez előnyös volna megkérdőjelezni ezt a mindent átfogó közvetítési feladatot. Szükség lenne autentikus kommunikációs helyzetekből származó videók készítésére és azok elemzésére, különben nem lehetne meghatározni, hogy a résztvevők hogyan alkotják közösen a tolmácsolást, és hogy milyen szerepet játszik közben a nonverbális és a multimodális kommunikáció. Természetesen nem szabad megfedkezünk arról sem, hogy az autentikus videóadatok gyakran nem reprezentatívak, és sokszor olyan helyzetekből származnak, amelyekben a tolmácsolási tevékenység nem éppen a legprofesszionálisabb területekhez tartozik (vö. Hale 2006: 207). Az említett korlátok ellenére azonban egyes multimodális videóelemzések értékes megfigyeléseket nyújtanak (Krystallidou 2012: 89). Mivel a videóadatok multimodális elemzése több szinten történik, és nagyon időigényes folyamat, nagyobb videókorpuszok kezelése és elemzése nagyon költséges lenne egy kiterjedt projektcsoport nélkül. Az adatgyűjtés nehézséget jelent a jelnyelvi tolmácsolás területén zajló kutatási projekteknél, hiszen ezen a területen a testbeszéd mindig is központi szerepet játszott (Metzger és Roy 2011). Az audiovizuális adatok kisebb mértékű felhasználása a fordítástudományon belül részben azzal függ össze, hogy a bírósági és a kommunális tevékenységi területeken nehéz, bonyolult vagy etikai okokból a kutatók számára lehetetlen volt engedélyt szerezni a beszélgetések videofelvételéhez (lásd például Fowler 2012: 94).

3. A MULTIMODALITÁS TESTI ÉS TÉRBELI JELLEMZŐI

Egy multimodális interakcióelemzés során a „tér” fogalma elsődlegesen az interakció helyszínére, magára a fizikai környezetre – például a tárgyalóteremre – vonatkozik, ahol a tolmács dolgozik. Másrészt viszont a tér az absztrakt interakcióterre is vonatkozhat, amely csak akkor jön létre, ha a résztvevők ezt a teret az interakcióhoz valamilyen formában használják, például a tolmácsolt kommunikáció esetében (vö. Schmitt és Deppermann 2007; Mondada és Schmitt 2010: 27). Fontos ugyanakkor, hogy az interakciós teret már a verbális interakció előtt létre kell hozni (Hausendorf, Mondada és Schmitt 2012: 11). Ennek az interakciós térnek a létrejötte lehetővé teszi a verbális diskurzus befolyásolását (Hausendorf, Mondada és Schmitt 2012: 11). A tér egyrészt az interakció egyik feltétele, másrészt pedig a kezdetleges interakció eredményét is meghatározó tényező (Mondada 2007; Hausendorf, Mondada és Schmitt 2012: 12). A felszólalás szervezésénél a résztvevők a rendelkezésre álló térbeli erőforrásokat használják. Például a terem felszereltsége bútorokkal és tárgyakkal, a szabad felületek, illetve azok behatárolása, a különböző tárgyak használhatósága, valamint a teremben a láthatósági és hallhatósági feltételek is ezek közé a térbeli szempontok közé tartoznak (Schmitt 2013: 43-46).

Ezen elképzelések alapján ebben a vizsgálatban azt feltételezzük, hogy egyfelől a tolmács elhelyezése a helyiségben, másfelől pedig a résztvevők egymáshoz viszonyított testi közelsége fontos szerepet játszik a tolmácsolásban. Az elemzett esetben a tolmács egy asztalnál ül az idegen ajkú sértett és annak ügyvédje között. Abban az esetben, ha az interakció minden résztvevője jelen van a helyiségben, teljesen más a kommunikációs helyzet, mint amikor néhány résztvevő videotechnikai megoldások segítségével vesz csak részt az interakcióban, és a kommunikáció során csupán virtuálisan van jelen. Ez akkor is érvényes, ha a tolmács egy tolmácskabinban mikrofon és fejhallgató segítségével végzi a munkáját. Ezekben a helyzetekben az interakciós tér másképpen jön létre, mint az olyanokban, ahol a résztvevők közel állnak vagy ülnek egymáshoz. A terem és annak interakciós szempontú alkalmazási módja tehát egy újabb interakciós erőforrást képez a kommunikáció résztvevőinek körében; a résztvevők kibontakozásának szempontjából pedig az sem lényegtelen, hogy a tolmács hol helyezkedik el a teremben, illetve hol kellene elhelyezkednie.

A jelen tanulmány a tolmácsolt interakció térbeli szempontjai mellett a bírósági tolmácsolás testi jellemzőit is vizsgálja. Itt különösen a deiktikus kifejezések során alkalmazott gesztusokat figyeljük meg. Ilyen kifejezések a német nyelvben például a különböző mutató névmások, határozószók és személyes névmások lehetnek (például *dieser, diese, dieses; der, die, das; hier, da, dort, dahinten*), amelyek a megnyilvánulás helyzetében nem nyelvi jelenségekre, hanem tárgyakra, személyekre, eseményekre vagy helyekre utalnak (Stukenbrock 2015: 15). Mint ahogyan azt már említettük, ezeket a kifejezéseket arra használják, hogy bizonyos jelenségekről tudósítsanak, és ezáltal résztvevők figyelmének középpontjába helyezték az adott jelenséget (Stukenbrock

2015: 16). Stukenbrock szerint ezek a jelenségek „közvetlen észlelési térben érzékekkel hozzáférhetőek [...], vagy egy deiktikusan megalkotott bemutatóteremben képzeljük el őket.” (Stukenbrock 2015: 16). Stukenbrock deixis elmélete szerint azok a deiktikus rámutatások alkotnak multimodális jelenségeket, amelyek egyrészt szemtől szembeni helyzetben mennek végbe, másrészt ahol a deiktikus nyelvi jeleken túl a mutogatás és a tekintet irányítása döntő szerepet játszik a közös észlelési és megismerési jelenségek interaktív létrehozásában. (Stukenbrock 2015: 97)

Mivel a gesztussal kísért deiktikus kifejezések csak a beszédhelyzetben nyerik el pontos jelentésüket, érdekes vizsgálati tárgyat jelentenek a tárgyalóteremben zajló kölcsönös audiovizuális észlelések szempontjából.

A deiktikus gyakorlatoknak fontos velejárója, hogy az interakciónak más résztvevőivel kölcsönösen és közösen valósulnak meg (Stukenbrock 2016: 106). Ezért feltételezhető, hogy a deiktikus kifejezések és gesztusok értelmezésénél szerepet játszik a tolmács jelenléte és elhelyezkedése is a térben. A gesztusok mint multimodális erőforrások a kezek mozgatásával kerülnek kifejezésre. Ezáltal emberi magatartásformák olyan átfogó csoportját alkotják, amelyeket bár részben konvencionálisan alkalmaznak, jelentésüket elsősorban csak interaktív, materiális és társadalmi helyzetben nyelik el (Streeck 2009: 4–5). Ez a többi résztvevővel való együttműködés során megy végbe, valamint a terem és a tárgyak használatakor valósul meg (Streeck 2001). Az elemzés során kitérünk arra, hogy a sértett és a tolmács miként értelmezik a közösen észlelhető környezetben a többi személy gesztusokkal kísért nyelvi kifejezéseit.

4. A VIZSGÁLAT ANYAGA ÉS MÓDSZERE

A vizsgált bírósági eljárást egy videofelvétel alapján elemezzük. Jelen esetben egy büntető eljárásról van szó egy finn elsőfokú bíróságon. A vizsgálat tárgya egy kb. 100 perces felvételtől álló videó, amelyet 2010-ben videokamerával rögzítettek. Továbbá rendelkezésünkre állnak még feljegyzések és egy interjú is, amelyet a tolmáccsal készítettek. A tárgyalóban a videó rögzítését és annak vizsgálatokhoz való felhasználását a résztvevők hozzájárulása után bírói döntés alapján engedélyezték.

A jelen vizsgálatban elemzett tárgyalás három fiatal vádlott ellen folyik: két férfi és egy nő ellen. A három finn állampolgárságú személynek egy közös védőügyvédet rendeltek ki. A vádemelés tárgya egy rasszista, erőszakos támadás két afrikai bevándorló ellen. A tett női áldozata az ügyvédjével van jelen, míg a bűncselekmény második áldozata, a nő hátrányos helyzetű fia, nem vesz részt a tárgyaláson. A sértett a meghallgatás során a francia nyelvet használja *lingua franca*ként, valamint egy kicsit beszél a finn nyelvet is, amely a bíróságon alkalmazott nyelv. A nyelvválasztás oka ismeretlen. A tárgyalásra egy finn anyanyelvű, francia–finn nyelvpárban dolgozó tolmácsot idéztek meg. A sértett mellett foglal helyet a tolmács és az ügyvéd. Egy, a tárgyalás előtt készített interjúból megtudhattuk, hogy a tolmács nem rendelkezik hivatalos tolmácsképesítéssel, más felsőfokú végzettséget viszont szerzett Franciaországban.

Az elemzéshez két szakaszt választottunk ki. Az első szakaszban a konszekutív tolmácsolást alkalmazzák, amely körülbelül 25 percig tart, és a tárgyalás első felében zajlik le. Ebben a szakaszban a bíró és az ügyész vizsgálatvezetőként kérdéseket tesznek fel a sértettnek. A második szakaszban fülbesúgást alkalmaznak, ahol a védőügyvéd megtartja a körülbelül ötperces záróbeszédét. Választásunk azért esett erre a két részre, mert a tolmácsnak ezen szakaszok esetében eltérő tolmácsstratégiákat kell alkalmaznia. Az első részben a sértett konszekutívan tolmácsolt meghallgatása áll a tárgyalás középpontjában, míg a másodikban a tolmács suttogással közvetíti a sértettnek a tárgyalóban lezajló kommunikációt.

Az elemzés első fázisában az interakció konkrét térbeli alapegységeit vizsgáljuk (Hausendorf, Mondada és Schmitt 2012). A fizikai környezet elemzése olyan alapfogdotokra támaszkodik, amelyek szerint az interakció részben a térbeli erőforrásoktól függ, és kapcsolatban áll a teremmel, valamint azzal, hogy ezek az erőforrások az interakció során relevánsan és funkcionálisan alkalmazhatóak (Hausendorf, Mondada és Schmitt 2012: 13; Schmitt 2013: 43–50). A tér elemzésének első fázisa állóképek segítségével történt, mely során például a terem felszereltségét, a rendelkezésre álló bútorokat és tárgyakat, valamint azok használati lehetőségét vizsgáltuk. A termeket többnyire meghatározott társadalmi eseményekhez rendezik be, így nagyon ritka esetekben fordul csak elő, hogy azok kialakítása strukturálatlan.

A második fázisban a kiválasztott videofelvételeket vizsgáljuk. Az ilyen egységekhez való hozzáférés az ún. több szinten zajló elemzés segítségével történik (Mondada és Schmitt 2010: 29–30). Ilyen típusú elemzések során elkülönítik egymástól a videóban megfigyelhető egyes modalitásszinteket: a verbalitást, a gesztusokat és a tekintetet. Egy ilyen vizsgálat célja, hogy az interakció összetétele lépésről lépésre rekonstruálható legyen. Az elemzésnél a videójelenetek ismételt áttekintése során az egyes kifejezési szintekre összpontosítunk. Az elemzés szempontjából továbbá az is fontos, hogy az interakcióban részt vevők szemszögéből mindig egészként vizsgáljuk az interakció kibontakozását, ne pedig különálló részek összeállításaként (Mondada és Schmitt 2010: 25–30). Ennél az esetnél először a verbális részeket írták át (alapátírás)³. Ezt követően az átíráshoz először a tekintetekről, majd végül a gesztusokról és testtartásokról készített megjegyzéseket fűzték hozzá.

5. AZ ESETELEMZÉS

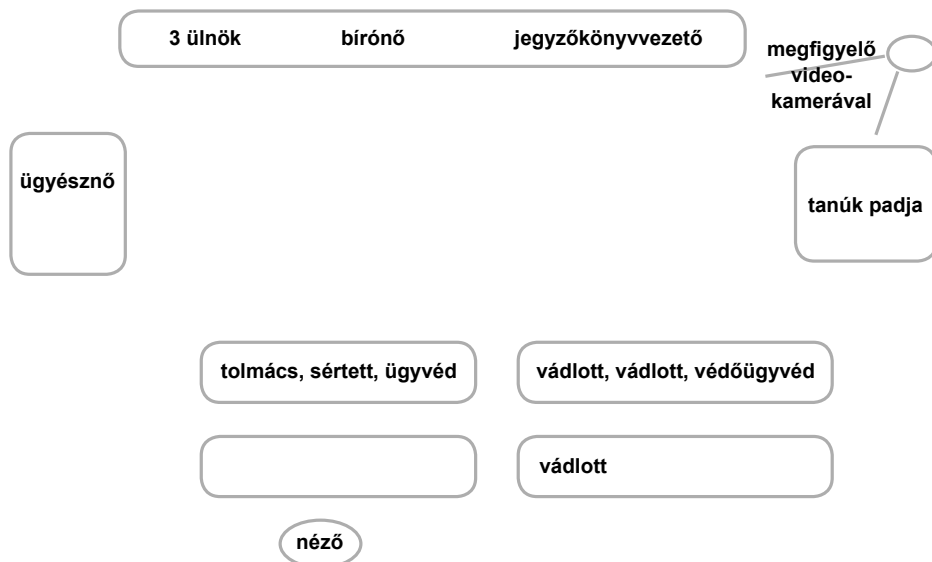
5.1. Teremhasználat és munkakapcsolat

A finn körzeti bíróságokon a megidézett tolmács a bejáratnál vagy az adott tárgyalóterem közelében vár a tárgyalás megkezdésére, mivel a tolmácsok számára nem tartanak fenn külön várótermeket. A vizsgált esetben a tolmács a francia ajkú sértettel és annak ügyvédjével a folyosón, a tárgyalóba vezető ajtó előtt találkozik először.

Egy tárgyalóteremben a tér és a szituáció típusa az intézményi előírásoknak megfelelő, különösen a teremhasználat és a szigorúan szabályozott részvételi forma szempontjából (vö. Schmitt 2013: 18). Egy büntetőeljárás tárgyalás során több különböző funkciót betöltő hivatásbeli dolgozik együtt, hogy biztosítsák a meghallgatáshoz való jogot. Ezeknek a szakmai szerepeknek előre meghatározott céljuk van, és ezen szerepekhez kapcsolódóan meghatározott kérdéseket tesznek fel. Az interakció résztvevőinek eltérő előismereteik vannak az eljárásról. A hivatásos szerepekben elsősorban a tárgyalásvezető bíró és annak segédje (jegyzőkönyvvezető) dolgozik, de idetartoznak még az alábbi személyek is: ügyvédek (például a konkrét megnevezett esetről a vádlottak védőügyvédje és a sértett ügyvédje), az ügyész (itt: ügyész asszony) és több nyelven zajló tárgyalások esetében egy vagy több tolmács (itt: a női tolmács). A különböző tevékenységek meghatározása az ítélethozatal szakszerű feldolgozását szolgálja.

Az említett tárgyaló kinézetét tekintve megfelel a Finnországban büntetőeljárások során használt termeknek. Ebbe a tárgyalóba két ajtó vezet: az egyiket keresztül – felhívás után – a tárgyalás résztvevői az ügyvédekkel együtt lépnek be, míg a második ajtón keresztül a bíróság személyzete érkezik a tárgyalóba. Az ügyvédek, vádlottak, sértettek és tolmácsok számára nincs meghatározott ülésrend, viszont a szokásnak megfelelően a különböző felek nem egy oldalon helyezkednek el.

A szóban forgó teremben négy hosszú asztal áll egymás mellett (lásd 1. ábra). A terem bal felében az ügyész részére egy munkaasztal és egy állítható magasságú szék áll, míg a terem jobb oldalán, közvetlenül az ügyésszel szemben a tanúk padja található (amit ebben az esetben nem használtak). A terem elején a bírói pulpitus áll, ahol a bírónő (6-os jelzésű személy a 2. ábrán), a titkárnő és a három ülnök számára egy hosszabb asztal helyezkedik el munkaszékekkel. Az asztalnak azon részén, amely a felekkel szemben áll, egy alacsony védőfal található. E fal mögött dokumentumok, íróeszközök, könyvek, iratfiókák stb. állnak, míg az asztalon számítógépek figyelhetők meg. Ezek a professzionális segédeszközök a résztvevők és az ügyvédek számára nem észlelhetők. Mindezekon kívül mindegyik asztalon mikrofonokat helyeztek el, a tanúk padján továbbá egy Biblia is található az eskütételhez. A terem hátsó részében találhatóak a hallgatóság számára fenntartott ülőhelyek, amennyiben a tárgyalás nyilvános.

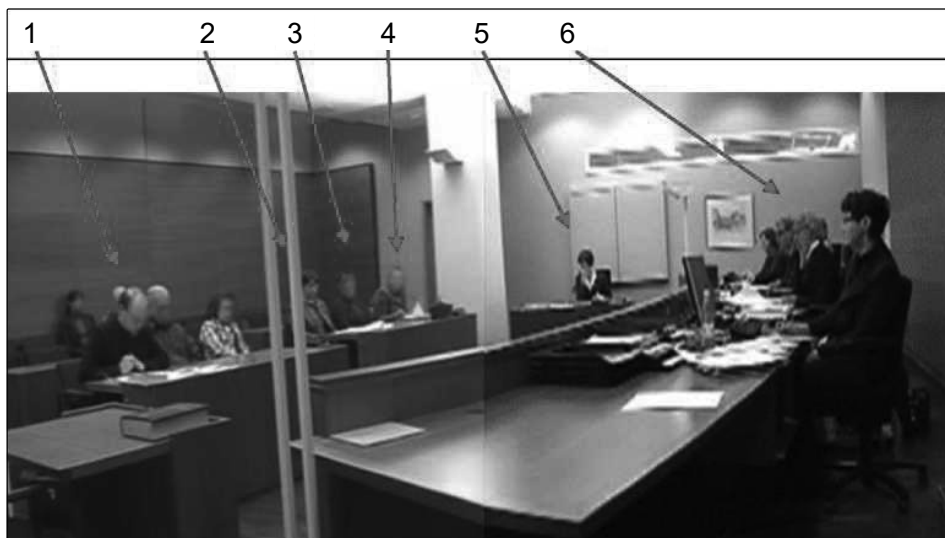

1. ábra. A tárgyalóterem ülésrendje

Az asztalok összerendezve egy négyszöget alkotnak. A bírói pulpitus és a résztvevők között üres tér található, amely láthatóan elhatárolja őket egymástól. A résztvevők, vagyis a vádlottak és a sértett közt, egy üres tér, ún. *gang* figyelhető meg, amely a két felet térben elválasztja egymástól. Így a két ellentétes fél a terem két ellentétes oldalán foglal helyet, kialakítva saját területüket.

A sértett az ügyvédjével és a tolmácsával az első sorban egy asztalnál ül (4 = tolmács, 3 = sértett, 2 = ügyvéd). Háromfős csoportban ülnek ún. egymás melletti elhelyezéssel, ahol a sértett középen helyezkedik el. A védőügyvéd (1) a vádlottak mellett az első sorban foglal helyet. A vádlottak közül ketten mellette ülnek (egy férfi és egy nő), a harmadik vádlott pedig a második sorban foglal helyet.

Az ügyész asztala (= 5-ös szám a 2. ábrán) középen a falnál helyezkedik el, így minden irányban szabad rálátással rendelkezik a teremre. Az asztalán vastag törvénykönyvek és az ügyhöz tartozó iratok találhatóak. Előtte – ahogyan az minden más asztal esetében is így van – áll egy mikrofon. Mögötte egy keskeny, bezárt faliszekrény található, mely egy nagy fali kivetítőt takar. Az ügyészasszony azon ügyészség képviselője, amely a bíróságnál vádat emelt. Nem képviseli a bírói kollégiumot, és nem hoz döntéseket az ügyben.

2. ábra. A résztvevők elhelyezése és az interakció térbeli alapjai

Az ügy felhívása után a vita kezdeti szakaszában megállapítják, hogy a résztvevők megjelentek-e a tárgyaláson. Ezt követően felkéri az ügyészt, hogy olvassa fel a vádiratot. Ha a sértett a tárgyaláson jelen van, módjában áll (illetve ügyvédjének) a következő felszólaló jogán az ügygel kapcsolatban nyilatkozni. A védőügyvéd ezután röviden kinyilváníthatja saját álláspontját az ügygel kapcsolatban.

Ezeket a felszólalásokat követi az ügy részletezése (például a cselekmény lefolyása stb.), amely során az ügyész részletesen és konkrétan bemutatja a vádat a bíróságnak és a vádlottaknak. A vezető bíró ezután felszólítja a sértettet a helyszínen lezajlott események és cselekvések saját szavaival való leírására. A védőügyvéd vagy a vádlott, illetve a vádlottak ezt követően a saját szemszögükből mutathatják be a bíróságnak az eseményeket. Lehetőség van a kihallgatásos szembesítésre is. Ezt követi a tanú meghallgatást és a szakértői meghallgatást magába foglaló bizonyításfelvétel. A végén a résztvevők elmondják beszédeiket, és az ügyész megtartja a záróbeszédet. Ezután a sértett és a vádlott felszólalhat az utolsó szó jogán (Frände et al. 2016).

5.2. Testi és térbeli szempontok

A per egyes szakaszaiban a tolmácsnak a különböző tolmácsolási feladatok teljesítéséhez olyan ülőhelyzetet kell felvennie a térben, amely lehetővé teszi a sikeres verbális közvetítést. Ez az ülőhelyzet nem szabadon választható, mivel az idegen ajkú résztvevőnek akusztikai szempontok miatt a tolmács közvetlen közelében kell ülnie. Egyrészt

mindenkinek hallania kell, hogy a tolmács konszekutívan mit ad vissza az eljárás nyelvén, másrészt a tolmácsnak lehetőséget kell adni a szinkron fülbesúgásra, amikor az idegen ajkú résztvevőt nem kérdezik ki, de jogában áll az eljárás nyelvén zajló felszólalásokat a saját nyelvén megérteni és szükség esetén reagálni azokra. E konstelláció által a résztvevők között térbeli kapcsolatok jönnek létre.

Lehetőség van arra, hogy egy bizonyos jogi ügyben zajló büntetőeljárást egy összefüggő interakciós egységként értelmezzünk, amely különböző szakembereket és laikusokat (vádoltak, sértettek, tanúk, ülnökök) köt össze interaktívan a tárgyalóban. Egy tolmácsolt, több nyelven folyó büntetőeljárásban egyszerre két különböző interakció, illetve munkafolyamat zajlik le egy fizikai téren belül – a finn és a francia nyelvű munkafolyamat. Az első munkafolyamat során finnül – amely tulajdonképpen a bíróság nyelve – megtörténik az ítélelhozatal. Ebben a perben a bíróságnak az idegen ajkú sértettet is meg kell hallgatnia, ez a meghallgatás pedig finnül és franciául zajlik. A tolmács a sértettnek feltett kérdéseket konszekutív módon franciára, válaszait finnre tolmácsolja. A meghallgatáskor az idegen ajkú sértett válaszai vizuálisan és auditívan a munkafolyamat középpontjában állnak. Az interakció során a sértettet és a sértett nyelvi jogait figyelembe kell venni, mivel enélkül az ügyben nem lehet döntést hozni. A meghallgatáskor a tolmács és annak munkája központi szerepet tölt be az igazság feltárásában. Amint befejeződik a meghallgatás, a sértett már nem áll a szakmai interakció előterében.

Amikor finnül meghallgatják az ügy további résztvevőit, az interakció a hivatali oldalon nyelvi közvetítés nélkül folytatódik. A második munkafolyamatban a suttogó tolmácsolást alkalmazzák, amely során a tolmács a sértett fülébe suttogva fordítja le a kérdéseket és a válaszokat. Ebben a helyzetben az interakcióban résztvevők figyelme részben megoszlik. Ezzel egy saját, verbálisan lezárt, interakciós tér keletkezik a tolmács és a sértett között. Habár mindketten a saját érdekükben követik az interakciót, már nem aktív részesei a további, finnül zajló interakciós eseményeknek.

A tolmács a hallgatás és suttogás során a többi résztvevőhöz képest másképp orientálódik. Suttogáskor a tolmács felsőtestével a sértett felé hajol (3. ábra). Ennél a formációnál az a vizuális benyomás keletkezik, hogy az interakciónak ez a két résztvevője egymáshoz tartozik. Mivel a suttogásnak általánosan az a célja, hogy az elhangzottakat ne mindenki hallhassa, ez a jelenség nem értelmezhető semlegesnek.

A suttogás során a tolmács megmutatja jegyzeteit a sértettnek (3. ábra), újra és újra együttérzően bólogat, és támogatóan rámosolyog. A két személy között már a pusztán fizikai közelségtől is vizuálisan létrejön egy kapcsolat. Ez az akusztikusan észlelhető dolgokra is vonatkozik, míg a többi jelenlévőnek nincs lehetősége hallani és érteni a kettejük közötti kommunikációt. Viszont a halk suttogás zaját a többi résztvevő zavarónak érezheti. Az ügyvéd közvetlen, auditív munkakörnyezetét jelentősen befolyásolja a mellőle jövő suttogás (3. ábra). Vizuálisan az figyelhető meg, hogy a tolmács a sértett segítségére van, még ha tolmácsként a sértett állításait ugyanúgy közvetítenie kell is, mint az ügyésznőt (5. ábra), a bírónőt és a többi résztvevőét. Ha a tolmács a bírónő vagy az ügyész mellett foglalna helyet, akkor a tolmács a testi és térbeli helyzetéből adódóan adott esetben azt a benyomást keltené, hogy a bíróságnak vagy

az ügyészségnek dolgozik. Még ha gyakran hangsúlyozzák is, hogy a tolmács munkája az eljárás minden résztvevőjének ugyanolyan fontos, adott esetben nehéz ennek a szerepnek a fontosságát megérteni, ha a tolmács ülőhelye az idegen ajkú résztvevő közvetlen közelében van.

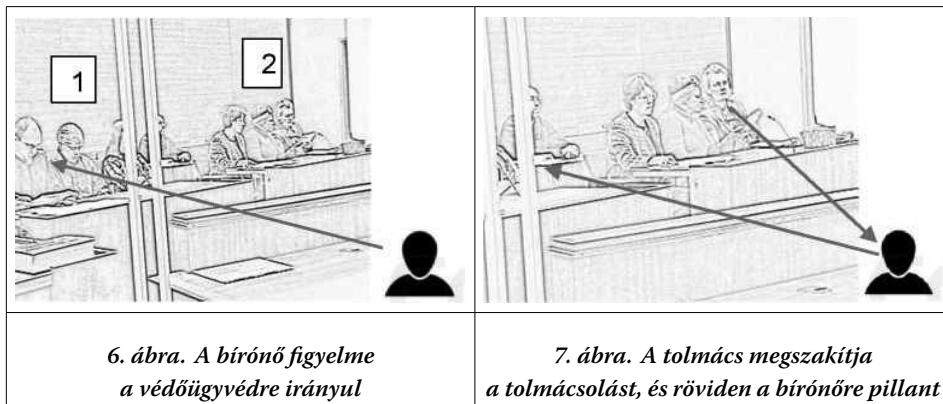
<i>3. ábra. A suttogásnál felvett testhelyzet</i>	<i>4. ábra. A sértett és a tolmács orientáltsága balra előre</i>	<i>5. ábra. A sértett meghallgatása</i>

A tolmács felsőtestének helyzete egy ún. kettős irányultságot mutat (3. és 4. ábra), attól függően, hogy éppen kihez beszél, vagy éppenséggel kit kell meghallgatnia (vö. Schegloff 1998; Schmitt 2013: 33). Ez a testi odafordulás egy interaktív viselkedési forma, amely egyaránt értelmezhető funkcionális és testi-térbeli magatartásként (Schmitt 2013: 34). A két különböző testhelyzet kettős irányultságot képvisel, valamint azt a tényt, hogy a tolmács egy időben két különböző interakciós kapcsolatban vesz részt, valamint multifokálisan orientálódnia kell (vö. Schmitt 2013: 34). A suttogás során a tolmácsnak „fél füllel” hallgatnia is kell, hogy a többi résztvevő mit mond, észszerűen irányítva saját munkáját. A 3. ábrán látható, hogy ez a feladat néha nagyon nehéznek bizonyul. A képen a sértett ügyvédje éppen belekezdett saját hozzászólásába, amikor a tolmács még az előző hozzászólást közvetíti. Az igazi szinkrontolmácsolásnál ez nem jelentene gondot, de jelen esetben a suttogás olykor csak a befejezett hozzászólás után történt meg.

Továbbra is feltételezhető, hogy a tárgyalóban zajló tolmácsolásra, amely főként a háttérben történő suttogó tolmácsolásként zajlik, úgy tekintenek, mint amire a többi szakmabelinek nem kell különösebb figyelmet fordítania. A tolmács és az idegen ajkú sértett saját interakciós teret alakít ki az interakció olyan szakaszai számára, amelyekben a sértettet nem hallgatják meg közvetlenül. Az ilyen esetekben az interakció idegen ajkú résztvevői nem vesznek részt tartósan és aktívan a saját ügyük megbeszélésében.

A teremben való láthatósági viszony és az ülőhelyek térbeli elosztása jelentősen kihat a tolmács munkájának koordinációs lehetőségeire. A bírónő a hosszú bírói pulpitus mögött, elöl ülve széles rálátással rendelkezik minden jelenlévőre. A meghallgatás során elnökként mégis egyszerre csak egy személyre tud összpontosítani. A többi személyt ezzel egy időben gyakorlatilag csak „fél szemmel” tudja követni. Ha tehát egy vádlott vagy egy védőügyvéd meghallgatására összpontosít, akkor nincs lehetősége

követni, hogy a tolmácsnak az interakcióval kapcsolatosan milyen koordináló szükségletei vannak. Elméletileg azt feltételezhetjük, hogy például a 6. ábrán a bírónőnek fel kellene ismernie már a tolmács testhelyzetéből is, hogy közvetítési feladatát még nem fejezte be, de ebben az esetben legalábbis úgy tűnik, hogy a bírónőnek nincs lehetősége figyelemmel kísérni a tolmács feladatait a terem másik végében lévő vádlott meghallgatása során. Más szóval: ha a tolmács nincs a bírónő látószögében, akkor nem is veszi észre. Ezt a következő ábrákkal szemléltetjük.

A fenti ábrák közül az elsőn (6. ábra) hét személy látható. Egészen baloldalt a védőügyvéd foglal helyet, aki éppen egy iratból olvassa fel a váddal kapcsolatos véleményét. Ugyanannál az asztalnál ül mellette a két megvádolt férfi. A kétrészes lámpaállvány mögött (a kamera látószögében) a megvádolt hölgy foglal helyet. Mindketten lehajtott fejjel ülnek az asztalnál. Hátul középtájt egy néző látható. Jobb oldalt ül az ügyvéd, a sértett és a tolmács által alkotott hármass csoport. Az ügyvéd és a sértett a tolmács jegyzeteire tekintenek. Egyszerre két különböző interakciós tér létezik. Az elsőben a védőügyvéd véleménynyilvánítása folyik, amelynek során a bíró rá figyel. A másodikban az elhangzottak tolmácsolása zajlik suttogva. A második kép (7. ábra) azt a pillanatot mutatja, amikor a tolmácsban tudatosul, hogy a bíró feltette az első kérdését a vádlotthoz anélkül, hogy megvárta volna az előző hozzászólás tolmácsolásának befejezését. Felemeli a fejét, majd tekintete a jegyzeteiről a bírónőre irányul. Ez a kifejezés szükséges helyzetellenőrzésnek, egy arra irányuló kísérlet jelének tekinthető, hogy létrejöjjön a szemkontaktus a bírónővel. Ahogyan fent már megállapítottuk, ezt a próbálkozást nem veszik észre.

Az előbb leírt és elemzett helyzet olyan problémákat is feltár, amelyek együtt járnak a bevetett tolmácsolási stratégiákkal és technikával. Miután a védőügyvéd (6. ábra) befejezte a felszólalását, a tolmácsnak több mint öt másodpercre volt szüksége, hogy egyáltalán hozzákezdjen a hozzászólás tolmácsolásához. A tolmácsolás megkezdésétől csak 13 másodperc telt el addig, míg a bírónő a kikérdezését folytatta. A tolmácsnak az idő szempontjából nem volt lehetősége a védőügyvéd hozzászólását teljesen visz-

szaadni. Túl későn kezdett bele, és mivel a szinkronban végezte, arra kényszerült, hogy összefoglalja az információkat. Ezt a problémát azonban itt nem lehetett közelebbről megvizsgálni, mivel a tolmácsolás e részét nem vették fel külön. A sikertelen munkatechnika egy olyan helyzettel ötvözve, amelyben a résztvevők nyelvi jogait a bíró figyelmen kívül hagyja, mindenesetre azt az összhatást eredményezi, hogy az elhangzottak egy részét nem adják vissza. Egy ehhez hasonló helyzetben a tolmácsnak magához kellene ragadnia a szót, mivel ő az egyetlen olyan személy, aki a munkafeltételeit megfelelően meg tudja szervezni.

5.3. A testi erőszak leírása

Amikor az idegen ajkú nő (a sértett) a megtámadásáról számol be, a verbális kifejezések mellett a kezét, a tekintetét és a testét is a vallomása erőforrásaként használja. A 8. ábrán az látható, ahogyan először a nyakához ér, miközben az *attachait* igét mondja (1. kivonat kiemelt rész), és a tolmácsra pillant (8. ábra). Csak azután folytatja az interakciót, hogy létrejött az interakciós partnerek közötti szemkontaktus (9. ábra). Ennek során kitér arra, hogyan támadták meg a fiát a nyakánál (*au cou* – 1. kivonat kiemelt rész). A 10. ábrán még az is látható, ahogyan a sértett a lábára tekint, és a tolmácsnak a rúgások célpontját mutatja egy kézmozdulattal (*donnait les coups de pied* – 1. kiemelt rész). Ezen példák alapján világossá válik, hogy a jelen esetben egyértelműen testi-verbális interakcióról beszélhetünk. Mivel a sértettnek nehézségei vannak a francia nyelvvel, különösen fontos, hogy mondanivalójában mutató gesztusokat és további testi erőforrásokat alkalmazzon, így támogató visszajelzést kaphasson a tolmácsról (vö. Kurhila 2006; Streeck 2009; Paananen 2015: 80; Paananen 2016: 564). Az ilyen kommunikációs helyzetekben, amikor az interakció résztvevői között a nyelvi erőforrások aszimmetriája figyelhető meg, a testi erőforrások a közös megértést és a kommunikáció folytatását szolgálhatják.

		
8. ábra. A sértett orientálódása	9. ábra. Létrejön a szemkontaktus	10. ábra. Az erőszak leírása

1. kivonat

S (1.3) et puis l'autre **attachait** (8. ábra) toujours ma- mon fils ici **au cou?** (9. ábra) et **donnait les coups de pied** (.) (10. ábra) et celui ce mon adversaire me donnait *toujours toujours* des coups de pied
és akkor a másik itt megragadta a fiamat a nyakánál és a lábaival rúgta, a támadóm pedig újra és újra megrúgott a lábaival

A 8. ábrán a sértett és a tolmács interakciós diádja figyelhető meg. Az eredeti kérdést feltevő és a megszokott tolmácsideológia alapján az ügyésznő lenne a válasz címzettje, helyette azonban a tolmácsnak írják le a helyzetet. Stukenbrock (2008: 2, 2016: 93) szerint a résztvevőknek összpontosított interakciós helyzetben⁴ kellene lenniük ahhoz, hogy az ilyen gesztusok létrejöhessenek. Például nem ülhetnek ugyanabban a teremben csak úgy egymás mellett. Az utaló testhelyzetnek először az interakciós partnerek vizuális figyelmének középpontjába kell kerülnie. Először fel kell keltetniük a résztvevők figyelmét, ez például tekintettel vagy mutató gesztusokkal érhető el, ahogyan a fenti 8. ábrán látható (vö. Stukenbrock 2016: 93). Ebből a szempontból a 9. ábrán látható, hogy a tolmács közvetlen testi közelsége lényeges, különben a tolmács nem tudná hasonlóképpen figyelembe venni a testi kommunikációs eszközöket. Ha a tolmács nem lenne testileg jelen, nem tudna az interakciós partnerének (a sértettnek) közvetlen visszajelzést adni, ahogyan ez a 9. ábrán megfigyelhető, mivel nem tudna rögtön reagálni az elhangzottakra. Az ilyen jellegű visszajelzés alapvető fontosságú az interakció folytatása szempontjából. Továbbá megkérdőjelezhető, hogy a sértett egy ilyen gesztust egyáltalán alkalmazna-e, ha a tolmács tőle fizikailag távol, egy kabinban ülne, és nem lenne közöttük közvetlen szemkontaktus. Valószínűsíthetően a sértettnek másképpen kellene konstruálnia a vallomását, ha a tolmács csak kamerán vagy mikrofonon keresztül lenne elérhető. Ám ezek csak feltételezések, amelyeket természetesen a jelen vizsgálati anyagon keresztül nem lehet egyértelműen megerősíteni.

5.4. Mutató gesztusok a tolmácsolt interakcióban

A 2. kivonatban (11. ábra) a sértett beszámol a tolmácsnak az őt és fiát ért támadásról. A sértett a földön heverve közölte fiával, hogy menekülniük kell. A két megvádolt férfi azonban a nyomukban volt – *ils continuaient à nous poursuivre les deux* (kiemelve a 2. kivonatban: a kettő továbbra is üldözőbe vett minket).

11. ábra. *eh la fille était partie*

2. kivonat

S eh je me suis échappée puis l'autre se a laissé mon fils et puis j'ai dit à mon fils on court (.) on cour on on courait là (0.4) o-on l'a fui et puis (.) (eux eux s'est) **ils continuaient à nous(.) poursuivre les deux** ([0.5]) **eh la fille était partie** (0.5) les/deux (.) continuaient à nous [poursuivre --]

amikor kiszabadultam akkor a másik elengedte a fiamat és akkor azt mondtam a fiamnak hogy futunk futunk ott és menekültünk és akkor ők még jöttek ők ők üldöztek minket azok ketten és a lány eltűnt a másik kettő tovább üldözött minket

A sértett az *ils* és a *les* deiktikus személyes névmásokkal utal a két férfira, akik a leírt helyzetben őt és a fiát üldözték. A megvádolt nő ebben a helyzetben visszavonult, míg a két másik vádlott továbbra is zaklatta őket. A sértett kijelenti, hogy a lány (*la fille*) elment, és eközben a jobb kezével gesztust tesz (11. ábra) a távozás képzeletbeli irányába, egyidőben a *la fille était partie* verbális kifejezéssel. A tolmács a sértett kezére tekint. A 11. ábrán a sértett utal valamire, ami nem a konkrét fizikai térben játszódik le. A gesztus egy példa az ún. láthatatlanra való mutatóra (Karl Bühler 1934/1965, idézi Stukenbrock 2016: 81). Ezzel egy olyan eseményre való hivatkozás jön létre, amelyhez az interakcióban részt vevőknek nincs hozzáférésük az adott helyzetben, de amely a vallomás valóságában létezik (vö. Stukenbrock 2016: 109). A francia nyelvű vallomás idején a többi interakciós résztvevőben még nem tudatosul ezeknek a rámutató gesztusoknak a jelentése, mivel a gesztussal egy időben alkotott verbális összefüggést, a gesztus pontos értelmezési kontextusát nem érthetik.

A deiktikus kifejezések, mint például az *ils* és a *les*, a beszédhelyzetben nyelven kívüli jelenségekre utalnak (vö. Stukenbrock 2016: 87). A leírt esetben a mutató gesztusokat gyakran együttesen alkalmazzák deiktikus kifejezésekkel, különösen olyan szekvenciákban, amelyekben a sértett a megtapasztalt testi erőszakról számol be, vagy bizonyos helyzetekben személyeket tettesekként azonosít. Ezek a gesztusok és az elhangzottak közösen alkotják a multimodális összkifejezést.

12. ábra. *la fille qui parlait*

A sértett mutató gesztusokat és deiktikus kifejezéseket alkalmaz a támadás történéseinek leírásához is (12. ábra). A 3. kivonatban a sértett beszámol arról, hogy őt és a fiát hogyan támadták meg verbálisan.

3. kivonat

S c'est /ca (.) ils ont commencé a crier **la fille** disait öö NEEgeri neekeri.(0.4) **la /fille** /qui parlait utilisait toujours /neegeri /neegeri neegeri
elkezdtek kiabálni a lány azt mondta hogy néger néger a lány beszélt és mondta mindig hogy néger néger néger

A megvádolt nő újra és újra a „néger, néger” szavakat kiabálta finnül. A *neegeri* és a *la fille* (3. kivonat kiemelt rész) kifejezéseknél a sértett hüvelykujjával ismételtlen abba az irányba mutat, ahol a megvádolt nő (*la fille*) helyet foglal, tehát a lányra utal, aki az említett „néger, néger” szavakat mondta. A 2. kivonattal ellentétben a 3. kivonatban más a helyzet, ugyanis a mutató gesztus tárgya konkrétan ugyanabban a térben található, mint a mutató személy. Ha hallgatóként csak a verbális részt észleljük, figyelmen kívül hagyjuk, hogy a felszólaló a nyelven kívüli tárgyat, amelyre utal (*la fille*), egy kézmozdulattal azonosítja. Ezek olyan pillanatok, amelyekben a vallomás teljes jelentéstartalma nem adható vissza csupán a verbális modalitással. Az összkifejezés teljes mértékű megértéshez a vizuális és a verbális rész egyaránt szükséges.

5.5. A résztvevők azonosítása

Az anyagban látható, hogy a mutató gesztusokat az interakció résztvevőinek azonosításában is alkalmazzák. A lent bemutatott példában az ügyésznő éppen megkérdezte a sértettet, hogy még pontosabban meg tudja-e nevezni, ki rúgta meg, vagy hogy több ember is részt vett-e a támadásban.

4. kivonat (Ü= ügyésznő, T = tolmács)

- 1) 1 Ü =joo (1.2) (nyt) ymmärrän kyllä tämän mutta (0.8) yritän vähän selvittää sitä että pystyykö hän sanomaan että (0.6) kuka häntä (.) on siinä tilanteessa (0.3) kun hän kerto että häntä potkittiin niin potki(ko) vaan joku vai sitten (0.7) kaikki tai pystyykö hän /tätä meille erittelemään
igen értem már de még ki akarom deríteni hogy megtudja-e mondani hogy akkor ki rúgta meg azt mondta az előbb hogy megrúgták tehát akkor csak egy ember rúgta meg lábbal vagy mindenki vagy tudná ezt nekünk pontosítani
- 2) 2 T ää elle voudrait savoir plus précisément est-ce que c'était /une personne qui vous a donné les coups de pied est-ce que c'était /toutes les personnes qui donnaient les coups de pied? (0.5) eh (0.7) (-) moi exactement
tehát ő azt szeretné különösen megtudni öntől, hogy egy valaki rúgta meg önt vagy mindegyik személy megrúgta lábbal öö pontosítson

13. ábra. *est-ce que c'était une personne*

A sértett így felel a tolmácsnak: *oui c'est lui qui est derrière là là*, de ezt a személyt azonosító mondatot nem közvetlenül az ügyésznőnek mondja. Helyette a tolmács a sértettnél ismét visszakérdez: *donc c'était une personne qui vous a donné*. A tolmács tehát pontosan szeretné tudni, hogy csak egy személy rúgta-e meg (5. kivonat kiemelt rész, lásd még a 13. ábrát). Prozódikusan és egy kézmozdulattal hangsúlyozza az *une personne* szavakat. A kezében egy tollat tart, amely a sértett irányába mutat. A *toutes les personnes* szavak kiejtésénél is prozódikus eszközöket alkalmaz a hangsúlyozásukhoz. Ezzel egyidőben a tolmács a felsőtestével még inkább a sértett felé fordul, és me-reven a szemébe néz. A két elkövetői csoport közötti különbséget (*une personne – tout les personnes*) a verbálisan közöltén kívül prozódikusan és testileg is testhelyzetekkel és gesztusokkal hangsúlyozza. A tolmács a kérdésével biztosítja az előbb elmondottak megértését, mielőtt az ügyésznőnek a sértett vallomását finnul továbbítja.

5. kivonat (S= sértett)

- 1) 3 S e /l'autre ce (homme) jobb kezével majdnem észrevétlenül hátra mutat qui me donnait les coups de pied. (0.4) et la /fille etait là moi je n' sais pas peut-être y faisait quelque chose mais suis pas rendu compte de ce que elle a [(faisait)] (de) *a másik volt az a férfi aki lábbal megrúgott és a lány pedig nem tudom talán csinált valamit de nem emlékszem már rá pontosan*
- 2) 4 T donc c'était /une personne qui vous a (0.3) [donné a sértettre pillant és a kezében lévő tollal rámutat (13. ábra) *tehát akkor egy személy rúgta meg önt*
- 3) 5 S l- [l-] (.) oui c'est lui qui est derriere lá lá (.) (l'autre.) ujjával hátra mutat és jobb válla fölött ugyanabba az irányba tekint (14. ábra) majd a tolmácsra pillant (15. ábra) *igen az aki ott hátul ül a másik*

A *oui c'est lui qui est derriere lá lá* válaszában a sértett a felsőtestével kissé jobbra fordul, a válla fölött elnézve kezével hátra mutat (14. ábra), és gesztusokkal azonosítja az egyik vádlottat mint azon személyt, aki megrúgta.

14. ábra. *oui c'est lui qui est derriere lá lá*

A sértett itt a *lui* ('ez') deiktikus személyes névmást használja egy utaló gesztussal összekötve. A 15. ábrán a sértett a tolmácshoz fordul, hogy szemkontaktust alakítson ki, és hogy megbizonyosodjon arról, a tolmács észrevette-e az ő mutató gesztusát.

15. ábra. *tämä öh nuori herra joka on takana (az az ő fiatal férfi, a hátulsó)*

A tolmács a felsőtestét kissé jobbra fordítja, és hátra néz, biztosítva a megértést (15. ábra). Eközben tollal a kezében hátra mutat, és a választ finnül tolmácsolja (6. kivonat).

Ezáltal a verbális részt a hallgatóság számára olyan módon helyezi kontextusba, amely hasonlít a sértett módszerére.

6. kivonat

- 1) 6 T tämä öh [nuo]ri herra [joka on takana] (.) potki häntä (0.5) felsőtestével elfordulva tollával hátra mutat (15. ábra) (.) potki häntä (0.5) mutta (0.3) ei hän mus- (.) ei hän oikein muita (.) huomannu et ois hälle sitten niinku että ois häntä /potkinut (0.4) *sit* tytöstä hän ei nyt tiedä mitä /tyttö teki ehkä teki jotain mutta että ei hän nyt [sillai huomannu] ainakaan
az az ő fiatalember aki hátul ül volt az aki megrúgta a lábával megrúgta de nem emlékszik a többire hogy mások is megrúgták volna őt lábbal de a lány a lány talán csinált valamit de nem vette pontosan észre]

A fenti kivonatok és ábrák bemutatják, hogy az ügyésznő kérdéseire testileg, térben és verbálisan a sértett és a tolmács közötti interakció alkotja a válaszokat (vö. Mason 2006). A szűkebb értelmezésű szakmai felfogás alapján a tolmács jelen helyzetben a közvetítői szerepéből kilépve a *donc c'était une personne qui vous a donné* pontosító kérdésével egy olyan irányba terelte a beszélgetést (4. sor), hogy az ügyésznő korábbi kérdését azonnal, egy hozzászólásban meg lehetett válaszolni. A beszélgetést a tolmács szervezi és koordinálja, továbbá funkcionálisan gondoskodik arról, hogy az ügyésznőnek a pontosító kérdést ne kelljen ismételtten feltennie, mivel a tolmács most már át tudja adni a kívánt információt. A tolmács az előző hozzászólás alapján tudja, hogy az ügyésznő pontos választ vár, és hogy a sértett válasza nem lenne kielégítő. Pontosító kérdésére a tolmács megkapja a választ, amelyben a „rugdosót” is azonosítják. A válasz még pontosabb, mint ahogyan az ügyésznő kérdése alapján előrelátható volt. A tolmács ilyen hozzászólása alternatívát jelent az elhangzottak közvetlen vissza-

adására. Egy ehhez hasonló pontosító kérdésnél felfüggesztett beavatkozásnak nevezhetjük ezt az eljárást (Gavioli és Baraldi 2011: 228). Az interakció során a tolmácsból ezáltal látható résztvevő válik, szerepe pedig semmi esetre sem csak a sértett és az ügyész közötti megnyilvánulások passzív továbbítására terjed ki. Jelen esetben közvetítőként, koordinátorként dolgozik, aki munkáját úgy szervezi, hogy az interakció megértési problémák nélkül folytatható legyen (vö. Wadensjö 1998: 108–110; Davidson 2002; Mason 2006).

A tettesek azonosítása során tapasztalható multimodalitás második példáját a 7. kivonatban látjuk. A tárgyalás során a sértettnek nem volt egyszerű felismerni a vádlottakat a finn nevük alapján, ezért a meghallgatás során fontos volt, hogy a neveket és azok viselőjét összepárosítsák. Az ügyész még egyszer ellenőrizni szeretné, hogy a *Turunen* nevű egyik vádlott milyen szerepet töltött be a cselekmény lefolyásában.

A sértett már ezt megelőzően nyilatkozott arról, ki rúgta meg őt, de még nem tisztázódott, hogy a másik férfi is ártott-e neki. Először megállapítják, hogy *Reponen* volt a támadó, aki hátul ül (16. ábra). Ezt követően a tolmács hozzáfűzi, hogy ő volt az a férfi, aki a sértettet lábbal rugdosta. A sértett igenlő válasszal megerősíti, hogy ő volt a tettes. Ezután az ügyész felteszi a pontosító kérdést azzal a tartalommal, hogy *Turunen* akkor egyáltalán nem támadta-e meg. Amikor a tolmácsolás során elhangzik a név, az ügyész az első padsorra mutatva mondja, hogy „itt elől” (17. ábra). A sértett ugyanabba az irányba tekintve mondja, hogy „ő nem”. Anélkül, hogy ezt a választ közvetlenül finnül továbbítaná, a tolmács ismét felteszi a pontosító kérdést, amelyben *Turunen* nevét használja: „*Turunen* nem támadta meg Önt?” A sértett tekintete megint az első padsor felé terelődik, majd ismét a tolmácsra nézve kérdezi: „Melyik az a *Turunen*?” Miután a tolmács újra előre mutat (18. és 19. ábra), a sértett azt nyilatkozza, hogy a megmutatott fiatal férfi támadta meg a fiát.

7. kivonat (Ü = ügyész, T = tolmács, S = sértett)

- 1) 1 Ü ja (.) /vielä (.) tarkistan nyt tämän että (0.5) te (.) osoititte äsken **tän takana istuvan** (.) vastaaja Reposen mutta (0.7) onko nyt sitten niin että Turunen ei teihin (.) teihin (.) mielestänne koskenut vai oliko hänki siinä sit mukana *még vizsgálom ön az előbb a hátul ülő vádlottra Reponenre mutatott de akkor abost Turunen nem is ért önhöz vagy ő is ott volt*
- 2) 2 T donc vous avez remontré que c'était Reponen **qui est assis eh derri[ère** (0.9)] qui eh vous a poussée? felsőtestével megfordul, hátra néz és kezével ugyanabba az irányba mutat
Nos ön azt mutatta, hogy Reponen volt az, a hátul ülő, aki meglökte önt

16. ábra. *qui est assis eh derrière*

- 3) 3 S [mh **derrière** oui] (0.6) hátra néz és bólint
ühüm ott hátul igen
- 4) 4 T **qui vous** a donné les coups de [pied ?] felemeli a kezét és a tollal a sértettre mutat
aki megrúgta önt
- 5) 5 S [donc] **qui** était **mon** agresseur = kezével magára mutat
tehát aki a támadóm volt
- 6) 6 T =oui (.) donc eh## est-ce que ?a veut /dire que **Turunen** ne vous a pas agressée.
szóval akkor ez ő azt jelenti hogy Turunen nem támadta meg önt
- 7) 7 Ü **tää edessä** jobb kezével az első sorban ülő fiatal férfi felé mutat
itt elől

17. ábra. *tää edessä (itt elől)*

- 8) 8 T **donc la personne qui est assise (.) devant.** kezével az első sor felé mutat
tehát az a személy, aki elől foglalt helyet

18. ábra. *donc la personne qui est assise devant*

- 9) 9 S **qui ne.**
ő nem
- 10) 10 T **il ne vous a pas agressée (.) Turunen** ne vous a pas agresseé = kezével az első sorra mutat
nem ő támadta meg önt nem Turunen támadta meg
- 11) 11 S = **qui est Turunen** először az első sor felé néz, majd vissza a tolmácsra (18. ábra)
melyik az a Turunen
- 12) 12 T **Turunen qui est assis eh devant** előre hajtja a fejét és a fiatal férfi irányába néz (18. ábra)
Turunen az aki elől ül
- 13) 13 S **non (.) /lui l'é- /il /il** avait il etait pour mon fils. az első sor felé néz és kezével a fiatal férfire mutat
nem, az, ő, ő volt ő volt a fiam ellen

19. ábra. *non lui l'è- il il*

14) 14 T että **hän** on (.) poikansa [(.) kimpussa ollut] (.) nuori mies
ő az a fiatalember aki megtámadta a fiát

A fent bemutatott cselekvésben az ügyésznő fontos válaszokat keresett kérdéseire. Az ilyen helyzetekben előny, ha a tolmács a sértett közvetlen közelében ül. A tolmács és a sértett a válaszkérésnél közösen alkalmazták a testi erőforrásaikat. A résztvevők vizuálisan észlelték egymást, és az interakció során kezüket, tekintetüket, mimikájukat és felsőtestüket is alkalmazták, hogy meg tudják válaszolni az ügyésznő kérdéseit a kommunikációs helyzetben. Már ezen rövid, elemzett szekvencia alapján világossá válik: a sértettnek szüksége volt a tolmács mutató gesztusaira az ismertetéshez és a megértetéshez. Ha a tolmács máshol ül, a közös észlelés nem jöhetett volna olyan egyszerűen létre. Továbbá az is egyértelmű, hogy ha a deiktikus kifejezések és a velük összefüggő mutató gesztusok nem állnának a beszélő rendelkezésére, akkor az előző szakaszhoz képest más módon kellene megszervezni a verbális részt.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

A bírói döntés meghozatalához a bíróságnak tudnia kell, hogy mi történt a sértettel, és milyen sérülések keletkeztek a testén, mivel ez kihatással lehet a büntetés mértékére. A tolmácsolt meghallgatás megszervezésének szempontjából fontos, hogy a résztvevők és a tolmács egy szemtől szembeni helyzetben kommunikálhassanak egymással különösen akkor, ha a nyelvi erőforrások között egyenlőtlenségek várhatóak. Ez gyakori eset, ha csak egy *lingua franca* tolmács áll rendelkezésre, illetve ha egy tapasztalatlan vagy képzés nélküli tolmácsot idéznek meg egy tárgyalásra. Az elemzett anyagban az interakciós partnerek testi közelsége fontos szerepet játszott

az interakció alakulásának szempontjából. A multimodális erőforrásoknak, mint például a gesztusoknak, egyértelmű befolyásuk volt a tolmácsolt interakció alakulására.

Az elemzés során demonstráltuk, hogyan közvetítik a résztvevők a nonverbális kommunikációt. A tolmácsolt interakció egy közösen létrehozott tevékenység volt a sértett, a tolmács, az ügyész, valamint a tárgyalás többi résztvevője között. Hogyan rúgták meg a sértettet, és ki volt a tettes, azt különböző kommunikatív erőforrások segítségével fogalmazzák meg. A tolmács fizikai jelenléte a sértett számára lehetővé tette, hogy gesztusokat használjon az előadásmódjában, így korlátozott nyelvi erőforrásaival azonosítani tudta a tettet, és le tudta írni a testén keletkezett sérüléseit. A kölcsönös, közvetlen visszakerdezéseket a testi visszajelzések értelmezése is lehetővé tette. Ezen túlmenően a tolmács meg tudta mutatni a sértettnek a jegyzeteit. Mivel a sértett a tolmács mellett foglalt helyet, az ügyész, az ülnökök és a bírónő végig figyelemmel tudták őt kísérni, és a tolmácsolt vallomás hitelességét is meg tudták ítélni.

A tolmácsolt kommunikáció általános alakulása miatt azonban nem lenne reális elvárni, hogy egy tolmács teljes mértékben visszaadja a sértett tekintetét, gesztusát és mimikáját, valamint testhelyzetét, mivel az interakció folyamatában saját koordinatív interakciós helyzettel rendelkezik. Egyszerűen lehetetlen a bírónak a sértett teljes interaktív viselkedését a verbális rész mellett átadni, mivel az elhangzottak nagy részét a tolmácsnak közlik. Ezért a tartalom visszaadásánál a közlés formája némileg változik. A jelen kutatás alapján az ISO-szabványban megnevezett nonverbális követelményeket nem tekinthetjük reálisnak. Ezzel szemben egyáltalán nem jelentéktelen a nonverbális rész szerepe a szándék értelmezésében és konstruálásában, így a tárgyalóban ezt nagyon alaposan figyelembe kell venni, például az ülésrend meghatározásánál. A tolmácsnak minden résztvevő számára vizuálisan és auditívan észlelhetőnek kell lennie, ugyanez vonatkozik a kapcsolattartóira is. Mivel csak maga a tolmács tud valóban foglalkozni egy idegen ajkú személy és kapcsolattartóinak nyelvi jogaival, szükség esetén hallhatóvá és láthatóvá kell magát tennie.

JEGYZETEK

- ¹ Finnország igazságszolgáltatásban használt hivatalos nyelve a finn és a svéd, valamint Észak-Finnországban még a három számi nyelv.
- ² A kutatási téma háttérét a multimodálisan kibővített beszélgetéselemzés és a context analysis alkotja (Mondada/Schmitt 2010: 22)
- ³ Jelen tanulmány verbális részének átírását Merja Nivala, a Helsinki Egyetem francia nyelvszakos mestertképzésben résztvevő hallgatója készítette elő.
- ⁴ Ez a kifejezés Goffmantól származik: „az interakció azon fajtája, amely akkor megy végbe, ha a személyek szorosan és nyíltan együttműködnek, hogy fenntartsák az egységes figyelmet, jellemzően amikor felváltva beszélnek” (Goffman 1963: 24).

IRODALOM

- Baraldi, C. 2012. Interpreting as Dialogic Mediation: the Relevance of Expansions. In: Baraldi, C., Gavioli L. (eds) *Coordinating Participation in Dialogue Interpreting*. Amsterdam: Benjamins. 297–326.
- Biagini, M., Davitti, E., Sandrelli, A. 2017. Participation in Interpreter-mediated, Interaction: Shilling Along a Multidimensional Continuum. *Journal of Pragmatics* Vol. 107. 87–90.
- Bot, H. 2005. Dialogue Interpreting as a Specific Case of Reported Speech. *Interpreting* Vol. 2. 237–261.
- Braun, S., Taylor L.J. 2011. *Videoconference and Remote Interpreting in Criminal Proceedings*. Guildford: Surrey-i Egyetem.
- Bühler, H. 1985. Conference Interpreting: A Multichannel Communication Phenomenon. *Meta* Vol. 30. No. 1. 49–54. <https://www.erudit.org/en/journals/meta/1985-v30-n1-meta307/002176ar.pdf> Letöltve: 2017. július 14.
- Bühler, K. 1934. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer. 2. kiadás. 1965. Stuttgart: Fischer.
- Davidson, B. 2002. A Model for the Construction of Conversational Common Ground in Interpreted Discourse. *Journal of Pragmatics* Vol. 34. 1273–1300.
- Davitti, E. 2012. *Interpreting as Intercultural Mediation: Integrating Talk and Gaze in the Analysis of Mediated Parent-Teacher Meetings*. Doktori értekezés. Manchester: School of Arts, Languages & Cultures, Manchesteri Egyetem.
- Davitti, E. 2013. Dialogue Interpreting as Intercultural Mediation. Interpreters. Use of Upgrading Moves in Parent-teacher Meetings. *Interpreting* Vol. 15. No. 2. 168–199.
- Davitti, E., Pasquandrea, S. 2017 Embodied Participation: What Multimodal Analysis Can Tell Us about Interpreter-mediated Encounters in Pedagogical Settings. *Journal of Pragmatics* Vol. 107. 105–128.
- Deppermann, A. 2010. Zur Einführung: Verstehen in professionellen Handlungsfeldern als Gegenstand einer ethnographischen Konversationsanalyse. In: Deppermann, A. Reitemeier, U., Schmitt, R., Spranz-Fogazy T. (eds) *Verstehen in professionellen Handlungsfeldern*. Tübingen: Narr. 7–25.
- Deppermann, A., Schmitt, R. 2007. Koordination: zur Begründung eines neuen Forschungsgegenstandes. In: Schmitt R. (ed.) *Koordination: Analysen zur multimodalen Interaktion*. Tübingen: Narr. 15–54.
- Englund-Dimitrova, B. 1997. Degree of Interpreter Responsibility in the Interaction Process in Community Interpreting. In: Carr, S. E., Roberts, R. P., Dufour, A., Steyn, D. (eds) *Critical Link. Interpreters in the Community. Papers from the 1st International Conference on Interpreting in Legal, Health and Social Service Settings*. Amsterdam: Benjamins. 147–164.
- Fowler, Y. 2012. *Non-English-speaking Defendants in the Magistrates Court: a Comparative Study of Face-to-face and Prison Video Link Interpreter-mediated Hearings in England*. Doktori értekezés. Birmingham: Aston Egyetem.
- Fowler, Y. 2013. Business as Usual? Prison Video Link in the Multilingual Courtroom. In: Schäffner, C., Kredens, K., Fowler, Y. (eds) *Interpreting in a Changing Landscape: Selected Papers from Critical Link 6*. Amsterdam: Benjamins. 225–248.

- Frände, D., Helenius, D., Hietanen-Kunwald, P., Hupli, T., Koulu, R., Lappalainen, J., Lindfors, H., Niemi, J., Rautio, J., Timo Saranpää, Turunen, S., Virolainen, J., Vuorenpää, M. 2016. *Prosessioikeus*. Helsinki: Talentum.
- Gallez, E., Maryns, K. 2014. Orality and Authenticity in an Interpreter-mediated Defendant's Examination. A Case Study from the Belgian Assize Court. *Interpreting* Vol. 16. No. 1. 49–80.
- Gavioli, L., Baraldi, C. 2011. Interpreter-mediated Interaction in Healthcare and Legal Settings. Talk Organization, Context and the Achievement of Intercultural Communication. *Interpreting* Vol. 13. No. 2. 205–233.
- Goffman, E. 1963. *Behavior in Public Places. Notes on the Social Organization of Gatherings*. New York: Free Press.
- Hale, S. 2006. Themes and Methodological Issues in Court Interpreting Research *Linguistica Antverpiensia New Series – Themes in Translation Studies* 5. 205–228.
- Hausendorf, H., Mondada, L., Schmitt, R. (eds) 2012. *Raum als interaktionale Ressource*. Tübingen: Narr.
- Iglesias, E. 2010. Verbal and Nonverbal Concomitants of Rapport in Health Care Encounters: Implications for Interpreters. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 14. 216–228. http://www.jostrans.org/issue14/issue14_toc.php Letöltve: 2017. július 14.
- Justiz online. Justizportal Nordrhein-Westfalen. 2017. *Verfahrensgrundsätze*. https://www.justiz.nrw.de/Gerichte_Behoerden/ordentliche_gerichte/Strafgericht/verfahren/verfahrensgrundsätze/index.php#5 Letöltve: 2017. július 10.
- Krystallidou, D. 2012. On Mediating Agents Moves and How They Might Affect Patient-centredness in Mediated Medical Consultations. On Mutual Accessibility of contextual Assumptions in Dialogue Interpreting. *Journal of Pragmatics* Vol. 8. No. 3. 359–373.
- Krystallidou, D. 2016. Investigating the Interpreter's Role(s): The ART Framework. *Interpreting* Vol. 18. No. 2. 172–197.
- Kurhila, S. 2006. *Second Language Interaction*. Amsterdam: Benjamins.
- Määttä, S. 2011. Kieli-ideologiat ja oikeustulkkauksen laatu. *MikaEL Electronic Journal of the KäTu Symposium on Translation and Interpreting Studies* 5. <https://www.sktl.fi/liitto/seminaarit/mika-el-verkkoiulkaisu/arkisto-archive/vol-5-2011/> Letöltve: 2017. július 14.
- Mason, I. 2006. On Mutual Accessibility of Contextual Assumptions in Dialogue Interpreting. *Journal of Pragmatics* Vol. 38. 359–373.
- Mason, I. 2009. Dialogue Interpreting. In: Baker, M. Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2. kiadás. Oxford: Routledge. 81–84.
- Mason, I. 2012. Gaze, Positioning and Identity in Interpreter-mediated Dialogues. In: Baraldi, C., Gavioli L. (eds) *Coordinating Participation in Dialogue Interpreting*. Amsterdam: Benjamins. 177–199.
- Mason, I., Wen R. 2014. Power in Face-to-face Interpreting Events. In: Angelelli A. (ed.) *The Sociological Turn in Translation and Interpreting Studies*. Amsterdam: Benjamins.
- Metzger, M., Roy, C. 2011. The First Three Years of a Three-year Grant. When a Research Plan Doesn't Go as Planned. In: Nicodemus, B., Swabey, L. (eds): *Advances in Interpreting Research*. Amsterdam: Benjamins. 59–84.
- Mondada, L. 2007. Interaktionsraum und Koordinierung. In: Schmitt, R. (ed.) *Koordination, Analysen zur multimodaler Interaktion*. Tübingen: Narr. 55–93.
- Mondada, L., Schmitt, R. 2010. Zur Multimodalität von Situationseröffnungen. In: Mondada, L., Schmitt R. (eds) *Situationseröffnungen. Zur multimodalen Herstellung fokussierter Interaktion*. Tübingen: Narr. 7–52.

- Paananen, J. 2015. Kuinka eleet helpottavat yhteisymmärrystä? Ikoniset ja deiktiset eleet monikulttuurisilla lääkärin vastaanotoilla. *Puhe ja kieli* Vol. 35. No. 2. 73–95.
- Padovan, N. 2011. Einsatz von Videokonferenztechnik beim Dolmetschen im Strafverfahren. In: Baur, W., Lindemann, A. (eds) *Faire Verfahren brauchen qualifizierte Sprachmittler. Tagungsband des 5. Deutschen Gerichtsdolmetschertages*. Berlin: BDÜ. 115–121.
- Pasquandrea, S. 2011. Managing Multiple Actions through Multimodality: Doctors Involvement in Interpreter-mediated Interactions. *Language in Society* Vol. 40. No. 4. 455–481.
- Pasquandrea, S. 2012. Co-constructing Dyadic Sequences in Healthcare Interpreting: a Multimodal Account. *New Voices in Translation Studies* Vol. 8. 132–157.
- Poyatos, F. 1987. Nonverbal Communication in Simultaneous and Consecutive Interpretation: A Theoretical Model and New Perspectives. *TEXTconTEXT* Vol. 2. No. 2–3. 73–108.
- Pöschhacker, F. 2010. Interpreting. In: Gambier, Y., van Doorslaer, L. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins. 153–157.
- Rackow, J. 2012. Dolmetschen als Kommunikation – verbale und nonverbale Informationsverarbeitung im Dolmetschprozess. In: Andres, D., Behr, M., Dingfelder Stone, M. (eds) *Dolmetschmodelle – erfasst, erläutert, erweitert*. Frankfurt: Lang. 129–152.
- Schegloff, E. 1998. Body Torque. *Social Research* Vol. 65. No. 3. 536–596.
- Schmitt, R. 2005. Zur multimodalen Struktur von *turn-taking*. *Gesprächsforschung* Vol. 6. 17–61. <http://www.gespraechsforschung-online.de/heft2005/heft2005.html> Letöltve: 2017. július 14.
- Schmitt, R. 2013. *Körperlich-räumliche Aspekte der Interaktion*. Tübingen: Narr.
- Schmitt, R., Deppermann, A. 2007. Monitoring und Koordination als Voraussetzungen der multimodalen Konstitution von Interaktionsräumen. In: Schmitt, R. (ed.) *Koordination. Analysen zur multimodaler Interaktion*. Tübingen: Narr. 95–128.
- Streeck, J. 2001. Praxeologie. In: Gruber, H., Menz, F. (eds) *Interdisziplinarität in der Angewandten Sprachwissenschaft. Methodenmenü oder Methodensalat? Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache*. Frankfurt a.M.: Lang. 33–56.
- Streeck, J. 2009. *Gesturecraft. The Manu-facture of Meaning*. Amsterdam: Benjamins.
- Stukenbrock, A. 2008. Wo ist der Hauptschmerz? – Zeigen am eigenen Körper in der medizinischen Kommunikation. *Gesprächsforschung - Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion* Vol. 9. 1–33. <http://www.gespraechsforschung-ozs.de/fileadmin/dateien/heft2008/ga-stukenbrock.pdf> Letöltve: 2015. szeptember 11.
- Stukenbrock, A. 2015. *Deixis in der face-to-face-Interaktion*. Berlin: De Gruyter.
- Stukenbrock, A. 2016. Deiktische Praktiken: Zwischen Interaktion und Grammatik. In: Deppermann, A., Feilke, H., Linke, A. (eds) *Sprachliche und kommunikative Praktiken*. Berlin: De Gruyter. 81–126.
- Vargas-Urpi, M. 2013. Coping with Nonverbal Communication in Public Service Interpreting with Chinese Immigrants. *Journal of Intercultural Communication Research* Vol. 42. No. 4. 340–360.
- Wadensjö, C. 1998. *Interpreting as Interaction*. London: Longman.
- Wadensjö, C. 2001. Interpreting in Crisis: The Interpreter's Position in Therapeutic Encounters. In: Mason, I. (ed.) *Triadic Exchanges: Studies in Dialogue Interpreting*. Manchester: St. Jerome. 71–85.
- Zagar Galvao, E., Galhano Rodrigues, I. 2010. The Importance of Listening with One's Eyes: a Case Study of Multimodality in Simultaneous Interpreting. In: Díaz Cintas, J., Matamala, A., Neves, J. (eds) *New Insights into Audiovisual Translation and Media Accessibility*. Amsterdam: Rodopi. 241–253.
- Zenthöfer, J. 2011. *Strafprozessrecht*. Dänischenhagen: Richter.

A szerzőkről

Séverine Hubscher-Davidson

Az egyesült királyságbeli Nyitott Egyetem kiváló oktatója. Kutatásaiban a pszichológiát és a fordítástudományt ötvözi, főbb kutatási területei közé tartoznak a fordítók személyiségjegyei és egyéni különbségei, illetve az érzelmi intelligencia. A Felsőoktatási Akadémia tudományos főmunkatársa, a TREC nemzetközi fordítástudományi kutatási hálózat szervezőbizottságának jelenlegi elnöke, valamint a Taylor and Francis kiadó *Perspectives – Studies in Translatology* című folyóiratának szerkesztőségi tagja.

Anthony Pym

A spanyolországi Rovira i Virgili Egyetem és a dél-afrikai Stellenbosch Egyetem professzora, aki 2010 és 2016 között az Európai Fordítástudományi Társaság (EST – *European Society for Translation Studies*) elnöke volt. Egyike az első olyan fordítástudománnyal foglalkozó tudósoknak, akik a fordítás tanulmányozása során a szöveg helyett a fordítókat helyezték a középpontba. Továbbá a fordítást az ekvivalenciára való törekvés helyett inkább a fordítói tevékenységben rejlő kockázatkezelésnek tekinti.

Rosa Maria Bollettieri Bosinelli (†2016)

Az olaszországi Bolognai Egyetem egykori professzor emeritusa, dékánja és tanszékvezetője. Angol nyelvet és irodalmat tanított több évtizeden keresztül. 2000-től 2004-ig a Nemzetközi James Joyce Alapítvány elnöke volt. Publikációs témái között James Joyce, a fordítástudomány, a kultúratudomány és a genderelmélet található meg.

Ira Torresi

Az olaszországi Bolognai Egyetem fordítás- és tolmácsolásoktatója angol–olasz nyelv-párban. Kutatási területei között fellelhető a reklámfordítás, a nemek és a nemzetiségek (olasz, olasz–amerikai) jelentősége, James Joyce fordításai és a gyermekek nyelvi közvetítése.

Sabine Braun

Az egyesült királyságbeli Surrey-i Egyetem dékánhelyettese és a Fordítástudományi Központ vezetője, tolmácsoláselméletet és közösségi tolmácsolást oktat. A fordítás és a tolmácsolás új modalitásainak vizsgálatával foglalkozik, kutatási területei közé tartozik a videokonferencia-tolmácsolás, a tolmácsolás és annak oktatása során használható multimodális korpuszok és nem utolsósorban a vakok és látássérültek számára készített feliratok. Tagja az AHRC lektori kollégiumnak és az *Interpreting* című folyóirat tanácsadói testületének.

Lindsay Bywood

Az egyesült királyságbeli Westminsteri Egyetem Fordítástudományi Tanszékének egyetemi adjunktusa, doktori fokozatát a feliratozás tudományából szerezte. 1998 óta tevékenykedik a fordítóiparban, emellett szakfordítást, projektmenedzsmentet és audiovizuális fordítást is oktat. Főbb kutatási területei a német filmek angol nyelvű feliratozásának diakronikus változása, a gépi fordítás és a fordítás didaktikája. Az ESIST (*European Association for Studies in Screen Translation*) szervezet igazgatója.

Panayota Georgakopoulou

A filozófia fordítástudományi doktoraként szerzett fokozatot a Surrey-i Egyetemen. Ebben az intézményben, valamint a Westminsteri Egyetemen négy éven át fordítást oktatott, emellett a fordítóiparban számos állást töltött be. Jelenleg a European Captioning Institute Ltd. piacvezető multilingvális feliratozással foglalkozó fordítóipari cég ügyvezető igazgatója.

Thierry Etchegoyhen

A számítógépes nyelvészet doktori fokozattal rendelkező szakembere. A Genovai Egyetem kutatója és tanársegédje, a Microsoft Corporation szoftvertervező mérnöke, az ISoft alapítója, a Vicomtech-IK4 rangidős kutatója, valamint a Vicomtech vezető kutatója.

Julie McDonough Dolmaya

A kanadai York Egyetem Fordítástudományi Tanszékének nagyra becsült oktatója. Kutatásai számos területet érintenek, ide tartozik a fordítás, a politika, az elbeszélt történelem és a digitális térben folyó fordítás, különös tekintettel a közösségi közreműködés által készített fordításokra. A szerző 2009 óta a Kanadai Fordítástudományi Egyesület (*Canadian Association for Translation Studies*) titkára, 2011 óta az *Interpreter* és a *Translator Trainer* folyóirat kontrollszerkesztője, 2016 óta az IATIS (*International Association for Translation and Intercultural Studies*) nemzetközi egyesület igazgatótanácsának tagja.

Valeria Petrocchi

Olaszországban és Amerikában tevékenykedik, irodalmi és műszaki szövegekre szakosodott, szabadúszó fordítóként, bírósági tolmácként és jogi szakfordítóként, továbbá a Perugiai Külföldiek Egyetemének (USPG) oktatója. Számos társaság tagja, ilyen például az Amerikai Fordítók Szövetsége (ATA), az Amerikai Pirandello Társaság (*Pirandello Society of America*), az Amerikai Olasz Tanulmányok Szövetsége (*American Association for Italian Studies*) és a Modern Nyelvi Társaság (*Modern Language Association*).

Tuija Kinnunen

A finnországi Helsinki Egyetem német nyelvű lektora, jogi szaknyelvet, valamint jogi fordítást és bírósági tolmácsolást oktat. Német és finn nyelvű publikációinak témái a bírósági tolmácsoláshoz kapcsolódnak, ezen belül a bevándorlás és a nyelvi jogok kérdései érdeklik leginkább, illetve azon területek, amelyek kihatnak a fordítói és a tolmácsszakmára. A Finn Fordítók Szövetségének és az Európai Fordítástudományi Társaságnak (EST) is tagja.

Köszönetnyilvánítás

A jelen tanulmánykötet valódi csapatmunka eredménye, számos résztvevő és támogató lelkes közreműködésével jöhetett csak létre. Először is szeretnénk köszönetet mondani az eredeti cikkek szerzőinek, akik nagylelkűen hozzájárultak, hogy az ELTE szakfordító hallgatói magyar nyelven szólaltassák meg őket, magyar hangot kölcsönözve a gondolataiknak.

Ezúton köszönjük az eredeti tanulmányokat közlő folyóiratoknak és kiadóknak is, hogy engedélyezték a cikkek fordításban való újabb publikálását. Igazán megható az a széles körű nemzetközi támogatás, amely a kötet megjelenését körülvette.

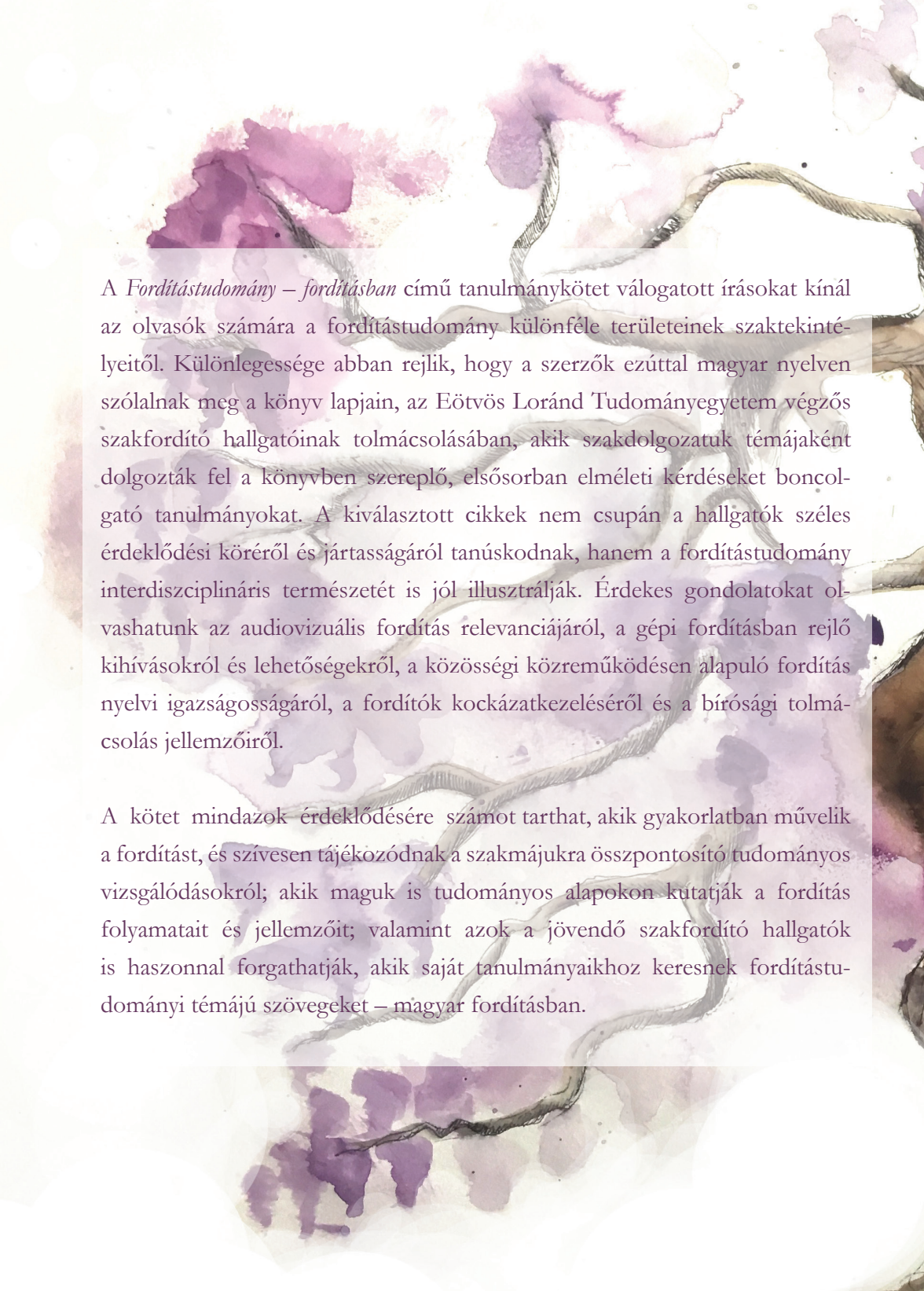
Nagy hálával tartozunk a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék vezetőjének, dr. Horváth Ildikónak, aki előszóval gazdagította a kötetet, és támogatta a szakdolgozatok publikálását célul kitűző projektünket.

Köszönjük a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék oktatójának, dr. Zachar Viktornak szakmai hozzáértését és alaposságát, amellyel a legnehezebb dióknak bizonyuló tanulmányokat segített javítani és tökéletesíteni, hogy önálló magyar szövegekké válhassanak. Köszönet illeti továbbá gondos és lelkiismeretes témavezetői munkájáért is.

Hálával tartozunk Berki Évának, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke egykori hallgatójának, ma már hivatásos fordítónak és tolmácsnak illetve tehetséges grafikusnak a csodálatos borítóért.

Hálás köszönet minden fordítónak és nyelvi lektornak, akikkel együtt „szövegeltünk”. Nélkületek valóban nem állhatnának most itt ezek a tanulmányok, nem szólalhattak volna meg magyar nyelven a fordítástudomány jeles nemzetközi képviselői. Reméljük, hogy még számos idegen nyelvű szöveg újraalkotói és gondviselői lesztek pályátok során, felmérve és vállalva a fordítással járó kockázatokat, hogy részesülhessenek a velük járó jutalmakban is.

Végezetül köszönjük az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzatának pénzügyi támogatását, amellyel lehetővé tette a tanulmánykötet hivatalos megjelenését.

A watercolor illustration of a tree branch with purple blossoms, serving as a background for the text. The branch is dark brown and gnarled, with several clusters of light purple and pink blossoms. The background is a mix of light and dark purple washes.

A *Fordítástudomány – fordításban* című tanulmánykötet válogatott írásokat kínál az olvasók számára a fordítástudomány különféle területeinek szaktekintélyeitől. Különlegessége abban rejlik, hogy a szerzők ezúttal magyar nyelven szólnak meg a könyv lapjain, az Eötvös Loránd Tudományegyetem végzős szakfordító hallgatóinak tolmácsolásában, akik szakdolgozatuk témájaként dolgozták fel a könyvben szereplő, elsősorban elméleti kérdéseket boncolgató tanulmányokat. A kiválasztott cikkek nem csupán a hallgatók széles érdeklődési köréről és jártasságáról tanúskodnak, hanem a fordítástudomány interdiszciplináris természetét is jól illusztrálják. Érdekes gondolatokat olvashatunk az audiovizuális fordítás relevanciájáról, a gépi fordításban rejlő kihívásokról és lehetőségekről, a közösségi közreműködésen alapuló fordítás nyelvi igazságosságáról, a fordítók kockázatkezeléséről és a bírósági tolmácsolás jellemzőiről.

A kötet mindazok érdeklődésére számot tarthat, akik gyakorlatban művelik a fordítást, és szívesen tájékozódnak a szakmájukra összpontosító tudományos vizsgálódásokról; akik maguk is tudományos alapokon kutatják a fordítás folyamatait és jellemzőit; valamint azok a jövőendő szakfordító hallgatók is haszonnal forgathatják, akik saját tanulmányaikhoz keresnek fordítástudományi témájú szövegeket – magyar fordításban.